

© LexicoNordica og forfatterne

LexicoNordica er satt med Times 14 av Kristinn Jóhannesson,
Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, og trykt hos

Kursiv Media AS

Trykt med støtte av Nordens språkråd

ISSN 0805-2735

Oslo 2008

Indhold

<i>Henning Bergenholtz & Sven-Göran Malmgren</i> Ordbogsbrug i Norden	1
--	---

Tematiske bidrag

<i>Sven Tarp</i> Kan brugerundersøgelser overhoved afdække brugernes leksikografiske behov?	5
<i>Richard Almind</i> Søgemønstre i logfiler	33
<i>Lars Nygaard og Ruth Vatvedt Fjeld</i> Analyse av søkelogger for bedre søkmligheter i elektroniske ordbøker	57
<i>Ann-Kristin Hult</i> Användarna bakom loggfilerna – redovisning av en webbenkät i Lexin online Svenska ord	73
<i>Knut E. Karlsen og Dagfinn Rødningen</i> Ordboksbruk i skolen – praksis og perspektiv. Utnytting av einspråklege ordbøker i norskfaget i den vidaregående skolen	93
<i>Ásta Svavarsdóttir</i> Ordbogsbrug og ordbogskultur i Island. Undersøgelse af ordbrug blandt islandske modernmåslærere	115
<i>Nina Pilke</i> Ordboksanvändning hos blivande språkexperter och hos professionella översättare	135

Ikke-tematiske bidrag

Carsten Bergenholtz/Henning Bergenholtz/Sven Tarp
Leksikografi i videnskabsteoretisk perspektiv:
sand, falsk eller irrelevant 155

Sandro Nielsen
Att anmelde og blive anmeldt videnskabeligt 169

Recensionsartikler

*Loránd-Levente Pálfi, Patrick Leroyer, Adam Wagner
& Spiros Divaris Vesterdahl*
Skomager, bliv ved din læst! Om politiske leksika, politik i leksika
og leksikografiske værktøjer 197

Recensioner

Marit Hovdenak
Dei norske LEXIN-ordbøkene 219

Ingunn Indrebø Ims
Ordnnett.no 235

Annika Karlholm
Kortare presentation av Ordbok över Finlands svenska folkmål.
Band 4 239

Kalevi Koukkunen
Boken om vårt land 2 – en skandinavisk kulturhændelse 245

Nina Martola
SAOL Plus – SAOL 13 på cd-rom 261

Kristina Nikula
Svensk-finsk storordbok – en ordbok med fyra varieteter 279

Loránd-Levente Pálfi & Karin Wolgast
Gyldendals Teaterleksikon 291

<i>Marcin Overgaard Ptaszynski</i> Grzegorz Okoniewski: Dansk-polsk juridisk-merkantil ordbog	301
<i>Emma Sköldberg</i> Natur och Kulturs Stora Svenska Ordbok	317
<i>Niels Grotum Sørensen</i> cuo bono? – en ny dansk-latin ordbog	335
<i>Sven Tarp</i> Første oversigtværk over leksikografiske brugerundersøgelser	343
<i>Trond Trosterud</i> Verbh. En sydsamisk verbhandbok	347
Meddelelser	355

Ordbogsbrug i Norden

Årets LexicoNordica-tema er ”Ordbogsbrug i Norden”. Til det forberedende symposium på Schæffergården var der indbudt otte foredragsholdere, som tilsammen dækkede alle de fem nordiske lande. Syv af foredragene er blevet omarbejdet til LexicoNordica-bidrag og kan findes i dette nummers temadel.

I indbydelsen til symposiet blev Wiegands nu 30 år gamle berømte og ofte citerede påmindelse om en af leksikografiens unndladelssynder citeret:

Die Lexikographie muss nähere Bekanntschaft mit dem vorausgesetzten Benutzer suchen: er sollte nicht länger der bekannte Unbekannte bleiben.
(Wiegand 1977:59)

Som bekendt gælder Wiegands kritik ikke mere. Om det skyldes Wiegands opfordring, eller om ”det lå i luften”, at brugeren skulle sættes i centrum for dele af den metaleksikografiske forskning, kan ikke afgøres. Faktum er, at der siden 1977 er blevet fremlagt mange hundrede bidrag med empiriske data. Og uden tvivl er ordbogsbrugeren ikke helt så ubekendt, som han var for 30 år siden. En nyttig oversigt over anvendelsesforskningen frem til begyndelsen af 2000-tallet er blevet udarbejdet af Welker (2006), en bog, som i øvrigt anmeldes af Sven Tarp i dette nummer af LexicoNordica.

Når denne positive udvikling er nævnt, må det dog påpeges, at mange af de foreliggende brugerundersøgelser lider under alvorlige metodiske og teoretiske mangler (se hertil Sven Tarps temabidrag). Antallet af probander er ofte meget ringe, der vælges i meget høj grad universitetsstuderende. Alt i alt må man sige, at de foreliggende undersøgelser næsten alle bygger på ikkerepræsentative data. Samtidig kan man se, at der sjældent tages højde for det klassiske problem med undersøgelsens påvirkning af svarene. Hertil kommer, at spørgsmålene ofte går ud fra, at alle ordbøger er polyfunktionale. Derfor er både spørgsmål og svar ofte meget langt fra den reelle ordbogsbrug, som de ikke klart genspejler.

Med de elektroniske ordbøgers, især internetordbøgers, indtræden på den leksikografiske scene er forudsætningerne for brugerforskningen ra-

dikalt forandret. Brugerundersøgelserne kan nu – ved hjælp af logfiler – meget let få et empirisk grundlag, som radikalt adskiller sig fra de hidtidige undersøgelser af papirordbøgers brug. Logfilerne giver samtidig nye muligheder for at undersøge probanders virkelige og konkrete ordbogsbrug.

De foreliggende logfilundersøgelser har dog indtil nu haft en række begrænsninger, som ikke tillader helt generelle udsagn. Mange af dem har fokuseret på at samle og analysere data af typen fundne/ikke-fundne opslagsord (ordbogshuller). Derimod har kun ganske få undersøgelser kunnet sige noget konkret om brugernes udbytte af indholdet af de enkelte ordbogsartikler. Noget sådant forudsætter i alle tilfælde et ordbogsdesign og en præsentation af data, som ikke længere er stærkt afhængig af traditionen fra papirordbøger, hvor brugeren hver gang bliver præsenteret for hele ordbogsartiklen. I stedet for kunne ordbogsbrugeren få præsenteret en eller flere datatyper, alt efter det behov, som han har. Foreløbige forslag til logfilanalyser i denne retning fremlægges af Richard Almind (i temadelen).

Det er selvfølgelig ikke sådan, at logfilundersøgelser vil kunne gøre mere traditionelle surveys overflødige, men en forbindelse mellem logfilanalyser og traditionelle brugerundersøgelser kunne være en af vejene frem til mere valide data. Det vil i særlig grad være tilfældet, hvis man forsøgte at forbinde klassiske surveys eller dybdeinterviews af udvalgte ordbogsbrugere ud fra foregående logfilanalyser. Sådanne undersøgelser findes dog – os bekendt – endnu ikke.

Ved den seneste Euralexkonference i Barcelona 2008 var stadigvæk langt mere end halvdelen af de fremlagte brugerundersøgelser rettet mod ikke-elektroniske ordbøger (og tilsvarende baseret på ikke-elektroniske metoder). På Schæffergård-symposiet havde vi en ret ligelig fordeling: fire af foredragene gik ud fra leksikografiske surveys om ikke-elektroniske ordbøger, tre behandlede logfilundersøgelser, og et på samme tid både elektroniske og ikke-elektroniske ordbøger. Ser man på de trykte bidrag i temadelen, er fordelingen helt jævn: 3-3-1.

Takket være denne balance giver temadelen et godt billede af mulighederne for både ikke-elektroniske og elektroniske undersøgelser.

Det er tydeligt, at de elektroniske metoder befinder sig i en rivende udvikling, som kun lige akkurat er begyndt. Disse metoder vil uden tvivl ændre sig og tilpasse sig de nye koncepter til internetordbøger, som fremkommer hhv. er under udvikling.

Her er det interessant, at Almind's bidrag på sin vis giver kvalitative – og netop ikke kun kvantitative – data, idet han går ud fra logfiler til en ordbog, hvor brugerne netop ikke altid ser hele artiklen, men kun den

del, som de ud fra deres angivne behov formodes at have. Også Fjelds og Nygaards bidrag kan drage nytte af en i visse henseender ret avanceret elektronisk ordbog (Bokmålsordboka), hvor brugeren bl.a. kommer frem til grundformen, selv om de søger efter en af bøjningsformerne. Denne mulighed findes også i en dansk ordbog (Den Danske Netordbog), men ikke i ordbøger til alle nordiske sprog. Hvad angår svensk, findes endnu ikke nogen muligheder for at skaffe kvalitative data, som det er tilfældet i bidraget af Almind. Anki Hult vælger derfor i sit bidrag en delvis traditionel metodik for at fremskaffe kvalitative data ud fra logfiler fra en svensk internetordbog.

To af de ikke-elektroniske undersøgelser (Karlsen & Rødningen, Svavarsdóttir) bygger på spørgsmål til og svar fra et relativt stort antal probander (i dette tilfælde lærere). I den tredje, bidraget af Pilke, er antallet af probander ikke dækkende i samme grad, til gengæld inddrages to grupper, nemlig studerende og oversættere.

Vi henviser læserne til tidsskriftets temadel!

*

LexicoNordica har nu nået konfirmationsaldern; barnet er vokset op, og det opfører sig ordentligt og klarer sig delvis rigtigt godt i sammenligning med andre i samme alder. Det har således allerede opnået en sådan betydning, at der allerede foreligger tre mindre biografier. Et første bidrag om tidsskriftets historie kom allerede til barnets tiårs fødselsdag (Bergenholtz 2003; om ordbogskritik i tidsskriftet). Dette bidrag følges i år op af Nielsen (2008; ligeledes om ordbogskritik) og Malmgren (2008; mere alment om tidsskriftet). Samarbejdet med hovedredaktørerne og redaktionskomiteen fungerer fortræffeligt – som det har gjort lige fra begyndelsen.

Men alting har en ende, næste nummer, dvs. LexicoNordica 16, bliver det sidste for de nuværende hovedredaktører. Også vores indbyrdes samarbejde har været godt og meget frugtbart. Vi kan sige dette på trods af vore noget forskellige opfattelser af leksikografiens forhold til andre videnskaber. Vi ser i særdeleshed ikke på samme måde på lingvistikens relation til leksikografien og ser ikke helt på samme måde ordbøger som brugsgenstande. Det har vi nu ikke oplevet som et problem, men snarere som udgangspunkt for frugtbare diskussioner.

*

Vi plejer på dette sted at oplyse om de næste års planlagte symposier. Det kan vi desværre ikke denne gang, da der først i forbindelse med

Schæffergård-mødet i januar tages beslutninger om kommende temaer. Der vil blive oplyst om disse planer på foreningens hjemmeside og evt. også i forbindelse med den nordiske leksikografiske konference i Finland i juni 2009.

Til sidst vil vi takke Nordens sprogråd for finansiel støtte både til Schæffergård-symposiet i januar 2008 og til trykningen af tidsskriftet. Hertil kommer en stor tak til Rikke Hauge, der vanen tro har gjort en stor indsats, såvel ved forberedelse og gennemførelse af symposiet som ved udsendelse af tidsskriftet. En tak sendes også til Fondet for dansk-norsk samarbejde, som gjorde det muligt at gennemføre symposiet til en særligt fordelagtig pris.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning 2003: Ordbogskritik i *LexicoNordica*. I: *LexicoNordica* 10, 7–26.
- Malmgren, Sven-Göran 2008: 14 år med *LexicoNordica*. I: ”*Vi ska alla vara välkomna!*” *Nordiska studier tillägnade Kristinn Jóhannesson*. Göteborg, 209–216.
- Nielsen, Sandro 2008: At anmelde og blive anmeldt videnskabeligt. I: *LexicoNordica* 15, 169–195.
- Tarp, Sven 2008: Første oversigtsværk over leksikografiske brugerundersøgelser. I: *LexicoNordica* 15, 343–345.
- Welker, Herbert Andreas 2006: *O Uso de dicionários: Panorama geral das pesquisas empíricas*. Brasília: Thesaurus.
- Wiegand, Herbert Ernst 1977: Nachdenken über Wörterbücher. Aktuelle Probleme. I: Günther Drosdowski, Helmut Henne og Herbert E. Wiegand: *Nachdenken über Wörterbücher*. Mannheim, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut, 51–102.

Henning Bergenholtz
Professor
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen
Århus Universitet
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Århus V
hb@asb.dk

Sven-Göran Malmgren
Professor
Lexikaliska institutet
Institutionen för svenska språket
Göteborgs Universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
malmgren@svenska.gu.se

Sven Tarp

Kan brugerundersøgelser overhovedet afdække brugernes leksikografiske behov?

This contribution discusses lexicographic user research on the basis of the function theory. It starts with a theoretical discussion of the concept of lexicographically relevant user needs and points out several different types of lexicographic needs that have to be taken into account when doing user research. It then discusses the positive and negative aspects of the various methods used in lexicographic user research, i.e. questionnaires, interviews, observation, protocols, experiments, tests, and log files. With reference to both lexicographic and sociological literature, it then raises a number of problems common to most of the lexicographic user research carried out until now and calls upon lexicographers to use scientific sociological methods in future research. Finally, it proposes a number of alternative methods in order to get more knowledge about the real user needs.

0. Indledning

I takt med at den teoretiske og videnskabelige interesse for leksikografi er øget gennem de seneste årtier, er der helt naturligt opstået en tilsvarende interesse for at opnå mere viden om brugen af leksikografiens praktiske resultater, i første omgang ordbøger. Interessen blev ikke mindst vakt i kølvandet på en berømt konference om leksikografi, som blev afholdt i USA i 1960, og hvor en af konklusionerne var, at:

Dictionaries should be designed with a special set of users in mind and for their specific needs. (Householder 1967:279)

Med dette udgangspunkt er det forståeligt, at leksikografer i stigende omfang vendte blikket mod brugerne og deres behov og gik i gang med at foranstalte tilsvarende undersøgelser. Afsættet var dog uhyre langsommeligt. I en kronologi over 220 publicerede brugerundersøgelser anfører Welker (2006) således kun tre bidrag fra tiden før 1980. Det var ikke tilfældigt, at Wiegand (1977) kaldte brugeren for den *bekannte Unbekannte*. Men herefter gik det til gengæld stærkt. 1980'erne og 1990'erne er frem for alt kendetegnet af en lang række undersøgelser, hvis resultater offentliggøres som enkeltbidrag eller artikler i bøger og tidsskrifter. Som udtryk for den voksende interesse for emnet begynder der fra slutningen af 1990'erne at dukke egentlige bøger eller temanumre op, som udelukkende er viet brugerundersøgelser. Det gælder således

Atkins (1998), som er en samling af bidrag fra forskellige forskere. De fleste af denne type bøger er dog monografier, hvoraf kan nævnes Nesi (2000), Tono (2001), Wingate (2002), Miller (2003), Thumb (2004), Lew (2004) og Dziemianko (2006).

Ud over disse kendte og offentliggjorte brugerundersøgelser har diverse forlag i samme tidsrum foretaget en række undersøgelser, som de dog vogter som forretningshemmeligheder af hensyn til konkurrenceevnen. Denne praksis bryder med det etiske princip, som den amerikanske sociolog Robert K. Merton (1968) formulerede i sit klassiske essay *Science and Democratic Social Structure*, nemlig at videnskabelige opdagelser til syvende og sidst er resultatet af en kollektiv anstrengelse og derfor bør være fælleseje og offentligt tilgængelige. Disse hemmeligholdte brugerundersøgelser kan følgelig ikke gøres til genstand for nogen diskussion og dermed bidrage til udvikling af den leksikografiske teori, om end der hos enkelte forfattere, der ligesom den britiske leksikograf Anthony P. Cowie har været knyttet til et ordbogsforlag, findes mere eller mindre skjulte henvisninger til dem.

På den anden side er antallet af publicerede brugerundersøgelser efterhånden så stort, at det også her kan være svært for den enkelte forsker at orientere sig. Dette behov for overblik og nem tilgang til brugerundersøgelser blev i 2006 imødekommet med det første egentlige oversigtsværk (Welker 2006), som indeholder en kort beskrivelse og indeksering af 220 brugerundersøgelser offentliggjort i årene 1962–2006 (se Tarp 2008b).

Samtidig med publiceringen af de mange leksikografiske brugerundersøgelser er der vokset en teoretisk ledsagelitteratur frem. Tono (1986) stiller således krav om større videnskabelighed i denne slags undersøgelser. Ripfel/Wiegand (1988) giver kritiske vurderinger af værdien af de gennemførte undersøgelser og deres resultater. Hartmann (2001), Tono (2001), Thumb (2004) og andre monografier indeholder værdifulde teoretiske overvejelser om selve planlægningen og organiseringen af brugerundersøgelser. Det samme gør Wiegand (1987, 1998), som samtidig giver en systematisk indføring i det handlingsteoretiske grundlag for ordbogsbrug og indfører en række nye kategorier og termer. Flere af disse kategorier og termer er yderst nyttige og burde finde større udbredelse blandt forskere, der beskæftiger sig med ordbogsbrug, mens andre i for høj grad er bundet op i hans særlige leksikografiske teori og derfor mindre anvendelige uden for rammerne af denne teori (jf. Bergenholtz/Tarp 2002, 2003, 2004 og Tarp 2006).

Den følgende artikel bygger videre på de tanker, som forskellige teoretikere allerede har fremsat, og sætter dem i relation til den leksikogra-

fiske funktionslære. Den vil frem for alt diskutere, hvilke typer behov brugerne egentlig har, hvilke fordele, ulemper og begrænsninger der er forbundet med de kendte typer brugerundersøgelser, og hvilken værdi man kan tillægge deres resultater. Endelig vil den foreslå nogle alternative metoder, der kan supplere de metoder, som er anvendt i hidtidige undersøgelser.

1. Ordbogsbrug

Indledningsvis er det nødvendigt at knytte nogle kommentarer til begrebet *ordbogsbrug*, som i virkeligheden er et uheldigt begreb i forbindelse med leksikografiske brugerundersøgelser, eftersom det også indbefatter anden form for brug, som ikke er leksikografisk relevant. Wiegand (1987) opererer således med følgende fem typer ordbogsbrug eller brugshandlinger:

- die usuelle Benutzung von Wörterbüchern als Nachschlagewerke
- die usuelle Benutzung von Wörterbüchern als Lesebücher über Sprache
- die nichtusuelle Benutzung von Wörterbüchern, um etwas über die benutzten Wörterbücher zu erfahren
- die nichtusuelle Benutzung von Wörterbüchern, wenn sie nicht als Wörterbücher benutzt werden
- die Benutzung von Wörterbüchern, um die usuelle Benutzung zu lernen.

(Wiegand 1987:197)

- [normal brug af ordbøger som opslagsværker
- normal brug af ordbøger som læsebøger om sprog
- unormal brug af ordbøger for at lære noget om brug af ordbøger
- unormal brug af ordbøger, når de ikke bruges som ordbøger
- brug af ordbøger for at lære normal brug.]

Ovenstående opdeling er problematisk. Hvorfor er for eksempel ønsket om at få mere viden om ordbogen unormal brug, mens læsning af den er normal brug? I virkeligheden bør opdelingen ske ud fra kriterier på tre forskellige niveauer, nemlig 1) om det drejer sig om leksikografisk relevant eller irrelevant ordbogsbrug, 2) om ordbogen bruges som opslagsværk eller på anden relevant måde, og 3) om ordbogskonsultationen er funktionsspecifik eller ikke-funktionsspecifik. Af de fem typer ordbogsbrug, som Wiegand nævner, er det kun den fjerde type, som er leksikografisk irrelevant (og uforudsigelig), mens de øvrige fire typer i det ene eller andet omfang er leksikografisk relevante. For eksempel er ord-

bogsbrug med henblik på at indøve færdigheder i brugen af netop ordbøger i høj grad leksikografisk relevant. Inden for rammerne af den leksikografisk relevante brug må man endvidere skelne mellem konsultation af ordbogen som opslagsværk – som netop er det, der adskiller ordbøger fra andre typer værker, hvor brugerne også kan hente viden og informationer – og anden form for brug (f.eks. Wiegands punkt 2, 3 og 4). Endelig må der skelnes mellem en **ikke-funktionsspecifik ordbogs-konsultation**, dvs. ordbogskonsultation i almindelighed, og en **funktionsspecifik konsultation**, som finder sted, når brugeren søger hjælp i et leksikografisk værk, som er konciperet til at tilfredsstille netop den type behov, som kan opstå i den type ekstra-leksikografisk situation, som brugeren befinder sig i, og hos en bruger af samme type som vedkommende selv. Forudsætningen for, at der kan finde en funktionsspecifik ordbogskonsultation sted, er selvsagt, at ordbogens forfattere har gjort sig tanker om, hvilke funktioner ordbogen skal have, og at de har videregivet disse oplysninger til de interesserede brugere.

Undersøgelser af leksikografisk irrelevant ordbogsbrug er i sagens natur irrelevant. Det samme er som hovedregel også anden form for brug af ordbøger end lige netop som opslagsværker. Derimod er såvel funktionsspecifik som ikke-funktionsspecifik ordbogskonsultation et oplagt tema for brugerundersøgelser, hvad der også fremgår af de kendte undersøgelser. Problemet er imidlertid, hvis man ikke skelner klart mellem undersøgelser af de to typer konsultation, hvad der kan føre til misvisende og modsætningsfyldte resultater. Ordbogskonsultation finder sted, når en bruger af en bestemt type har et behov, som er opstået i en bestemt type ekstra-leksikografisk situation, og som vedkommende mener, kan tilfredsstilles via en sådan konsultation. Hvis denne type bruger konsulterer en ordbog, der er specifikt konciperet til at yde assistance netop i en sådan situation, kan man med god ret formode, at der er større sandsynlighed for, at vedkommende får tilfredsstillet sine leksikografiske behov, end hvis konsultationen sker i en ordbog, som ikke er specifikt konciperet til dette.

I forlængelse af ovenstående er det endvidere nødvendigt at skelne mellem to helt forskellige grundsituationer, som er relevante for leksikografiske brugerundersøgelser, nemlig **brugersituationen**, som er den nævnte ekstra-leksikografiske situation, hvor behovet for ordbogskonsultation opstår hos en **potentiell bruger**, og selve **brugssituationen**, hvor den nu **faktiske bruger** søger at tilfredsstille sit behov gennem konsultation af en ordbog eller et andet leksikografisk værktøj. Hvis der ikke skelnes klart mellem disse to typer situationer, kan det også give misvisende og fejlbefængte resultater. Således kan undersøgelser af den

leksikografiske brugssituation – hvis disse undersøgelser i øvrigt er videnskabeligt forsvarlige – give pålidelige oplysninger om denne type situation, mens de – som det senere vil blive påvist – kun kan føre til gisninger om problemer og behov i den forudgående ekstra-leksikografiske brugssituation.

I den forstand er det vigtigt at erindre, at undersøgelser af ordbogsbrug, hvis de virkelig skal være relevante, ikke kun bør dreje sig om, **hvordan** man bruger en ordbog, men også om, **hvem** brugerne er, **hvor**, **hvornår** og **hvorfor** de bruger ordbøger, og med **hvilket** resultat. Det er følgelig nødvendigt at undersøge:

1. brugersituationer
2. brugertyper
3. brugernes behov
4. brugerens brug af en ordbog
5. i hvilket omfang brugerens behov tilfredsstilles.

Der er en indbyrdes sammenhæng mellem disse fem kategorier. Således giver det ikke synderlig mening at undersøge, i hvilket omfang en brugers behov er blevet dækket, hvis man ikke kender disse behov. Og det samme gælder brugen af ordbogen, hvor det – for at drage relevante konklusioner – ikke blot er nødvendigt at kende disse behov, men også brugerens erfaring i ordbogsbrug. På tilsvarende vis giver det – sådan som det vil blive diskuteret i de kommende kapitler – ikke megen mening at tale om brugerbehov, hvis de betragtes abstrakt uden at være relateret til bestemte typer brugersituationer og brugere.

Med hensyn til brugersituationer ligger det som udgangspunkt fast, hvilke typer der kan komme på tale, om end opdagelse af nye leksikografisk relevante situationer ikke kan udelukkes. Det drejer sig i første række om de **kommunikative** situationer (produktion, reception, oversættelse, tekstrevision og retning) og de **kognitive** situationer (systematiske og sporadiske). Hertil skal lægges de **operative** situationer, som blandt andet søges dækket i ståbier, håndbøger og manualer, og som først for nylig er kommet i den teoretiske leksikografis søgelys (Tarp 2007, 2008a).

Derimod er det en del mere kompliceret at fastlægge en brugertypologi. Der findes en række kriterier, som kan indgå i en typologisering. Men det drejer sig for det første om en åben liste, og for det andet varierer de kriterier, der er relevante, fra ordbog til ordbog (se Tarp 2006:68–70). Brugertypologien afhænger dels af **brugersituationen** – dvs. hvilke brugere der overhovedet befinder sig i en sådan situation – og dels af nødvendigheden af **differentierede leksikografiske løsninger**, selv om

behovet formelt set er det samme. For eksempel har en lærer på begynderniveau, som skal have hjælp til produktion af tekster på fremmedsproget, som hovedregel brug for en bilingval løsning, mens en frem-skreden lærer, der tænker og formulerer sig direkte på fremmedsproget, i mange tilfælde har brug for en monolingval løsning på dette sprog. Dette indebærer, at det kan være relevant at undersøge eller i det mindste bekræfte de relevante kriterier for brugertypologier gennem brugerundersøgelser.

2. Brugerbehov

De potentielle og faktiske ordbogsbrugeres leksikografiske behov udgør en delmængde af menneskets behov i almindelighed. For at præcisere dem er det derfor nødvendigt, at man indledningsvis kigger på en række problemer, som er forbundet med menneskelige behov i almindelighed. I det øjemed vil diskussionen i dette kapitel tage udgangspunkt i følgende fire modstillinger:

- Naturlige versus historisk-kulturelle behov
- Erkendte versus ikke-erkendte behov
- Objektive versus subjektive behov
- Ægte versus kunstige behov

Naturlige versus historisk-kulturelle behov. Alle levende væsner har en række naturlige behov, som må indfris, for at de kan overleve og formere sig. Mennesket er ingen undtagelse. De naturlige behov er knyttet til dets liv i en tidligere naturtilstand og indbefatter blandt andet luft, vand, mineraler, vitaminer, proteiner, fedtsyrer og andre ingredienser, som indgår i føden. Men mennesket lever ikke længere i naturen, men i komplicerede samfund. I takt med denne overgang fra naturtilstand til samfundsliv opstår der nye typer af behov, som er under stadig forandring, og som under ét kaldes historisk-kulturelle behov. I denne proces iklæder de naturlige behov sig i et vist omfang historisk-kulturelle former. Mennesket har for eksempel stadig brug for mad, men de historisk og kulturelt bestemte former, som maden nu antager, adskiller sig radikalt fra tidligere tider. Den ensidige fokuseren på opfyldelse af de historisk-kulturelle behov kan imidlertid føre til underopfyldelse af de naturlige behov – f.eks. hvis man ikke længere får de nødvendige mineraler og vitaminer i maden – eller tilmed direkte undergravelse af helbredet, f.eks. når man ved rygning optager en hel række skadelige stoffer. Mens menneskets naturlige behov er stabile i lange tidsrum, har

historisk-kulturelle behov ændret sig dramatisk gennem de seneste årtusinder og viser i dag en klar tendens til at akkumuleres fra generation til generation. Men som overlæge i klinisk genetik Peter K.A. Jensen (2007) dokumenterer, har mennesket stort set ikke ændret sig genetisk over de sidste 30.000 år. Den forrygende udvikling, som er sket i disse år og navnlig inden for de seneste generationer, kan således ikke forklares genetisk. Tillærte egenskaber overføres med andre ord fra generation til generation, ikke genetisk, men via samfundslivet, kulturen og kommunikationen. Den britiske historiker Eric Hobsbawn taler i den forstand om Lamarcks hævn over Darwin:

The changes in human life, collective and individual, in the course of the past 10,000 years, let alone in the past 10 generations, are too great to be explained by a wholly Darwinian mechanism of evolution via genes. They amount to the accelerating inheritance of acquired characteristics by cultural and not genetic mechanisms. I suppose it is Lamarck's revenge on Darwin via human history. [...] Cultural and biological inheritance don't work the same way. (Hobsbawn 2004)

Leksikografiske behov hører helt klart til de historisk-kulturelle behov. Som andre lignende behov vil de ændres over tid som en funktion af ændringer i samfundsliv og kultur. Men samtidig kan opfyldelsen af dem have en befordrende virkning på den kulturelle og sociale udvikling, i og med at ordbøger og andre leksikografiske værktøjer i sig selv er kendetegnet ved at være kulturelle produkter og redskaber, der ikke alene kan bidrage til at overføre tillærte egenskaber fra generation til generation, sådan som Hobsbawn taler om, men også indbyrdes blandt medlemmerne af én og samme generation. For brugerundersøgelser af leksikografiske behov betyder dette, at man må være opmærksom på, at disse behov ikke er statiske, men under stadig forandring og udvidelse. For eksempel giver det i dag god mening at undersøge brugen af elektroniske ordbøger og behovet for disse, mens dette ikke var aktuelt for blot et kvart århundrede siden.

Erkendte versus ikke-erkendte behov. Ovenstående eksempel med maden viser, at det er nødvendigt at skelne mellem erkendte og ikke-erkendte behov. Det er vel de færreste mennesker, som ikke ved, at de har behov for mad. Men derfra og til at erkende, at behovet for mad indbefatter et behov for mineraler, vitaminer, proteiner, fedtsyrer osv., er der et stykke vej. Denne erkendelse er frem for alt et produkt af historien og videnskabens udvikling. Og hvad der gælder for de naturlige behov, gælder også i større eller mindre udstrækning for de historisk-kulturelle behov. Det er således ikke alene muligt, men et

faktum, at et menneske, der befinder sig i en ekstra-leksikografisk situation, kan stå med et leksikografisk relevant behov, som vedkommende ikke erkender og derfor heller ikke søger løst gennem konsultation af en ordbog, selv om der allerede findes ordbøger, der er øremærket til at løse netop denne type behov. Og på samme måde kan der være andre leksikografisk relevante behov, som den teoretiske leksikografi endnu ikke har erkendt, men som snildt kunne opfyldes gennem koncipering og produktion af de rette ordbøger eller andre leksikografiske værktøjer. I den forstand kan det være relevant for leksikografiske brugerundersøgelser at undersøge og forsøge at afdække såvel de erkendte som de ikke-erkendte leksikografiske behov. Samtidig kan der være eksempler på, at en potentiel bruger rent faktisk erkender et behov, men ikke mener, at det kan tilfredsstilles ved hjælp af ordbogskonsultation, hvorfor vedkommende intet foretager sig. I denne forstand udtrykker de erkendte og ikke-erkendte behov sig leksikografisk som henholdsvis behov, der udløser en leksikografisk konsultation, og behov, der ikke udløser en sådan konsultation. Dette viser, hvorfor det som tidligere nævnt ikke er tilstrækkeligt at undersøge den faktiske brugssituation, når man skal afdække leksikografisk relevante brugerbehov.

Objektive versus subjektive behov. I forlængelse af ovenstående er det endvidere nødvendigt at skelne mellem de faktiske behov, som den potentielle bruger erkender, og den måde, hvorpå disse behov afspejles i vedkommendes bevidsthed. I den forstand kan man tale om en modstilling mellem objektive behov, som er de faktiske behov, og subjektive behov, som er disse behovs afspejling i bevidstheden. Denne afspejling, som er et resultat af erkendelsesprocessen, er en kompleks størrelse, hvor der eksisterer en række faldgruber. Undertiden svarer de subjektive behov til de objektive behov, og i så fald har den potentielle bruger fuld bevidsthed om sine virkelige behov. Men ofte har brugeren kun tilnærmelsesvis en fornemmelse af de virkelige behov. Man ved, at man har et behov, men ikke nøjagtigt, hvori det består. I sådanne tilfælde er det i sagens natur omsonst at forsøge at afdække de virkelige behov alene ved at spørge brugeren, da man uundgåeligt vil få unøjagtige svar. Og da man samtidig aldrig kan vide, hvornår de subjektivt erkendte behov stemmer overens med de objektive, har brugerundersøgelser, der alene bygger på informanternes egne svar eller på undersøgelse af deres ordbogsbrug, ringe videnskabelig værdi, hvis målet er at opspore de faktiske behov, som opstår forud for konsultationsprocessen, dvs. ekstra-leksikografisk.

Ægte versus kunstige behov. Reklamen som videnskabelig disciplin blev grundlagt i USA for godt hundrede år siden, da den amerikanske industri havde brug for at udvikle hjemmemarkedet som grundlag for sin internationale ekspansion. Målet var i første omgang at overvinde modstanden mod et øget forbrug hos medlemmerne af de mange kristne sekter, som satte en dyd i at leve et nøjsomt og spartansk liv og nærmest så djævlens bag ethvert skridt i retning af det, som de betragtede som ødselhed. Det blev startskuddet for en industri, hvis mål var dels at slå på tromme for reelle, men uindfrie behov og dels at skabe nye og undertiden kunstige behov (f.eks. rygning). Selv om der findes et komplekst dialektisk forhold mellem kunstige – eller reklamefremkaldte – behov og ægte behov, idet nogle kunstige behov med tiden kan forvandle sig til ægte historisk-kulturelle behov, kan disse behov som udgangspunkt betragtes som subjektive behov, som ikke stemmer overens med de objektive behov. Forlagene bag de store leksikografiske værker er ingen undtagelse fra reglen, når det gælder brugen af reklame eller ønsket om at sætte indtjeningen over opfyldelse af de ægte menneskelige behov. Hausmann (1989) taler i den forbindelse om en kløft mellem marked og videnskab. Denne modstilling har store konsekvenser for planlægningen og gennemførelsen af leksikografiske brugerundersøgelser. Hvis man har kommercielle mål med sådanne undersøgelser, vil man typisk søge at afdække de subjektive behov, som de potentielle brugere (eller købere) selv mener at have, og som man ofte selv kunstigt har fremavlet. Hvis man derimod har videnskabelige mål med undersøgelserne, vil man i højere grad fokusere på afdækningen af de reelle, objektive behov. Det er nødvendigt at have disse to forskellige typer undersøgelser inde på nethinden, dels når man selv vil gennemføre en undersøgelse, og dels når man ønsker at sammenligne resultaterne fra allerede gennemførte undersøgelser.

3. Leksikografiske behov

Som sammenfatning af diskussionen i foregående kapitel kan det konstateres, at for den videnskabeligt funderede leksikografi er leksikografiske behov først og fremmest ensbetydende med objektive historisk-kulturelle behov, hvad enten disse er erkendt eller ej af de potentielle ordbrugsbrugere, hvorimod den kommercielle leksikografi frem for alt fokuserer på de subjektive behov, som viser sig gennem markedet. Dette skal dog ikke fortolkes derhen, at den videnskabelige leksikografi ikke interesserer sig for de subjektive behov, idet den større eller mindre afstand

mellem de objektive behov og den måde, hvorpå disse udtrykker sig subjektivt i de potentielle brugeres bevidsthed, indrammer det område, hvor der er brug for leksikografisk uddannelse, optræning og bevidstgørelse af de potentielle og faktiske brugere af leksikografiske værktøjer.

Men leksikografiske behov er også meget mere. De er frem for alt ikke abstrakte behov i al almindelighed, men derimod konkrete, specifikke behov, som er knyttet til en bestemt type bruger, som befinder sig i en bestemt type ekstra-leksikografisk brugersituation, hvad enten denne er en art kommunikativ, kognitiv eller operativ situation som beskrevet ovenfor. Det er indlysende, at der kan opstå mange forskelligartede behov i sådanne situationer. For eksempel kan den potentielle bruger under læsning have behov for nye briller og under skrivning have behov for en ny kuglepen eller et nyt tekstbehandlingsprogram. Det, der adskiller leksikografiske behov fra denne type behov, er netop, at det er muligt at tilfredsstille dem ved konsultation af en ordbog eller et andet leksikografisk værktøj, hvad enten denne ordbog eller dette værktøj allerede eksisterer eller først skal konciperes.

De leksikografiske behov, som de meget forskellige typer af brugere kan have i de forskellige typer brugersituation, er selvsagt mangfoldige, men et fællestræk ved dem alle er, at de altid er **behov for informationer** (se Tarp 2006:70–72). Det er her nødvendigt at fastslå, at ordbøger ikke i sig selv indeholder informationer, men alene leksikografiske data, som er gjort tilgængelige via strukturer i trykte ordbøger eller via links og søgemaskiner i elektroniske ordbøger, og hvoraf brugere med bestemte forudsætninger gennem en kompliceret mental proces kan udtrække netop de informationer, som kan tilfredsstille deres behov (jf. Wiegand 1998, 2000, 2002).

Det er i forlængelse heraf endvidere nødvendigt at skelne mellem to grundlæggende forskellige typer leksikografiske behov. Det drejer sig på den ene side om de såkaldte primære, **funktionsrelaterede behov**, som er de objektive leksikografiske behov, der kan opstå i en ekstra-leksikografisk brugersituation og overhovedet udgør forudsætningen for en ordbogskonsultation, og på den anden side om de sekundære, **brugsrelaterede behov**, som først opstår i forbindelse med selve konsultationen, når brugeren behøver hjælp til at finde og fortolke de relevante leksikografiske data. Det siger sig selv, at det er vigtigt ikke at sammenblende disse to grundtyper af brugerbehov, når man gennemfører en leksikografisk brugerundersøgelse.

4. Forskellige metoder

Inden for leksikografien gøres der brug af forskellige metoder til at foretage empiriske undersøgelser af brugernes behov og brug af ordbøger. I den leksikografiske litteratur kendes følgende hovedtyper:

- Spørgeskemaer
- Interviews
- Iagttagelse
- Protokoller
- Eksperimenter
- Tests
- Logfiler

Af disse typer er spørgeskemaer langt de mest anvendte, mens undersøgelse af logfiler er en forholdsvis ny metode, som først er blevet mulig med introduktionen af computere og elektroniske ordbøger. På nær logfiler er alle disse metoder velkendte inden for socialvidenskaberne, og der findes en betydelig litteratur, som diskuterer og vægter dem ud fra en mere teoretisk vinkel. I det følgende vil de forskellige metoder og deres største fordele og ulemper blive kort beskrevet med referencer til såvel den leksikografiske litteratur som sociologien.

Spørgeskemaer. Surveys ved hjælp af spørgeskemaer, som undertiden kaldes enquirer, er som nævnt den hyppigst anvendte metode til at undersøge brugen af ordbøger. Der findes to hovedtyper med henholdsvis lukkede og åbne spørgsmål, hvor svarene i første tilfælde skal falde inden for forudbestemte kategorier, mens respondenterne eller informanterne i andet tilfælde har mulighed for at tilføje andre svarkategorier end de forudsete. Fordelene ved brug af spørgeskemaer er frem for alt, at det er muligt at spørge et meget stort antal respondenter, og at svarene er relativt nemme at behandle, især ved lukkede spørgsmål, som ikke kræver en efterfølgende kodning. Men der er også en række alvorlige ulemper. Dette illustreres af Welker (2006), som inddeler de spørgsmål, der er typiske i spørgeskemaer, i tre hovedtyper:

- a) om kendsgerninger, som nemt kan huskes af respondenterne (f.eks.: Hvor mange ordbøger har de? Hvornår de købte dem? Hvorfor de købte dem?)
- b) om anvendelsen
- c) om brugerens mening (f.eks.: Er de tilfredse med ordbøgerne? Hvilken type foretrækker de? Hvilke forbedringer vil de gerne have?)
(jf. Welker 2006:23)

Welker mener selv, at man kan have temmelig stor tillid til svarene på spørgsmål af type a), hvorimod svarene på spørgsmål af type c) under alle omstændigheder er subjektive, ”skønt de i et vist omfang kan vejlede leksikografer og forlæggere” (s. 23). Denne tillid til svar på retrospektive spørgsmål, der går på fortiden og kræver en god hukommelse, deles dog ikke helt af sociologer, sådan som det for eksempel fremgår af følgende citat:

Retrospektive spørgsmål, der stiller store krav til respondenternes hukommelse, kan også forårsage reliabilitetsproblemer. [...] Det betyder dog ikke, at man nødvendigvis skal undlade at stille spørgsmål, hvor man kan forudse denne type af reliabilitetsproblemer, men man skal i hvert fald være opmærksom på dem, når man tolker resultatet af disse målinger. (Hansen/Andersen 2000:146)

Med denne præcisering kan man dog godt følge Welker, især når han problematiserer spørgsmålene af type b), hvorpå han giver følgende eksempler:

- Hvad søger De i ordbogen?
  - Under hvilke betingelser konsulterer De den mest?
  - I hvilken procentdel af opslagene hjælper ordbogen?
  - Hvilken del af informationerne er mest nyttig?
- (jf. Welker 2006:23.)

Welker kommenterer rigtigt, at når disse spørgsmål stilles efter brug af ordbogen, afdækker de udelukkende den opfattelse, som brugerne har af deres konsultation, ikke den virkelige brug. Denne skepsis svarer til Glyn Hatheralls klassiske svada mod spørgeskemaer:

Are subjects saying here what they do, or what they think they do, or what they think they ought to do, or indeed a mixture of all three? Do they all define the categories in the same way – and in the same way as the researcher? When all is said and done, do we not, on this basis, arrive at a consensus on how subjects are likely to behave when faced with a particular questionnaire, rather than authentic data on what they use the dictionary for? [...] I conclude that, whatever the difficulties, the only reliable method of collecting data on dictionary user behaviour is by direct observation. (Hatherall 1984:184.)

Selv om Hatheralls kritiske bemærkninger er blevet citeret igen og igen i den leksikografiske litteratur, ser de ikke ud til at have gjort større indtryk på de mange leksikografer, som stadig ubekymret gennemfører brugerundersøgelser ved hjælp af spørgeskemaer og drager konklusio-

ner, som selv et nødtørftigt kendskab til sociologien ville vise, at de ikke har videnskabelig hjemmel til at drage.

Interviews. Inden for leksikografien er det normalt at skelne mellem spørgeskemaer og interviews som to forskellige metoder til dataindsamling. Inden for sociologien regnes interviews derimod ofte for en særlig form for anvendelse af spørgeskemaer, idet man her opererer med enqueter og interviews som de to hovedmetoder til dataindsamling ved hjælp af spørgeskemaer (jf. Hansen/Andersen 2000:98). Alligevel kan det være rimeligt at fastholde opdelingen i spørgeskemaer og interviews, idet leksikografien ikke alene benytter sidstnævnte ved kvantitative undersøgelser, hvor spørgsmålene er de samme som i enqueter, men også ved kvalitative undersøgelser, hvor respondenterne taler frit fra leveren, og hvor interviewerens ikke tager udgangspunkt i forudfattede spørgsmål, men for eksempel i et bestemt handlingsmønster, som vedkommende netop har observeret hos respondenterne. Welker (2006) taler i den forbindelse om ”åbne interviews” i modsætning til interviews, som foretages ved hjælp af spørgeskemaer. Zikmund (1997) kalder det for dybdeinterview, som han karakteriserer som et *relatively unstructured, extensive interview* (s. 122).

Der er en række klare fordele ved interviews i modsætning til spørgeskemaer (enqueter), som udleveres til respondenterne til udfyldelse derhjemme, på arbejdet eller i et særligt lokale. Således kan respondenterne ikke snyde interviewerens ved at konsultere en ordbog undervejs. Og interviewerens kan ligeledes forklare meningen med spørgsmål, som respondenterne ikke forstår, f.eks. når de indeholder leksikografiske eller grammatiske termer. Omvendt er der den ulempe ved interviews, at de ikke løser det dilemma, som Hatherall pegede på, nemlig om brugere siger, hvad de gør, hvad de mener at gøre, hvad de mener de burde gøre, eller en blanding af dette. Dertil kommer, at interviewerens ved sin blotte tilstedeværelse eller måde at spørge på kan påvirke informanterne og de svar, som disse giver. Endelig er interviews tidskrævende og derfor ofte meget dyre at gennemføre. Det er derfor ofte svært at nå op på en mængde informanter, som er repræsentative for den givne population, dvs. gruppen af potentielle eller faktiske brugere, og som kan give statistisk gyldige svar. Det gælder selvsagt især kvantitative undersøgelser, idet der gælder andre kriterier for brug af dybdeinterviews ved kvalitative undersøgelser, hvor de benyttes i en kombination med andre metoder såsom iagttagelse, protokoller og logfiler.

Iagttagelse. Wiegand (1998) skelner mellem forskellige typer iagttagelse i forbindelse med ordbogsbrug. Iagttagelsen kan således være åben

eller skjult, alt efter om informanten kan se iagttageren. Sidstnævnte kan desuden deltage aktivt med råd og anvisninger eller forholde sig passivt. Iagttagelsen kan foretages umiddelbart i forbindelse med benyttelse af ordbogen, eller den kan ske tidsforskudt, hvor processen er optaget på video. Endvidere kan iagttagelsen foregå i et forsøgsrum eller på informantens normale arbejdssted. Og endelig kan resultaterne af iagttagelsen nedskrives på struktureret vis i en forberedt formular eller frit og ustruktureret (jf. Wiegand 1998:570–583).

Som nævnt ovenfor anbefalede Hatherall iagttagelsen som den mest pålidelige metode til at indsamle data om ordbogsbrug. Og der er da heller ingen tvivl om, at en godt skolet og velforberedt iagttager kan indsamle mange nyttige data med denne metode, og at informantens mulighed for at snyde eller krybe udenom er stærkt begrænset. Men omvendt er iagttagelse ligesom interviews tidskrævende og dyre, da de kræver tilstedeværelsen af en iagttager, som i øvrigt kan forstyrre informanten, hvis det drejer sig om det, som Wiegand kalder en åben iagttagelse. Hatherall er selv bevidst om denne begrænsning:

Ideally, in other words, the researcher would actually watch the users in action. But this, too, causes problems. Under such conditions it would probably be difficult for the subjects to behave normally as users. Also, it is unlikely that all the information the researcher needs would be retrievable via the visual medium. And finally, such an exercise is so time-consuming that the sample is likely to remain unrepresentatively small. (Hatherall 1984:184.)

Men ud over denne berettigede kritik er det også et stort problem, at man ved hjælp af iagttagelse alene kan studere *die äußeren Aspekte der Benutzungshandlungen* [de ydre aspekter af brugshandlingen], dvs. hvad der sker, men ikke hvorfor det sker, og med hvilket resultat (jf. Wiegand 1998:974). På den anden side har iagttagelse klare fordele som metode i forhold til de typer surveys, som har været omtalt ovenfor. William G. Zikmund, der er professor i Business Administration på Oklahoma State University, skriver i den forbindelse:

The major advantage of observation studies over surveys, which obtain self-reported data from respondents, is that the data do not have distortions, inaccuracies, or other response biases due to memory error, social desirability, and so on. The data are recorded when the actual behaviour takes place. (Zikmund 1997:265.)

Protokoller. Wiegand kalder brug af ordbogsprotokoller for en genuin metaleksikografisk metode, som ikke alene omfatter ordbogsbrugens

ydre aspekter, men også dens indre aspekter tillige med dens ”forudgående og efterfølgende kontekst” (Wiegand 1998:974). Han skelner i den forbindelse mellem to hovedtyper af protokoller, nemlig skriftlige og mundtlige protokoller. **Skriftlige protokoller** skrives af informanterne selv, enten under eller efter ordbogskonsultationen. Disse protokoller kan enten være kontrollerede eller ikke-kontrollerede, alt efter om der er nogen til stede for at verificere, at protokollen rent faktisk afspejler ordbogskonsultationen. Wiegand skelner endvidere mellem strukturerede, ikke-strukturerede eller semistrukturerede protokoller, alt efter om informanten skal nedfælde sine data i formularer med forberedte felter eller helt frit eller som en blanding af disse muligheder.

Mundtlige protokoller udarbejdes ved hjælp af det, som kaldes tænke-højt-metoden. Her opfordres informanterne til helt frit at give udtryk for, hvilke overvejelser og problemer de har undervejs. Disse ”tanker” optages på bånd og transskriberes efterfølgende i protokolform. Selv om man selvsagt ikke kan ”tænke højt”, sådan som Wiegand rigtigt konstaterer, drejer det sig om en fremragende og meget værdsat metode til at gå ind bag de ydre aspekter af ordbogskonsultationen. Den giver et indblik i brugernes måde at arbejde på og i de problemer, som opstår undervejs, herunder hvad brugerne søger eller tror, at de søger, og hvilke problemer de har med at finde og fortolke de relevante data. En række brugerundersøgelser, som er gennemført efter denne metode, har givet værdifulde resultater. Det gælder for eksempel Wingate (2002), der undersøgte nytten af forskellige typer forklaringer i lærerordbøger, og Thumb (2004), som fokuserede på brugernes forskellige opslagsstrategier og de problemer, som de stødte ind i undervejs (jf. Tarp 2003, 2005).

En ulempe ved protokolmetoden – og navnlig ved de mundtlige protokoller, som kræver efterfølgende bearbejdning – er, at den er meget tidskrævende, hvorfor der for det meste kun undersøges et begrænset antal informanter. Og dertil kommer, at heller ikke denne metode afdækker brugernes objektive behov, men alene de subjektive behov, som de selv mener at have.

Eksperimenter. Formålet med eksperimenter er at se, hvordan introduktion af en bestemt faktor indvirker på resultatet. Denne faktor kunne for eksempel være undervisning i ordbogsbrug, introduktion af en ny type forklaring, et bestemt grammatisk data eller en gruppe af data, en anden organisering af ordbogsartiklen eller ordbogen som sådan, introduktion af nye søgeveje i elektroniske ordbøger osv. Der er foretaget meget få af denne slags eksperimenter i forbindelse med ordbogsbrug.

En af de forskere, som mest indgående har arbejdet med leksikografiske eksperimenter, er japaneren Yukio Tono, som inddeler dem i tre forskellige typer:

1. A pre-experimental design: the one group pretest–post-test
2. A quasi-experimental design: the non-equivalent control group design
3. A true experimental design: the pretest–post-test group design
(Tono 2001:70–72)

I den første type undersøgelse tester man en enkelt gruppe for at måle en variabel. Dernæst introducerer man en ny faktor (f.eks. undervisning i ordbogsbrug) og gennemfører en ny test for at se, hvordan denne faktor indvirker på resultatet. Problemet med denne slags præeksperimentelle undersøgelser er, at man ikke kontrollerer ydre faktorer, som kan gøre resultatet ugyldigt.

Ved kvasiekperimentet tester man først to forskellige grupper. Herefter foretager man en ny test, hvor man ved den ene gruppe, forsøgsgruppen, introducerer en ny faktor, mens dette ikke sker ved testen af den anden gruppe, kaldet kontrolgruppen. Ved at sammenligne resultaterne af de to tests er det nemmere at se, hvordan introduktionen af den nye faktor har virket.

Det sande eksperiment minder om kvasiekperimentet, men med den forskel, at de to grupper er udvalgt tilfældigt, idet denne tilfældige udvælgelse i teorien:

controls all possible independent variables. In practice, of course, it is only when enough subjects are included in the experiment that the principle of randomisation has a chance to operate as a powerful control.
(Tono 2001:71).

Ifølge den tyske leksikograf Ekkehard Zöfgen betragter de fleste psykologer eksperimenter som den empiriske undersøgelses ”Königsweg” (Zöfgen 1994:50). Fordelen ved dem er, at man kan måle den effekt, som introduktion af bestemte typer data eller grupper af data i ordbøger og andre leksikografiske værktøjer har for de resultater, som konsultationen giver forskellige typer af brugere. En ulempe ved dem er, at de er meget tidskrævende, og at de kræver et stort antal informanter for at være repræsentative. Dertil kommer, at det kræver kendskab til statistiske metoder eller samarbejde med statistikere, for at man kan afgøre, om forsøgsresultaterne er statistisk signifikante.

Tests. En test er i leksikografisk forstand en metode til at vurdere, i hvor høj grad konsultation af en ordbog eller et andet leksikografisk værktøj kan hjælpe brugeren til at dække sine behov. Som det fremgik ovenfor, indgår tests som en integreret del af eksperimenter, som ikke har nogen mening i sig selv, hvis man ikke måler deres resultater. Og på samme måde kan tests bidrage til at afbøde nogle af de mangler, som er nævnt i forbindelse med nogle af de øvrige metoder. Dette kræver dog, at de er udført forsvarligt:

The validity of test findings very much depends on correct test administration, and appropriate test design. (Nesi 2000:32)

Har man fulgt dette råd, er fordelene ved tests, at de kan skaffe pålidelige oplysninger om resultatet af en ordbogskonsultation. Dertil kommer, at de er forholdsvis nemme at gennemføre, især hvis der bruges multiple choice. Hvis dette ikke sker, kan vurderingen af testresultaterne dog nemt blive subjektiv, hvorfor der i så fald kræves mere end én bedømmer, hvad der er en klar ulempe. Omvendt kan anvendelse af nogle typer multiple choice-tests:

affect the validity of results by providing a further context for each word, and therefore facilitating contextual guessing as an alternative to dictionary use (Nesi 2000:32).

Man må således konstatere, at også i dette tilfælde er intet så godt, at det ikke er skidt for noget eller nogen!

Logfiler. Undersøgelse af logfiler er som tidligere nævnt en forholdsvis ny metode, der først er blevet mulig med introduktionen af elektroniske ordbøger. Der findes som udgangspunkt to hovedtyper af logfiler, der kan gøres til genstand for brugerundersøgelser. Den første er en registrering af alle de bevægelser, som foregår på brugerens computer, dvs. aktivering af tasterne og flytning af musen. Den anden hovedtype er registrering af de transaktioner, som finder sted mellem brugerens computer og den database, hvor en ordbog er placeret. I modsætning til den førstnævnte type finder registreringen her sted med udgangspunkt i databasen, hvad der gør dataindsamlingen væsentligt lettere. I leksikografisk perspektiv kendes der indtil nu kun undersøgelser af den sidstnævnte type, hvad der dog ikke betyder, at den første type er uinteressant for leksikografien. I det hele gælder det på forskningens nuværende stade, at selv om der er foretaget adskillige brugerundersøgelser af elektroniske ordbøger, har de fleste af disse været gennemført med ”traditionelle”

metoder og kun et fåtal på grundlag af logfiler. Blandt disse kan nævnes de Schryver/Joffe (2004), de Schryver et al. (2006), Bergenholtz/Johnsen (2005, 2007) og Almind (2008). Eftersom brugerundersøgelser ved hjælp af logfiler er en forholdsvis ny metode, ville det være halsløs gerning at påstå, at dens forskellige muligheder allerede var udforsket og udtømt, især fordi de elektroniske ordbøger selv er inde i en hæslende udvikling. Men omvendt forhindrer dette selvsagt ikke, at man foretager en *state-of-the-art*-bedømmelse af denne metode ud fra de resultater, fordele og ulemper, som hidtil har vist sig.

En af fordelene ved brugen af logfiler er, at det drejer sig om en form for iagttagelse, som ikke påvirker brugeren og derved risikerer at gribe ind i den leksikografiske konsultationsproces. Samtidig giver den nem adgang til store mængder data, som repræsenterer hele populationen af faktiske brugere, og hvoraf der med de rigtige metoder kan udtrækkes pålidelige oplysninger om konsultationsprocessen. Denne behandling af de indsamlede data er endvidere forholdsvis nem, når det drejer sig om kvantitative undersøgelser. Dertil kommer, at de indsamlede data også kan bruges til forskellige typer kvalitative undersøgelser, f.eks. af individuelle brugeres søgemønstre (Almind 2008). Endelig kan undersøgelser af logfiler afdække aspekter, der relaterer sig til brugertypologien og brugersituationen, især når brugerne i forbindelse med konsultationen bliver bedt om at beskrive sig selv og den situation, som de befinder sig i (jf. Bergenholtz/Johnsen 2007).

Blandt begrænsningerne ved sådanne typer brugerundersøgelser kan nævnes, at de ligesom andre former for iagttagelse kun fremskaffer data relateret til de ydre aspekter af konsultationsprocessen, men ikke data, der kan oplyse om, hvorfor brugerne gør, som de gør. På tilsvarende måde tilvejebringer de heller ikke data, som kan give direkte oplysninger om brugerens objektive og subjektive behov, om end disse undertiden antydes indirekte, eller om resultatet af konsultationen.

Undertiden dukker der dog uventede data frem. Således viser en undersøgelse af IP-adresser, at en del af brugerne af *Ordbogen over Faste Vendinger* må stamme fra reklamebureauer, og at deres søgemønstre kraftigt antyder, at de søger efter faste vendinger, hvori bestemte semantisk relaterede ord indgår. Uden at det direkte kan bevises gennem analysen af logfilerne, ser det ud til, at brugerne i forbindelse med produktion af reklame- og salgsmateriale delvis lader deres tekst styre af de faste vendinger, som de finder gennem konsultation af ordbogen. Dermed afdækkes en ny type behov, som er knyttet til tekstproduktion, og som endnu ikke har været diskuteret i den leksikografiske litteratur, men som givetvis er et behov, som mange kan nikke genkendende til. Det

drejer sig om et meget specifikt behov, som helt bryder med det princip, som essayisten Michel de Montaigne formulerede for mere end 400 år siden:

Selv vil jeg meget hellere vride og vende en god sætning for at få den til at passe i mit kram end vride og vende min tanke for at få den til at stemme med sætningen. (Montaigne 1580:153.)

For virkelig at afgøre, om nutidens tekstforfattere har vendt ryggen til den gamle franskmand, er det ikke tilstrækkeligt med analyser af logfiler. For at få mere kvalificeret viden, der kan føre til forbedrede leksikografiske produkter, er det her som i andre tilfælde nødvendigt, at analysen af logfilerne kombineres med en eller flere af de metoder, som har været nævnt ovenfor, f.eks. opfølgende interviews.

5. Generelle problemer

Det kan konstateres, at der er en række generelle problemer knyttet til en stor del af de leksikografiske brugerundersøgelser, som har været offentligt indtil nu. Det gælder ikke mindst de kvantitative undersøgelser, som langt hen ad vejen er kendetegnet af det, som to danske sociologer kalder ”forskningsinstituttens venstrehåndsarbejde” (Hansen/Andersen 2000:23). Således er informanterne som hovedregel ikke valgt tilfældigt ud, hvad der er et absolut krav til sådanne undersøgelser. I sin gennemgang af 220 leksikografiske brugerundersøgelser skriver Welker (2006) meget sigende:

Os sujeitos das pesquisas foram, na maioria, estudantes universitários, muitos deles cursando um bacharelado ou licenciatura em língua estrangeira. (Welker 2006:9)

[Informanterne i undersøgelserne var for hovedpartens vedkommende universitetsstuderende, hvoraf mange læste fremmedsprog på bachelor- eller kandidatniveau.]

Hermed har disse undersøgelser brudt med sociologiens gyldne regel om, at informanter hverken må udpeges af forskerne eller vælge sig selv, men at udvælgelsen skal foregå helt tilfældigt. Selvsagt kan der være enkelte tilfælde, hvor den samlede gruppe af brugere er universitetsstuderende, hvorfor den stikprøve, som undersøges, nødvendigvis også må bestå af studerende. Men det er så absolut undtagelsen fra reglen i de 220 undersøgelser, som for hovedpartens vedkommende også

har brudt en anden gylden regel, nemlig at antallet af informanter skal være tilstrækkeligt stort til, at undersøgelserne kan give statistisk holdbare (og interessante) resultater. Denne lemfældige måde at udtage stikprøver på betyder, at de ikke er repræsentative for den samlede population, og at resultaterne dermed heller ikke kan generaliseres. Alligevel er folkene bag mange af disse undersøgelser ikke blege for at sætte procenter og promiller på det, som deres miniputverden af informanter har gjort, søgt, ønsket osv.

Et andet alvorligt problem er formuleringen af de spørgsmål, som indgår i de forskellige typer spørgeskemaer og interviews. Heller ikke her har forskerne fulgt sociologiens anvisninger i denne henseende (jf. Hansen/Andersen 2000:97–150). Det gælder ikke alene med hensyn til spørgsmål, som er tvetydige, som informanterne ikke forstår, eller som kræver en god hukommelse. Det drejer sig også om, hvorvidt det overhovedet er det rigtige spørgsmål, som stilles. Dermed risikerer undersøgelserne – hvis de i øvrigt har været omhyggelige med dataindsamling, analyse og validering, hvad der desværre ikke altid er tilfældet – ikke alene at få forkerte og tvivlsomme svar på rigtige spørgsmål, men også at få *the right answer to the wrong question*, hvormed de er lige vidt (Zikmund 1997:96). Disse svagheder hænger givetvis sammen med et dårligt forarbejde i den fase, hvor man formulerer sit problem og når til klarhed over, hvilken viden man søger, og hvordan den skal fremskaffes:

Med problemformulering refereres der altså til den proces, hvor forskeren ud fra en opstået interesse eller undren over for et fænomen vælger sit undersøgelsesfelt, præciserer *hvad* han vil undersøge, og *hvilke* aspekter eller problemstillinger inden for feltet, han vil koncentrere sig om. Disse overvejelser munder ud i formuleringen af de spørgsmål, som undersøgelsen skal forsøge at give svar på. Disse spørgsmål skal have så præcis en formulering, at de kan danne grundlag for vurderingen af, *hvilken form for viden* undersøgelsen skal frembringe, og dermed danne udgangspunkt for beslutningen om, *hvordan* denne viden skal tilvejebringes. (Hansen/Andersen 2000:31.)

Først når dette forarbejde er gjort, kan man bestemme selve undersøgelses metode og udformningen af et eventuelt spørgeskema. Ser man på de aspekter, som hidtidige leksikografiske brugerundersøgelser har forsøgt at klarlægge, kan de fleste tilordnes to hovedtyper. De bedste og mest overbevisende resultater ser ud til at være opnået, når undersøgelserne har fokuseret på selve brugssituationen og brugernes forskellige opslagsstrategier og søgeveje (jf. Thumb 2004 og Bergenholtz/Gouws 2007). Derudover har mange undersøgelser koncentreret sig om, hvor

brugerne slår op, og hvad de søger. Derimod er det forbløffende, at meget få undersøgelser forsøger at finde ud af mere om brugernes behov. Således giver ingen kendte undersøgelser reelle oplysninger om brugernes objektive behov. Men overraskende nok er der heller ikke mange undersøgelser, som siger noget reelt om brugernes subjektive behov, om end de undertiden hævder at kunne slutte sig til disse ud fra de tilvejebragte data. Imidlertid drejer det sig i de fleste tilfælde om en rekonstruktion af brugernes behov ud fra de informationer, som de søger i ordbøgerne, dvs. en indirekte bestemmelse af brugerbehovene, hvor man som udgangspunkt ser bort fra alle de leksikografisk relevante behov, som ikke giver sig udslag i nogen ordbogskonsultation. Dermed når man frem til et slags cirkelbevis, hvor brugerne behøver det, som allerede er medtaget i ordbøgerne. Det drejer sig om samme type metodologisk problem, som Mentrup (1984) i sin tid kritiserede Wiegand for.

I det hele taget er det en overvejelse værd, hvor relevante kvantitative undersøgelser er for leksikografien. Hvad skal man for eksempel bruge den oplysning til, at en så og så stor procentdel af alle ordbogsbrugere i en så og så stor procentdel af deres opslag søger dette eller hint? Hvad skal man for eksempel stille op med den oplysning, at 80 procent af alle opslag drejer sig om ortografi og semantik? Den kommercielle leksikografi vil givetvis gnide sig i hænderne og udarbejde ordbøger og reklamemateriale, der fokuserer på disse to typer af angivelser. Den videnskabelige leksikografi må derimod i første omgang interessere sig for, i hvilke situationer – f.eks. reception og produktion – disse behov opstår. Og den må dernæst stille sig den opgave at finde ud af, hvilke behov brugerne har i de resterende tyve procent af deres opslag, dvs. ved hvert femte opslag. Og den må frem for alt ikke stoppe her, men også søge at afdække behov, som kun viser sig ved hvert hundrede eller tusinde opslag eller tilmed endnu sjældnere, for på den måde at kunne udvikle koncepter for ordbøger, der kan dække alle brugernes behov i bestemte situationer. For hvor skulle brugerne ellers gå hen for at få tilfredsstillet deres leksikografisk relevante behov?

Selv om hovedparten af de hidtidige kvantitative brugerundersøgelser ikke har opfyldt deres formål, betyder det dog ikke, at de tilvejebragte resultater er helt uanvendelige, hvis de assimileres kritisk. Tarp (2006) har således kigget nærmere på fire af disse undersøgelser, nemlig Tomaszczyk (1989), Mackintosh (1998), Varantola (1998) og Nord (2002) med det formål at bekræfte et af funktionslærens postulater, nemlig at oversættere i mange tilfælde har behov for at gå direkte til en ordbog på målsproget i stedet for først at gribe til en bilingval ordbog fra kildesprog til målsprog. Selv om de nævnte undersøgelser alle bygger på

et meget lille antal informanter – to af dem har tilmed under ti informanter – slynger de om sig med procenter og decimaler, der viser, hvor ofte informanterne tyr til den ene eller anden slags ordbog. Det er klart, at den lille stikprøve af informanter på ingen måde kan være repræsentativ for den samlede population, og at resultaterne ikke har nogen som helst gyldighed uden for undersøgelse-ernes snævre rammer. Alligevel kan man ved en kvalitativ analyse af dataene se, at i samtlige undersøgelser tyr informanterne i et vist antal konsultationer direkte til en ordbog på målsproget. Dermed er det bevist, at der rent faktisk findes et sådant behov i forbindelse med oversættelse. Der kan derimod ikke udledes noget som helst om, hvor ofte dette behov opstår, og om behovet – som det må formodes – er størst hos veluddannede og erfarne oversættere. Men denne konklusion var vel at mærke ikke et direkte mål for disse undersøgelser, men et afledt resultat, som man ikke behøver nogen lommeregner for at nå frem til. Der findes meget nemmere måder at opnå de samme resultater på.

6. Alternative metoder

Som det er fremgået ovenfor, har ingen kendte brugerundersøgelser bragt reelle oplysninger om de objektive brugerbehov på banen. Hvis man ønsker at gøre dette, er det nødvendigt at flytte fokus fra selve brugssituationen til den forudgående ekstra-leksikografiske brugersituation. Der findes her forskellige metoder, som frem for alt sigter mod at opnå kvalitative resultater. Den eneste, der endnu har været taget i anvendelse, er den deduktion, som funktionslæren foretager på grundlag af et kompleks af præmisser.

Ønsker man derimod empirisk materiale til at underbygge funktionsteorien, kan man pege på andre metoder. Således kan tests og interviews bruges til at undersøge, hvor meget læsere har forstået af en bestemt tekst, og hvilke forståelsesproblemer de har haft under læsningen. Tekstrevision og retning kan bruges til at afdække de ikke-erkendte behov, som er opstået i forbindelse med tekstproduktion og oversættelse. På samme måde kan aktivering af Words stave- og grammatikkontrol afsløre en række ikke-erkendte problemer. En anden mulighed er brug af logfiler, eye-tracking og tænke-højt-protokoller i forbindelse med produktion og oversættelse, dvs. uafhængigt af en eventuel ordbogskonsultation. Og endelig kan man bruge dybdeinterviews for at uddybe forskellige problemstillinger i forbindelse med de øvrige metoder.

Men på nær funktionslærens deduktion er mange af de nævnte metoder, som givetvis må kombineres for at opnå maksimale resultater, meget tidsrøvende og dermed dyre at anvende. Det ville være fint, hvis de kunne blive efterprøvet i praksis, men i en verden, hvor leksikografien må konkurrere med andre discipliner om forskningspengene, kan man med rette betvivle, at der kan opnås tilstrækkelig finansiering til de nødvendige forskningsprojekter. Det er derfor et reelt spørgsmål, i hvor høj grad det er den vej, som leksikografien skal betrede for at projicere sig ind i fremtiden.

7. Konklusion

Den nu afdøde amerikanske specialist i surveys Paul Baker Sheatsley skrev for mere end tredive år siden i *Handbook of Marketing Research*:

It may be no exaggeration to say that the greater number of surveys conducted today are a waste of time and money. Many are simply bad surveys. Samples are biased; questions are poorly phrased; interviewers are not properly instructed and supervised; and results are misinterpreted. Such surveys are worse than none at all because the sponsor may be misled into a costly area. (Sheatsley 1974)

Det er vanskeligt at sige, hvordan tingene generelt har udviklet sig på denne front i de forløbne år, og hvilke forbedringer og fremskridt der er sket. Men ser man snævert på leksikografien, så virker det, som om der stort set ikke er sket kvalitative fremskridt i denne henseende. Naturligvis er der lyspunkter indimellem, men det er ikke svært at nå til den konklusion, at hovedparten af de hidtidige brugerundersøgelser langt hen ad vejen er skønne spildte kræfter. Det gælder ikke mindst de kvantitative undersøgelser. Fremtidige brugerundersøgelser må drage lære af disse erfaringer. De må frem for alt stille sig klare mål, inddrage sociologisk viden i langt større udstrækning og i det hele taget gøre et solidt fodarbejde. De må i den forbindelse overveje, om det ikke ville være en fordel at kombinere forskellige metoder inden for rammerne af samme undersøgelse. Og endelig må de stille det spørgsmål, i hvor høj grad kvantitative undersøgelser overhovedet er relevante for leksikografien.

Der skal givetvis andre boller på suppen end lige netop brugerundersøgelser, hvis den teoretiske og praktiske leksikografi skal leve op til de krav, som det moderne samfund stiller til en disciplin, som har specialiseret sig i hurtig tilgang til de data, som nutidens mennesker behøver for at tilfredsstille deres hastigt voksende behov for informationer. Det er

nødvendigt at gå nye veje. I den forstand må man være bevidst om, at et veldefineret problem ofte i sig selv rummer den halve løsning. Her kunne man med fordel hente inspiration i Albert Einstein og Leopold Infelds gamle visdomsord:

Formuleringen af et problem er ofte mere væsentlig end dets løsning, som måske kun er et spørgsmål om matematisk eller eksperimentel dygtighed. At rejse nye spørgsmål, nye muligheder, at betragte gamle problemer fra en ny side kræver skabende fantasi og markerer de virkelige fremskridt i videnskaben. (Einstein/Infeld 1963:77)

Litteratur

- Almind, Richard 2008: Søgemønstre i logfiler. I: *LexicoNordica* 15, 33–55.
- Atkins, Beryl T. Sue (red.) 1998: *Using Dictionaries: Studies of Dictionary Use by Language Learners and Translators*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. (= *Lexicographica Series Maior* 88)
- Bergenholtz, Henning og Rufus H. Gouws 2007. The access process in dictionaries for fixed expressions. I: *Lexicographica. International Annual for Lexicography* 23. (I trykken)
- Bergenholtz, Henning og Mia Johnsen 2005: Log Files as a Tool for Improving Internet Dictionaries. I: *Hermes. Journal of Linguistics* 34, 117–141.
- Bergenholtz, Henning og Mia Johnsen 2007: Log files can and should be prepared for a functionalistic approach. I: *Lexikos* 17, 1–20.
- Bergenholtz, Henning og Sven Tarp 2002: Die moderne lexikographische Funktionslehre. Diskussionsbeitrag zu neuen und alten Paradigmen, die Wörterbücher als Gebrauchsgegenstände verstehen. I: *Lexicographica. International Annual for Lexicography* 18, 253–263.
- Bergenholtz, Henning og Sven Tarp 2003: Two opposing theories: On H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions. I: *Hermes. Journal of Linguistics* 31, 171–196.
- Bergenholtz, Henning og Sven Tarp 2004: The concept of "dictionary usage". I: Cai Dollerup (red.): *Worlds of Words. A tribute to Arne Zettersten*. Nordic Journal of English Studies. Volume 3, no. 1, 23–36.
- Bergenholtz, Henning og Esben Bjærge 2007: *Ordbogen over Faste Vendinger*. Århus: Center for Leksikografi.
(www.idiomordbogen.dk)

- De Schryver, Gilles-Maurice og David Joffe 2004: On How Electronic Dictionaries are Really Used. I: Geoffrey Williams og Sandra Vessier (red.): *Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress, EURALEX 2004, Lorient, France, July 6–10, 2004*. Lorient: Faculté des Lettres et des Sciences Humaines, Université de Bretagne Sud, 187–196.
- De Schryver, Gilles-Maurice, David Joffe, Pitta Joffe og Sarah Hillewaert 2006: Do Dictionary Users Really look Up Frequent Words? On the Overestimation of the Value of Corpus-based Lexicography. I: *Lexikos 16*, 67–83.
- Dziemianko, Anna 2006: *User-friendliness of Verb Syntax in Pedagogical Dictionaries of English*. Tübingen: Niemeyer. (= *Lexicographica Series Maior 130*)
- Einstein, Albert og Leopold Infeld 1963: *Det moderne verdensbillede*. København: Gyldendals Uglebøger.
- Hansen, Erik Jørgen og Bjarne Hjort Andersen 2000: *Et sociologisk værktøj. Introduktion til den kvantitative metode*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hartmann, Reinhard Rudolf Karl 2001: *Teaching and Researching Lexicography*. Essex: Pearson Education Limited.
- Hatherall, Glyn 1984: Studying dictionary use: Some findings and proposals. I: R.R.K. Hartmann (red.): *LEXeter '83 Proceedings: Papers from International Conference on Lexicography at Exeter, 9–12 Sept. 1983*. Tübingen: Niemeyer, 183–189. (= *Lexicographica Series Maior 1*.)
- Hausmann, Franz Josef 1989: Wörterbuchtypologie. I: Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand og Ladislav Zgusta (red.): *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography, First Volume*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 968–981. (= *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, band 5.1*.)
- Hobsbawn, Eric 2004: Asking the big why questions: History: a new age of reason. *Le Monde Diplomatique. English edition*. December 2004. (<http://mondediplo.com/2004/12/02why>)
- Householder, Fred W. 1967: Summary report. I: Fred W. Householder og Sol Saporta (red.): *Problems in lexicography*. Bloomington: Indiana University, 279–282.
- Jensen, Peter K.A. 2007: *Mennesket. Den genetiske arv*. Århus: Univers.

- Lew, Robert 2004: *Which dictionary for whom? Receptive use of bilingual, monolingual and semi-bilingual dictionaries by Polish learners of English*. Poznan: Motiwex.
- Mackintosh, Kristen 1998: An Empirical Study of Dictionary Use in L2–L1 Translation. I: Beryl T. Sue Atkins (red.): *Using Dictionaries: Studies of Dictionary Use by Language Learners and Translators*. Tübingen: Niemeyer, 121–149. (= *Lexicographica Series Maior* 88.)
- Mentrup, Wolfgang 1984: Wörterbuchbenutzungssituationen – Sprachbenutzungssituationen. Anmerkungen zur Verwendung einiger Termini bei H.E. Wiegand. I: Werner Besch, Klaus Hufeland, Volker Schupp og Peter Wiehl (red.): *Festschrift für Siegfried Grosse zum 60. Geburtstag*. Göppingen: Kümmerle Verlag, 143–173.
- Merton, Robert K. 1968: Science and Democratic Social Structure. I: Robert K. Merton: *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press, 604–615.
- Miller, Julia 2003: An investigation into the effect of English learners' dictionaries on international students' acquisition of the English article system, specifically in the area of countability. *International Education Journal* 2003.
- Montaigne, Michel de 1580: *Essais*. København: Carit Andersens Forlag. (Dansk udg. uden årstal)
- Nesi, Hilary 2000: *The Use and Abuse of EFL Dictionaries*. Tübingen: Niemeyer. (= *Lexicographica Series Maior* 98)
- Nord, Britta 2002: *Hilfsmittel beim Übersetzen. Eine empirische Studie zum Rechercheverhalten professioneller Übersetzer*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Ordbogen over Faste Vendinger* = Bergenholtz, Henning, Vibeke Vrang og Richard Almind 2007: *Ordbogen over Faste Vendinger*. Århus: Center for Leksikografi. (www.idiomordbogen.dk)
- Ripfel, Martha og Herbert Ernst Wiegand 1988: Wörterbuchbenutzungsforschung. Ein kritischer Bericht. I: Herbert Ernst Wiegand (red.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie VI*. Hildesheim/Zürich/New York: Olms, 491–520.
- Sheatsley, Paul Baker 1974: Survey Design. I: Robert Ferber (red.): *Handbook of Marketing Research*. New York: McGraw-Hill, 2–66.
- Tarp, Sven 2003: The usefulness of different types of articles in learner's dictionaries. Review of "Ursula Wingate: The Effectiveness of Different Learner Dictionaries: An Investigation into the Use of Dictionaries for Reading Comprehension by Intermediate Learners of German. Tübingen: Niemeyer 2002". I: *Hermes. Journal of Linguistics* 30, 215–234.

- Tarp, Sven 2005: Review of “Jenny Thumb: Dictionary Look-up Strategies and the Bilingualised Learner’s Dictionary. Tübingen: Niemeyer 2004”. I: *Hermes. Journal of Linguistics* 34, 281–286.
- Tarp, Sven 2006: *Leksikografien i grænselandet mellem viden og ikke-viden. Generel leksikografisk teori med særlig henblik på lærerleksikografi*. Doktorafhandling. Århus: Center for Leksikografi.
- Tarp, Sven 2007: Lexicography in the Information Age. I: *Lexikos* 17, 170–179.
- Tarp, Sven 2008a: The third leg of two-legged lexicography. I: *Hermes. Journal of Linguistics* 40, 117–131.
- Tarp, Sven 2008b: Første oversigtsværk over leksikografiske brugerundersøgelser. [Anmeldelse af:] “Herbert Andreas Welker: O Uso de dicionários: Panorama geral das pesquisas empíricas. Brasília: Thesaurus 2006. 488 sider.” I: *LexicoNordica* 15, 343–345.
- Thumb, Jenny 2004: *Dictionary Look-up Strategies and the Bilingualised Learner’s Dictionary*. Tübingen: Niemeyer. (= *Lexicographica Series Maior* 117)
- Tomaszczyk, Jerzy 1989: L1–L2 Technical Translation and Dictionaries. I: E. Pöhl og M. Snell-Hornby (red.): *Translation and Lexicography. Papers read at the Euralex Colloquium held at Innsbruck 2–5 July 1987*. Amsterdam: Benjamins, 177–186.
- Tono, Yukio 1986: A scientific approach toward lexicography. I: *LEO, Journal of the Linguistic, Literary and Educational Organization* 15, 37–53.
- Tono, Yukio 2001: *Research on Dictionary Use in the Context of Foreign Language Learning. Focus on Reading Comprehension*. Tübingen: Niemeyer. (= *Lexicographica Series Maior* 106)
- Varantola, Krista 1998: Translators and their Use of Dictionaries. I: Beryl T. Sue Atkins (red.): *Using Dictionaries: Studies of Dictionary Use by Language Learners and Translators*. Tübingen: Niemeyer, 179–192. (= *Lexicographica Series Maior* 88)
- Welker, Herbert Andreas 2006: *O Uso de dicionários: Panorama geral das pesquisas empíricas*. Brasília: Thesaurus.
- Wiegand, Herbert Ernst 1977: Nachdenken über Wörterbücher. Aktuelle Probleme. I: Günther Drosdowski, Helmut Henne og Herbert E. Wiegand: *Nachdenken über Wörterbücher*. Mannheim, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut, 51–102.
- Wiegand, Herbert Ernst 1987: Zur handlungstheoretischen Grundlegung der Wörterbenutzungsforschung. I: *Lexicographica. International Annual for Lexicography* 3, 178–227.

- Wiegand, Herbert Ernst 1998: *Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie. 1. Teilband*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Wiegand, Herbert Ernst 2000: Wissen, Wissenrepräsentationen und Printwörterbücher. I: Ulrich Heid, Stefan Evert, Egbert Lehmann og Christian Rohrer (red.). *Proceedings of the Ninth Euralex International Congress, Euralex 2000. Stuttgart, Germany, August 8th–12th, 2000. Volume 1*: 15–38. Universität Stuttgart: Institut für Maschinelle Sprachverarbeitung.
- Wiegand, Herbert Ernst 2002: Wissen in der Sprachlexikografie. Ein Plädoyer für einige immer noch notwendige Differenzierungen. I: Kennosuke Ezawa, Wilfried Kürschner, Karl H. Rensch og Manfred Ringmacher (red.). *Linguistik jenseits des Strukturalismus. Akten des II. Ost-West-Kolloquiums Berlin 1998*: 265–281. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Wingate, Ursula 2002: *The Effectiveness of Different Learners Dictionaries: An Investigation into the Use of Dictionaries for Reading Comprehension by Intermediate Learners of German*. Tübingen: Niemeyer. (= *Lexicographica Series Maior 112*)
- Zikmund, William G. 1997: *Business Research Methods*. Fort Worth: The Dryden Press, Harcourt Brace College Publishers.
- Zöfgen, Ekkehard 1994: *Lernerwörterbücher in Theorie und Praxis. Ein Beitrag zur Metalexikographie mit besonderer Berücksichtigung des Französischen*. Tübingen: Niemeyer. (= *Lexicographica Series Maior 59*)

Sven Tarp
Professor
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen i Århus
Århus Universitet
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Århus V
st@asb.dk

Richard Almind

Søgemønstre i logfiler

Unlike traditional methods for user surveys of printed dictionaries log files have the potential to lead to better user surveys of online reference works. The lexicographer has the possibility to follow the user search by search. Each detail in the search pattern allows for a classification of user types and perhaps even usage situations, the knowledge of which opens up for realistic assessment of a dictionary's design. However, it is necessary to combine the analysis of a log file with user studies to reap the full benefits.

0. Indledning

Et overblik over problemstillingerne ved de gængse former for leksikografiske brugerundersøgelser, deres fordele og især ulemper, gives i Tarp (2008). Generelt konkluderes, at leksikografiske brugerundersøgelser er af ringe kvalitet, oftest grundet mangelfulde metoder eller lige så mangelfuldt empirisk grundlag.

Selv med den mest perfekte undersøgelse kan leksikografen finde det umanerligt svært at studere ordbogsbrug, brugs- og brugersituationer, når ordbogen er i trykt form. Helst vil man observere brugeren uden dennes vidende, men hvordan kan da objektet observeres uden at krænke dets ret til privatliv? Har man imidlertid objektets accept, kan alene dets viden om at blive observeret påvirke brugssituationen. Betæneligheder og besværligheder af denne art gør sig gældende for alle metoder beskrevet i Tarp (2008).

Anderledes forholder det sig med referenceværker, der stilles til rådighed online på internettet, herefter under et kaldet onlineordbøger. De tekniske betingelser for onlineordbøgernes tilgængelighed gør det muligt at observere ordbogsbrugen gennem undersøgelse af *logfiler*. Ordbogsbrugeren kan her blive gjort til genstand for indirekte observation, både under og efter handlingen, uden dennes vidende og til en vis grad også uden juridiske implikationer, da brugeren langt hen ad vejen forbliver anonym. De indhentede data er metodisk stringente, og den empiriske mængde, der kan studeres, er lig med det samlede antal brugere af en given ordbog.

Det vil i det følgende blive beskrevet, hvad en logfil er, hvilke begrænsninger den har, og hvad den bør optegne for at have leksikografisk værdi.

1. Hvad er en logfil?

Den nærmeste parallel til en logfil i eksisterende brugerundersøgelser er en protokol. I lighed med protokollen optegnes brugerens handlinger linje for linje, men i modsætning til protokollen er der ikke behov for hverken brugerens aktive deltagelse eller hans¹ vidende om optegnelsen. Den sker automatisk ud fra brugerens ordbogshandlinger, som her forstås som aktivering af funktioner i onlineordbogen.

En teknisk præcis beskrivelse af en logfil er, at den er en optegnelse over tid af hændelser og transaktioner enten (a) internt i en enhed, kaldet en systemlog, eller (b) mellem mindst to enheder i et netværk, kaldet en transaktionslog. Det er sidstnævnte, der er genstand for denne artikel.

Type (a), systemloggen, har kun begrænset leksikografisk interesse. Derimod er den såkaldte keylogger, en variant af systemloggen, af åbenlys interesse for leksikografen. Det er et program designet til at optegne alle handlinger foretaget med mus og tastatur. På samme måde som en gammeldags båndoptager optager programmet alle tastetryk, museklik og musebevægelser, fra computeren tændes, til den slukkes. Disse optegnelser kan senere læses og evt. afspilles. Man vil få oplysninger om, hvilke filer der åbnes, hvad brugeren skriver i dem, hvilke søgninger der foretages, om der rettes i søgninger, hvor lange pauser der tages, hvilke programmer der benyttes, hvilke menuer der aktiveres etc. Hvad den ikke kan logge, er fx svaret fra en ordbogssøgning. Den skal genskabes ved at afspille keyloggen. Så smart som keyloggeren kan synes, betragtes den også som en alvorlig sikkerhedsrisiko. At kunne installere den er enhver hackers og industrispions drøm, fordi den optegner alt, dvs. også brugernavne og -koder. Data erhvervet vha. en keylogger uden brugerens vidende falder under kategorien datatyveri.

Type (b), transaktionsloggen, kan betegnes som en optegnelse af den offentligt tilgængelige delmængde af keyloggerens registreringer. For at kunne optegnes skal en hændelse tage form af en transaktion. Fx kan det registreres, hvilke links en bruger aktiverer og hvornår. Det kan også optegnes, hvorfra hændelserne er igangsat, hvilken browser der benyttes, og mange andre systemoplysninger. Men det er altid kun indholdet af transaktionen, der kan registreres, dvs. at man kan optegne den forespørgsel, brugeren har sendt til ordbogen/serveren samt svaret fra serveren til brugeren, men ikke om brugeren har rettet teksten i søgefeltet inden da.

Der er juridiske grænser for, hvad man må registrere, hvor længe

---

¹ Af hensyn til den politiske korrekthed skal det nævnes, at brugerens køn ikke kan registreres i logfilen. At brugeren kaldes et *han*, er en personlig præference.

disse data må gemmes, og hvad de må bruges til, og derfor bliver juridiske overvejelser en nødvendighed, inden man logger brugerdata. Det anbefales, at man sætter sig nøje ind i disse problemstillinger, evt. med bistand fra en specialist på området.

2. Hvad kan logfiler bruges til?

De fleste leksikografer bruger logfiler til overordnede statistiske oplysninger, fx:

- hyppigt søgte ord
- hyppige brugere
- udvikling af søgninger over tid (brugertilgang)
- hyppigst brugte søgeværktøjer
- resultat af søgningen (identifikation af lemmahuller)

Et eksempel på denne type statistik vises i nedenstående eksempel, et lille uddrag af statistikken for *Ordbogen over Faste Vendinger* (2008). Bemærk søgemaskiners andel i det samlede antal søgninger.

Antal opslag pr. 4. jan. 2008	
Søgemaskiner inkluderet	407.841
Antal unikke IP-adresser	32.179
Gnms antal opslag pr. IP-adresse	12,67
Søgemaskiner undladt	157.551
Antal unikke IP-adresser	32.145
Gnms antal opslag pr. IP-adresse	4,90
Oppetid (dage)	317
Antal opslag pr. dag	
Gennemsnitlig	1.287
Maksimum	5.187
Minimum	192
Opslag pr. opslagstype	
full	187.618
basic	89.630
forside	61.899

Ill. 1: Uddrag af logfilstatistikken for *Ordbogen over Faste Vendinger*

Oplysninger af denne art kan primært bruges til at oplyse omverdenen om, hvor fortræffelig ens ordbog er i forhold til andres. Det er i disse

popularitetsmålinger især brugermængden, antallet af opslag og den procentvise forekomst af fundne lemmata, der angives. Påstår man imidlertid, at tallene oplyser, i hvor høj grad en ordbog opfylder en specifik funktion, er man på gyngende grund. En overordnet statistik af denne art siger intet om hverken specifikke brugere eller en specifik brug af ordbogen. Den kan dog bruges til at være retningsvisende for det videre studie i at besvare spørgsmål om brug og bruger. En given generalisering behøver derfor ikke være forkert – den skal blot valideres gennem en detaljeret undersøgelse, hvilket Bergenholtz/Johnsen (2007) argumenterer for.

Hvis leksikografen vil analysere en ordbogs brug, kan han med fordel analysere individuelle brugeres søgemønstre, inden han, efter en passende gruppering, begynder at generalisere ordbogsbrugen som helhed. For at kunne gøre det skal han finde brugeren, isolere hans transaktioner og finde formålet med dem. Det vil desuden med en smule fantasi være muligt at gætte sig til brugssituationen i søgningsøjeblikket og, med passende forbehold, at inddrage den gisning i konklusionerne. På denne måde kan leksikografen troværdigt argumentere for at have taget udgangspunkt i brugeren, brugs- og brugersituationen.

En undersøgelse af logfiler er ikke en automatiseret proces, hvor en række statistiske standardfunktioner fører til en forgyldt konklusion, men en langsommelig, koncentrationskrævende og systematisk arbejdsgang, der minder om de årelange forsøgsrækker, man finder i de eksakte videnskaber. At lægge en logfil til grund for en undersøgelse kræver derfor, at leksikografen husker følgende:

- det er ikke muligt direkte at udlede brugersituationer ved hjælp af statistiske standardfunktioner
- man skal også se på hver bruger individuelt
- der kræves sved, knofedt og tålmodighed
- lidt fantasi hjælper også

Belønningen er, at leksikografen gennem tålmodig forskning opnår passende kvantificeret og kvalificeret viden om brugeres adfærd og behov ved at analysere søgemønstre, søgemetodik, søgestier etc. Han vil ideelt set kunne bruge disse konklusioner til at validere eksisterende teorier om brugerbehov og fremover med større sikkerhed koncipere nye og bedre ordbøger eller forbedre eksisterende, så de dækker helt nye, hidtil oversete behov.

3. Hvad skal en logfil logge?

Leksikografen skal være bevidst om, hvilket formål de indsamlede data skal bruges til. Skal logfilen bruges til at finde lemmahuller, er der tale om ganske få datatyper, fx søgestrengen og serverens svar på, om den blev fundet eller ikke. Skal den bruges til at finde søgemønstre, øges mængden af datatyper, som det fremgår nedenfor. Man kan designe en logfil til mere end ét formål, men i så fald må leksikografen acceptere, at programmøren må tage højde for, at selv en relativt enkel protokol kan påvirke systemet i en sådan grad, at det mærkbart belaster serveren. Det er også muligt, at antallet af indsamlede elementer for hver transaktion kan blive så omfattende, at registreringen kan føre til en reduktion af svarhastigheden og dermed ordbogens brugbarhed. I værste fald kan uhemmet logging føre til, at harddisken fyldes op med et permanent servernedbrud til følge. Det sidste sker dog kun sjældent og skyldes oftere, at serveren på forhånd er underdimensioneret, eller at administratoren ikke tænker sig om.

Det er ikke hensigtsmæssigt at analysere serverens systemspecifikke transaktionslog, da den indeholder oplysninger, der er irrelevante for andre end systemadministratoren. På den anden side er det ikke nok at nøjes med et søgeord og en dato. Det, der er brug for, er at oprette en databasetabel, der er skræddersyet til at optegne brugerens leksikografisk interessante transaktioner. Det forudsætter, at logging programmeres ind i selve hjemmesiden.

For at kunne isolere ordbogens bruger og dennes ordbogsbrug bør en protokol som minimum indsamle oplysninger, der besvarer spørgsmålene hvem, hvad, hvordan og hvornår.

- 1) **Hvem** – brugeridentifikationen: IP-adresser, cookies eller login.
- 2) **Hvad** – søgestrengen: De tal og bogstaver, der indtastes i søgefeltet, eller et link, der klikkes på i en allerede funden artikel.
- 3) **Hvordan** – søgemetodikken: Er en handling sket vha. søgefeltet eller et link? Er der brugt funktioner, der ikke er direkte forbundet med søgefeltet, fx links til omtekster eller værktøjer til præcisering af søgningen? Brugen af disse funktioner, brugerens søgemetodik, er en del af søgestien.
- 4) **Hvornår** – søgestien: Dato- og klokkeslætsregistrering af brugertransaktioner for at rekonstruere søgninger i rækkefølge.

Kombinationen af hvad, hvordan og hvornår danner et mønster for hver bruger, der kan bruges ligesom et fingeraftryk. Det er vigtigt at holde sig for øje, at man kun får dette mønster ved at analysere over tid. Tidsfak-

toren kan synes banal, men den har afgørende indflydelse på mønsterdannelsen. Rytmen, hvordan ordbogen bruges, hvornår og hvor længe ad gangen, tidspunktet for et eventuelt skift i søgemetodikken eller manglen på samme, bidrager til at identificere søge-, brugs- og brugergrupperinger.

Enkeltbrugere kan identificeres vha. IP-adressen og deres søgemetodik og bestemmes til at være fx professionelle tekstforfattere i et reklamebureau. Leksikografen forventer et bestemt brugsmønster fra denne gruppe og kan nu konstatere, at den opfører sig som forventet, dvs. at den bruger de værktøjer og funktioner, som leksikografen stiller til rådighed. Han kan naturligvis også risikere at skulle stille spørgsmålet om, hvorfor gruppen ikke gør som forventet. Svaret afhænger til dels af leksikografens evne til at sætte sig i brugerens sted og situation, men en del af svarene kan findes i måden, værktøjerne stilles til rådighed på for at dække de forventede behov. Det kan være, at en ombytning af to funktioner kan ændre gruppens metodik fuldstændigt. Logfilen åbner med andre ord op for konkrete og kontrollerede eksperimenter med præcist definerede brugergrupper.

3.1. Brugeridentifikationen

Der er primært tre muligheder for at identificere en bruger. De kan kombineres eller benyttes enkeltvis. Hver af dem har fordele og ulemper, og det anbefales at kombinere mindst to af dem for at sikre en nogenlunde pålidelig identifikation af brugeren.

3.1.1. IP-adresser

En IP-adresse (IP = internet protocol) identificerer en enhed, der er tilsluttet internettet. Det behøver ikke være en computer. Derfor peger en IP-adresse sjældent på et enkelt individ, men oftere på routere, servere eller netværk, der gemmer sig bag en firewall, som fx biblioteker, skoler, universiteter og større virksomheder.

Det er ressourcekrævende og forbundet med væsentlige tekniske ulemper for internetudbyderen at give hver kunde en fast IP-adresse. Af samme grund tyr udbydere samt større private og offentlige netværk til DHCP (Dynamic Host Control Protocol), som er en metode til dynamisk at tildele computere inden for et netværk de IP-adresser, der er ledige på et givet tidspunkt. Det betyder altså, at samme IP-adresse kan

benyttes af forskellige enheder på et netværk, dog ikke samtidigt. I denne situation bliver arbejdet med logfilen tidskrævende, men det er stadig, med forbehold, muligt at identificere en enkelt bruger ved at se på søgestien. Den er unik for en given person i en given situation og meget lig et fingeraftryk.

Det diskuteres for tiden i EU, om IP-adresser skal klassificeres som private data, fordi de i sjældne tilfælde kan bruges til at identificere en person med navn. Hvis det bliver vedtaget, gælder skærpede krav ved logning og opbevaring af logdata indeholdende IP-adresser.

3.1.2. Cookies

Med udgangspunkt i ovennævnte problemstilling udvikledes cookien. Det er en fil, der kan gemme et lille antal tegn, og som browseren accepterer og gemmer på foranledning af den server, hvorpå en hjemmeside hostes. En cookie er meget tæt på brugeren, men er stadig ikke selve brugeren.

At bruge en cookie er en registrering af den browser, hvorfra en søgning har fundet sted, ikke af hverken brugeren eller computeren. På steder, hvor mange deles om en computer, fx biblioteker, skoler og universiteter, kan logfilens data derfor føre til fejlslutninger. Ved at kontrollere, om IP-adressen peger på en af førnævnte lokaliteter, kan man udlede, om cookien ligger på en offentligt tilgængelig computer, og tage sine forbehold. Det er også muligt, at en bruger benytter to forskellige browsere på den samme maskine. Det vil se ud, som om det er to forskellige brugere. Problematisk er også, at en cookie kan slettes og blive erstattet af en ny, fx under almindeligt vedligehold eller en opgradering eller geninstallation af styresystemet. Det vil ud fra logfilen se ud, som om en ny bruger er kommet til.

Et særligt problem er, hvis en brugers browser er sat til ikke at tillade cookies. Skal en sådan bruger alligevel have lov til at bruge ordbogen? Hvis ja, kan han så gøres til genstand for undersøgelsen, og hvordan?

3.1.3. Brugerregistrering

Den mest præcise brugeridentifikation er at kræve, at brugeren lader sig registrere med en brugerkonto. Metoden er forholdsvis sikker, dog må man ved en undersøgelse af logfilens data forudsætte, at brugeren ikke de-

ler sin konto med andre. Det er fx normal praksis i skolenetværk at have én konto pr. computer i et computerrum i stedet for at give hver elev sin egen konto. Denne form for flerbrugerkonti findes også hyppigt i private husstande, som kun sjældent har behov for, at mere end én person i husstanden skal bruge ordbogen samtidigt.

Den største ulempe ved metoden er imidlertid, at det ofte afskrækker en potentiel bruger at lade sig registrere. Det skyldes enten, at brugeren ikke bryder sig om registrering som sådan, eller at han ikke vil spilde tid på registreringsprocessen. Man skal derfor regne med, at brugergrundlaget for undersøgelsen er mindre ved denne metode end ved de ovennævnte. Til gengæld vil grundlaget bestå af dedikerede brugere, der selv har defineret et behov for ordbogen. Omvendt vil det også betyde, at man mister den lejlighedsvis, impulsive bruger af en ordbog.

3.2. Søgestrengen

De fleste computerbrugere kender søgestrengen fra søg-og-erstat-funktionen i et tekstbehandlingsprogram, hvor teksten er repræsenteret som en løbende streng af tal, bogstaver og særtegn. De kender den bare ikke med det navn, men plejer at referere til den som fx søgeordet. Den tekniske definition af en (søge-)streng er, at det er et begrænset antal alfanumeriske tegn, dvs. en række tegn, der kan bestå af tal, bogstaver, mellemrum, kommaer etc. Disse tegn er repræsenteret som talkoder for computeren og er ikke betydningsbærende. En søgning forsøger så at finde strengen i en sammenhængende tegnmængde, den løbende tekst.

I en database søges der, modsat i et tekstbehandlingssystem, ikke i en sammenhængende tegnmængde, men i separate dele kaldet felter, der igen er placeret i såkaldte tabeller. En database består af en eller flere indbyrdes forbundne tabeller. En søgning kan begrænses eller udvides vha. søgeparametre, der angiver, i hvilke tabeller og felter der skal søges, hvordan strengen skal sammenlignes med feltets indhold m.m. Denne søgning danner den løbende tekst efter behov.

Brugeren ser ikke sin søgning på denne meget maskinelle måde. For ham er søgestrengen betydningsbærende og nøglen til løsningen af en konkret problemstilling. Man kan sige, at brugeren med søgestrengen forsøger at formulere både spørgsmålet og en vag ide om svaret på samme tid. Mediet, som løser denne knude, er det moderne orakel: computeren. Søgestrengen repræsenterer derfor noget væsentligt mere kompliceret og andet end kun lemmaet. Søgestrengen er det, som brugeren associerer med sit aktuelle problem. Computeren har imidlertid ikke evnen

til at udlede så meget ud fra et antal nuller og ettaller, og leksikografen må derfor forsøge at stille en funktion til rådighed, der tilnærmer sig den ønskede proces. Det kan han ved at splitte ordbogens indhold i sine bestanddele og strukturere dem i passende grupper, som fx lemma og betydning, der tilsammen danner førnævnte løbende tekst ud fra separate dele i en database.

I en onlineordbog indtastes søgestrengen i et søgefelt på hjemmesiden. Feltets indhold sendes sammen med søgeparametrene som en forespørgsel til serveren ved aktivering af en knap eller anden funktion. Parametrene angiver ud over de ovennævnte muligheder også fx, hvordan resultatet skal formateres, hvor mange resultater man ønsker vist pr. side etc. Disse parametre giver svar på brugerens søgemetodik.

Søgninger i databaser kan være meget komplicerede, og det er derfor normalt og hensynsfuldt at prædefinere søgeparametre for brugeren. Det svære er at finde de parametre, der er nemme at forstå, men som samtidig kan dække et muligvis kompliceret behov. Det hænder, at prædefinerede parametre ikke bruges efter leksikografens forestillinger.

3.3. Søgemetodikken: brug af ordbogens funktioner

Logfilen kan også indeholde oplysninger om, hvilke andre links end lige netop de søgningsrelaterede der er blevet brugt. Alle de links, knapper m.m., der er på en ordbogs hjemmeside, kan i princippet logges, forudsat at man tager højde for det i programmeringen.

Funktionen af links i en artikel kan fx være at henvise til antonymer, synonymer eller tekster på andre hjemmesider end ordbogens. At registrere aktiveringen af disse har potentiel værdi for leksikografens samlede vurdering af ordbogens brug. Knapper, der angiver, om der alene skal søges i en given delmængde af databasen, fx kollokationer eller eksempler, kan give et fingerpeg om, hvad en bruger har behov for, men også om brugssituationen.

Brugeren vil på et eller andet tidspunkt aktivere alle de funktioner, en ordbog er udstyret med. Hver af dem enkeltvis eller kombineret dækker et behov. Enkelte af disse funktioner vil brugeren aktivere i bestemte kombinationer alt efter præferencer eller brugssituation.

En given loglinje kan afsløre, at en bruger har klikket på linket til fx brugervejledningen. Det er i sig selv interessant, at en bruger konsulterer brugervejledningen, men det er dog mindst lige så interessant, hvornår han gør det. Sker det efter en søgning, viser det, at interessen ikke kun er rent akademisk, men at den konsulteres, enten fordi der er opstået et

fortolkningsproblem i forbindelse med artiklens opbygning, eller fordi søgningen ikke gav det forventede resultat. Et andet valg af funktioner kan afsløre, om brugeren er interesseret i at maksimere resultatet, dvs. at få vist alle elementer i en artikel, eller om han nøjes med den minimerede visning. Det kan også ske, at han får den ene visning, men derefter vælger en anden. Måske er der sammenhæng i, hvornår det sker. Gør han det, hver gang artiklen har et vist omfang, eller gør han det, når et bestemt element mangler? Organiseret over tid udgør protokollen over aktiverede funktioner brugerens søgemetodik.

3.4. Søgestien: tidspunkt for transaktionen

Hver linje i en logfil er en brødkrumme i brugerens søgesti gennem databasen. Krummerne gør det muligt at følge brugerens forsøg på at få dækket sine muligvis subjektive, ekstra-leksikografiske behov opslag for opslag. Det sker, fra han først kommer ind i ordbogen, til han forlader den igen. Hver handling sker på et bestemt tidspunkt, og afstanden mellem tiderne giver et overblik over, hvad brugeren foretager sig. Er der lange pauser i aktiveringen af funktioner, eller sker det med korte mellemrum? Hvor længe er brugeren aktiv på siden? Er han det fra morgen til aften eller midt på dagen?

Kombineret med brugeridentifikation og søgemetodik er søgestien en afgørende faktor i belysningen af brugerens situation og behov. Søgestien gør det bl.a. muligt at se, om en bruger konsulterer en omtekst, som fx brugervejledningen, før eller efter søgningen har givet resultat.

Imidlertid kan søgestien udviskes og føre til fejlslutninger. I de tilfælde, hvor en computer bruges af flere i løbet af dagen, fx når den står bag en firewall på et bibliotek eller i en virksomhed, da bliver det vanskeligere at finde et entydigt søgemønster. Det er derfor nødvendigt at vide, hvorfra søgningen foregår, dvs. at kende IP-adressens ejer på tidspunktet for søgningen.

4. Hvordan læses en logfil?

De fleste ville her ønske at få en matematisk formel, hvis resultat er en statistisk oversigt over brugere, brugergrupper, brugssituationer og ordbooksbrug. Det er derfor på sin plads at minde om de i afsnit 2 nævnte huskeregler og straks forkaste utopiske tanker om universelle formler som en særlig grov form for dovenskab.

En logfil kan på en enkelt dag optegne tusinder, titusinder eller måske endda millioner af søgninger. At underkaste den en automatisk undersøgelse eller en undersøgelse baseret på tilfældigheder vil ikke føre til et brugbart resultat. Det er nødvendigt at foretage udvælgelse.

I det følgende vil man kunne få det indtryk, at nogle brugere, brugsituationer eller typer ordbogsbrug har større værdi end andre. Intet kunne være mere forkert. Alle opslag i en ordbog dækker over et behov. Behovet er bare ikke altid i overensstemmelse med ordbogens overordnede funktioner.

Undersøgelsen må derfor have et standpunkt, et fast udgangspunkt, et spørgsmål, der skal besvares. Hvis man som leksikograf vil gennemføre en brugerundersøgelse, vil man helt naturligt stille sig selv spørgsmålet: Hvad ønsker jeg at belyse med denne undersøgelse? Ønsker han at undersøge, om ordbogen opfylder en bestemt funktion efter forventningerne, skal han bruge én metode. Vil han undersøge, hvor mange forskellige brugertyper der bruger en given ordbog, skal han bruge en anden metode. En tredje problemstilling kan medføre en tredje metode og så fremdeles. Fælles for metoderne er imidlertid, at brugere og deres søgemønstre skal isoleres og kvantificeres.

Formålet med den her beskrevne metode er ikke at skabe en komplet katalogisering af samtlige brugertyper, men at belyse om brugeradfærd svarer til forventningerne, dvs. om brugerne benytter sig af ordbogens funktioner, sådan som det var forventet, at de skulle bruge dem. Som sidegevinst finder man også brugere, der benytter ordbogens funktioner på uforudsete måder. Denne adfærd kan pege på ukendte problemstillinger, der kan undersøges nærmere på anden vis. Uanset formålet vil det altid være nødvendigt at isolere søgemønstrene.

Ikke alle søgemønstre er lige interessante. Enkelte mønstre, som fx dem, der er genereret af søgemaskiner, er direkte uheldige, da de ikke beskriver en menneskelig bruger, og andre mønstre beskriver en ikke-genuin brug af ordbogens overordnede funktion. Disse sidste er typisk lejlighedsvis søgninger foretaget af kedsomhed. Dermed ikke sagt, at denne type brug ikke bør undersøges, men blot at man skal være opmærksom på, hvilke brugergrupper man ønsker at målrette undersøgelsen mod. For at kunne udarbejde en komplet brugerundersøgelse på basis af en logfil er det nødvendigt at

1. finde interessante søgninger
2. analysere transaktionerne
3. opsøge kilden
4. validere transaktionen

Punkterne (3) og (4) ligger uden for denne artikels ramme. I det følgende vil derfor kun punkterne (1) og (2) blive belyst.

Resten af denne artikel giver et praktisk eksempel på anvendelsen af en overordnet metode til undersøgelse af logfiler og tager udgangspunkt i logfilen fra *Ordbogen over Faste Vendinger* (2008). Logfilen blev dannet over en periode på ca. tolv måneder. Ordbogens hjemmeside er programmeret i HTML og anvender PHP til opslag i en MySQL-database. Andre onlineværker benytter andre programmeringsmetoder, men de samme principper kan gøres gældende. Selve logfilen er en tabel i databasen, og data deri kan bearbejdes direkte vha. SQL-kommandoer og/eller eksporteres til et regneark.

log_key	searchstring	searchoption	searchtype	searchresult	user_ip	searchdate	searchtime	is_klik	sidevalg
26336				0		2007-04-01	17:35:11	0	
26339	hjælpssom	contains	ext	3		2007-04-01	17:36:05	0	
26341	hjælpssom	contains	full	6		2007-04-01	17:36:35	0	
26342	gammel	contains	ext	60		2007-04-01	17:37:16	0	
26345	blander sig	contains	ext	17		2007-04-01	17:38:30	0	
26347				0		2007-04-01	17:38:44	0	brugervej
26351				0		2007-04-01	17:40:16	0	
26353	parkere aben	contains	ext	1		2007-04-01	17:41:04	0	
26354	nisse	contains	ext	4		2007-04-01	17:41:53	0	
26360	stresset	contains	ext	2		2007-04-01	17:45:29	0	

III. 2: Udtræk af logfil fra *Ordbogen over Faste Vendinger*

Felterne angiver i rækkefølge: søgenummer (log_key), søgestreng (searchstring), søgningsvalg (searchoption), søgetype (searchtype), antallet af fundne forekomster (searchresult), brugeridentifikation i form af en IP-adresse (user_ip), søgedato (searchdate), søgeklokkeslæt (searchtime), om søgestrengen er indtastet (is_klik = 0), eller om det er en søgning via et link (is_klik = 1), og endelig hvilken omtækt brugeren evt. har valgt at se på (sidevalg). Loglinjen for søgenummer 26339 viser fx, at brugeren sendte strengen *hjælpssom* til ordbogen fra søgefeltet med ønsket om at få en udvidet visning (ext), og at han har fået tre artikler som resultat. Den næste linje viser, at en ny søgning blev skrevet i søgefeltet (is_klik = 0), og at resultatet skulle vises med så mange felter som muligt (full). At antallet af fundne forekomster er større ved full (searchresult = 6) end ved ext (searchresult = 3) skyldes, at valget af søgetype (searchtype) ikke kun påvirker visningen, men også hvilke felter/tabeller der søges i.

Alle disse data kan virke uoverskuelige for den uindviede, men hvert felt har et defineret formål, som kan bruges alene eller i kombination med andre. Overordnet består metoden til isolering af søgemønstre af følgende skridt:

1. Statistik over søgefrequenser
2. Udvalgelse af en interessant delmængde
3. Identificering af brugeren
4. Isolering af brugerens søgninger
5. Tidsbaseret analyse

I de efterfølgende analyser anvendes der SQL-kommandoer, der for de fleste er uforståelige og også irrelevante, da de kun kan finde anvendelse på den konkrete tabel. Det vil derfor kun blive forklaret, hvad eksemplet viser, men ikke hvordan resultatet er opnået.

4.1. Statistik over søgefrequenser

Et typisk spørgsmål for tilhængere af funktionsteorien er, om der er brugere, der benytter ordbogen efter dens genuine formål? Eftersom data-mængden i logfilen kan være uoverskuelig, skal den reduceres. Det er derfor nærliggende at vende spørgsmålet om og spørge, hvilke brugere der ikke bruger ordbogen efter dens formål?

Svaret er desværre ikke helt så nærliggende. De brugere, der kan udelades, er typisk dem, som ingen brugbare data genererer. Metoden forudsætter, at der er en søgestreng, en søgemetodik og en søgesti, og at disse kan tildeles en identificerbar bruger. Hvis en af disse fire informationer mangler, falder metoden til jorden.

Leder man efter søgemønstre, er søgestien nemmest at isolere, idet det kræves, at der som minimum er en begyndelse og en afslutning på en søgesti, dvs. to tidsmæssigt adskilte linjer i logfilen. Derfor vil alle linjer med kun én IP-adresse kunne udelukkes, da de ifølge denne definition ikke er en egentlig søgesti. Ekstreme søgestier med flere tusinde opslag over relativt kort tid kan også undlades, da det er usandsynligt, at en enkeltperson har foretaget dem. Det er mere sandsynligt, at det er en automatiseret proces, enten en søgemaskinerobot som fx Google, der leder efter oplysninger til sit indeks, eller en såkaldt spamcrawler, der leder efter mailadresser til spammails.

Der gælder derfor den statistiske regel om at fjerne yderpunkterne i mængden for at finde sammenlignelige delmængder. De præcise grænser må leksikografen selv fastsætte ud fra stikprøver og sund fornuft. Er den samlede mængde loglinjer stor nok, hvilket den ofte vil være ved onlineordbøger, er det ingen katastrofe, hvis en enkelt bruger overses.

For at finde frem til interessante søgninger og de tilhørende IP-adresser skal man først isolere de enkelte brugere og det antal søgninger,

de hver især har foretaget. Dernæst træffes beslutning om, hvor man ønsker at sætte grænsen for søgefrequensen. I det her beskrevne eksempel blev en gruppe med 30 søgninger vilkårligt udtaget, men i en komplet undersøgelse må et langt større felt underkastes vurdering.

4.2. Udvælgelse af en interessant delmængde

Der findes i logfilen en gruppe på 30 IP-adresser, der hver for sig har søgt 30 gange i ordbogen. En søgning, der viser disse IP-adresser, kan se ud som følger:

user_ip	u_count
82.	30
83.	30
66.	30
194.	30
194.	30
195.	30
130.	30
217.	30

Ill. 3: Unikke IP-adresser med 30 søgninger hver

Et detaljeret gennemsyn af hver af disse 30 brugere viser, at ingen af dem har det samme søgemønster. Enkelte af dem har søgemønstre, der lader én tvivle på, om der er tale om en menneskeskabt søgning. Andre igen viser, at brugeren muligvis havde misforstået brugen af ordbogens funktioner eller måske endog selve ordbogens formål. De er alle vigtige, men ikke alle lige vigtige.

4.3. Identificering af brugere

Den efterfølgende udvælgelse kan ske vilkårligt, hvis formålet med undersøgelsen er at lave stikprøver, som det er sket i dette tilfælde. I praksis skal hver IP-adresse i en gruppe identificeres for at fastslå, om enheden bag IP-adressen er en bruger, eller om den er en computer, der bruges af mange. Til det formål findes et antal værktøjer og programmeringsknob, men hjemmesiderne www.who.is og www.ripe.net er værd at konsultere, hvis man ikke har adgang til de forkromede løsninger.

I eksemplet blev der ikke foretaget nærmere undersøgelse af IP-adresserne. I stedet blev hver brugers søgninger listet for at finde et interessant mønster eller i hvert fald et mønster, der med en vis sandsynlighed ikke stammer fra en søgemaskine. Da der ikke var flere end 30

adresser, var det muligt inden for nogle få minutter at finde frem til en enkeltbruger, der var tilstrækkelig interessant til en stikprøvekontrol. I det konkrete tilfælde dækker IP-adressen over en antenneforening. Det er derfor ikke sikkert, at der er tale om en enkeltperson, men som det vil blive tydeligt, er det en stærk sandsynlighed.

4.4. Isolering af brugerens søgninger

Det er nu muligt at isolere en enkelt af disse IP-adresser og vise, hvad vedkommende har søgt på i detaljer:

searchstring	searchoption	searchtype	searchresult	user_ip	searchdate	searchtime	is_klik	sid
			0	195.	2007-03-18	04:36:07	0	
katten søkken	words	basic	2	195.	2007-03-18	04:36:56	0	
			0	195.	2007-03-19	03:16:31	0	
bageriet	words	basic	2	195.	2007-03-19	03:17:11	0	
			0	195.	2007-03-19	16:41:37	0	
			0	195.	2007-03-19	16:59:51	0	
			0	195.	2007-04-04	11:13:24	0	
alen	contains	basic	48	195.	2007-04-04	11:13:38	0	
to alen af et stykke	isequal	basic	2	195.	2007-04-04	11:14:03	1	
			0	195.	2007-04-05	15:06:54	0	
			0	195.	2007-07-17	11:35:05	0	
apostlenes heste	contains	basic	1	195.	2007-07-17	11:36:08	0	
			0	195.	2007-07-19	15:42:32	0	
			0	195.	2007-07-19	15:43:09	0	
			0	195.	2007-08-17	14:56:58	0	
skæppen	contains	basic	1	195.	2007-08-17	14:57:13	0	
opsang	isequal	full	8	195.	2007-08-17	15:12:04	1	
skæppen	contains	basic	1	195.	2007-08-17	15:13:11	0	
skæppen fuld	contains	ext	1	195.	2007-08-17	15:14:13	0	
			0	195.	2007-09-05	09:51:32	0	
skæppe	contains	basic	6	195.	2007-09-05	09:51:46	0	
			0	195.	2007-11-04	04:07:48	0	
loppe	contains	basic	7	195.	2007-11-04	04:08:01	0	
			0	195.	2007-11-05	09:05:46	0	
søbe	contains	basic	1	195.	2007-11-05	09:05:56	0	
medicin	contains	basic	6	195.	2007-11-05	09:06:17	0	
			0	195.	2007-11-06	13:26:39	0	
medici	contains	basic	6	195.	2007-11-06	13:26:48	0	
			0	195.	2007-12-08	18:05:15	0	
ballelars	contains	basic	2	195.	2007-12-08	18:05:28	0	

Ill. 4: Detaljeret visning af en brugers søgesti

Datoangivelserne skrives som år (4 cifre), bindestreg, måned (2 cifre med foranstillet nul), bindestreg, dag (2 cifre med foranstillet nul). Sorteringen er dato før tid med nyeste dato sidst og nyeste tid sidst inden for hver datogruppe. Alle tidsangivelser er angivet i serverens lokaltid. Eksemplet her har 11 søgestier fordelt over 30 opslag/loglinjer. Den første sti er fra den 18. marts 2007 og den sidste fra den 8. december 2007. Linjer med en blank søgestreng (searchstring) er de gange, hvor brugeren har åbnet hovedsiden inden en søgning.

4.5. *Tidsbaseret analyse*

Ved at rekonstruere en brugers søgninger vises bl.a., hvilke ordbogsfunktioner han finder behov for. I det ovennævnte eksempel søger brugeren næsten udelukkende vha. søgetypen basic. Funktionen har til formål at finde faste vendinger i brugssituationen forstå en tekst. Den foretager en meget snæver søgning i faste vendinger samt en minimalvisning bl.a. indeholdende den fundne faste vendings betydning og dens varianter. Kun en enkelt gang forsøger brugeren sig med andre muligheder. Den 17. august klikker han på linket ”opsang” i artiklen ”skæppen” med muligheden full, som er en udvidet søgning i tre felter med en komplet resultatvisning. Efterfølgende søger han gennem søgefeltet på ”skæppen fuld” med søgetypen ext, som er en søgning i to felter med en udvidet resultatvisning. Det er derfor rimeligt at antage, at det kun er af nysgerrighed, eftersom det er eneste og sidste gang, disse søgetyper bliver taget i brug. Bemærk, at brugeren kan være uvidende om, i hvilke felter der søges, eftersom det står i omteksterne, og disse har ikke været konsulteret. Det burde dog ikke forhindre ham i at se, at resultatvisningen er en udvidet samling data, eller at han undertiden får et større resultat. Alligevel vælger han ikke fremover funktioner, der kan udvide svarmængden. Leksikografen burde ud fra søgemetoden konkludere, at brugeren har et behov for at forstå en tekst, men er det tilfældet? Måske er brugeren i virkeligheden blot tilfreds med de mest rudimentære funktioner, ordbogen har at byde på, fordi funktionen basic er valgt som standard. Denne påstand understøttes af, at brugeren altid søger med indeholder (contains), dvs. at søgestrengen som helhed skal indgå i resultatet, hvilket er standardmetoden siden den 1. april 2007.

Noget andet, denne bruger viser, er, at han kun søger én gang for hver gang, han konsulterer ordbogen. Det blanke felt, hvor søgestrengen (searchstring) burde stå, viser, at han har aktiveret ordbogen, den efterfølgende linje viser, hvad han har søgt i den. Med den 17. august som undtagelse ses, at hver ordbogskonsultation kun består af én søgning. Oven i købet er søgningerne før den 4. november kun søgninger på eksempler, der på den tid nævntes på forsiden af ordbogen. Følgende spørgsmål kunne derfor trænge sig på: Hvis denne adfærd er typisk for brugerne, vil det så betyde, at to tredjedele af alle søgninger i virkeligheden blot foretages af nysgerrighed? En overordnet statistik ville kunne føre til denne konklusion.

Før man præmaturlt konkluderer, at kun ca. 30% af alle opslag er problembaserede søgninger og de resterende 70% ren nysgerrighed, må man undersøge flere brugere. Imidlertid viser tankerækken, at det er

dybt problematisk at basere konklusioner på overordnede statistikker alene.

En enkelt detalje, man ikke må glemme, er at tage klokkeslættet med i sine betragtninger. Den aktuelle bruger har ikke de mest spændende karakteristika, men andre brugere er meget mere aktive, og for disse gælder, at man med fordel kan se på, hvornår de aktiverer søgninger. Af og til aktiverer en bruger ordbogen tidligt om morgenen og lader flere timer gå, før en ordbogskonsultation finder sted. En sådan adfærd antyder professionel brug, som det vil fremgå i det næste afsnit.

5. Typologi af en bruger – et eksempel i praksis

Ovennævnte bruger er svær at typologisere. Der er for få opslag og for få reelle oplysninger om vedkommende. Søgestrengene giver ingen fingerpeg om, hvem brugeren er, og hvorfor han slår op i ordbogen. Det eneste, vi ved, er, at IP-adressen peger på en boligforening, at han har tid til at bruge ordbogen, når det passer ham, og at han kun lejlighedsvis finder det nødvendigt at konsultere ordbogen i dybden. Søgningens mønstrene som sådan er ikke særligt opmuntrende for leksikografen, men der er dog det lyspunkt, at standardsøgningen viser sig at være nyttig. Anderledes spændende er denne bruger:

searchstring	searchoption	searchtype	searchresult
midt	contains	basic	4
centrum	contains	basic	1
central	contains	basic	1
midt	contains	basic	4
by	contains	basic	88
storby	contains	basic	1
beliggende	contains	basic	1
			0
bløde	contains	basic	7
det bløde	contains	basic	1
			0
			0
			0
			0
brød	contains	basic	29
Man skal ikke slå større brød op, end man kan bage.	isequal	basic	1
slå brød op	isequal	basic	1
brød	contains	ext	34
mad	contains	basic	43
være den rene bamemad	isequal	basic	1
være bamemad	isequal	basic	1
kok	contains	basic	7
køkken	contains	basic	8
familie	contains	basic	10
middag	contains	basic	11
			0
grund	contains	basic	39
fast grund under føddeme	isequal	basic	1
grund	contains	basic	39

III. 5: Professionel tekstforfatter (et reklamebureau)

Illustrationen er kun et udsnit af de samlede data og viser ikke alle søgemønstre, men dem, der er, er ikke atypiske for brugeren. Der vises de første 56 linjer ud af ca. 200 søgninger fordelt over 21 dage i perioden 23. februar til den 4. december 2007. Illustrationen er SQL-resultatet eksporteret til et regneark og formateret med tomme linjer efter hvert søgemønster.

IP-adressen (her fjernet fra statistikken) peger på et dansk reklamebureau. Ud fra firmaets offentligt tilgængelige oplysninger og dets hjemmeside forudsættes, at der er mange ansatte. Én af disse ansatte bruger *Ordbogen over Faste Vendinger*, og det er usandsynligt, at der er flere end denne bruger. Han er sandsynligvis professionel tekstforfatter.

Den efterfølgende analyse tager udgangspunkt i en overordnet betragtning af brugerens adfærd efterfulgt af en gennemgang af hvert søgemønster. Det kan ikke blive en komplet analyse i denne artikel. Dertil er data for omfattende, men det kan give en antydning af de guldkorn,

man kan finde i en logfil, hvis man anvender flid og fantasi i en god kombination.

Det første indtryk, man får, er, at brugeren er vant til at benytte søgemaskiner. Fra den allerførste søgning er det tydeligt, at han ikke er i tvivl om, hvad han forventer at finde i denne ordbog. Der er ingen fumlen og forsøgen. Her er et redskab, og det bliver brugt. Det understøttes bl.a. af, at han aldrig aktiverer en omtækt, som fx brugervejledningen.

Brugeren arbejder målrettet og koncentreret. Søgemønstrene er klart adskilte i hver deres tidsramme. Ingen søgestier varer længere end 30 minutter, de fleste mellem 10 og 15 minutter. Enkelte gange konsulteres ordbogen to gange i løbet af dagen adskilt af en længere pause midt på dagen. Den tidligste søgning påbegyndes klokken 9:49, den seneste afsluttes klokken 15:52 med en enkelt undtagelse klokken 16:30. Der er anomalier i søgemønstrene, der kan tyde på, at en anden bruger tilgår ordbogen fra denne IP-adresse, men det er ikke entydigt. Den sene søgning 16:30 er dobbelt uden for normen, da søgestrengen er uden for sammenhæng eller rettere, i en sammenhæng, der er hændt fire måneder tidligere. Desuden sker det to gange, at siden aktiveres uden søgning med få sekunders mellemrum. Det kan skyldes en teknisk fejl.

Hvert søgemønster har en tematisk/semantisk sammenhæng, som de sidste 31 linjer i illustration 5 viser. Tilsvarende temablokke kan ses i samtlige mønstre. De nævnte 31 linjer har tematisk sammenfald med ord som fx *grund*, *hus*, *bygge* og *landskab*. Det er nærliggende at forestille sig en tekst om fast ejendom. Det foregående mønster fra den 17. april 2007 er variationer over temaet *brød*, *mad* og *middag*. En køkkenreklame? Et bagerfirma? Fælles for det tematiske aspekt er, at det har et tydeligt fingeraftryk set i forhold til de meget snævre tidsrammer, hvori søgningerne foregår. Hustemaet ender ca. midt i maj og efterfølges af *natur* indtil den 5. september, hvor det bliver til *hus* igen efterfulgt den 7. september med temaet *revy*, etc. Det kunne være interessant at se, om man kan finde reklameteksterne i medierne i de efterfølgende perioder for at få det endelige resultat, eller blot at adspørge forfatteren. Uanset hvad viser tematiseringen, at der er tale om en enkelt bruger med specifikke tekster og tekstproblemer.

Søgetypen er stort set altid sat til standardvalget basic, som er et værktøj til at forstå en tekst. En tekstforfatter burde forventes at vælge funktionen ext, som er beregnet til dem, der har problemer med at skrive en tekst. Men mod forventning bruges ext kun syv gange og funktionen full aldrig. Det kan skyldes flere faktorer, og de kan kun bestemmes ved at adspørge vedkommende direkte. En gisning kunne være, at de udvi-

dede søgninger giver for mange resultater, og at søgningerne tager længere tid, ikke alene pga. den større resultatmængde, men også fordi der søges i flere felter. Det kan en professionel i reklamebranchen ikke vente på, da der er en deadline at overholde, og denne deadline er pr. definition dagen forinden. De gange, hvor resultatmængden bliver stor, går der kun kort tid, inden en ny søgning er sat i værk. Det ses tydeligt i den første blok i illustrationen: *by* efterfølges hurtigt af *storby*. De sidste tre linjer tilsvarende: *enge* følges af *fyn* følges af *hjem* på 59 sekunder.

Som det ses, er der meget, man kan udlede af denne bruger på basis af relativt få oplysninger. Endnu mere kan udledes, hvis man begynder at kombinere og krydsreferere med andre brugere. Der er imidlertid også meget, der kan overfortolkes, og man løber den risiko at gisne ud fra gætterier og ufunderede antagelser. Alligevel kan denne overfladiske og ikke nødvendigvis tidskrævende gennemgang af objektets søgestier give os en anvendelig brugerprofil:

- han er professionel tekstforfatter
- søgningerne er hurtige, nærmest hektiske, og tematisk sammenhængende
- han benytter sig af og til af de indbyggede links, men oftest lader han være
- han bruger ikke funktionerne efter leksikografens forventning

Det store spørgsmål er, hvorfor en tekstforfatter ikke bruger mulighederne for tekstproduktion. Svaret kan ligge i resultaterne. De er for lange og for længe om at dukke op. Tekstforfatteren bruger ordbogen for at finde inspiration, måske en personlig form for brainstorming. Det er naturligvis en gisning. Han er ikke blevet adspurgt, men det burde han blive. Så kunne logfilen blive til en brugerundersøgelse.

6. Konklusion

Nogle brugere udnytter alle ordbogsfunktioner, muligvis endda efter hensigten. Det er typisk de brugere, der har tid til det. Andre brugere, som fx professionelle tekstforfattere, burde gøre det, men gør det ikke. Vi må antage, at det skyldes et tidspres, at de bruger standardvalget og kun sjældent har tid til at uddybe. Det kan også være, at de bare ikke vil have for mange data.

Vigtigst: Hver enkelt bruger har sin helt egen strategi for at finde det, han leder efter. Denne banalitet viser kompleksiteten i at lave en

brugerundersøgelse og nødvendigheden af at undersøge enkeltbrugeres søgeadfærd i elektroniske opslagsværker.

Det vigtigste, som søgemønstre viser, er, hvorfor en tidsbaseret analyse bedre beskriver brugen af en ordbog end en automatiseret, overordnet statistik. Statistikken giver ganske vist et fingerpeg om, hvad den gennemsnitlige brug af ordbogen kunne være, men ikke hvad den reelt er. Det svarer stort set til at tage en række billeder af en sommerferie, lægge dem oven på hinanden og se, at det meste af tiden var himlen blå. Deraf kan man ikke konkludere, at alle feriegæster var glade.

Ved at følge den enkelte brugers søgninger og resultater vil man kunne sætte sig i brugerens sted og begrænse antallet og arten af mulige brugersituationer. Jo flere brugere, der isoleres, jo bedre bliver billedet. Ud fra typologiseringen vil det være muligt at identificere brugersituationer og -typer og holde dem op imod funktionsteorien. Man vil så enten finde brugere, der overordnet passer ind i teorien, eller brugere, der åbenlyst falder udenfor. Det vil derfor uanset resultatet være muligt at drage nytte af en detaljeret betragtning af enkeltbrugeres søgemønstre.

En logfil gør ingen brugerundersøgelse. Logfilen og dens slægtning, keyloggeren, har deres begrænsninger. Ønsker man indblik i brugerens tankegang, brugs- og brugersituationer, kan hverken transaktionsloggen eller keyloggeren give endegyldige svar. Til det formål må den enkelte bruger inddrages direkte.

Man må derfor supplere med direkte kontakt. Evt. kunne man forsøge sig med et spørgeskema, som kan udfyldes af en bruger via hjemmesiden, eller man kan bede brugere om at blive inddraget, igen via hjemmesiden, og evt. gennemføre et interview via e-mail, et chatprogram, eller på gammeldags vis pr. telefon. Alle disse metoder kan gennemføres med bibeholdelse af brugerens anonymitet.

Alternativt kan man foretage et feltstudium, hvor man interviewer og/eller observerer brugeren på dennes arbejdsplads. Man kan da på stedet validere de foreløbige konklusioner af logfilsundersøgelsen. Metoden har en anden fordel: Det er svært at vurdere, hvor stor en indflydelse observation har på brugerens opførsel i en given situation. Ved at sammenligne logfilens data fra før, under og efter observationen burde eventuelle påvirkninger af observationen blive synlige i søgemønstret.

Uanset hvilken metode man supplerer logfilsundersøgelser med, er de indledende procedurer til kvantificering af logfilens data de samme. Man skal altid være vagtsom ved automatisk genererede statistiske sammenfatninger baseret direkte på logfilen. De kan ikke stå alene, men kan

primært bruges som retningslinjer for, i hvilken retning man vil søge sine oplysninger.

Desværre kommer man som seriøs leksikograf ikke uden om at bruge megen tid og flid, når man undersøger logfiler. En enkelt relativt lille logfil på 200.000 linjer vil muligvis tage to år at studere. Det kan også være, det kan gøres hurtigere. Det kan ikke vides, da det aldrig er blevet gjort. Den gode nyhed er, at man ikke behøver at gennemgå alle linjer, især ikke, hvis det drejer sig om logfiler på en million linjer eller mere. Det, som er vigtigt, er, at man målrettet forsøger at finde brugertyper. Når man har en repræsentativ mængde af dem, kan undersøgelsen siges at have opnået sit formål.

En mulighed, som kun har været nævnt i forbigående, er at benytte logfiler til udarbejdelsen af eksperimenter. Det er teknisk muligt at stille forskellige hjemmesider til rådighed for forskellige IP-adresser. Man kan forestille sig tre tekstforfattere med lignende søgemønstre i hver deres virksomhed. Den ene kan bruge hjemmesiden uændret, de to andre justeres med en eller to variabler. Det kræver ikke megen fantasi at forestille sig, hvilke døre der står åbne.

Logfilsundersøgelser, med eller uden brugerinddragelse, har en stor værdi for leksikografen. Det må anses som sandsynligt, at tilstrækkeligt mange og detaljerede undersøgelser kan danne grundlag for udarbejdelsen af nye ordbøger på basis af erfaringer fra gamle. Interessant ville være at samle oplysningerne i en vidensbank indeholdende en lang række logfilsundersøgelser, der havde en fælles grundform. En leksikograf ville kunne benytte sig af den viden til at udarbejde en ny ordbog eller forbedre en eksisterende.

Desværre deler mange leksikografer her meningsfællesskab med ordbogsforlagene, idet de færreste er villige til at dele ud af selve logfilerne. Der kan være juridiske hindringer, men disse kan overvindes. Uanset hvad ville et internationalt repository for den type undersøgelser, logfiler og resultater fra evt. eksperimenter være et vigtigt og nyttigt redskab til udarbejdelsen af bedre (online-) referenceværker.

Det forbliver dog vigtigt at huske, at fortsætter leksikografen med at foretage brugerundersøgelser på samme vis, som det er sket hidtil, vil ordbøger kun kunne forbedres gennem tilfældigheder.

Litteratur

Bergenholtz, Henning og Mia Johnsen 2007: Log Files can and should be prepared for a functionalistic approach. I: *Lexikos 17*, 1–20.

Bergenholtz, Henning, Vibeke Vrang og Esben Bjærge: *Ordbogen over Faste Vendinger*. Database og design: Richard Almind. Århus: Handelshøjskolen i Århus, Aarhus Universitet 2008.
(www.idiomordbogen.dk)

Tarp, Sven 2008: Kan brugerundersøgelser overhovedet afdække brugernes leksikografiske behov? I: *LexicoNordica 15*, 5–32.

Richard Almind
Forskningsmedarbejder med ansvar for IT-udvikling
Center for Leksikografi
Aarhus Universitet, Handelshøjskolen
Fuglesangs Alle 4
DK-8210 Århus V
rab@asb.dk

Lars Nygaard og Ruth Vatvedt Fjeld

Analyse av søkelogger for bedre søkemuligheter i elektroniske ordbøker

Analysis of search logs from on-line dictionaries can provide valuable insights into the behaviour, strategies and competence of dictionary users. This article presents a closer look at the search log for the electronic version of Bokmålsordboka from 11 months in 2007. We studied the logs by manually classifying random samples of unsuccessful queries. The data indicate that many users do not separate between dictionaries and other kinds of reference sources. Several of the unsuccessful queries would succeed if a spell cheque were added to the search interface. On the other hand, log files give valuable information to the lexicographers: identifying shortcomings in the lemma list and organising the information types in the dictionary.

1. Introduksjon

Kunnskap om hvordan ordbøker brukes er nødvendig for å gjøre dem mer fullstendige og brukervennlige. Brukerundersøkelser er empirisk forskning som krever etterprøvbare metoder. De fleste kjente brukerundersøkelser hittil har benyttet metoder som introspeksjon, spørreskjemaer eller observert oppgaveløsning (jf. Svanepoel 2000, Svensén 2004). En gjennomgang av artikler om ordboksbruk i Euralex-rapporter fra 2000 til 2007 viser at de aller fleste undersøkelsene som er presentert der, er utført ved hjelp av en eller flere av disse metodene. Slike undersøkelser er beheftet med metodiske problemer, da det er de mentale prosessene forut for ordboksbruken som skal undersøkes, og det er vanskelig å kontrollere om de anvendte metodene er egnet for dette formålet. (Jf. ellers Tarp 2008 i dette nummer av *LexicoNordica*.)

En annen mangel ved tidligere brukerundersøkelser er at de stort sett har konsentrert seg om språklæringsordbøker (Svensén 2004:533), som regel tospråklige. Funn fra dem har mindre relevans for utarbeiding av enspråklige allmennordbøker.

Analyse av søkelogger gir en god mulighet til å kikke brukerne i kortene uten å måtte gå om indirekte informasjon fra brukerne selv, eksperimenter eller ytre observasjoner av indre prosesser. Selv om søkelogger selvsagt også innebærer en del metodiske mangler, har man i hvert fall der konkrete data å forholde seg til. I slike analyser kan man forholde seg til resultatene av brukernes tankevirksomhet i stedet for tanke-

virksomheten i seg selv, og slik komme nærmere hvilke problemer ordbøkene løser eller lar forbli uløst for brukerne.

Søkelogger er imidlertid lite undersøkt med tanke på ordbøkers bruksverdi, f.eks. ble det holdt en hel sesjon med brukerundersøkelser på Euralex-konferansen i Torino 2006, men ingen refererte fra logganalyser. I Barcelona 2008 var det bare én slik presentasjon (Mechura 2008), men i diskusjonen etter det innlegget sa flere at de arbeidet med det samme. Det tyder på at søkelogger vil bli et viktig redskap i utviklingen og utbedringen av moderne elektroniske ordbøker.

Av loggundersøkelser i leksikografien er en av de tidligste deSchryver & Joffe (2004), som har analysert loggfiler for tospråklige nettordbøker (mellom bantuspråket Sesotho sa Leboa og engelsk). De konkluderer med at søkelogger kan gi nyttig informasjon om lemmalakuner, men også om lakuner i informasjonstyper knyttet til lemmaene, dvs. både ytre og indre seleksjon.

Bergenholtz & Johnsen (2007) gir en oversikt over forskjellige tilnærminger til hvordan logganalyser kan anvendes i ordbokskritisk sammenheng og i metaleksikografisk forskning. Gjennom en sammenlikning av søkelogger av fire svært forskjellige nettordbøker hevder de at funksjonsorienterte loggfilanalyser gir en sannere bilde av de undersøkte ordbøkene enn rene frekvensundersøkelser.

En tidlig nordisk logganalyse er gjort av Hult (2008). Hun har undersøkt en dags bruk av den svenske Lexin-ordboka *Svenska ord*, og finner at hele 41 % av søkene den dagen ikke ga det svaret brukerne søkte. Det er mye høyere nulltreff enn i andre logganalyser. Lexin-ordbøkene er riktignok spesielt laget for andrespråksinnlærere, og det kan hende at det er grunnen til den høye feilsvarprosenten. Men Lexin-ordbøkene har både mulighet til fritekstsøk og automatisk henvisning til liknende ord ved mislykket søk, så den høye feilsvarprosenten er overraskende. Hult peker på at denne ordboken har vært nettilgjengelig mye lenger enn andre ordbøker som har vært underkastet logganalyse, og det kan være en delforklaring. Det mest interessante i studien er en oppfølgingsanalyse av brukernes søkestrategier, der hun finner at de fleste som ikke får svar på sine søk med en gang, forsøker seg med flere stavemåter, eventuelt med søk på deler av ordet eller avledninger av det. Gjentatte søk fører da ofte til positive resultat.

I denne artikkelen vil vi bruke loggdata fra søk i Bokmålsordboka, en elektronisk norsk enspråklig allmennordbok, gratis tilgjengelig på Internett (<http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek.html>). Her kan man søke på enten Bokmålsordboka eller Nynorskordboka, eller på begge bøkene samtidig. I norsk leksikografisk forskning er analyse av søke-

logger en ny type brukerdatabaser, bortsett fra den sammenliknende studien til Bergenholtz og Johnsen nevnt over, der også Bokmålsordboka er med. Hver måned gjør publikum om lag en million søk i nettversjonen av denne populære ordboka. Materialet for undersøkelsen er hentet fra søkelogg for perioden 1. januar–1. november i 2007.

2. Brukernes konsultasjonsferdigheter

Brukerundersøkelser kan rettes mot brukernes ferdigheter eller mot selve ordbokens egenskaper. En søkelogg egner seg spesielt godt for å se nærmere på konsultasjonsferdighetene, da den røper hvilke handlinger ordboksbrukeren faktisk gjør for å finne den ønskede informasjonen. Analyse av søkeloggen for Bokmålsordboka gjennom ti måneder, ga resultatet i tabell 1 nedenfor, som sier noe om hvor godt denne ordboka hjelper sine brukere.

TABELL 1. Antall søk i Internettversjonen av Bokmålsordboka jan.–nov. 2007

Søkeresultat	Antall søk
Treff	5.812.997
Treff (bøyde former)	1.128.945
Ingen treff	3.110.773
Antall søk totalt	10.051.300

Tabell 1 viser at det i undersøkelsesperioden ble gjort over ti millioner søk, og at vel halvparten av dem ga det svaret brukerne sannsynligvis lette etter. Ordboka inneholder også en funksjon for søk på bøyde former, og søkeloggen viser at det i tillegg ble treff på vel en million bøyde former, der søkeren automatisk ble vist fra en bøyd form til lemmaform. Men til tross for denne hjelpefunksjonen er det fortsatt nesten en tredjedel av søkene som ikke ga noen form for treff. I denne artikkelen vil se nærmere på årsaker til at søk i den elektroniske Bokmålsordboka mislykkes for brukerne. Det paradoksale i å bruke en rettskrivingsordbok er at man må kjenne stavemåten for å finne stavemåten. I papirordbøker kan man muligens lete litt i nærheten av det stedet der søkeordet er forventet å stå, og med flaks finne ordet selv om man bare omtrentlig kjenner stavemåten. Ved søk i elektroniske ordbøker er det vanskeligere, selv om det er mulig å søke på deler av ord ved å trunkere med %-tegn, og dermed få svar på søk selv om man ikke kjenner hele ordet. Dessverre er det forholdsvis få som bruker denne muligheten i sin fulle bredde.

Loggfilene sier noe om hva brukerne faktisk gjør når de ikke får direkte svar, dvs. kjenner svaret før de søker.

3. Loggfiler som datakilde

Loggfiler er problematiske som datakilde av flere grunner. For det første inneholder de materiale som gjør at adgangen bør kontrolleres nøye. I prinsippet kan man hente ut opplysninger om privatlivet til enkeltbrukere fra dataene.

For det andre kan statistikken påvirkes i betydelig grad fra dataprogrammer som automatisk laster ned all informasjon på nettet. Disse programmene utfører søk på alle lenker de kan få tak i med uregelmessige, men ofte små mellomrom, og kan gi uheldige utslag på søkestatistikkene, spesielt hvis ordboksgrensesnittet inneholder interne lenker. Det er teknisk mulig å filtrere ut disse søkene, men det er ikke blitt gjort med materialet for denne artikkelen.

For det tredje er brukeridentitetsnummer basert på IP-adresser, noe som ikke gir sikker identifikasjon av unike brukere. Slike adresser kan deles mellom flere brukere, og en enkelt bruker kan over tid bruke flere adresser. Utviklere av ordboksgrensesnitt kan bruke ulike teknikker for å gjøre denne identifiseringen mer presis, men slike foreligger ikke for *Bokmålsordboka*. Vi undersøker i denne omgangen ikke forskjellige brukergruppers atferd, men forholder oss bare til de forskjellige typene mislykkede søk. Materialet for undersøkelsen er en loggfil fra perioden januar-november 2007, dvs. 11 måneders søkelogg. Ut fra denne loggen har vi trukket ut 500 tilfeldige søk som vi har analysert nærmere. Tabell 2 viser et utsnitt fra en slik loggfil i *Bokmålsordboka* som en illustrasjon av rådata for undersøkelsen.

TABELL 2. Tilfeldig utdrag fra den analyserte loggfile fra Bokmålsordboka

Søkestreng	Ant. treff	Trefftype	Brukerid
gle% ¹	463	ordliste ²	1454543
nyttår	1	ordbok	1054387
imponere	8	ordbok	1461894
innsigelse	1	ordbok	1443708
nåme	0	–	1454543
gjemsel	1	ordbok	914397
skade	171	ordbok	1461894
ræl	0	–	839758
ræle	0	–	839758
vrøvl	1	ordbok	839758
irrgang	1	ordbok	1455819
lyrisk	1	ordbok	1239430
hesan	0	–	1462164
opdal ørnulf	0	–	1462169
eutym	0	–	818249
sebu	1	ordbok	1455819
orrekratt	0	–	1459817
orekratt	1	ordbok	1459817
sjønn	0	–	1202138
sedat	1	ordbok	1459817
samarbeid	1	ordbok	1462165
skjøn	0	–	1202138
delja	6	ordliste	1462138
vette	1	ordbok	1459817
skjønn	2	ordbok	1202138
laps	1	ordbok	1459817
tusja	6	ordliste	1014109
levende	98	ordbok	1461894
levende	7	ordliste	1461894
saran	0	–	1462153

Tabell 2 viser at 9 av 30 tilfeldige søk ikke gir noe treff, altså er hele 30 % av søkene mislykket. Av disse er det 6 som ikke ga treff fordi de ikke er lemmer i Bokmålsordboka, mens 3 er feilstavet og dermed ikke leder brukerne til den informasjonen de trenger og burde kunne ha fått.

---

¹ %-tegn står for trunkert søk.

² Trefftypen ”ordliste” blir brukt der brukeren søker etter et ord i en bøydd form, altså noe annet enn den tradisjonelle oppslagsformen.

4. Analyse av dataene

Loggfiler gjør det mulig å undersøke årsakene til at ordsøkene mislykkes. De mest frekvente søkene som ikke ga treff i den undersøkte perioden, er presentert i tabell 3. Høyre kolonne gir antall søk i perioden vi tok for oss.

TABELL 3. De 20 hyppigste mislykkede søk i materialet

<i>Søkeord:</i>	<i>antall søk:</i>
desverre	5958
etterhvert	3562
beijing	3448
nyskjerrig	2721
forøvrig	2674
tilsammen	2590
hvertfall	2539
blandt	2473
ihvertfall	2409
vere	2230
internett	2179
0	2094
værre	1808
interessant	1737
nysjerrig	1669
alikevel	1665
interessert	1605
anderlede%	1488
proaktiv	1446
idag	1444

Feilsøkene er av forskjellige typer, og kan systematiseres som i tabell 4:

TABELL 4. Feiltyper i materialet som gir mislykkede søk (Prosent-tallene er tatt med for sammenlikningens skyld, materialet er altfor lite til at tallene har generell overføringsverdi.)

Stavefeil	11	55 %
Sær-/sammenskiving	6	30 %
Proprier	1	5 %
Lakuner	1	5 %
Søk på tall og tegn	1	5 %

En ren registrering av de hyppigste feilsøkene gir ikke uttømmende beskrivelse av årsakene til manglende treff. Ulike typer feilsøk kan ha ulik frekvensdistribusjon, og vil ikke nødvendigvis vises blant de mest vanlige over tid. For enkelt å få et noe tryggere materiale hentet vi derfor ut

500 tilfeldig valgte linjer fra feilsøkene i loggfilen og sorterte dem manuelt etter feiltyper. Det ga et noe annerledes bilde, jf. tabell 5:

TABELL 5. Analyse av 500 tilfeldig valgte feilsøk i materialet

Stavefeil	46 %
Lakuner	15 %
Feil språk el. målform	12 %
Sær-/sammenskriving	11 %
Proprier	6 %

Denne metoden viser imidlertid også at stavefeil er den klart vanligste årsaken til manglende treff i ordboka, særlig om sammenskriving av flerordsuttrykk regnes som stavefeil, men også lemmalakuner, søk på proprier eller søk på ord fra fremmedspråk utgjør en betydelig del av de mislykkede søkene, selv om de internt er så varierte at de ikke vises på oversikten over de mest vanlige. Vi skal se i mer detalj på feilsøkene innen de ulike kategoriene.

4.1. Stavefeil

Tabell 2 og 3 antyder at de vanligste stavefeilene i materialet er enkel i stedet for dobbelt konsonant, sammenskriving av flerordsuttrykk og realisering av åpen e-lyd med 'e' eller 'æ'. Disse resultatene burde også være interessante i et normeringsperspektiv. Det høyfrekvente adverbet *dessverre* topper listene, både over feilsøk og søk med treff, og er det overlegent mest søkte ordet i hele ordboka. Det kan dermed kanskje kåres til det vanskeligste ordet i norsk bokmål. Når det er nesten 6000 søk på feilformen *desverre*, kan det komme av at trykktapet på første stavelse gjør brukerne usikre på stavemåten. Vi vet heller ikke hvor mange av dem som først har søkt på feilformen, som etterpå søker på den rette formen. Det ville sannsynligvis kommet fram ved en næranalyse av brukeridentitetene. Gode ordbøker bør ved slike ord i det minste gi brukerne hjelp ved å henvise til rett ortografi med spørsmål som "mente du *dessverre*?", slik mange ordbøker har i dag, f.eks. slik Hult refererer for Lexin-ordbøkene, jf. ovenfor.

4.2. Lakuner

Hele 15 prosent av de mislykkede søkene kunne i prinsippet gitt tilslag i ordboka, siden de er korrekt stavede norske ord. Imidlertid er 5 av de 15

prosentene vanlige, ikke-leksikaliserte sammensetninger, 2 prosent er regelrette avledninger, og mange av de andre er sjeldne ord, terminologi, slang- og dialektord. Disse feilsøkene dokumenterer at en god elektronisk ordbok gjerne kan inneholde en funksjon som genererer avledninger, samtidig som den bør gi veiledning om hvilke avledninger som er vanlige og hvilke som er sjeldne.

Lakuner defineres her som en ufullstendighet i lemmalista. Det bør først og fremst være lånord og nylaginger som ikke er registrert ennå. Det kan selvsagt også være gamle ord som er uteglemt fordi ordboksbasisen har vært for dårlig, eller fagord som ikke hører hjemme i en allmennordbok.

Videre kan avledninger og sammensetninger betraktes som lakuner, selv om de er bevisst utelatt av redaktørene, fordi de er dannet i samsvar med vanlige orddanningsregler i språket. Det gjelder særlig nominaliseringer på *-ing*. Søkeloggen avslører tydelig forskjellen mellom redaktørens oppfatning av hva som bør lemmatiseres, og brukernes oppfatning av hva de kan finne i en allmennordbok. Kan hende kan begge oppfatningene justeres noe for databaserte ordbøker der plasshensyn ikke lenger veier så tungt som i papirbaserte ordbøker.

Tabell 1 viser at mange søker etter det relativt nye ordet *proaktiv*, som ennå ikke er inkludert i ordboka. Slike lakuner er det ikke mulig å unngå i en ordbok, lånord kommer inn og brer seg i et språk raskere enn ordbøker vanligvis revideres. Og det er naturlig at mange søker på et ord som er nylig kommet i allmenn bruk. Det viser at elektroniske ordbøker krever oppdatering oftere enn papirordbøker, og at det er viktig med nyordsfinning ved hjelp av mer moderne metoder enn manuell registrering i publiserte tekster. Moderne søkesystemer gjør det mulig å lokalisere nyord semiautomatisk, og det bør bli en fast oppdatering i ordbøker på Internett. Og selvsagt vil analyse av søkelogger være et naturlig hjelpemiddel.

Mange søker på tekniske termer, spesielt fra domenet medisin. Det viser at brukerne ikke har nok kunnskap om skillet mellom ordbøker og andre oppslagsverker, f.eks. mellom allmennordbok og en fagordbok. Det er kanskje ikke så rart, siden allmennordbøker inneholder termer som er på vei inn i allmennspråket. Siden elektroniske ordbøker ikke har plassbegrensninger, kan man argumentere for at mer terminologi bør inkluderes i allmennordbøker. I hvert fall representerer disse feilsøkene en verdifull tilbakemelding ved forbedring av lemmautvalget i ordboka.

Man kan også regne ikke-lemmatiserte sublemmaer som lakuner, dvs. avledninger og sammensetninger, og de analyserte loggfilene tyder på at man i større grad bør ta med avledede former. For eksempel søker

mange på nominalavledningen *redigering* uten å få noen treff. Det er lite sannsynlig at alle tenker på at de i stedet bør søke på verbet *redigere*.

Vi har laget en egen analyse av alle mislykkede søk for å identifisere ord som sannsynligvis er ekte lakuner (dvs. som *ikke* er stavefeil, proprier etc.). Denne analysen er ikke perfekt, men den utgjør likevel et utgangspunkt for å finne ord som bør vurderes inkludert i ordboka. Høyre kolonne angir antall søk.

TABELL 6. Automatisk generert liste over tilsynelatende lakuner i ordboka

Søkeord:	antall søk:
avspasering	466
utagerende	463
curriculum	462
reliabilitet	446
selvinnsikt	432
komposisjonsprinsipper	430
kredibilitet	418
hvalp	390
ifm	389
imorgen	386
semi	381
troverdighet	373
forhåndsregel	373
nemmelig	363
avveining	356
inkrementell	351
inntresert	344
prevalen%	339
marginalisering	338
granskning	331
forutsigbarhet	331
prokrastinere	329
slåssing	327
prinsippielt	326
nysjereg	325
notoritet	325
iløpet	324
pseudo	320
suicidal	317
orddeling	316
sjenerelt	313
stusselig	311
imidlertidig	311
alumni	302

Tabell 6 inneholder forskjellige typer feilsøk der proprier og antatte feilstavinger er fjernet automatisk. Ved en nærmere analyse ser vi at mange av dem er avledninger som kan genereres ut fra grunnord i ordboka.

Regelrette avledninger

Vanligvis lemmatiseres ikke regelrette avledninger om de ikke også har en leksikalisert betydning eller spesielle bruksrestriksjoner. Men søke-loggen viser at mange søker på slike avledninger, og vi vet ikke om de selv klarer å gå tilbake til grunnformen, så de finner den informasjonen de trenger. En hjelpefunksjon som antydnet nedenfor, ville vært av stor nytte:

avspasering – se *avspasere*
 utagerende – se *utagere*
 troverdighet – se *troverdigg*
 avveining – se *avveie*
 inkrementell – se *inkrement*
 marginalisering – se *marginalisere*
 forutsigbarhet – se *forutsigbar*
 slåssing – se *slåss*

Selvforklarende sammensetninger

Likeledes er det en del sammensetninger som ikke er leksikaliserte og dermed ikke forsvarer en lemmaplass i vanlige ordbøker:

selvinnsikt
 komposisjonsprinsipper
 orddeling

Det betyr at en komposisjonsfunksjon eller sammensetningsgenerator kunne kanskje ha hjulpet brukerne til å finne det de leter etter. Selv om en sammensetning er selvforklarende, kan den gjerne gi treff med henvisning til definisjon av enkeltdelene av ordet. Særlig for andrespråksinnlærere vil en slik funksjon være nyttig. Men slike søkeord kan også tyde på at brukerne ser på ordboka som en encyklopedi der de vil finne saksforklaringer.

Feilstaving/feil orddanning

Selv om det var forsøkt å rense ut feilstavinger automatisk, er rettskrivingen i norsk så vanskelig at det kom med en del feilstavinger likevel, i tillegg til såkalte ”vanskapninger” i språket, forvanskninger, folkeety-mologiske nydanninger og andre feil. Mange av dem er så vanlige at det

burde vært en hjelpefunksjon ved dem med henvisning til rett ord, som ”mente du *forholdsregel*” når noen søker på ordet *forhåndsregel*.

hvalp (jf. *valp*)
 ifm (jf. *i forbindelse med*)
 forhåndsregel (jf. *forholdsregel*)
 nemmelig (jf. *nemlig*)
 inntresert (jf. *interessert*)
 granskning (jf. *gransking*)
 prinsippielt (jf. *prinsipielt*)
 nysjerrig (jf. *nysgjerrig*)
 pseudo (jf. *pseudo-*)
 sjenerelt (jf. *generelt*)
 stusselig (jf. *stusslig*)
 imidlertid (jf. *midlertidig*)

Sammenskriving

Som i analysene for øvrig viser det seg at sammenskriving av flerordsuttrykk er vanlig. Men i disse tilfellene kan det hende at det rett og slett også er tastefeil, som i ”i løpet”, siden det siste leddet mangler, frasen er ”i løpet av”.

imorgen
 iløpet

Nyord/ekte lakuner

Når disse feiltypene er sortert fra, sitter vi igjen med en rest som leksikografisk sett kan klassifiseres som ekte lakuner. Det vil si nye ord som ennå ikke er blitt registrert og redigert inn i ordboka, både lånord og nylaginger:

curriculum
 reliabilitet
 kredibilitet
 semi
 prevalen%
 prokrastinere
 notoritet
 suicidal
 alumni

Dette er ord som må vurderes redaksjonelt og eventuelt tas opp som lemma. En søkelogg er dermed også en verdifull informasjonskilde til å oppdage nye ord. Vi har rett nok en søketjeneste på Internettversjonen der man kan melde fra om man ikke får tilslag for det man søker etter, kalt Ordvakta. Det kommer jevnt og tett inn forslag der, både ord som er ekte lakuner i Bokmålsordboka, men også all verdens rariteter av dia-

lektord, familieord, barnespråk og språklige misforståelser. Alle henvendelser blir registrert i en database, men det er langt mellom forslag som blir tatt inn som lemmaer. Søkeloggen er et mer pålitelig redskap, antall søk viser jo også hvor mange som har søkt på ordet, og altså hvor utbredt det er blitt.

4.3. Feil språk el. målform

Tabell 5 viser at hele 12 % av de mislykkede søkene er på feil språk eller målform, og av disse er 8 % søk på feil målform, altså søk på nynorskord i Bokmålsordboka. Dette tallet er nok så høyt fordi en og samme nettside gir tilgang til begge ordbøkene, og knappene for de to ordbøkene ligger tett inntil hverandre og ser helt like ut, så det er fort gjort å trykke på feil knapp. Dette kan forklare mesteparten av de mislykkede søkene, men samtidig kan det være et signal om at kunnskapen om grensene mellom målformene ikke er kjent for alle. Nettopp da er en samordning av ordbøkene god hjelp, og en tredje knapp gjør at man kan søke i begge ordbøkene samtidig.

Et problem for denne statistikken er imidlertid at disse fellessøkene registreres som søk på feil målform for den ordboka som ikke gir treff. Tallene her er dermed bare indikasjoner på manglende kunnskap om målformene hos brukerne.

I tillegg er det en rest på 3 % som sannsynligvis er søk på ord i fremmedspråklige tekster, mest engelsk, svensk og dansk, som vist i tabell 6 nedenfor.

TABELL 8. Oversikt over søk på fremmedspråklige ord i norsk

dansk:	kartofel
svensk:	elitidrott
	kudde
	resenær
engelsk:	sealing
	allegiance%
	reciprocal
	recruitment
	prurigo
	sepulture
	past
	the lower part of your face
	wieu
	nope
	cheer%
spansk:	tú me tengo acabado

Av 16 søk på utenlandske ord er 11 sannsynligvis engelske ord, 3 svenske og ett fra dansk og ett fra spansk. Det er rimelig at de aller fleste er fra engelsk, da det er dette fremmedspråket nordmenn flest mest må forholde seg til. Tabellen viser også at en del brukere ikke skiller klart mellom enspråklige og flerspråklige ordbøker. Men noen av disse feilsøkene kan også vise nye lånord i norsk eller utenlandsk slang på vei inn i norsk, som *nope*. I tillegg ser vi at mange av de utenlandske ordene er stavet feil.

Det er enkelt å hjelpe disse brukerne ved å ta med lenker til ordlister for noen andre språk og gi brukere beskjed om at ”Dette ordet ser ut til å være på svensk; du kan finne informasjon om svenske ord fra følgende kilder ...”.

4.4. Sær-/sammenskriving

Tabell 5 viser at 11 % av de analyserte feilsøkene kan kategoriseres som sammenskriving av flerordsuttrykk. Den undersøkte søkeloggen viser at det ikke er selvsagt for alle hvor et ords grenser går. Norsk er et språk med mange sammensetninger, og analysene viser at det er flere søk i sammenskrevne flerordsuttrykk enn omvendt, altså at man særskriver sammenskrevne former. Det er særlig adverbialfraser som består av preposisjonsuttrykk mange oppfatter som så leksikaliserte at de sammenskrives: *imorgen*, *etterhvert*, *tilsammen*. En medvirkende årsak til det kan være at eldre norsk – som dansk – hadde mer sammenskriving enn det som har vært Språkrådets normeringslinje i etterkrigstiden. Den ortografiske standarden riksmål har beholdt flere sammenskrevne fraser, og siden landets største avis *Aftenposten* har fulgt riksmål, er mange vant til flere sammenskrivinger enn den offisielle standarden tillater. Dermed blir nok folk flest lett usikre og ønsker å slå det opp.

4.5. Proprier

Proprier utgjør 6 % av de mislykkede søkene. Et utvalg av de vanligste er vist i tabell 8 nedenfor. Feilsøkene viser at mange brukere ikke har klart for seg skillet mellom ordbok og leksikon. Dette skillet kan imidlertid være vanskelig å trekke selv for leksikografer, og en del ordbøker har også med en del navn, særlig stedsnavn.

TABELL 9. *Proprier som søkeord i det undersøkte materialet.*

Stedsnavn:	aserbajdsjan beijing INDIA rælingen skandinavia
Adresser:	dalaneveien 80 dronningensgate granveien 8, trondheim Lillebergveien Oslo Tvetenveien 5
Personnavn:	are JONAS lenin nikolai
Sykdom:	Stevens-Johnson Syndrome
Firma-/varenavn:	Brødmat octavianu% revitalisme
Institusjonssnavn:	TAS

Dette resultatet kan tilsi at proprier tas med i ordbøkene, spesielt siden nettpublisering gjør at plassbegrensninger ikke lenger er relevant. Mange søker på navn som er vanskelig å stave (Beijing, Azerbajdsjan), og det virker dermed som de er ute etter ortografisk snarere enn ensyklopedisk informasjon. En annen løsning kan være å vise søkerne til en encyklopedi, til generelle navneordbøker eller Geografilista utgitt av Språkrådet, der de vil finne mer informasjon om navnet og stavemåten. En tredje mulighet kunne være å lage ordbaser der alle typer ord er med, men kategorisert som allmennord, termer eller navn i en type allordbok. Man kunne tenke seg at søk på navn er et tegn på deproprialisering, men ingen av de ettersøkte navnene i dette materialet er eksempler på det.

5. Konklusjon

Vi har i denne artikkelen presentert en metode for analyse av loggfiler, samt resultater fra bruk av Bokmålsordboka ved å ta spesielt for oss tilfeller der brukerne ikke får tilslag på sine søk. I mange tilfeller antar vi at brukeren får en viss informasjon fra disse mislykkede søkene, siden manglende svar enten betyr at ordet ikke eksisterer eller er stavet feil. I andre tilfeller mislykkes søkene selv om søkeordet er korrekt stavet, fordi det er en ikke-leksikalisert sammensetning eller avledning.

Resultatene tyder på at brukerne har behov for mer veiledning i bruk av referanseverk, og at slike henvisninger gjerne kunne inkorporeres i selve ordboka. Vi har forsøkt å antyde metoder for å gi brukerne mer presis og relevant informasjon der søkene mislykkes. Vi vet imidlertid ikke om feilsøk skjer fordi brukeren er overbevist om at den formen de søker på, er rett. Det kan like gjerne være at de søker en bekreftelse på at en stavemåte er feil, som en overbevisning om at sammenskriving er rett. Hva som egentlig er ordboksbrukerens motivasjon, kommer ikke fram i en søkelogg og bør følges opp med andre typer observasjon av ordboksbrukerne, noe som også er påpekt av Almind (2008), som gjør en analyse av loggfilene til en dansk fraseologisk ordbok. Konklusjonen ser ut til å være at det bør legges til en stavekontrollfunksjon til grensesnittet som henviser brukeren til den korrekte stavemåten. Denne funksjonen bør tilpasses de typene av stavefeil nordmenn ser ut til å gjøre, noe man greit kan lese ut av søkeloggen.

Dessuten viser vi at analyse av loggfiler kan gi verdifulle data for identifisering av lakuner i lemmalista.

Litteratur

- Almind, Richard 2008: Søgemønstre i logfiler. I: *LexicoNordica* 15, 33–55.
- Bergenholtz, Henning & Mia Johnsen 2007: Log Files Can and Should Be Prepared for a Functionalistic Approach. I: *Lexikos* 17, 1–21.
- de Schryver, Gilles-Maurice & David Joffe 2004: On How Electronic Dictionaries are Really Used. I: Geoffrey, W & S. Vessier (eds.), *Proceedings of the eleventh EURALEX International Congress*. Lorient, France, July 6–10, 2004. Lorient: UBS, 187–196.
- Hult, Anki 2008: Från ord till handling – en studie i ordboksanvändning på nätet. I *Nordiske studier i leksikografi nr. 10*. Reykjavík (in press).
- Mechura, Michal Boleslav 2008: Giving Them What They Want: “Search Strategies for Electronic Dictionaries”. I: Bernal E & J. De Cesaris (eds.), *Proceedings of the XIII Euralex International Congress*. Barcelona, 1295–1299.
- Svanepoel, Piet 2000: Providing lexicographic support for SL vocabulary acquisition: What kind, under what conditions, for whom? I: Heid, V. & al (eds.): *Proceedings of the Ninth Euralex International Congress*. Stuttgart, 403–417.

- Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm: Nordstedts Akademiska Förlag.
- Tarp, Sven 2008: Kan brugerundersøgelser overhovedet afdække brugernes leksikografiske behov? I: *LexicoNordica* 15, 5–32.

Ruth Vatvedt Fjeld
professor
Universitetet i Oslo
r.e.v.fjeld@iln.uio.no

Lars Nygaard
cand.philol.
Kaldera språkteknologi,
ln@kaldera.no

Ann-Kristin Hult

Användarna bakom loggfilerna – redovisning av en webbenkät i Lexin online Svenska ord

The Internet media gives access to a large number of actual users in more or less real user situations. One year ago I studied the log files from one of the free electronic learner dictionaries in Lexin online (dictionaries for immigrants); the monolingual *Svenska ord*. The log file analysis has now been followed up by a web questionnaire about the users of the very same dictionary. This article presents the result of the questionnaire where users were asked, firstly, basic questions of age, gender, native language etc. and, secondly, questions concerning their searches in the dictionary. Also, the article shortly discusses the conditions for future studies of dictionary users and dictionary usage.

1. Inledning

Med hjälp av loggfiler kan man få reda på vad ordboksanvändare faktiskt slår upp i en ordbok. I jämförelse med traditionella metoder, där informanterna är relativt få och testsituationen mer eller mindre konstruerad, får man via loggfiler tillgång till ett mycket stort antal uppslagningar av verkliga användare. Under våren 2007 genomförde jag en loggfilsstudie som utgick ifrån icke framgångsrika sökningar i den fritt tillgängliga Internetordboken Lexin online Svenska ord (Hult under utg.). I artikeln konstateras bland annat att användarna tenderar att upprepa sina sökningar när de inte får träff i ordboken genom att modifiera sökordet på olika sätt. Jag drar också slutsatsen att användarna förväntar sig mycket av ordbokens lemmauppsättning med tanke på den typ av ord de söker efter och det mycket höga antalet uppslagningar per månad (se vidare Hult under utg.).

Loggfiler avslöjar dock inget om användarnas ålder, kön, sysselsättning etc. De ger heller ingen information om vilka behov användarna vill tillfredsställa eller vad de, efter ordbokskonsultationen, gör med den information de får. De slutsatser som man kan dra av en loggfilsanalys är därför begränsade utan kompletterande studier med hjälp av andra metoder. Under hösten 2007 följdes sålunda loggfilsstudien upp av en enkätstudie på Lexins webbsida för Svenska ord (<<http://lexin2.nada.kth.se/sve-sve.html>>). Syftet med webbenkäten var att få ökad kunskap om användarna bakom loggfilerna. Ett mål var också att få en indikation på hur villiga användarna

var att svara på enkäten och således testa metodens genomförbarhet (inför en kommande större undersökning). Webbenkätstudien är från den aspekten att betrakta som en pilotstudie.

I denna artikel fokuserar jag främst på resultatet från webbenkätstudien men kommer även att beröra tidigare studier av loggfilerna i Svenska ord. Artikeln är disponerad på följande sätt: I avsnitt 2 presenteras kort Lexin online Svenska ord, webbenkäten samt diskuteras urvalet av informanter. Avsnitt 3 ger en bakgrund till användarforskningen och avsnitt 4 redogör för studier av loggfilerna i Svenska ord. Resultatet från webbenkäten redovisas sedan i avsnitt 5. I avsnitt 6 diskuteras slutligen framtida forskning om ordboksanvändning.

2. Material och metod

2.1. Lexin och Svenska ord

Namnet Lexin står för Lexikon för invandrarundervisning. Lexin onlines tryckta förlaga, Lexin-serien, består för det första av en enspråkig svensk ordbok, Svenska ord. Den har tagits fram av Myndigheten för skolutveckling tillsammans med Språkdata under ledning av Martin Gellerstam (se vidare Gellerstam 1999). För det andra ingår ett tjugotal tvåspråkiga lexikon mellan stora minoritetsspråk i Sverige samt engelska och svenska. Svenska ord har fungerat som underlag vid framställning av de tvåspråkiga delarna av ordboksserien och har ca 28 500 uppslagsord. Ordurvalet är gjort med tanke på invandrare som ska lära sig svenska och få tillgång till vanliga ord samt samhällsord som är viktiga för att man ska kunna orientera sig i det svenska samhället. Svenska ord ska också kunna användas som skolordbok. Den fritt tillgängliga Internetversionen av Lexin-serien, Lexin online, har funnits sedan 1994 och i dagsläget är sexton lexikon disponibla, däribland Svenska ord som står i fokus här.

2.2. Webbenkäten

Enkäten lades upp på Lexin online Svenska ords (hädanefters Svenska ord) webbsida under fyra dygn i slutet av september 2007 (se bilaga 1) och resulterade i 370 inskickade svar. Enkätsvaren sammanställdes automatiskt via det s.k. ACE-systemet av Viggo Kann, tekniskt ansvarig för Lexins

webbsidor.¹ Det har inneburit att jag inte kunnat undersöka varje svar separat, vilket förstås är en stor nackdel vid analysen av enkäterna.

Enkäten innehöll tio slutna frågor och en avslutande öppen fråga där informanterna kunde ge synpunkter på Lexin och Svenska ord. De inledande frågorna behandlade informanternas ålder, kön och sysselsättning och följdes av frågor kring modersmål, utbildning och svenskkunskaper. Därefter spordes informanterna om sina sökningar i Svenska ord.

Fjorton av de 370 enkäterna skickades in blanka. Tabell 1 visar svarsfrekvenser för de slutna frågor i enkäten som endast kunde besvaras med ett kryss, fråga 1–7 samt 10. Tabellen ger alltså uppgift om hur många informanter som svarat på respektive fråga. På fråga 8 tilläts informanterna ange fler än ett kryss och antalet informanter som svarat på denna fråga är således okänt. Samma förhållande gäller för fråga 9, där man bara skulle svara med ett kryss men där ett antal informanter har fyllt i flera. Därför medtas inte dessa två frågor i tabellen.

TABELL 1. Svarsfrekvenser för enkätens slutna frågor

Fråga	Antal svar
1. Ålder	356
2. Kön	354
3. Sysselsättning	352
4. Modersmål	318
5. Svenskkunskaper	196
6 a. Utbildning i Sverige	328
6 b. Utbildning i hemland	130
7. Sökfrequens i Lexin	343
10. Om nöjd med Lexin	318

Svarsfrekvensen skiftar en del mellan frågorna och det är svårt att svara på varför en del informanter inte har fyllt i hela enkäten. Förklaringen till att fråga 5 och 6b har avsevärt lägre svarsfrekvens är att endast de informanter som hade annat modersmål än svenska ombads svara på dessa två frågor. Frågorna 7–10 samt den sista, öppna frågan skulle bara fyllas i av dem som tidigare använt Svenska ord.

---

¹ Tack till Viggo Kann, professor i datalogi vid KTH i Stockholm, som har lagt upp webbenkäten på Lexin online Svenska ord. Tack också till Christian Mattsson, projektledare för Lexin, för tillstånd att genomföra webbenkäten.

2.3. Informanturval

Användarna av Svenska ord utgör ett nära nog oändligt urvalsunderlag och att genomföra en totalundersökning, dvs. att få samtliga användare från de dagar enkäten ligger uppe att fylla i enkäten, är rent praktiskt en omöjlig uppgift. Jag måste således göra en stickprovsundersökning. Enkätens informanter utgörs av ett så kallat obundet slumpmässigt urval (Körner & Wahlgren 1998:18). Alla användare av Svenska ord har samma möjlighet att komma med i studien eftersom samtliga av dem erbjuds att delta. Det är dock ett positivt urval eftersom det bara är de som är särskilt intresserade som svarar. Jag har heller ingen, eller mycket liten, kontroll över bortfallet vilket gör det svårt att avgöra hur representativt urvalet är i förhållande till den totala populationen, i det här fallet användarna av Svenska ord. Att jag inte har någon möjlighet att styra urvalet i någon riktning minskar emellertid risken för ett snedvridet sampel och ökar möjligheten att "från begränsade iakttagelser [kunna] dra slutsatser av generell natur" (Hyrenius 1962:9).

På Schæffergårdens symposium diskuterades flera generella problem med användarstudier (se Tarp i denna volym), bland andra:

- a) Informanterna är för få.
- b) Informanterna är inte slumpmässigt valda och utgör därför inte ett representativt urval.
- c) Det är svårt att generalisera resultaten.

I traditionella studier är informanterna ofta studenter eftersom de, för de första, använder ordböcker och, för det andra, är lätta att få tag på. Trots detta är det många studier som baseras på få informanter. Exempelvis undersöker Boogards (1998) 45 holländska gymnasister och Laufer (1992) 57 engelskstuderande på universitetsnivå. Det finns emellertid undantag, exempelvis Atkins & Varantola (1998) i vilken 723 studenter ingår. Problemet med för få informanter är dock överkomligt i studier av Internet-ordböcker som Svenska ord där man kan nå många fler användare. Där har man dessutom större möjlighet att göra ett slumpmässigt urval, vilket alltså ökar möjligheten till generaliserbara resultat. Det som jag i detta fall styr är när webbenkäten läggs upp, hur länge den ska vara tillgänglig och hur många svar jag vill ha. Med tanke på hur många uppslagningar som sker i genomsnitt i Svenska ord under en dag är antalet informanter som svarar på enkäten mycket litet. De 356 enkätsvaren utgör endast 0,5 % av uppslagningarna. Om man istället jämför med antalet unika användare, i form

av IP-adresser (i ett senare material), ökar procentandelen till drygt 2 %. Det absoluta antalet enkätsvar (356) indikerar dock att denna metod är tillämplig.

Användarforskningen kommer även i framtiden att brottas med problemet att uppnå ett representativt urval av informanter. Jag anser trots allt att det finns möjlighet att i alla fall delvis lösa de generella problemen med användarstudier tack vare de tekniska förutsättningar som det elektroniska formatet erbjuder.

3. Bakgrund

Det finns inte något ett-till-ett-förhållande mellan det sätt på vilket ordböcker är avsedda att användas och det sätt som ordböckerna sedan faktiskt brukas på. Även om lexikografen har en bestämd uppfattning om för vilket syfte en viss ordbok ska brukas vet denne i slutändan ändå inte om ordboken används för det ändamål som avses. Svenska Akademiens ordlista, normen för svenska språkets stavning och böjning, som endast definierar en ca femtedel av lemmarna, används t.ex. ofta just för att få att få veta vad ord betyder (jfr Granström 2005). Det är heller inte säkert att det som lexikografen anser är en användarvänlig utformning av ordboken upplevs på det sättet av användarna. Förhållandet mellan användaren och ordboken är således komplext och ”[o]lika typer av ordböcker brukas av olika typer av användare med hjälp av olika typer av strategier i samband med olika typer av språkliga aktiviteter för att söka olika typer av information som behövs i olika typer av situationer” (Svensén 2004:533).

Antalet empiriska studier kring ordboksanvändaren och ordboksanvändning har ökat kraftigt för varje decennium sedan 1960-talet. Det ökade intresset för användaren har lett till ett fokus på hur användaren faktiskt använder ordboken istället för hur lexikografen föreställer sig att användaren brukar den. Det som traditionellt studeras är hur ordböcker används vid produktion och reception och i samband med översättning (se Atkins & Varantola 1998; Tono 2001). Man har i huvudsak inriktat sig på användningen av inlärningsordböcker och tvåspråkiga ordböcker (Svensén 2004:533f). Däremot vet man lite om ordboksanvändning av svenska, enspråkiga allmänordböcker och de elektroniska varianter som finns. De flesta undersökningar har också genomförts med enbart studenter som informanter. Hur olika yrkesgrupper, framför allt de som yrkesmässigt arbetar med språk, eller människor i allmänhet använder ordböcker har man mindre kunskap om (Svensén 2004:534). Även användarnas förmåga att använ-

da ordböcker, deras konsultationsfärdigheter, har varit av stort intresse att få kännedom om (se Bejóint 1981) liksom sociologiska aspekter såsom användarnas attityder till ordböcker och vana att använda dem. Tarp (2006:54f) uppmärksammar också de situationer där ett behov av en ordbok kan uppstå men där personen ifråga ännu inte valt att lösa det ordboksrelaterade problemet med att konsultera en ordbok, s.k. extra-lexikografiska situationer.

Vad gäller användningen av Internetordböcker befinner sig forskningen i en initial fas och än så länge är det svårt att veta vad utvecklingen av elektroniska ordböcker av olika slag betyder för ordboksanvändningen. Tack vare de tekniska förutsättningarna finns det goda chanser att studera hur Internetordböcker faktiskt används. Dels med hjälp av de automatiskt registrerade sökningarna, loggfilerna, dels genom möjligheten att nå användarna genom att t.ex. lägga upp en webbenkät. Användarstudier med hjälp av loggfiler är dock än så länge relativt få (se Rogström 2000; de Schryver & Joffe 2004; Bergenholtz & Johnsen 2005, 2007) och även webbenkätstudier är mig veterligen än så länge ovanliga. Det är emellertid inte ovanligt att användare av Internetordböcker uppmanas att ge feedback rörande t.ex. felaktigheter i ordboken och även föreslå förbättringar.

4. Loggfilerna i Svenska ord

I Hult (under utg.) redogör jag för en analys av sökningarna gjorda i Svenska ord. Totalt bestod loggfilmaterialet av ett dygns sökningar vilket utgjorde uppemot 17 000 uppslagningar. Nästan 90 %, ca 15 000, kunde taggas morfosyntaktiskt och av dessa var 53 % substantiv, 24 % verb och 21 % adjektiv. De övriga uppslagningarna bestod av ca 1 % adverb och den resterande procenten av, i fallande ordning, prepositioner, pronomen, konjunktioner, interjektioner samt räkneord.

I studien koncentrerar jag mig på de icke framgångsrika sökningarna (s.k. icke-träffar) som uppgick till 41 % av det totala materialet (ca 7000 sökningar). Jag delar för de första upp dem i olika typer av sökningar. Det visar sig att en stor mängd icke-träffar utgörs av rättstavade svenska ord som inte ingår i lemmauppsättningen i Svenska ord. Vidare är sökningar på fraser av olika slag och encyklopediska sökningar rätt så frekventa. Dessa resultat visar inte bara att loggfiler kan utnyttjas till att upptäcka lemma-luckor utan lyfter också fram användarnas behov av att kunna utföra fritextsökningar så att de hittar fram till sammansättningar, idiom m.m.

Studien visar också att användarna tenderar att upprepa sina sökningar

när de misslyckas. De modifierar då sökordet på olika sätt. Två av de vanligaste modifieringarna, vilka jag kallar strategier, är att pröva annan stavning och att ta bort eller lägga till en ändelse. Av resultaten att döma verkar användarna ha höga förväntningar på ordbokens innehåll. Benägenheten att upprepa sökningarna kan möjligen tolkas som en positiv egenskap hos brukarna, men denna envishet kan också leda till att användarna börjar ifrågasätta sina språkkunskaper. Det gäller framför allt i de fall där de stavar rätt i sin första sökning och sedan börjar stava fel.

Att Svenska ord fyller en viktig funktion för många användare står också klart i och med det mycket höga antalet uppslagningar per månad (se tabell 2).

TABELL 2. Antal uppslagningar i Svenska ord under maj–juli 2006 respektive maj–juli 2007

Månad	Antal sökningar 2006	Antal sökningar 2007
Maj	410 154	627 593
Juni	221 865	300 567
Juli	200 048	231 654

Vad gäller uppslagningar i en Internetordbok är det inte alltid fallet att de sker från ordbokens webbsida eller ens av en fysisk person. I den danska nätordboken Faste Vendinger (<<http://www.idiomordbogen.dk/>>) visade det sig att hela 80 % av de sökningar som gjordes var så kallade automatregistrerade sökningar från sökmotorn Google (se Almind i denna volym). Dessa typer av sökningar utförs alltså inte av enskilda användare från ordbokens webbsida. För att en sådan sökning ska loggas i Lexin krävs en koppling mellan webbserverns logg och Lexins egensökningslogg, annat än datum och klockslag (Viggo Kann, muntlig kommunikation). Jag har även tittat närmare på IP-adresserna från ett senare loggfilsmaterial och hitintills inte funnit några sökningar som uppträder på ett i sammanhanget onormalt sätt, t.ex. så att en stor mängd sökningar utförs på exakt samma tidpunkt från samma IP-adress. Dessa är således inte fysiskt möjliga att göra av en enskild användare. Så vitt jag förstår förekommer det alltså inte automatregistrerade sökningar i Lexins loggfiler.

Det finns anledning att vidare undersöka loggfilernas funktion som ett effektivt verktyg inom användarforskningen. Men, som sagt, de säger ingenting om vilka användarna är eller något om motivet bakom deras sökningar. I följande avsnitt redovisas så resultatet från webbenkäten.

5. Resultat av enkätstudien

Följande frågor låg till grund för webbenkäten:

1. Ålder?
2. Kön?
3. Sysselsättning?
4. Modersmål?
5. Om du har annat modersmål än svenska, hur bedömer du dina kunskaper i svenska språket?
6. a) Din högsta utbildning i Sverige?
b) Din högsta utbildning i ditt hemland (om annat än Sverige)?
7. Hur ofta brukar du söka i Lexins svenska ordbok Svenska ord?
8. Vilken typ av information söker du oftast efter?
9. I vilka situationer brukar du använda Svenska ord?
10. Brukar du få tag på den information du söker i Svenska ord?

Enkäten avslutades med en öppen fråga där informanterna kunde ge sina synpunkter på Lexin och Svenska ord.

5.1. Ålder, kön och sysselsättning

Enkäten inleddes alltså med frågor kring ålder, kön och sysselsättning. Tabell 3 visar åldersfördelningen bland informanterna.

TABELL 3. Informanternas åldersfördelning

Ålder	Antal	Procent
Upp till 15	39	11
15–19	153	43
20–29	86	24
30–39	36	10
40–9	31	9
50–59	8	2
60 eller mer	3	1
Totalt	356	100

Det allra flesta uppger att de är 15–19 år (43 %). Tillsammans med åldersgruppen 20–29 år utgör de 67 % av informanterna. Fördelningen mellan könen är jämn; 53 % kvinnor respektive 47 % män har svarat på enkäten.

På frågan om sysselsättning anger så många som 75 % att de är ”Studerande”, vilket inte är förvånande med tanke på att som sagt 67 % av in-

formanterna är i åldern 15–29 år. Även gruppen ”Yrkesarbetande” är relativt stor med 17 %. Det skulle vara mycket intressant att få veta mer om vilka dessa användare är och hur deras ordboksanvändning ser ut då studier kring icke-studerandes ordboksanvändning är få. De övriga två svarsalternativen, ”Arbetssökande” och ”Annat” kryssades för av 3 respektive 5 % av informanterna. De informanter som kryssade för alternativet ”Annat” ombads precisera sin sysselsättning. De svarade bland annat: *läkare, personlig assistent, lärare, konsult, översättare, grafisk formgivare, ströjobb, vikariat, sjukskriven, företagare*. Det verkar alltså som om även de som kryssat för ”Yrkesarbetande” har svarat på denna följdfråga.

Som redan nämnts har jag inte kunnat analysera varje svar för sig och kan således inte jämföra enkätsvaren med varandra. I en framtida enkätstudie är detta en förutsättning för att mer ingående kunna kartlägga användargruppens utseende. Hur ser t.ex. relationen mellan ålder, kön och sysselsättning ut? Detsamma gäller naturligtvis samtliga frågor i enkäten.

5.2. Modersmål, svenskkunskaper och utbildning

Med tanke på att Lexin-ordböckerna från början är lexikon ämnade för invandrarundervisning, och även tydligt marknadsförs som sådana, förvånar det mig att 57 % av de 318 som svarar anger att de har svenska som modersmål. I den tidigare nämnda loggfilsstudien förmodade jag att användarna inte bara utgjordes av andraspråksinlärare, ett antagande som verifieras här. Det finns dock en möjlighet att de som har svenska som modersmål oftare valde att svara på enkäten. Det kan i detta sammanhang tilläggas att jag även har undersökt loggfilerna i Svenska ord från ett fonomorfologiskt perspektiv där jag tittat närmare på typen av felstavningar i materialet (Hult 2008). Syftet var att ta reda på om typen av stavfel kunde förklaras utifrån de svårigheter med svenskt uttal och stavning som personer med annat modersmål än svenska har. Stavfelen visade sig dock vara sådana som många språkbrukare gör, t.ex. i samband med tj- och sj-ljud och dubbelteckning av konsonant. Dessa problem är inte specifika för personer med svenska som andraspråk. Materialet innehöll alltså inte några uppenbara fall där modersmålet verkade inverka på typen av stavfel. Detta bekräftar det resultat som webbenkäten visar, nämligen att en stor del av användarna utgörs av personer med svenska som modersmål eller av personer som har mycket goda kunskaper i svenska.

Förutom svenska är 49 språk representerade bland svaren (inklusive kreol, teckenspråk och det oidentifierade kldayiska). Sammanlagt svarar

136 informanter att de har ett annat modersmål än svenska. De fyra vanligaste modersmålen är arabiska (23), persiska (18), kurdiska (15) och spanska (10). Övriga språk har mellan en och fem representanter (se bilaga 2). Nio informanter anger två eller tre språk. Man kan emellertid fråga sig vad användarna lägger i begreppet modersmål och det finns anledning att fundera kring följande spörsmål: Vad är ett modersmål? Kan man ha fler än ett modersmål? Är *förstaspråk* ett bättre ordval i det här sammanhanget? Frågan kring vad forskare, och inte minst informanterna, uppfattar vara ett modersmål är för omfattande att diskuteras i detta sammanhang men är ändå viktig att lyfta fram.

Påföljande fråga i enkäten gäller hur man bedömer sina kunskaper i svenska om man inte har svenska som modersmål. Sammanställningen visar att 61 % av informanterna bedömer sig ha bra eller mycket bra kunskaper i svenska. Det är dock av flera skäl vanskligt att ställa den här typen av fråga. Hur bedömer man själv sina kunskaper i ett andraspråk? Och hur vet uttolkaren vad varje enskild användare lägger i uttrycken ”Ganska bra” respektive ”Mycket bra”? Frågan är således också svår att utforma svarsalternativ till. Det blir i slutändan ytterst svårt att tolka svaren på ett vettigt sätt. Man skulle således behöva komplettera med både skriftliga och muntliga test för att kunna säga något om detta.

Frågan om utbildning behöver också modifieras i en framtida version. I enkäten framgick inte huruvida utbildningen skulle vara avslutad. Med tanke på att de flesta informanter är i åldern 15–29 år är det kanske oftare icke avslutad utbildning som åsyftas, men det är svårt att uttala sig om.

På frågan om högsta utbildning i Sverige svarar 32 % grundskola, 46 % gymnasium, 4 % folkhögskola och 18 % universitet. De allra flesta har gått eller går således i grundskolan eller gymnasium och en relativt stor andel studerar eller har studerat på universitetet. På frågan om högsta utbildning i hemlandet (om annat än Sverige) svarar 130 informanter. Den siffran stämmer någorlunda väl med de 136 som svarar att de har annat modersmål än svenska (se ovan). Av dessa anger 42 % grundskola, 28 % gymnasium, 5 % folkhögskola och 25 % universitet. De flesta har alltså även här svarat grundskola eller gymnasium men en ansevärd mängd har också någon slags universitetsutbildning.

5.3. Användarna om sina sökningar i Lexin

Som framgår av tabell 2 (se avsnitt 4) utfördes under maj månad 2007 uppemot 628 000 sökningar i Svenska ord (i genomsnitt drygt 20 000/dag). På

frågan om hur ofta informanterna brukar söka i Svenska ord svarar 44 % ”Flera gånger i veckan”, 30 % ”Flera gånger i månaden” och 13 % ”Högst en gång i månaden” respektive ”Detta är första gången”. Detta visar att det inte bara är många uppslagningar i Lexin utan även många unika användare.

De nästföljande frågorna kring informanternas sökningar handlar om vilken typ av information användaren oftast söker efter (8), i vilka situationer de brukar använda Svenska ord (9) samt om de brukar få tag på den information de efterfrågar (10). På frågan om mest eftersökta informationstyp tilläts informanterna att kryssa i flera alternativ. Fördelningen av de totalt 811 kryssen redovisas i tabell 4. Informationstyperna har valts ut efter vilket innehåll som ordboksartiklarna i Svenska ord har.

TABELL 4. Mest sökta informationstyp i Lexin online Svenska ord

Informationstyp	Antal kryss	Procent
Betydelse	250	31
Stavning	166	21
Exempel	91	11
Böjning	54	7
Uttal	45	5
Stående uttryck	45	5
Sammansättningar/avledning	44	5
Ordklass	41	5
Uttal via ljudfunktion	31	4
Bildtema	22	3
Annat: översättning, synonymer	22	3
Totalt	811	100

”Betydelse” hamnar överst i uppställningen och svarar tillsammans med ”Stavning” för 52 % av de totalt 811 kryssen. Det här resultatet styrks i hög grad hos Svensén (2004:545) som jämför olika studiers resultat beträffande mest sökta informationstyp i ordböcker. Under ”Annat” har majoriteten av informanterna svarat att de söker efter synonymer eller att de använder Svenska ord i samband med översättning.

Att många informanter vill ha reda på ords betydelse bekräftas också i följande fråga där nästan hälften (49 %) av informanterna uppger att de använder ordboken för att förstå ett ord i en text de läser (reception). En stor del (35 %) svarar också att de använder Svenska ord för att få hjälp med ett ord när de skriver (produktion). I övrigt svarar 41 informanter (9 %) att de använder ordboken för att få veta hur ett ord uttalas. Denna siffra stämmer

väl med de 45 som kryssat för ”Uttal” i frågan om mest sökta informationstyp (se tabell 4). Resterande 7 % svarar ”Annan situation” och de har preciserat sina svar på olika sätt. Några specificerar vilken situation de befinner sig i: ”Jobbar med TTS utveckling och behöver något att verifiera uttalsfrågor, ordklassfrågor med”, ”till min läxa” eller ”förberedelser inför föreläsningar etc”. Andra specificerar varför de använder Lexin: ”För att få veta hur ett ord böjs”, ”när jag behöver hjälp att förklara ett ord”, ”översätta ord” eller ”För att hitta exakt rätt uttryck, för språklig variation”.

En stor majoritet av informanterna anser att de helt eller delvis brukar få tag på den information de söker efter; 46 % svarar ”Ja” och 50 % svarar ”Delvis”. Detta resultat kan tyckas förvånande med tanke på att andelen misslyckade sökningar i Svenska ord i genomsnitt ligger runt 40 % (se avsnitt 4).

5.4. Användarnas kommentarer kring Lexin och Svenska ord

Ett hundratal informanter har valt att svara på den sista frågan som lyder: ”Har du någon kommentar kring Lexin och Svenska ord? Är det till exempel något du saknar i ordboken?”.

Drygt hälften av kommentarerna handlar om att informanterna saknar ord: dels ord från allmänspråket, dels svåra ord och fack- och ämnesord inom t.ex. biologi, medicin, psykologi, politik och teknik. Ett par informanter specificerar exakt vilka fackord de saknar. Många skriver också längre inlägg om vad de tycker är bra och dåligt, vad som kan förbättras och i vilka situationer de använder Lexin och även, som frågan inbjöd till, mer allmänt om Lexin. Ett tjugotal informanter efterfrågar till exempel fler tvåspråkiga lexikon, bland annat på språk som exempelvis tyska och franska vilka inte är typiska moderna minoritetsspråk i Sverige.

Informanternas omdömen och önskemål om Lexin och Svenska ord förstärker min uppfattning att användarna inte verkar medvetna om vilken typ av ordbok Lexin är eller vilken målgrupp den ursprungligen är anpassad för. I en uppdatering av Internetversionen bör man eventuellt fundera över om man tydligare ska skilja på målgruppen för Lexins tryckta förlaga och Internetversionen och på så sätt anpassa den senare till användarnas önskemål. Internetversionen utgörs idag i stort sett av den tryckta versionen i digitalt format och man har i mycket liten utsträckning utnyttjat de fördelar som det elektroniska formatet erbjuder.

5.5. Sammanfattning

Trots att det inte har varit möjligt att undersöka varje enkätsvar separat har jag ändå fått viss kännedom om vilka användarna bakom loggfilerna är. Majoriteten av dem är studerande i åldern 15–29 år, men andelen högutbildade och yrkesarbetande är också relativt hög. Med tanke på vilka som utgör Lexins åsyftade målgrupp har en överraskande stor andel av informanterna svenska som modersmål. För många av användarna är Lexin förmodligen inte ett lexikon för invandrarundervisning utan en lättillgänglig och framför allt gratis ordbok på Internet. I övrigt anges 49 olika modersmål (arabiska, persiska, kurdiska och spanska uppges flest gånger).

Många av informanterna söker ofta i ordboken och de mest efterfrågade informationstyperna är betydelse och stavning, närmast följt av språkexempel. Svenska ord verkar användas i ungefär lika stor utsträckning för reception och produktion. Så många som 96 % av informanterna brukar alltid eller delvis få tag på den information de söker, att jämföra med de i genomsnitt ca 40 % icke-framgångsrika sökningarna per dag i min tidigare undersökning. I fältet för kommentarer skriver många informanter längre inlägg och motiverar varför de tycker att något är bra eller dåligt och vad som kan bli bättre. De uppvisar ett intresse för ordboken men avslöjar också sin okunskap om vilken typ av ordbok Lexin online är.

En framtida webbenkät behöver modifieras på flera sätt. Dels vad gäller utformning av frågorna så att missförstånd undviks, dels vad gäller frågornas urval och relevans. Dessutom skulle enkäten kunna finnas tillgänglig på andra språk än svenska.

Vad gäller det slumpmässiga informanturvalet kan man inför framtida studier av Lexin diskutera intresset av att undersöka de användare som har svenska som modersmål när Lexin inte är ämnad för denna målgrupp. Man skulle kunna välja ut de informanter som har svenska som andraspråk från det slumpmässiga urvalet och således fokusera på Lexins ursprungliga målgrupp och funktion som ett lexikon för invandrarundervisning.

6. Framtida forskning om ordboksanvändning

Ordboksanvändning är ett eftersatt forskningsområde inom svensk, för att inte säga nordisk, lexikografi. Innan man ger sig i kast med en större studie av brukarna och bruket av svenska ordböcker bör man avsätta ordentligt med tid för att noggrant planlägga sin undersökning. För det första ska man vara klar över vad det är man vill undersöka. För det andra är det i regel

nödvändigt att ta till flera metoder för att nå fram till resultat av värde. Som enda metod har t.ex. loggfiler eller en webbenkät begränsad nytta men tillsammans med andra kan de däremot bidra med värdefull kunskap om användarna och deras ordboksanvändning. Det är för det tredje av största vikt att försäkra sig om ett representativt urval av informanter, loggfiler etc. När det gäller studiet av Internetordböcker är det flera tekniska villkor som måste uppfyllas för att man ska kunna uppnå statistiskt hållbara resultat. Det handlar främst om att ha tillgång till loggfilernas IP-adresser och att rensa bort de automatregistrerade sökningarna från sökmotorn Google, i de fall de existerar. Vad gäller webbenkäter ska svaren kunna analyseras separat och i bästa fall ska de kunna kopplas till respektive enkätsvarares sökningar i ordboken.

Man bör naturligtvis även ta till andra metoder. Till exempel kan man genomföra intervjuer med ett urval av dem som svarat på enkäten. Så kallad "eye tracking", där ögats rörelser över en dataskärm registreras, är också en metod värd att undersöka. Det finns därtill intressanta alternativa metoder som kan användas för att söka reda på de ordboksrelaterade behov som uppstår i extra-lexikografiska situationer (se Tarp i denna volym). I en mer heltäckande studie av bruket av svenska Internetordböcker behöver även materialet utökas. Jämte Lexin online finns t.ex. Svenska Akademiens ordbok (<<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>>) och Nationalencyklopedins ordbok (<<http://www.ne.se>>). Genom att tillämpa flera metoder och undersöka olika typer av ordböcker hoppas jag att jag ska kunna dra mer generella slutsatser om användningen av svenska Internetordböcker.

Litteratur

- Almind, Richard 2008: Søgemønstre i logfiler. I: *LexicoNordica 15*, 33–55.
- Atkins, Sue B. T. & Krista Varantola 1998: Language learners using dictionaries: The final report on the Euralex/AILA research project on dictionary use. I: Atkins, S. B. T. (ed.), *Using dictionaries. Studies of Dictionary Use by Language Learners and Translators*. (Lexicographica Series Maior 88.) Tübingen: Niemeyer, 21–81.
- Bejoint, Henri 1981: The Foreign Student's Use of Monolingual English Dictionaries. A Study of Language Needs and Reference Skills. I: *Applied Linguistics*. Vol. II. No. 3, 207–222.
- Bergenholtz, Henning & Mia Johnsen 2005: Log files as a Tool for Improving Internet Dictionaries. I: *Hermes – Journal of Linguistics 34*, 117–141.

- Bergenholtz, Henning & Mia Johnsen 2007: Log Files Can and Should Be Prepared for a Functionalistic Approach. I: *Lexikos 17*, 1–21.
- Bogaards, Paul 1998: What type of words do language learners look up? I: Atkins, S. B. T. (ed.), *Using dictionaries. Studies of Dictionary Use by Language Learners and Translators*. (Lexicographica Series Maior 88.) Tübingen: Niemeyer, 151–158.
- de Schryver, Gilles & David Joffe 2004: On How Electronic Dictionaries are Really Used. I: Geoffrey, W. & S. Vessier (eds.), *Proceedings of the eleventh EURALEX International Congress. Lorient, France, July 6–10, 2004*. Lorient: UBS, 187–196.
- Granström, Alexandra 2005: (Hur) använder du ordböcker? En undersökning bland svensklärarstuderande och svensklärare. I: *Nordiske Studier i Leksikografi 8. Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, Sønderborg 24–28 maj 2005*, 121–128.
- Gellerstam, Martin 1999: LEXIN – lexikon för invandrare. I: *Lexico-Nordica 6*, 3–18.
- Hult, Anki (under utg.): Från ord till handling. En studie i ordboksanvändning på nätet. I: *Nordiska studier i leksikografi. Rapport från 9. Konference om leksikografi i Norden, Akureyri 22.–26. maj 2007*.
- Hult, Ann-Kristin (2008): *Användarnas sökstrategier i en elektronisk ordbok*. Institutionen för svenska språket. Göteborgs universitet (opubl. kursuppsats).
- Hyrenius, Hannes 1962: *Statistiska metoder*. 4 uppl. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Körner, Svante & Lars Wahlgren 1998: *Statistiska metoder*. Lund: Studentlitteratur.
- Laufer, Batia 1992: Corpus-based versus lexicographer examples in comprehension and production of new words. I: Tommola et al. (eds.), *EURALEX'92 Proceedings I–II. Papers Submitted to the 5th EURALEX International Congress on Lexicography in Tampere, Finland*. Tampere: Tampereen Yliopisto, 71–76.
- Rogström, Lena 2000: Användarstrategier i OSA-databasen. I: Byrman G., H. Lindquist & M. Levin (utg.), *Korpusar i forskning och undervisning. Rapport från ASLA:s höstsymposium, Växjö, 11–12 november 1999*. Uppsala, 255–265.
- Svensén, Bo. 2004. *Handbok i leksikografi: Ordböcker och i teori och praktik*. 2 uppl. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Tarp, Sven 2006: *Leksikografien i grænselandet mellem viden og ikke-viden. Generel leksikografisk teori med særlig henblik på lærerleksikografi*. Bind 1. Handelshøjskolen i Århus: Center for leksikografi.

- Tarp, Sven 2008: Kan brugerundersøgelser overhovedet afdække brugernes leksikografiske behov? I: *LexicoNordica 15*, 5–32.
- Tono, Yukio 2001: *Research on Dictionary Use in the Context of Foreign Language Learning. Focus on Reading Comprehension*. (Lexicographica. Series Maior 106.) Tübingen: Niemeyer.

Elektroniska referenser

<<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>>
<<http://lexin2.nada.kth.se/sve-sve.html>>
<<http://www.idiomordbogen.dk/>>
<<http://www.ne.se>>

Ann-Kristin Hult
Doktorand
Institutionen för svenska språket
Box 200
SE-405 30 Göteborg
ann-kristin.hult@svenska.gu.se

Bilaga 1. Frågorna som ställdes i webbenkäten

- 1. Ålder:**   upp till 15
                   15–19
                   20–29
                   30–39
                   40–49
                   50–59
                   60+

- 2. Kön:**   Kvinnligt   Manligt

- 3. Sysselsättning:**   Studerande
   Yrkesarbetande
   Arbetsökande
   Annat   Vad: _____

- 4. Modersmål:** _____

5. Om du har annat modersmål än svenska, hur bedömer du dina kunskaper i svenska språket?

Dåliga   Ganska bra   Bra   Mycket bra

- 6.   a) Utbildning i Sverige:**   Grundskola (eller motsvarande)
   Gymnasium (eller motsvarande)
   Folkhögskola
   Universitet
- b) Utbildning i ditt hemland**   Grundskola (eller motsvarande)
(om annat än Sverige):   Gymnasium (eller motsvarande)
   Folkhögskola
   Universitet

7. Hur ofta brukar du söka i Lexins svenska ordbok, Svenska ord?

Detta är första gången
 Högst en gång i månaden
 Flera gånger i månaden
 Flera gånger i veckan

Resten av frågorna gäller dig som har sökt i Svenska ord förut.

8. Vilken typ av information söker du oftast efter? Du kan kryssa i flera alternativ.

Stavning

Uttal

Uttal via ljudfunktion

Böjning

Ordklass

Betydelse

Exempel

Stående uttryck

Sammansättningar/avledningar

Bildtema

Annat Vad: _____

9. I vilken situation brukar du använda Svenska ord?

För att förstå ett ord i en text som du läser

För att få hjälp med ett ord när du skriver en text

För att få veta hur ett ord uttalas

Annat Vad: _____

_____

10. Brukar du få tag på den information du söker efter i Svenska ord?

Ja

Nej

Delvis

Har du någon kommentar kring Lexin och Svenska ord? Är det till exempel något som du saknar i ordboken? Skriv gärna det här!

_____

_____

_____

Tack för din medverkan!

Bilaga 2. Antal användare/modersmål:

182	svenska
23	arabiska
18	persiska
15	kurdiska
10	spanska
5	engelska, polska
4	bosniska, finska, thailändska
3	albanska, franska, turkiska
2	dari, grekiska, kroatiska, serbiska, syrianska, ungerska
1	armeniska, azeriska, berbiska, bulgariska, estniska, farsi, filippinska, gujarati, hebreiska, isländska, kantonesiska, kil-daniska, kinesiska, kreol, litauiska, malaysiska, mandarin, nederländska, norska, pashtu, rumänska, ryska, serbokratis-ka, slovenska, somaliska, tagalog, teckenspråk, tjeckiska, turkmeniska, urdu, vietnamesiska

Knut E. Karlsen & Dagfinn Rødningen

Ordboksbruk i skolen – praksis og perspektiv Utnytting av einspråklege ordbøker i norskfaget i den vidaregåande skolen

In the light of curricula in compulsory school and upper-secondary school the authors have investigated how monolingual dictionaries are exploited in Norwegian mother tongue teaching in upper-secondary school by questionnaires from 111 mother tongue teachers. The investigation reveals that 86 percent of the teachers provide training in dictionary use, but that the attention is mainly given to formal information such as spelling and flexion. An investigation of the textbooks used in mother tongue teaching shows that dictionary use is no subject, not even when the matter strongly invites to this.

1.0. Innleiing

Vi veit at det er ein stor marknad for ordlister og ordbøker i Noreg. Dels har dette med ei ålment stor interesse for mål og målbruk å gjere, men den noko spesielle språksituasjonen vår spelar truleg ei hovudrolle her. Behovet for ordbøker blir stort i eit land med to offisielle skriftspråk (bokmål og nynorsk) som liknar kvarandre mykje, og der valfridomen er etter måten stor i begge målformene når det gjeld val av eksemplis ord, bøyings- og stavemåtar.

Ordlister blir rekna for viktige hjelpemiddel i skolesamanheng, også i morsmålet, men systematisk innhenta kunnskap om kva slags bøker som blir nytta, korleis ein nyttar dei og kvifor, har vi ikkje mykje av. Kva nytteverdien av ordboksbruken i røynda er, kan vi heller ikkje sjå har fått mykje merksemd. Det er derfor eit lite utforska felt vi gjev oss inn på i denne artikkelen, der vi ved sida av å presentere resultatata av ei undersøking vi har gjort, heilt stutt gjer oss nokre tankar om kvifor det er viktig å få betre innsyn i korleis skolen nyttar ordlister og ordbøker.

2.0. Tidlegare forskning

Som Svensén (2004:534f) kan ein isolere ulike delområde av brukarforskinga. Til dømes kan ein skilje mellom undersøkingar som fokuserer på kva som skjer når språkbrukaren støyter på eit problem og bestemmer

seg for å bruke ordboka til å løyse problemet (konsultasjonsprosessen), og undersøkingar som fokuserer på kompetansen til ordboksbrukaren og korleis denne kompetansen kan betrast gjennom undervisning (ordboksdidaktikk). Undersøkingar av den første typen har gjerne til formål å endre ordboka for å gjere ho enklare å bruke, mens den andre typen vil endre ordboksbrukaren. Undersøkinga vår fell i den siste kategorien ved å avdekkje i kva grad og korleis ordbøker/ordlister blir brukte i norsk-opplæringa.

Wiegand (1977) omtalte ordboksbrukaren som den kjende ukjende. Etter Wiegands kritikk av leksikografisk forskning er det gjort mange brukarundersøkingar, så utsegna er ikkje like gyldig i dag. Svensén (2004:533f) slår fast at mykje av brukarforskinga har hatt fokus på ordbøker for L2-innlæring. Éin grunn til denne slagsida er at det nettopp er i undervisningssamanheng ein har tilgang til informantar som skal til for å gjennomføre meiningsfulle brukarundersøkingar. Men sjølv om mange av dei brukarundersøkingane som er gjorde, har studentar og elevar som informantar, fell dei likevel utanfor vårt forskingsfelt i denne undersøkinga. Vårt fokus er korleis *einspråklege* ordbøker blir utnytta i *norsk-opplæringa* i skolen, men dessverre finst det framleis få vitskapelege studiar med dette perspektivet.

Når det gjeld pedagogiske tilnærmingar til korleis (einspråklege) ordbøker kan (ut)nyttast i skolen, har vi funne svært lite på feltet. Dei arbeida vi har funne i Norden, er summarisk behandla i Rødningen og Karlsen (2008). Ei ny undersøking som ikkje er nemnd der, er Jansson (2007), som krev ein særskild omtale. Forfattaren inviterer til didaktisk refleksjon over ordlistebruk og rettskrivingsopplæring i nynorsk som sidemål (jf. kap. 4.3) i vidaregåande skole. Ho har undersøkt ordlistebruk og rettskriving hos 19 elevar i ein andreklasse på vidaregåande skole, allmennfagleg studieretning. Gjennom å samanlikne tekstar skrivne ved hjelp av ordliste med tekstar skrivne utan hjelp av ordliste, kan ho slå fast at det gjennomsnittlege talet på rettskrivingsavvik går ned frå 20 til 12 når elevane får bruke ordliste. Undersøkinga er supplert med samtalar med klassen, opplysningar frå elevloggar og spørjeskjema, slik at ho gjev eit godt bilete av kva for strategiar desse elevane vel når dei bruker ordliste i arbeidet med tekstar på sidemålet.

Eit gammalt arbeid som tek opp korleis einspråklege ordbøker kan utnyttast i klasserommet, er Underhill (1985). Som engelsklærer for studentar som ikkje har engelsk som morsmål, diskuterer han korleis einspråklege ordbøker for elevar/studentar kan integrerast i språkundervisninga både når det gjeld staving, uttale, grammatikk og tyding. Forfattaren meiner det er mange fordelar ved å bruke einspråklege ordbøker

også for studentar med anna morsmål enn engelsk, og kjem òg inn på korleis problema ved å forlate den tospråklege ordboka kan møtast. Han kjem med konkrete tips til korleis den einspråklege ordboka kan brukast i klasserommet.

3.0. Læreplanar

Korleis eit emne innanfor eit fag er dekt i læreplanen, har truleg mykje å seie for kva plass emnet får i undervisningskvardagen. Det ser ut til at koplinga mellom læreplan og læreverk i norskfaget i Noreg er sterkare i dag enn tidlegare. Lærebokforfattarane nærles læreplanane når dei lagar nye læreverk, og trenden er at ein gjev opp kva del av læreplanen som er dekt i dei enkelte kapitla (jf. t.d. Dahl ofl. 2006 og Jansson ofl. 2007). At tilnærminga i læreboka (og læreplanen) i sin tur vil påverke prioriteringa til læraren, bør ikkje overraske nokon. Kva krav læreplanane for grunnskolen og vidaregåande opplæring i morsmålsfaget i dei skandinaviske landa set til bruk av ordbøker eller ordlistar, er behandla i Rødningen og Karlsen (2008). Der går det fram at det er stor skilnad landa imellom når det gjeld i kor stor grad læreplanane legg vekt på bruk av ordbøker i undervisninga. Dei danske planane (Fælles mål, 2003 og Vejledninger og læreplaner til fagene i de gymnasiale uddannelser, Det danske Undervisningsministeriet) skil seg ut ved å leggje vekt på at elevane skal bruke ordbøker på så å seie alle trinn i grunnskolen. Dei norske læreplanane (Kunnskapsløftet 2006, Det norske utdanningsdirektoratet) og spesielt dei svenske (Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet ofl., Det svenska Skolverket) stiller få eller ingen konkrete krav til bruk av ordbok eller ordliste i norskfaget resp. svenskfaget, korkje i grunnskolen eller i vidaregåande utdanning.

4.0. Undersøking om bruk av ordbok i vidaregåande skole

4.1. Bakgrunn

Sidan dei norske læreplanane seier så lite om bruk av ordbok eller ordliste i norskfaget, har vi grunn til å tru at praksis på dette området varierer mykje. Det burde liggje eit stort læringspotensiale i å få til ein større og meir systematisk, medviten og effektiv ordboksbruk i skolen, men skal ein gjere gode, målretta tiltak i den retninga, er det viktig å få kartlagt praksis. Vi meiner feltet bør opnast for meir forskning, og dette er ein av dei viktigaste grunnane til at vi hausten 2007 gjennomførte ei undersøking om ordboksbruk i vidaregåande skole. Vi ønskte å finne ut

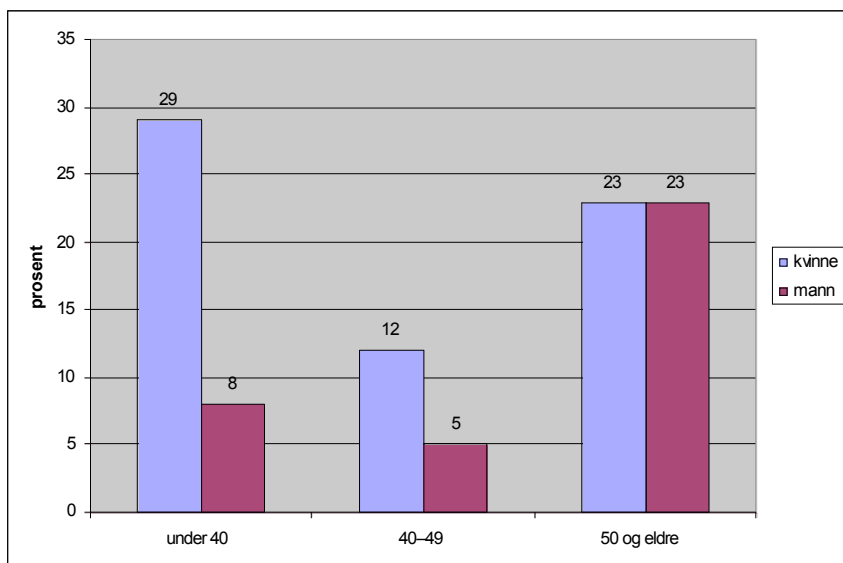
korleis norsklærarane lærer opp og rettleier elevane i bruk av ordbøker og/eller ordlister.

Valet av informantar frå den vidaregåande skolen er ikkje tilfeldig. Vi har ei tid jobba med spørsmål kring korleis Norsk Ordbok kan bli (meir) nytta til skoleformål. Dermed er det interessant å få kartlagt kva for haldningar og undervisningspraksis norsklærarar har når det gjeld ordbøker. Norsk Ordbok er i hovudsak ei vitskapleg ordbok og kan bli vel utfordrande for elevar i grunnskolen. Pedagogisk tilrettelegging må til i alle fall, men det er helst frå og med vidaregåande skole elevane kan ha noko større nytte av ordboksverket.

4.2. Om undersøkinga og informantane

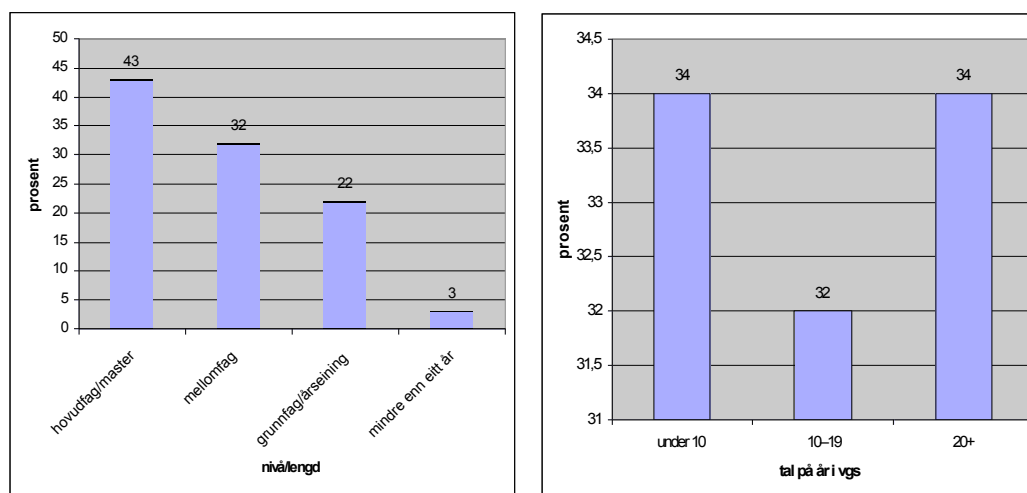
Undersøkinga vart gjort ved hjelp av eit spørjeskjema med 8 spørsmål. Informantane er anonyme, men vi bad dei oppgje kjønn, alder, utdanning og erfaring, i tillegg til namnet på fylket dei arbeider i. Spørsmåla var ei blanding av avkryssings- og utfyllingss spørsmål. Skjemaa vart delte ut og samla inn att av ein kontaktperson i norskkollegiet på kvar skole. Vi har såleis ikkje vore i direkte kontakt med informantane, sjølv om namna, adressene og telefonnumra våre er oppgjevne på skjemaet.

Totalt omfattar undersøkinga 111 lærarar ved 12 skolar i 11 ulike fylke. I underkant av 60 % av informantane kjem frå Austlandet og Nord-Noreg, medan resten fordeler seg om lag likt på Sørlandet, Vestlandet og Trøndelag.

FIGUR 1. Alder og kjønn på informantane

Dei 111 informantane er norsklærarar i det studieførebuande programmet i vidaregåande skole. Dei fordeler seg prosentvis på kjønn og alder som vist i figur 1. Vi ser at det er ei overvekt av kvinner (64 %) og ein forholdsvis høg del (46 %) informantar over 50 år. Som vi ser, er kvinneoverskotet særleg stort i den yngste gruppa. Kjønnfordelinga er elles litt jamnare blant dei som har hovudfag/master samanlikna med dei som har lågare fagkompetanse.

FIGUR 2. Utdanningslengd og undervisningserfaring på informantane

Når det gjeld utdanning, ser vi av figur 2 at 75 % av lærarane har ein kompetanse i norsk tilsvarende minst mellomfag (eitt og eit halvt års studium ved universitet eller høgskole). Svært få har mindre enn eitt års utdanning i faget. Med omsyn til kor lenge dei har undervist i skolen, er fordelinga ganske jamn mellom gruppene. To av tre har undervist i meir enn 10 år. Ei solid overvekt av informantane kan dermed karakteriserast som erfarne og høgt utdanna lærarar.

4.3. Spørjeskjemaet

Vi utarbeidde eit spørjeskjema med 8 spørsmål (jf. vedlegg s. xxx). I og med at skjemaet hadde ein del opne svarmoglegheiter, har vi til ein viss grad måtta tolke svara og dele dei inn i kategoriar for å få presentert resultatane på ein meningsfull måte. Det er alltid ein risiko for at nyansar kan gå tapt ved slik kategorisering, og ikkje alle utsegnene i svara har vore like lette å tolke. Her ville oppfølgjande djupintervju ha vore eit godt supplement, men det har vi ikkje hatt høve til å gjennomføre. Har

vanskane vorte for store, har vi måtta bruke kategorien 'ikkje svara', men det er ikkje veldig mange døme på dette.

Dei 8 spørsmåla speglar det vi var mest interesserte i å finne ut om informantane. Med det første spørsmålet ønskte vi å finne ut kven og kor mange som ikkje driv opplæring eller rettleiing i ordboksbruk i det heile tatt. Dei siste sju spørsmåla var berre mynta på dei som driv slik rettleiing eller opplæring. Det var spørsmål om kvifor, kor ofte, kor mykje og korleis dei held på med dette. Vidare ville vi vite om det var forskjell i rettleiingspraksisen avhengig av om elevane skriv bokmål eller nynorsk. Bakgrunnen for det er den norske språksituasjonen med to sidestilte målformer (bokmål og nynorsk), som gjer at elevane i vidaregåande utdanning vel eit hovudmål. Den andre målforma blir sidemål for eleven. I 2007 var det 13,7 % av elevane i grunnskolen som hadde nynorsk som opplæringsmål (Statistisk sentralbyrå 2007). I samfunnet elles reknar ein med at nynorskbrukarane utgjer om lag 12 % (Vikør 1993:55). Majoriteten har altså nynorsk som sidemål, og tilhøvet mellom dei to målformene elles i samfunnet, ikkje minst i media, gjer at nynorsk ikkje på nokon måte er internalisert for dei fleste elevane. Både leksikalske og morfologiske forskjellar mellom bokmål og nynorsk må lærast, og ordboka/ordlista blir oppfatta som eit viktig hjelpemiddel for dei fleste elevane i denne prosessen. Vi ville også vite kva slag informasjon lærarane meinte elevane har størst nytte av i ordbøkene som blir brukte, i tillegg til om det var informasjon som lærarane sakna i bøkene. Til sist ba vi informantane oppgje kva for ordbøker dei bruker eller har brukt i undervisninga. Alle spørsmåla spesifiserte at dei galdt både ordbøker og ordlister, nettbaserte så vel som papirbaserte.

4.4. Resultat

Spm 1: Driv du aktiv rettleiing/opplæring i bruk av ordbok/ordliste (papirbaserte eller nettbaserte) blant elevane?

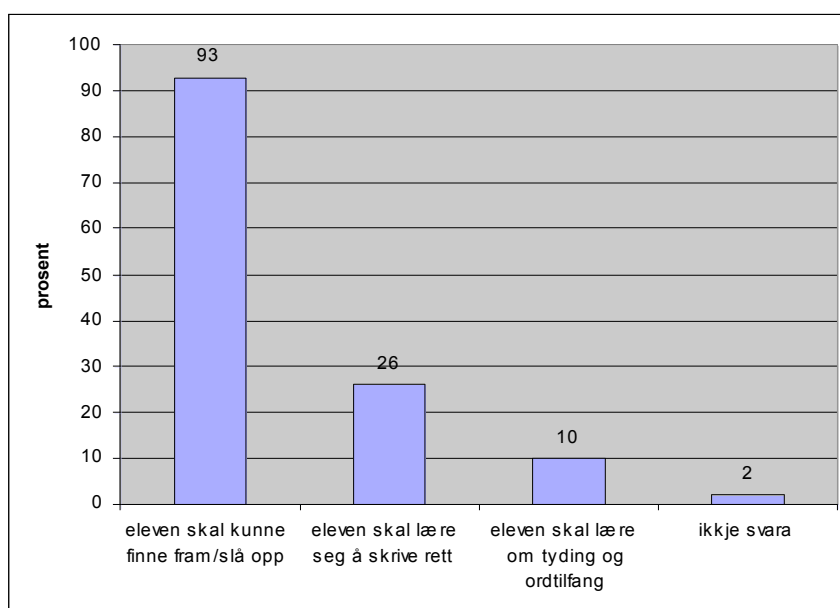
86 % av informantane gav opp at dei driv opplæring/rettleiing i bruk av ordbøker, mens 14 % av lærarane, 15 informantar, gav opp at dei ikkje driv opplæring. Av desse er 10 menn, og 9 er meir enn femti år gamle. Som grunngeving sa 8 av desse lærarane at det ikkje er behov for opplæring, mens 3 gav opp at elevane ikkje har ordbok eller ikkje har interesse for å bruke ordbok.

Dei som oppgav at dei ikkje driv opplæring/rettleiing i ordboksbruk, er ikkje med vidare utover i presentasjonen av resultatane. Dei komande resultatane blir altså rekna ut frå eit grunnlag på 96 informantar.

Spm 2: Kvifor driv du opplæring/rettleiing i bruk av ordbøker/ordlister (papirbaserte eller nettbaserte)?

Dette var eit ope spørsmål, så dei tre svarkategoriene som er vist i figur 3, er essensen av det lærarane sjølve har formulert. Heile 93 % av lærarane gav ei reint instrumentell forklaring: Elevane skal lære å bruke ordboka, altså lære å finne fram til relevante opplysningar der. 26 % gav opp at dei driv med rettleiing fordi elevane skal lære rettskriving, mens berre 10 % nemner kunnskap om tyding og ordtilfang. (Mange har gjeve opp fleire grunnar, derfor overstig prosenttalet 100.)

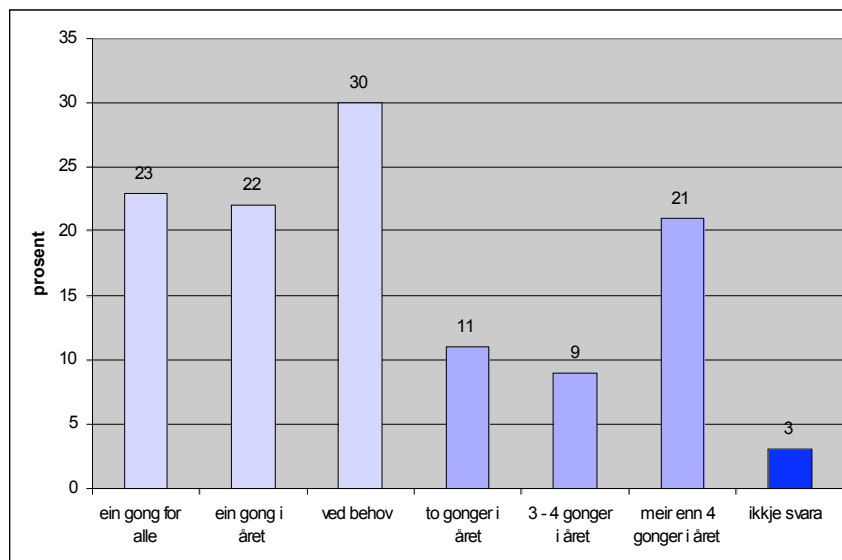

FIGUR 3. Grunnar til at lærarar driv med rettleiing i ordboksbruk

Spm 3: Kor ofte og kor mykje driv du rettleiing/øving i ordboks-/ordlistebruk (papirbaserte eller nettbaserte) blant elevane?

Dette var også eit ope spørsmål, og svara gjer at vi berre kan seie noko om frekvens, og ikkje noko om kor mykje tid lærarane bruker på rettleiinga. Vi kan skilje ut to kategoriar under fellesnemnaren "sjeldan" ("ein gong for alle" (dvs. éin gong i løpet av dei tre åra i vidaregåande utdanning, typisk første semester første året) og "ein gong i året" (i

tillegg til sekkeposten ”ved behov”). Eit fleirtal av lærarane hamnar i kategorien ”sjeldan”, som vist i figur 4. Ein nærare analyse av individa i denne gruppa viser at det er ei overvekt av eldre mannlege lærarar.

FIGUR 4. Frekvens for rettleiing/øving i ordboksbruk

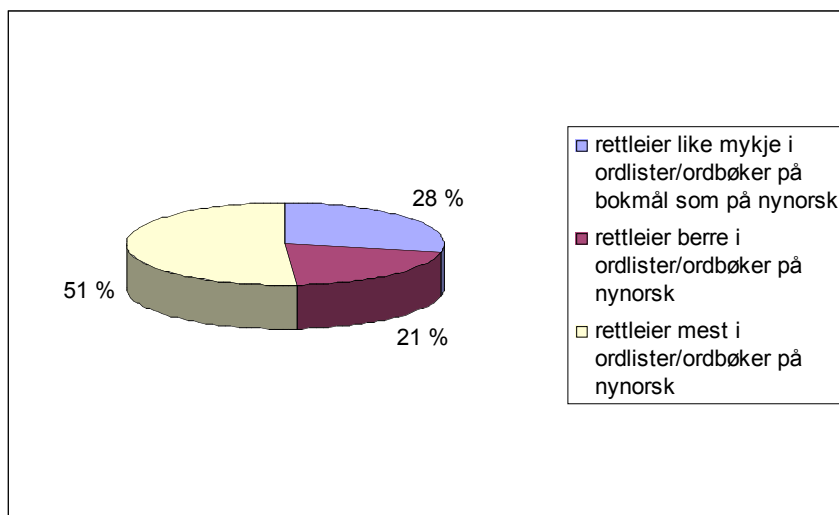
Spm 4: Korleis gjer du dette [driv opplæring]?

Svaralternativa var *Går gjennom forklaringa/innleiinga i ordboka/ordlista*, *Driv praktiske oppslagsøvingar (spesifiser)*, og *Anna (spesifiser)*. 71 % kryssa for det første alternativet medan heile 90 % hevda at dei driv øvingar med oppslagsord. Mange driv ein kombinasjon av desse metodane. Spesifiseringa synte elles at berre 4 % ser ut til å drive med nettbaserte øvingar.

Spm 5: Er det forskjell i rettleiingspraksisen din mellom nynorskordbøker/-ordlister og bokmålsordbøker/-ordlister?

Her hadde vi svaralternativa *ja* og *nei*, med tilleggsspørsmålet *Kva består denne forskjellen i?* for dei som svara ja. Diagrammet i figur 5 syner at 72 % av lærarane gav opp at dei skil i rettleiinga i ordboksbruken mellom målformene anten ved at dei *berre* rettleier i ordbøker/ordlister på nynorsk (21 %), eller ved at dei rettleier *mest* i ordbøker/ordlister på nynorsk (51 %). Går ein inn i talmaterialet, viser det seg at det er eitt fylke (éin skole) som skil seg ut: Det er Møre og Romsdal der

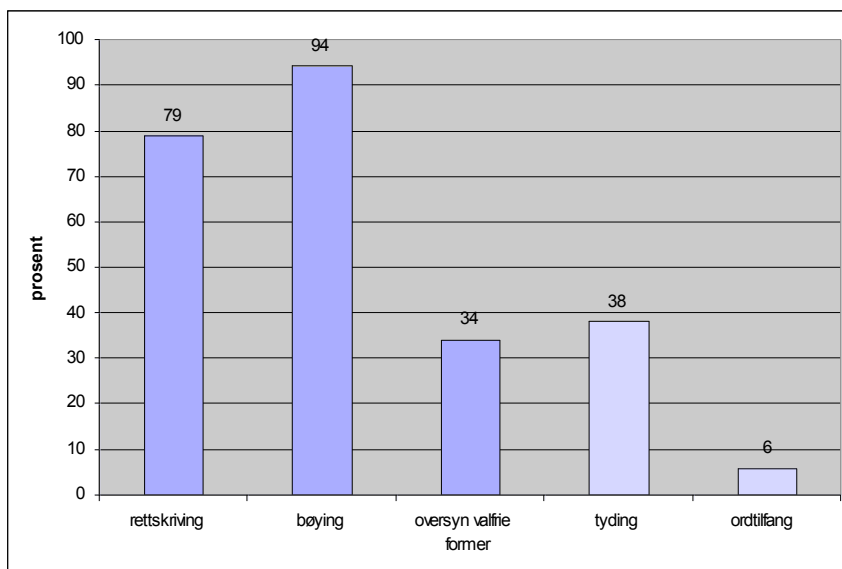
majoriteten (71 %) av lærarane ikkje skil mellom rettleiing i bokmåls- og nynorsk- ordbøker/-lister. Det må sjåast i samanheng med at hovudmålet for fleirtalet av desse elevane sannsynlegvis er nynorsk, mens det truleg er bokmål for dei aller fleste elevane ved dei andre skulane.

FIGUR 5. Forskjell i rettleiingspraksis mellom ordlister/ordbøker på bokmål og nynorsk

Spm 6: Kva informasjon meiner du elevane har mest nytte av i dei ordbøkene/ordlistene (papirbaserte eller nettbaserte) som du bruker i undervisninga i norskfaget?

Dette var eit lukka spørsmål i undersøkinga, men med høve til å spesifisere eigne kategoriar. Som figur 6 viser, er det stor interesse for det vi kan kalle formell informasjon. Eit stort fleirtal av lærarane gav opp rettskriving (79 %), bøyning (94 %) og oversyn over valfrie former (34 %) som den informasjonstypen elevane har mest nytte av. Når det gjeld informasjon frå det ein kunne kalle for innhaldssida i ei ordbok, gav 38 % av lærarane opp tyding og 6 % gav opp ordtilfang som den informasjonstypen elevane har mest nytte av.

FIGUR 6. Informasjonstypar som elevane har mest nytte av (etter lærarens meining)

Spm 7: Er det noko du saknar i dei ordbøkene/ordlistene (papirbaserte eller nettbaserte) du bruker i undervisninga?

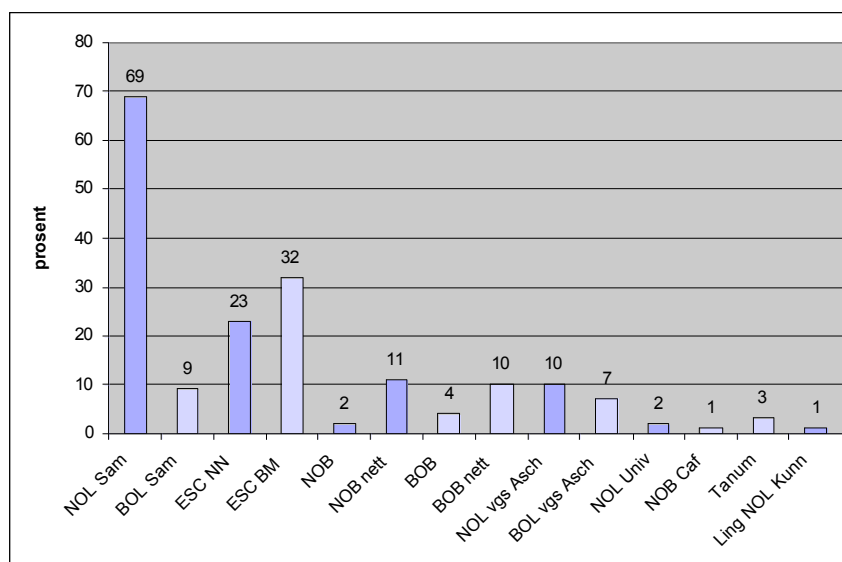
Her kunne informantane svare ja eller nei, med høve til å spesifisere for dei som svarta ja. 61 % av lærarane svarta nei. Dei er altså fornøgde med dei ordbøkene/ordlistene dei bruker, og saknar ingenting. 25 % gav opp at dei saknar noko (14 % svarta ikkje), og noko forenkla ser oversikta over manglar ut som i tabell 1:

TABELL 1. Oversikt over kva lærarane saknar i ordbøkene dei nyttar

<i>sakn i ordbøkene</i>	<i>absolutte tal</i>
større/betre lister bm > nn	8
betre grammatisk merking	4
fleire grammatiske reglar	4
informasjon om å slå opp	2
forklaring av fleirordsuttrykk	1
liste over typiske feil	1
fleire praktiske oppgåver	1
liste over sterke verb	1
meir etymologi	1

Spm 8: Kva for ordbøker/ordlister (tittel, forlag, ev. nettordbok) bruker du / har du brukt i undervisninga?

Svara på spørsmålet er oppsummerte i figur 7. Vi ser at ordbøker/ordlister på nynorsk er meir utbreidde enn ordbøker/ordlister på bokmål. Det samla talet for ordbøker/ordlister på nynorsk (mørk søyle) er 119 %, mens tilsvarende tal for bokmålsordbøker/-ordlister er 65 %. Når det gjeld nynorsk, er det *Nynorsk ordliste* (Samlaget) som dominerer marknaden, mens *Escolas ordbok: bokmål* er den mest brukte bokmålsordboka. Vidare kan ein merke seg at eigentlege ordbøker blir svært lite nytta. Eittbinds handordbøker som *Nynorskordboka* og *Bokmålsordboka* er det berre eit fåtal som bruker, mens nettversjonen av desse ordbøkene er noko meir nytta.

FIGUR 7. Ordbøker/ordlister som blir nytta i norskfaget i vidaregåande utdanning i Noreg (mørk søyle = nynorsk, lys søyle = bokmål. Sjå kjeldelista for forklaring av forkortingar)

4.5. Drøfting av resultatata

Vi vil understreke at dette er ei undersøking av korleis *lærarane* underviser og rettleier i bruk av ordlister og ordbøker i skolen. Av resultatata kan vi ikkje seie noko direkte om korleis elevane nyttar seg av ordbøkene sine, men den erfaringa artikkelforfattarane sjølve har med norskundervisning på ulike nivå i det norske utdanningsløpet, tyder

ikkje på at elevane bruker ordbøker og ordlister på nemnande annan måte enn det resultatet av undersøkinga kan tyde på.

111 informantar er ikkje noko veldig høgt tal, men dei utgjer 68 % av alle som fekk utdelt skjemaet. Det er ein bra svarprosent på ei slik undersøking. Den geografiske spreidinga på informantane er også god. Derimot er utvalet litt skeivt med tanke på kjønns- og aldersfordeling. Kvinner utgjorde 45,6 % av lærarane i vidaregåande skole i 2003 (Statistisk sentralbyrå 2004a), medan dei utgjer nesten to tredelar av våre informantar. Aldersgruppa under 40 år er også litt overrepresentert i undersøkinga, med 37 %. Dei utgjorde 21,1 % av lærarane i den vidaregåande skolen i 2003 (Statistisk sentralbyrå 2004b).

Vi trur svara i undersøkinga er pålitelege. Informantane er heilt anonymiserte i spørjeskjemaet. Dei har ikkje vore under observasjon under utfyllinga og la skjemaet i ein umerka konvolutt som dei lukka etter at dei var ferdige. Vi har såleis lagt stor vekt på å eliminere ei vanleg feilkjelde ved denne typen undersøkingar, det at informantane tilpassar svara etter situasjonen.

Nokre tendensar som kjem fram i resultatet, treng ein kommentar. På eit par punkt ser det ut til at det kan vere systematiske skilnader i svara etter kjønn og alder. Det gjeld dei som seier dei ikkje driv opplæring eller rettleiing, og dei som gjer det "sjeldan". I begge tilfella har vi ei overvekt av eldre mannlege lærarar. Her er det viktig å hugse på at talet på informantar er lågt, spesielt dei som ikkje driv opplæring eller rettleiing. Vi kan derfor i beste fall snakke om ein tendens, men han er interessant med tanke på at både menn og eldre relativt sett er underrepresenterte i undersøkinga vår.

Under spørsmål 6 har 35 % av lærarane gjeve opp "oversikt over valfrie former" som ein kategori elevane har mest nytte av i ordbøkene/-listene. Vi ser at dette er ein problematisk kategori fordi det er uklart kva som ligg i uttrykket "valfrie former". Mest sannsynleg dreier det seg om valfrie stavemåtar og bøyingsformer, og då vil det seie at svaralternativa "rettskriving" og "bøying" er enno meir dominerande i materialet enn tala våre viser. Men nokre informantar kan også ha meint at det er nyttig å vite kva for ord det er lov å bruke, ev. som synonym til andre ord. I så fall kan det gjere at det reelle prosenttalet for svaralternativet "ordtilfang" kan vere større enn figur 7 viser.

Lista over sagn i ordbøkene, vist i tabell 1, seier truleg lite om systematiske manglar ved norske ordlister eller ordbøker. Inntrykket vårt her er at lærarane i liten grad er klar over marknaden av ordlister/ordbøker og forskjellane mellom ordlistene/ordbøkene som finst. Mange kunne bøtt på mangelen ved å byte ordbok/ordliste. Eit par av momenta

som blir nemnde under manglar, høyrer knapt nok heime i ordboka/ordlista.

4.6. Oppsummering og konklusjon

Vårt materiale tyder på at norsklærarane i vidaregåande skole først og fremst rettleier i bruk av ordliste, og det fremste siktemålet er at elevane skal kunne bruke ordlista rett og funksjonelt. Kan hende er dette ein tankekross all den tid vi her snakkar om ein kompetanse som elevane etter Kunnskapsløftet 2006 skal ha allereie etter sjuande klasse i grunnskolen. Når nesten alle informantane våre nemner dette som ei viktig årsak til at dei driv opplæring, tyder det på at denne kompetansen i beste fall er haltande når elevane byrjar i den vidaregåande skolen.

Konsentrasjonen om rettskriving og bøying er svært stor. Det viser at eit anna viktig siktemål med rettleiinga er å få elevane til å stave og bøye orda normrett. Interessa for tyding og ordtilfang er langt mindre. Den interessa som er der for ordtilfang, har helst samanheng med at ein god del bokmålsord ikkje blir godtekne innanfor norma i nynorsk. Nesten 4 av 10 lærarar nemner likevel tyding som ein type informasjon elevane har god nytte av. Det er få av lærarane som driv systematisk og regelmessig opplæring eller rettleiing i bruk av ordbok eller ordliste. Dei fleste gjer det maksimalt ein gong i året, eller helst berre ”ved behov”.

Med unntak av nettutgåvene av Bokmålsordboka og Nynorskordboka blir det ikkje rettleidd i bruk av store eller mellomstore ordbøker. Enkelt sagt driv altså lærarane i undersøkinga vår opplæring og rettleiing i bruk av ordlister, først og fremst for at elevane skal meistre rett ortografi og morfologi når dei skriv norsk, særleg nynorsk. Informasjonen som ei større ordbok kan gje utover dette, kjem ikkje i nemnande grad norske skoleelevar til gode. Ordboka er med andre ord ein dårleg utnyttta ressurs i skolesamanheng.

5.0. Om bruk av ordbøker i lærebøker for norskfaget i vidaregåande skole

Vi har også sett litt på dei nye norskbøkene for studieførebuande program som dei fire største forlaga i Noreg har utarbeidd med utgangspunkt i Kunnskapsløftet 2006. Vi har berre sett på papiirutgåvene, og veit ikkje kva som måtte gøyme seg i nettressursane til desse læreverka. Det er ikkje mykje vi har funne om bruk av ordbøker eller ordlister. Det

er vel heller ikkje å vente all den tid læreplanen er så lite konkret om dette. Som døme kan vi nemne at i eitt av verka (Jansson ofl. 2007), som pr. april 2008 er gjeve ut i eitt band for vg1 og eitt for vg2, finst det eit kapittel om kjelder til kunnskap som er på 12 sider, inkludert bilete og oppgåver. Eitt avsnitt her, på til saman 8 liner, har overskrifta "Leksikon og ordbøker". Av desse 8 linene er to liner brukte på ordbøker. Og då snakkar vi om to liner av totalt nesten 1000 sider i dei to banda til saman. Vi må leggje til at dette verket ikkje skil seg negativt ut mellom dei vi har undersøkt. Situasjonen er ikkje annleis i dei andre verka.

På ei anna side inneheld fleire av lærebøkene oppgåver der ordbøker kan kome til nytte under løysinga. I nokre av oppgåvene blir elevane bedne om å gå direkte til ordboka (eller helst, ordlista) for å finne konkrete svar, men slike oppgåver er det svært få av. Derimot finst det fleire oppgåver der det er mogleg å finne materiale til svar eller diskusjon i ei ordbok. I Jansson ofl. (2007) skil ein t.d. mellom oppsummeringsoppgåver, som ein kan finne svar på direkte i dei ymse emnebolkane i læreboka sjølv, og fordjupningsoppgåver, som ein må gå til eksterne kjelder for å finne svar på. Desse siste er i tråd med eit ideal frå den førre læreplanen der eleven vart samanlikna med ein forskar som i størst mogleg grad skulle formulere problemstillingane sine sjølv og i tillegg finne fram til kjelder der svara var å finne. Ordbøker kan vere slike kjelder. Døme på oppgåver der t.d. Norsk Ordbok er ei aktuell kjelde:

Førebu eit klasseromsforedrag om det døde språket latin, der du a) seier noko om ord og språkssystem i dette språket og b) gjer greie for spor av latin i ordforrådet i norsk og andre europeiske språk. (Jansson ofl. (vg1) 2007:192)

Kor i landet finn vi former av pronomenet i 1. person eintal som begynner på j? (Dahl ofl. (vg3) 2006:284)

Som vi ser, blir ikkje elevane tipsa om kva for kjelder dei kan bruke for å løyse oppgåvene. Spørsmålet er om elevane i tilstrekkeleg grad er klar over at ordboka kan vere eit nyttig hjelpemiddel til å løyse oppgåver som dei ovanfor, og med tanke på det vi har funne i undersøkinga vi har presentert her, er svaret truleg nei.

6.0. Framtidig perspektiv for ordboksbruk i skolen

Er det då realistisk å tru at ordbøker som er nemnande meir omfattande enn ordlister, kan ha noka framtid som ein ressurs i den norske vidaregåande skolen? Resultata frå undersøkinga vår viser at det er ein lang veg å gå for å kome dit, og det vil avhenge av auka innsats for å få det til. Dei større ordbøkene vil neppe konkurrere med ordlistene som lettvinne hjelpemiddel i arbeidet med rettskriving og stavekontroll. Derimot trur vi at til dømes Norsk Ordbok, spesielt i ei framtidig elektronisk utgåve, kan vere ein ressurs på område der det ikkje har vore vanleg å stø seg på ordbok eller ordliste.

Om vi tek utgangspunkt i målformuleringane i Kunnskapsløftet 2006, har vi festa oss særleg ved tre av kompetansemåla for vg3 (tredje året i vidaregåande skole). Der heiter det at elevane skal kunne:

- gjere greie for norsk språkdebatt og språkpolitikk frå 1830-åra til vår tid
- gjere greie for forholdet mellom munnleg og skriftleg språk og for særdrag ved eit utval norske talemålsvarianter
- gjennomføre arbeidet med ei sjølvvald fordjupningsoppgåve og utforme denne som ein munnleg, skriftleg eller samansett tekst med språkleg, litterært eller anna norskfagleg emne

I Norsk Ordbok finn vi mykje som kan brukast i arbeidet med å nå desse kompetansemåla. Vi har tidlegare (Rødningen og Karlsen 2008) lagt fram døme på kva som kan nyttast, korleis det kan nyttast og kven som kan ha mest nytte av det. Her vil vi berre leggje til at det er heilt avgjerande å få gjort lærarar og elevar merksame på kva ordboka har av ressursar til ymse formål. I tillegg må det leggjast til rette for at informasjonen skal vere enkel å finne. Vi kan til dømes tenkje oss ein eigen inngang for skolebruk på heimesidene til ei framtidig elektronisk utgåve av Norsk Ordbok. Med ei gjennomtenkt pedagogisk tilrettelegging bør det vere mogleg for lærarar og elevar i den vidaregåande skolen å hente nyttig informasjon i det som i utgangspunktet er eit omfattande vitenskapleg ordboksverk.

7.0. Sluttord

Undersøkinga vår har vist at ein stor del av norsklærarane i den vidaregåande skolen rettleier i bruk av ordbøker/-lister i nokon grad, men at fokuset er retta mot formell informasjon som staving og bøying. Dette gjer lærarane trass i at den nye læreplanen frå 2006 ikkje legg vekt på

bruk av ordbok i norskfaget. Dei nye lærebøkene i norskfaget som har kome ut etter læreplanrevisjonen i 2006, fokuserer i svært liten grad på ordbøker som hjelpemiddel og kjelde til informasjon. Men dette er ei lita undersøking, og bruken av ordbøker i den norske skolen bør bli tema for ei meir inngåande gransking enn tilfellet har vore til no. Det vil vere enklare for ordboksprodusentane om ein får vite meir om behova skolen har, og om den praksisen som eksisterer. Behov kan skapast og praksis kan også endrast, men føresetnaden er sjølvstøtt at ein då veit kva ein skal prøve å endre på. Det vil vere ein fordel både for elevar og lærarar om leksikografiske ressursar kan brukast til meir enn som hjelpemiddel til å skrive rett. Det vil også vere interessant for ordboksredaksjonane og forlaga om ei betre pedagogisk tilrettelegging kan opne for nye bruksområde for produkta vi utviklar.

Kjelder

- Berge, Anne Lene ofl. 2006: *Spenn. Norsk for studieforbereidende utdanningsprogram vg1*. Oslo: Cappelen.
- Dahl, Berit Helene ofl. 2006: *Grip teksten. Norsk vg1, Norsk vg2, Norsk vg3 Studieforbereidende utdanningsprogram*. Oslo: Aschehoug.
- Jansson, Benthe Kolberg 2007: Ordlista – den gode hjelparen? I: Anne Steinsvik Nordal (red.): *Betre nynorskopplæring*. Høgskulen i Volda. Skrifter frå Nasjonalt senter for nynorsk i opplæringa nr. 2, 27–41.
- Jansson, Benthe Kolberg ofl. 2007: *Tema Vg1, Tema Vg2*. Oslo: Samlaget.
- Jomisko, Anne Lise ofl. 2007: *Spenn. Norsk for studieforbereidende utdanningsprogram vg2*. Oslo: Cappelen.
- Rødningen, Dagfinn og Knut E. Karlsen 2008: Leksikografi i eit pedagogisk perspektiv – ein presentasjon av Norsk Ordbok for skoleelevar og studentar, (kjem i) *Nordiske Studier i Leksikografi 9*.
- Røskeland, Marianne ofl. 2006: *Panorama. Norsk vg1, Norsk vg2, Studieforbereidende*. Oslo: Gyldendal.
- Statistisk sentralbyrå 2004a:
<http://www.ssb.no/emner/04/02/utlaerer/tab-2004-09-20-03.html>
 (henta mai 2008)
- Statistisk sentralbyrå 2004b:
<http://www.ssb.no/emner/04/02/utlaerer/tab-2004-09-20-04.html>
 (henta mai 2008)

Statistisk sentralbyrå 2007:

<http://www.ssb.no/vis/emner/04/02/20/utgrs/main.html>

(henta juni 2008)

Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexicografi*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Underhill, Adrian 1985: Working with the monolingual learners' dictionary. I: Robert Ilson (ed.): *Dictionaries, lexicography and language learning*. Oxford, New York, Toronto, Sydney, Frankfurt: Pergamon Press, 103–114.

Vikør, Lars S. 1993: *The nordic Languages. Their Status and Interrelations*. Oslo: Novus.

Wiegand, Herbert Ernst 1977: Nachdenken über Wörterbücher. Aktuelle Probleme. I: *Nachdenken über Wörterbücher*. Mannheim/ Wien/ Zürich: Bibliographisches Institut, 51–102.

Ordbøker/-lister

BOB = *Bokmålsordboka*, Kunnskapsforlaget (papir).

BOB nett = *Bokmålsordboka*

(http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek_nynorsk.html).

BOL Sam = *Bokmålsordliste: ordbok for skoleverket*, Håvard Hjulstad og Lars Sødal, Samlaget.

BOL vgs Asch = *Bokmålsordliste for den videregående skolen*, Lars Anders Kulbrandstad og Einar Lundeby, Aschehoug.

ESC BM = *Escolas ordbok: bokmål*, Ragnvald Taule, Escola forlag.

ESC NN = *Escolas ordbok: nynorsk*, Ragnvald Taule, Escola forlag.

Ling NOL Kunn = *Lingua. Nynorsk ordliste*, Kunnskapsforlaget.

NOB = *Nynorskordboka*, Det Norske Samlaget (papir).

NOB Caf = *Norsk ordbok – bokmål*, Aagot Landfald og Kjell M. Paulsen, Cappelen.

NOB nett = *Nynorskordboka*.

(http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek_nynorsk.html)

NOL Sam = *Nynorsk ordliste*, Alf Hellevik, Samlaget.

NOL Univ = *Nynorsk ordliste for alle*, Jon Bjones og Halvor Dalene, Universitetsforlaget.

NOL vgs Asch = *Nynorskordliste for den vidaregåande skolen*, Lars Anders Kulbrandstad ofl., Aschehoug.

Norsk Ordbok. *Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. 1966–. Oslo: Det Norske Samlaget.

Tanum = *Tanums store rettskrivingsordbok*, Kunnskapsforlaget.

Læreplanar

<http://www.utdanningsdirektoratet.no> (Det norske utdanningsdirektoratet) (Kunnskapsløftet 2006, Læreplanverket for den tiårige grunnskolen, Reform 94).

<http://www.faellesmaal.uvm.dk> (Det danske Undervisningsministeriet) (Fælles mål).

<http://us.uvm.dk/gymnasie/vejl/index.htm?menuid=1540> (Det danske Undervisningsministeriet) (Vejledninger og læreplaner til fagene i de gymnasiale uddannelser).

<http://www.skolverket.se/sb/d/468> (Det svenska Skolverket) (Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet).

[http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0607&infotyp=15&skolform=11&id=2087&extraId=\(Grundskola,kursplan\)](http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0607&infotyp=15&skolform=11&id=2087&extraId=(Grundskola,kursplan)).

[http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0607&infotyp=7&skolform=21&id=S&extraId=\(Gymnasial utbildning\)](http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0607&infotyp=7&skolform=21&id=S&extraId=(Gymnasial utbildning)).

Knut E. Karlsen
Universitetet i Oslo
Norsk Ordbok 2014
Postboks 1021 Blindern
0315 Oslo
k.e.karlsen@iln.uio.no

Dagfinn Rødningen
Universitetet i Oslo
Norsk Ordbok 2014
Postboks 1021 Blindern
0315 Oslo
dagfinn.rodningen@iln.uio.no

Appendiks: spørjeskjema

UNDERSØKING AV ORDBOKSBRUK I NORSKFAGET I VGS

Det finst lite forskning om korleis og i kor stor grad ordbøker blir brukte i undervisninga i skolen. Vi er forskarar/redaktørar i prosjektet Norsk Ordbok 2014 ved Universitetet i Oslo, og har teke initiativ til eit forskingsprosjekt for å finne ut meir om korleis einspråklege ordbøker (papirbaserte og nettbaserte) blir brukte i norskfaget i den vidaregåande skolen i Noreg.

Resultata frå undersøkinga vil berre bli brukte til forskingsformål og kjem til å bli presenterte på forskingsseminar og i form av artiklar i fagtidsskrift. Formålet er å få oversikt over kva som er praksis i norskfaget i den vidaregåande skolen, og eventuelt leggje til rette for at ordbøker blir nytta på best mogleg måte i pedagogisk samanheng.

Undersøkinga er anonym. Vi treng likevel nokre bakgrunnsopplysningar for å kunne ordne materialet.

Opplysningar om læraren:

kvinne   mann

Alder

- under 30
 30–39
 40–49
 50–59
 60 og eldre

Fylke:

.....

Utdanning i norsk/nordisk språk og litteratur

- hovudfag/masternivå
 mellomfag
 grunnfag/årseining
 mindre enn eitt års utdanning i norsk frå høgskole/universitet
 anna (spesifiser):
- .....

Erfaring i å undervise i norsk i vidaregåande skole (tal på år):

.....

Kryss av her dersom du ikkje underviser / aldri har undervist på studieførebuande utdanningsprogram/studieretning for allmenne fag

Bruk baksida av arket dersom du treng meir plass.

1 Driv du aktiv rettleiing/opplæring i bruk av ordbok/ordliste (papirbaserte eller nettbaserte) blant elevane?

ja nei

Viss nei, kvifor ikkje: .....

.....

.....

(Dersom du har svart nei på spørsmål 1, er du ferdig med skjemaet. Mange takk for hjelpa!)

2 Kvifor driv du opplæring/rettleiing i bruk av ordbøker/ordlister (papirbaserte eller nettbaserte)?

.....

.....

.....

3 Kor ofte og kor mykje driv du rettleiing/øving i ordboks-/ordlistebruk (papirbaserte eller nettbaserte) blant elevane?

.....

.....

.....

4 Korleis gjer du dette? (Du kan setje fleire kryss.)

Går gjennom forklaringa/innleiinga i ordboka/ordlista

Driv praktiske oppslagsøvingar (spesifiser):

.....

.....

Anna (spesifiser):

.....

.....

.....

5 Er det forskjell i rettleiingspraksisen din mellom nynorskordbøker/-ordlister og bokmålsordbøker/-ordlister?

ja   nei

Viss ja, kva består denne forskjellen i?

.....

.....

.....

6 Kva informasjon meiner du elevane har mest nytte av i dei ordbøkene/ordlistene (papirbaserte eller nettbaserte) som du bruker i undervisninga i norskfaget? (Du kan setje fleire kryss.)

- rettskriving
- bøyning
- tyding
- oversikt over valfrie former
- anna (spesifiser):

.....

.....

7 Er det noko du saknar i dei ordbøkene/ordlistene (papirbaserte eller nettbaserte) du bruker i undervisninga?

nei

ja (spesifiser): .....

.....

8 Kva for ordbøker/ordlister (tittel, forlag, ev. nettordbok) bruker du / har du brukt i undervisninga?

.....

.....

.....

.....

.....

Mange takk for at du tok deg tid til å svare på spørsmåla!

Med vennleg helsing

Dagfinn Rødningen
dagfinn.rodningen@iln.uio.no
22 85 72 15

Knut E Karlsen
k.e.karlsen@iln.uio.no
22 85 48 61

Norsk Ordbok 2014
Institutt for lingvistiske og nordiske studium
Universitetet i Oslo

Ásta Svavarsdóttir

Ordbogsbrug og ordbogskultur i Island Undersøgelse af ordbogsbrug blandt islandske modermåslærere

The aim of the project which is presented in the present article, is to gain insight into the status of dictionaries in contemporary Icelandic society. Though Iceland, with only 300,000 inhabitants, must be considered a very small dictionary market, many Icelandic dictionaries of various types, both monolingual and bilingual, have been published in the last few decades. A study of the national curriculum also shows that, from the age of nine, children and adolescents are to be trained in the use of dictionaries, as a part of learning their native language. The main focus in the article is on one of two sub-projects, i.e. a study of dictionary use among teacher of Icelandic as a native tongue. The study was in the form of a questionnaire, which was answered by 83 informants and submitted through the web. The teachers were both asked about their own use of dictionaries and their teaching of dictionary skills. According to the results, the informants in general have a very positive attitude towards Icelandic dictionaries. They frequently use dictionaries themselves, and teach their pupils and students to use them. However, the results are somewhat paradoxical. For example, most informants claim that they most frequently use dictionaries for language production, e.g. when writing. In that situation it might be expected that they primarily needed information on the formal and syntagmatic characteristics of words, mainly to be found in various specialised dictionaries for language use. Nevertheless, the majority said that they most often used general dictionaries, and that they most frequently looked up the meaning of words. This seems to indicate the strong status of traditional, general dictionaries, where the main emphasis is usually on semantic features rather than on the formal and syntactic characteristics of words and expressions, and the influence of such well known works on dictionary use in general. Another paradox revealed by the results is that even though the informants teach and encourage their students to use dictionaries in their school work, as they are expected to do according to the curriculum, only a part of the students have direct and easy access to dictionaries in the classroom.

1. Indledning

Projektet ”Ordbogsbrug og ordbogskultur i Island” har som hovedformål at undersøge brugen af islandske ordbøger med fokus på ensproglige ordbøger over islandsk.¹ Det består af to delundersøgelser, og

---

¹ Ásta Svavarsdóttir og Jón Hilmar Jónsson på Arni Magnusson instituttet for islandske studiers leksikografiske afdeling står for projektet som fik støtte fra Island

artiklen handler først og fremmest om den ene af dem, en spørgeundersøgelse, hvor ordbogsbrug blandt islandske modernmåslærere blev udforsket, både mht. deres egen brug af ordbøger og deres undervisning i at bruge ordbøger. Artiklen struktureres sådan, at først er der et afsnit hvor begrebet *ordbogskultur* diskuteres, og hvor der gøres rede for nogle indikatorer af den status, som ordbøger generelt har i det islandske samfund. Denne diskussion er samtidig baggrund for undersøgelsen, som præsenteres i de følgende afsnit, hvor der først redegøres for de metoder, som blev anvendt, og så for resultaterne af undersøgelsen. I afsnit 5 er der en sammenligning mellem resultater fra spørgeskemaets to hoveddele, og en diskussion om resultaterne, og til sidst er der et kort afsnit med konklusioner.

2. Ordbogskultur

Ordbogskultur forstås her som den status, som ordbøger har i samfundet. I NFL er begrebet defineret således: ”bevissthet og kunnskap om ordbøker og ordboksbruk som finnes i et samfunn” (NFL: 203). Indikatorer, som peger mod den rådende ordbogskultur i et bestemt samfund og dens styrke, er bl.a. antallet og udvalget af ordbøger som udgives, modtagelsen af nye ordbøger eller ordbogstyper, ordbogsbrug og den vægt, som lægges på ordbøger i skolen og dermed opdragelsen af fremtidige ordbogsbrugere.

Island med sine godt 300.000 indbyggere er et lille ordbogsmarked, men alligevel har der været udgivet ganske mange og forskellige ordbøger i løbet af de sidste 40–50 år. Det centrale værk, når det gælder ordbøger over islandsk for modernmålsbrugere, er *Íslensk orðabók* (ÍO), den hidtil eneste almene ensproglige ordbog over islandsk. Den første udgave kom ud i 1963 med titlen ”Islandsk ordbog til hjem og skoler”, og senere er der kommet tre forøgede og reviderede udgaver (1983, 2002 og 2007), samt en elektronisk udgave på CD (2000), og siden 2004 har den været tilgængelig på internettet (jf. Laufey Leifsdóttir 2008). Denne ordbog er meget udbredt – der sælges 1000 til 1300 eksemplarer om året af den trykte ordbog, og der er omtrent 1000 abonnenter på internetudgaven, som også inkluderer adgang til et antal tosproglige ordbøger og andre opslagsværker. Fra efteråret 2007 har alle skoler i

landet haft adgang til internetudgaven gennem en sponsor.² Andre ordbøger, der er blevet udgivet i denne periode, især i 1980'erne og senere, inkluderer nye tosproglige ordbøger fra bl.a. engelsk, dansk, fransk og spansk, hovedsagelig mellemstore ordbøger for skolebrug, men også nogle større værker, og specialiserede ordbøger af forskellig art, fx en rimordbog, en etymologisk ordbog, synonym- og begrebsordbøger, en slangordbog, retskrivningsordbøger, ordbøger over kollokationer og idiomer osv.³ Ordbøgerne er som regel udgivet af private forlag, men mange af dem har fået direkte eller indirekte støtte fra andre offentlige og private midler. Fra 1989 er der blevet uddelt en årlig litteraturpris for både skønlitterære og faglitterære værker, der er udkommet i løbet af året. Ordbøger har fire gange været blandt de fem værker, som er udnævnt i den sidstnævnte kategori, og en af dem har vundet prisen i 2003, idiomordbogen *Mergur málsins* (Jón Friðjónsson 2003). Udvalget, udbredelsen og modtagelsen af ordbøger alment tyder således på, at de har en forholdsvis stærk status i samfundet.

Ordbogskulturen genspejles også i den vægt, som lægges på at oplære de unge i brugen af ordbøger. Tegn på dette findes fx i offentlige læreplaner. I nuværende læreplan for islandsk i grundskolen nævnes ordbøger 37 gange på 162 sider (jf. *Aðalnámsskrá grunnskóla: Íslenska* 1999) og i den nye læreplan bliver de nævnt 16 gange på 58 sider (jf. *Aðalnámsskrá grunnskóla: Íslenska* 2007). I læreplanen for islandsk i de videregående skoler er der 20 henvisninger til begrebet 'ordbog' på 94 sider (jf. *Aðalnámsskrá framhaldsskóla: Íslenska* 1999). Læreplanen fra 1999 er den mest udførlige. Ifølge den skal elever blive bekendt med ordbøger og andre hjælpemidler og få øvelse i at bruge dem fra og med det fjerde skoleår, dvs. ved 9 års alderen, og i grundskolens tiende og sidste klasse skal eleven få en målbevidst træning i at bruge ordbøger og andre kilder om islandsk sprog for at øge sit ordforråd og forbedre sin forståelse af det, som han eller hun læser. De skal kunne benytte sig af

---

² Den nuværende webadresse til netudgaven er <http://snara.is/vefbaekur/> (13. juni 2008); foruden ÍO findes dér nu tosproglige ordbøger fra dansk, engelsk, fransk og spansk til islandsk, samt nogle opslagsværker, fx om personnavne, og konkordancer til de islandske sagaer og Halldór Laxness' romaner. Vinteren 2007–2008, da alle skoler havde åben adgang til webordbøgerne, var der i alt 1.718.000 søgninger fra de videregående skoler alene, dvs. omtrent 3.000 pr. dag. Oplysninger om salg, antal abonnenter og søg kommer fra forlaget (personlig kommunikation).

³ Guðrún Kvaran (1988) har udgivet et register over ordbøger med islandsk som kilde- og/eller målsprog. Den dannede også grundlaget for et register på hjemmesiden for den leksikografiske afdeling, Arni Magnusson instituttet, for islandske studier, som revideres og opføres regelmæssigt (jf. [http://www.arnastofnun.is/page/arnastofnun_ord_ordabokaskra](http://www.arnastofnun.is/page/arnastofnun_ord_ordabokaskra;); 13. juni 2008).

forklaringer i ordbøger, hvis der opstår usikkerhed om stavning af bestemte ord, kunne lægge sidste hånd på egen tekst ved hjælp af en retskrivningsordbog, og han eller hun skal endvidere forstå forklaringer af forskellige grammatiske begreber, som bruges i ordbøger, og være klar over, hvilken ordform bruges som opslagsord i ordbøger (*Aðalnámskrá grunnskóla: Íslenska 1999:76–82*). Den nye læreplan er indholdsmæssig tilsvarende, men formuleringen er ikke helt så grundig. I indledning til læreplanen for den videregående skole står, at for at beherske sproget og kunne bruge det målbevidst i skrift og tale og for at kunne stave rigtigt er det nødvendigt at kunne benytte sig af forskellige hjælpemidler, bl.a. ordbøger (*Aðalnámskrá framhaldsskóla: Íslenska 1999:13–14*). Læreplanerne giver således klare instruktioner om, at børn og unge skal få oplæring og øvelse i ordbogsbrug. Et af formålene med undersøgelsen som præsenteres i 3. og 4. afsnit nedenfor var at finde ud af i hvilken udstrækning disse instruktioner følges i praksis, og hvordan de udføres i skolen.

3. Undersøgelse af ordbogsbrug blandt islandske modernmållærere

3.1. Præsentation

Undersøgelsen retter sig mod anvendelsen af islandske ordbøger med hovedvægt på ensproglige ordbøger for almene brugere. Formålet er at få viden om anvendelsen af islandske ordbøger: Hvor meget bruges de? Under hvilke omstændigheder søger man dem? Hvilken slags oplysninger søges der oftest? Hvad mener brugerne om de foreliggende ordbøger? o.s.v. Samtidig ønskede man efter at få bedre indsigt i det, som kan kaldes ”ordbogskultur” i Island (se afsnit 2), især mht. den vægt, som lægges på ordbogsbrug i skolen.

Projektet bestod af to delundersøgelser. Den første rettede sig mod studerende, som læser islandsk ved Islands universitet, en gruppe islandske studenter på BA-niveau og en anden gruppe, som studerer islandsk som fremmedsprog. I denne del blev der sat fokus på to bestemte ordbøger, *Íslensk orðabók* (ÍO) og *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun* (SOB; Jón Hilmar Jónsson 2005), som er de to største ensproglige ordbøger over islandsk og repræsenterer to ganske forskellige ordbogstyper. Den første er en traditionel almen ordbog og uden tvivl den mest udbredte ensproglige ordbog over islandsk (jf. afsnit 2 ovenfor mht. antal udgaver mm.). Den anden – ”Den store ordbog om islandsk sprogbrug” – er en fraseologisk begrebsordbog uden egentlige betyd-

ningsdefinitioner; den er forholdsvis ny, men har to forgængere af samme forfatter, værkerne *Orðastaður* og *Orðaheimur* (Jón Hilmar Jónsson 1994, 2002). Denne delundersøgelse var ganske udførlig, men derimod var deltagerne forholdsvis få. De fik adgang til den elektroniske udgave af begge ordbøger og blev opfordret til at bruge dem så meget som muligt i deres studier og fritid. De fik således en én månedens periode for at blive godt bekendt med ordbøgerne, hvis de ikke kendte dem i forvejen. Efter denne periode blev de præsenteret for et temmelig langt og grundigt skriftligt spørgeskema, og i tillæg blev et par informanter – én fra hver gruppe – interviewet, både for at få et fyldigere billede af deres svar og for at støtte fortolkning af resultaterne.

I denne artikel lægges fokus på den anden delundersøgelse. Den var rettet mod modernmåslærere i islandske skoler og havde bl.a. til formål at danne baggrund for den første undersøgelse. Lærerne har indflydelse på deres elever, både gennem selve undervisningen og også indirekte gennem deres holdninger til ordbøger og ordbogsbrug alment. Desuden repræsenterer lærerne en gruppe mennesker, som har sproget som et af deres vigtigste arbejdsredskaber og kan derfor ventes at have nytte af ordbøger og andre sproglige opslagsværker i deres daglige arbejde. Deres adfærd mht. ordbogsbrug er derfor også af interesse i sig selv.

3.2. Metode og materiale

3.2.1. Fremgangsmåde

En aftale med styrelsen af modernmåslærernes fagforening gjorde det muligt at sende e-post til alle medlemmer. I brevet blev undersøgelsen beskrevet og modtageren anmodedes om at deltage i den ved at svare på vores spørgeskema på webben, som beregnedes at tage 5–10 minutter. I brevet var der en direkte link til hjemmesiden, hvor skemaet fandtes med vejledning om, hvordan det skulle udfyldes og indsendes samt yderligere oplysninger om projektet.⁴ Ialt blev der sendt brev til 258 enkeltpersoner (skoler og skolebiblioteker er medlemmer som abonnenter på foreningens tidsskrift), hvoraf 83 udfyldte spørgeskemaet, dvs. omtrent tredjedelen af medlemmerne (32,2%).

---

⁴ Jf. http://www.arnastofnun.is/page/arnastofnun_ord_ordabokanotkun_modurmalskennarar (5. juni 2008).

3.2.2. Informanter

Vores informanter er 83 islandske modernmållærere, 59 kvinder (71%) og 24 mænd (29%). De fleste informanter er i alderen 30–45 år (49%) eller 45–60 år (40%). Informanternes fordeling efter alder og især køn er meget forskellig, men en sammenligning med oplysninger om islandske læreres inddeling efter alder og køn viser, at det gælder lærere alment og indikerer, at vores informantgruppe faktisk repræsenterer islandske lærere forholdsvis godt i denne henseende.⁵ Blandt informanterne er lærere fra alle niveauer, dvs. fra grundskole til universitet, men størstedelen underviser enten på grundskolens sidste trin (25%) eller på den videregående skole (55%). De fleste har universitetsuddannelse (93%) og en lang erfaring som modernmållærere, idet 60% af dem har undervist i mindst 10 år og yderligere 27% i 3–10 år.

3.2.3. Spørgeskema

Spørgeskemaet var lavet i et websystem (SoloForms), og det var udformet sådan, at det kunne besvares på en forholdsvis kort tid, og at udarbejdelsen af resultaterne heller ikke ville være alt for tidskrævende. De fleste spørgsmål skulle således besvares ved at vælge en svarmulighed fra en liste, selv om der i tillæg var plads til kommentarer og forklaringer.

Skemaet var i tre dele. I den første var der seks spørgsmål om informanten og hans eller hendes baggrund (alder, køn, uddannelse osv.). Næste del drejede sig om informantens egen ordbogsbrug. Den bestod af syv spørgsmål, hvoraf de fleste deltes i flere underspørgsmål, fx blev der spurgt, hvilken slags ordbøger informanten bruger i sit arbejde og/eller fritid, og siden blev der nævnt forskellige ordbogstyper, hvor der skulle i hvert enkelt tilfælde svares, hvis han eller hun brugte sådanne værker ”ofte”, ”forholdsvis ofte”, ”undertiden”, ”forholdsvis sjældent”, ”sjældent” eller ”aldrig”. I slutningen af hvert (hoved)spørgsmål kunne informanten kommentere eller forklare sine svar. I den tredje del var der spurgt om ordbogsbrug i skolen, dvs. om informanten underviste i bru-

---

⁵ I skoleåret 2005–2006 var knapt 82% af alle lærere, både i grundskolen og den videregående skole, i alderen 30–60 år, mens de som var under 30 var henholdsvis omtrent 11% og 6% og de som var over 60 var omtrent 7% og 13%. Samme år var kvinder omtrent 78% af alle grundskolelærere og 52% af lærere i den videregående skole (jf. *Hagtiðindi – Skólamál* 2006:2, s. 3 og 5; <http://www.hagstofa.is/lisalib/getfile.aspx?ItemID=4689> (5. Juni 2008)).

gen af ordbøger, og om hans eller hendes elever kunne og opfordredes til at bruge ordbøger i deres studier, fx i forbindelse med forskellige opgaver. Her var der ti spørgsmål, hvor de fleste enten skulle besvares med ”ja” eller ”nej” (valgt af liste) eller med et kortfattet svar (med egne ord). Eksempler på spørgsmål fra spørgeskemaet vises i (1)–(2) nedenfor (oversat til dansk):

- (1) Et spørgsmål fra 2. del af skemaet
- 2.3 I hvilke situationer eller med hvilket formål bruger du mest ordbøger? (Vælg den mulighed, som bedst belyser din brug i hvert tilfælde.)
- 2.3.1 Ved læsning af bøger, aviser eller andre tekster (seks svarmuligheder: *ofte, forholdsvis ofte, undertiden, forholdsvis sjældent, sjældent* eller *aldrig*)
- 2.3.2 Ved al slags skrivning, fx af breve og andre tekster, bl.a. i opgaver for elever osv. (svarmuligheder, jf. 2.3.1)
- 2.3.4 Ved at lave opgaver for elever (svarmuligheder, jf. 2.3.1)
- 2.3.4 Ved gennemlæsning af opgaver fra elever (svarmuligheder, jf. 2.3.1)
- 2.3.5 Forklaringer og kommentarer: Her kan der skrives forklaringer ved svarene eller kommentarer til dem; her kan man også nævne situationer og brug, som ikke passer inden for 2.3.1–2.3.4 (Felt til at skrive i)
- (2) Spørgsmål fra skemaets 3. del
- 3.1 Lærer du dine elever at anvende ordbøger om islandsk? (svarmuligheder: *ja* eller *nej*)
- 3.2 Hvis du gør, bruger du et bestemt undervisningsmateriale? (svarmuligheder: *ja* eller *nej*)
- 3.3 Hvis du gør, hvilket materiale bruger du? (Felt til at skrive svaret)

Enkelte spørgsmål og svarmuligheder til dem beskrives nærmere i forbindelse med redegørelsen for resultaterne (jf. afsnit 4) nedenfor og spørgeskemaet findes i sin helhed på projektets hjemmeside (på islandsk).⁶

3.3. Udarbejdelse og analyse

Svarene indsendtes direkte gennem websystemet, hvorfra de eksporteredes til en excel-fil. Resultater for hvert enkelt spørgsmål blev derefter

---

⁶ Jf. http://www.arnastofnun.is/page/arnastofnun_ord_ordabokanotkun_modurmalskennarar (12. juni 2008).

beregnet til procenttal, og dataene var desuden overført til SPSS for at lave krydstabeller. Under udarbejdelsen viste det sig, at udformningen af et par spørgsmål var fejlagtig, så det var umuligt at fortolke en del af resultaterne. Disse spørgsmål er derfor blevet udeladt i redegørelsen nedenfor.

3.4. Metodologiske problemer

Der er forskellige metodologiske problemer ved spørgeundersøgelser, og man må derfor have visse forbehold over for resultaterne og deres fortolkning. For det første bygger undersøgelser af denne art på informanternes selvevaluering, og selv, hvis man går ud fra, at de svarer så ærligt, som de kan, må man regne med, at de har forskellig baggrund, og at det kan påvirke svarene på mange måder. For det andet er der i mange tilfælde tale om at vælge mellem givne svarmuligheder, og man kan ikke være sikker på, at alle informanter forstår dem på samme måde, eller at de alle vurderer deres brug eller holdning efter samme målestok. Det kan fx godt hænde, at to informanter som bruger ordbøger omtrent lige meget, vælger forskellige svar, alt efter hvordan de forstår skalaen og svarmulighederne. Til sidst er der en bestemt fare for, at nogle informanter ikke forstår spørgsmålene, eller at de misforstår, dem og desuden kan man ikke være sikker på, at alle informanter forstår dem på helt den samme måde. Med nødvendige forbehold kan resultaterne af en spørgeundersøgelse dog tages som vigtige strømpile for ordbogsbrug i den pågældende gruppe.

4. Resultater: Ordbogsbrug i skolen

4.1. Ordbogsbrug blandt islandske modermållærere

Seks af spørgsmålene i spørgeskemaets anden del handlede om lærernes egen brug af ordbøger. De blev spurgt om ordbogstyper, oplysninger de søger og brugssituationer, og hvilket gavn de synes, at de har af ordbøger generelt for at finde forskellige oplysninger. Ved hvert af spørgsmålene blev der nævnt 4–8 udbredte ordbogs- eller oplysningstyper eller typiske brugssituationer, og informanten skulle vælge det svar, som bedst beskriver hans eller hendes adfærd eller holdning. Der gives 5–6 muligheder på en skala fra *ofte* til *aldrig* eller *godt* til *dårligt*. Til sidst var der et åbent spørgsmål, dvs. hvor informanten svarede med egne

ord, hvor der blev spurgt, om hun eller han savnede bestemte oplysninger i ordbøgerne.

Det første spørgsmål drejede sig om brugen af seks forskellige ordbogstyper, både på arbejde og i fritid (sp. 2.1). Tabel 1 nedenfor viser resultaterne (svarene ”ofte” og ”forholdsvis ofte” er slået sammen og ligeledes svarene ”forholdsvis sjældent” og ”sjældent” og det samme gælder de efterfølgende tabeller).

TABEL 1. Hvilken slags ordbøger bruger du mest i dit arbejde og/eller fritid?

N=83	almene ordbøger	Retskrivningsordbøger	ordbøger om bestemte felter	ordbøger om sprogbrug	tosproglige fra islandsk	tosproglige til islandsk
(forholdsvis) ofte	71%	33%	19%	28%	17%	23%
undertiden	23%	29%	42%	45%	28%	31%
(forholdsvis) sjældent	6%	30%	36%	27%	47%	33%
aldrig	0%	8%	2%	1%	8%	13%

Alle informanterne bruger almene ensproglige ordbøger (IO blev nævnt som eksempel for denne kategori i spørgeskemaet). Dette er også den ordbogstype, som de fleste bruger (forholdsvis) ofte (71%) eller i det mindste fra tid til anden (23%), mens der er kun et mindretal, som bruger sådanne ordbøger (forholdsvis) sjældent. De fleste bruger ligeledes retskrivningordbøger, selv om der er større variation i svarene, og her er der også nogle, som hævder, at de aldrig bruger dem. Når det kommer til specialiserede ordbøger, enten på bestemte felter (fx slang- eller terminologiske ordbøger) eller om sprogbrug (fx synonymordbøger), hævder de fleste, at de undertiden bruger sådanne værker, mens der er færre, som bruger dem (forholdsvis) ofte eller sjældent. Derimod er der meget få, som aldrig bruger dem. De to sidste typer er tosproglige ordbøger fra og til islandsk og ifølge resultaterne bruges de ikke særlig tit af vores informanter, størstedelen bruger dem (forholdsvis) sjældent eller kun undertiden, og der er bare omkring en femtedel, som bruger dem (forholdsvis) ofte. Med hensyn til, at der er tale om modernåls-lærere, er resultaterne, som viser sig i Tabel 1, ikke uventede – ordbøgerne, som denne gruppe bruger mest, er dem som beskriver islandsk og/eller giver oplysninger og vejledning om islandsk sprogbrug. I slutningen af dette spørgsmål var der plads til kommentarer og for-

klaringer, og nogle informanter benyttede sig af den lejlighed for at præcisere deres svar, fx ved at nævne bestemte ordbøger. Også var der nogle, som åbenbart ikke var klare over, om de nævnte kategorier indbefattede elektroniske ordbøger og kommenterede deres brug af sådanne værker, enten på CD eller på internettet.

Dernæst blev der spurgt om otte forskellige oplysningstyper, og hvor ofte informanterne søgte dem (sp. 2.2). Svarmulighederne var de samme som i det forrige spørgsmål. Resultaterne vises i Tabel 2.

TABEL 2. Hvilken slags oplysninger søger du oftest i ordbøger?

N=83	betydning	skrivemåde	bøjning	formelle træk	sætnings-sammenhæng	brugs-sammenhæng	synonym	ordvalg
(forholdsvis) ofte	71%	59%	40%	30%	12%	20%	39%	22%
undertiden	18%	22%	33%	25%	31%	35%	39%	29%
(forholdsvis) sjældent	10%	19%	28%	41%	53%	41%	19%	45%
aldrig	1%	0%	0%	4%	4%	4%	4%	5%

Ikke helt uventet er 'betydning' den oplysningstype som de fleste oftest søgte, 71% af informanterne hævder, at de søger (forholdsvis) ofte oplysninger om betydning af ord eller ordforbindelser. Mere end halvdelen af informanterne søger også tit oplysninger om skrivemåden af ord eller ordformer. Sammenligningen med Tabel 1 tyder på, at det ikke kun er retskrivningsordbøger, som bruges i dette øjemed idet der er en betydelig større procentdel, som (forholdsvis) ofte søger oplysninger af denne type end dem, som siger at de (forholdsvis) ofte anvender sådanne ordbøger. Andre oplysningstyper, som mange tit søger er bøjning af ord eller bestemte bøjningsformer (40%) og synonymer (39%), mens de fleste sjældnere søger oplysninger om formelle egenskaber (fx formen af afledte og sammensatte ord), om sætnings-sammenhæng (fx valens eller kasus af objekter med verber eller præpositioner), om brugssammenhæng (fx stilistiske træk) og om ordvalg.

Det tredje spørgsmål (2.3) handler om fire forskellige brugssituationer eller formål med ordbogsbrugen, to meget almene (læsning og skrivning) og to, som er mere knyttet til informanternes erhverv (at lave og rette på opgaver fra elever). Tabel 3 viser resultaterne.

TABEL 3. I hvilke situationer eller med hvilket formål bruger du oftest ordbøger?

N=83	Læse	Skrive	Lave opgaver	Gennemlæse opgaver
(forholdsvis) ofte	11%	52%	39%	34%
undertiden	34%	30%	36%	28%
(forholdsvis) sjældent	43%	17%	24%	36%
aldrig	12%	1%	1%	2%

Resultaterne tyder på, at det først og fremmest er ved produktion, dvs. når de skriver eller laver opgaver til deres elever, at mange informanter tit anvender ordbøger, mens der er relativt få, som ofte slår op i ordbøger, når de læser, fx bøger eller aviser. Der er endvidere en temmelig stor del af informanterne, som (forholdsvis) ofte tjekker i ordbøger, når de gennemlæser og retter opgaver, men der er dog lige så mange, som gør det (forholdsvis) sjældent. De fleste informanter bruger ordbøger (forholdsvis) sjældent eller kun undertiden, når de læser. Nogle brugte kommentarfeltet med dette spørgsmål og et par nævner ordbogsbrug i klasseværelset, fx til at slå vanskelige ord op og vendinger, som må forklares for eleverne. En informant siger også, at hun gerne slår op i ordbøger i forbindelse med korrekturlæsning, en anden, at hun bruger ordbøger, når hun hjælper sine børn med lektier, og den tredje siger, at hun ofte slår op for at få oplysninger om ord, som hun kommer til at tænke på, selv når det ikke er tale om noget bestemt formål.

Derefter blev der spurgt om informanternes erfaring af ordbøger og deres holdning til dem (sp. 2.4). Spørgsmålet lød: ”Hvordan synes du at ordbøger generelt gavner dig i forskellige situationer og med forskellige formål?”. Der nævntes otte formål, som svarer stort set til oplysnings typerne i spørgsmål 2.2 (se ovenfor), fx ”for at forstå betydningen af et ord eller ordforbindelse som du læser i en tekst” og ”for at få tip om ord eller vendinger som passer til en bestemt situation eller sammenhæng”, og informanten skulle vælge den svarmulighed, som bedst passede hans eller hendes holdning i hvert tilfælde. Der var fem mulige svar på en skala fra *godt* til *dårligt* og desuden kunne man vælge svaret ”bruger ikke ordbøger med dette formål”. Resultaterne vises i Tabel 4.

TABEL 4. Hvordan synes du at ordbøger generelt gavner dig?

N=83	betydning	skrive- måde	bøjning	formelle træk	sætnings- sammen- hæng	brugs- sammen- hæng	synonym	ordvalg
(forholds- vis) godt	90%	92%	80%	65%	59%	52%	78%	61%
nogen- lunde	6%	5%	18%	19%	22%	24%	16%	20%
(forholds- vis) dårligt	0%	0%	1%	2%	7%	7%	4%	7%
bruger ikke ordbøger i det øjemed	4%	4%	1%	13%	12%	17%	2%	11%

Ifølge resultaterne er informanterne alment meget positive. I alle tilfælde hævdede størstedelen af dem, at de generelt har (forholdsvis) godt gavn af ordbøger, og der er kun 7% eller mindre, som sagde, at ordbøger gavner dem dårligt eller forholdsvis dårligt. Der var få kommentarer til dette spørgsmål, og de er også positive, fx siger en informant: ”Jeg synes, at der findes mange gode og gavnlige ordbøger på islandsk. Jeg finder oftest en løsning på problemer, der opstår når jeg arbejder på sagen.”⁷

Der var kun en femtedel af informanterne, dvs. 17 ud af 83 (20,5%), som besvarede det åbne spørgsmål: ”Er der nogle oplysninger som du især savner i islandske ordbøger? Og i så fald, hvilke?” (sp. 2.5). Der var mange som ønskede sig fyldigere oplysninger om bøjning af ord, dvs. ikke bare de kanoniske former som traditionelt vises i ordbøger, men også andre bøjningsformer, som kan være problematiske, og bøjning var den oplysningstype, som oftest blev nævnt (7 informanter). Andre svar inkluderede ønsker om opdatering og nye udgaver af bestemte ordbøger, fx de islandske slang-, synonym- og rimordbøger, flere brugseksempler, fyldigere oplysninger om valens o.fl. Endvidere var der to informanter, som nævnte behovet for oplysninger om udtale – en oplysningstype, som sædvanligvis ikke findes i traditionelle islandske ordbøger, medmindre der er tale om undtagelser fra de almene regler om forbindelsen mellem skrift og udtale.

⁷ På islandsk lyder dette: ”Mér finnst mikið til af góðum og gagnlegum orðabókum á íslensku. Ég finn yfirleitt lausnir á þeim vandamálum sem upp koma þegar ég vinn með málið.”

4.2. Ordbogsbrug i skolen

Den sidste del af spørgeskemaet drejede sig på en eller anden måde om ordbøger i skolesammenhæng. Informanterne blev både spurgt, om de selv havde fået undervisning i at bruge ordbøger, mens de gik i skole, og om de lærer deres elever at bruge ordbøger. Endvidere blev der spurgt om de muligheder og den opfordring, som eleverne får i at anvende ordbøger i deres skoleopgaver og til eksamen.

Resultaterne angående spørgsmålet om den undervisning, lærerne selv havde fået i skolen (sp. 2.6), og angående spørgsmålet om de lærte deres elever at bruge ordbøger (sp. 3.1), vises i Figur 1.

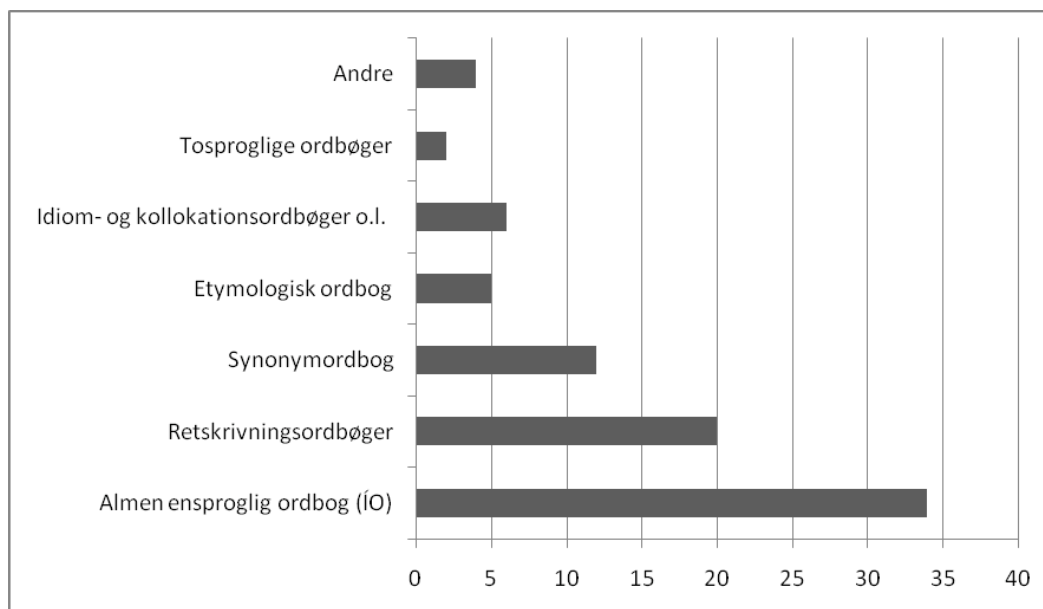

FIGUR 1. Undervisning i ordbogsbrug

Kun lidt over en tredjedel af lærerne havde, så vidt de kunne huske, selv fået undervisning i ordbogsbrug i skolen, mens næsten halvdelen sagde, at de ikke havde fået nogen som helst træning af den art. Derimod hævdede langt de fleste informanter at de lærer deres elever at bruge ordbøger over islandsk. Der blev også spurgt, om de i så fald brugte noget bestemt undervisningsmateriale, og omtrent 70% sagde, at det gjorde de ikke. Foruden øvelser med retskrivningsordbog for grundskolen, som blev udgivet i 1990, og som nogle lærere bruger i deres undervisning, er der mest tale om at benytte lejligheden til at lære om ordbøger, når emnet som behandles i undervisningen, eller opgaver i de almene lærebøger giver anledning til det. Nogle sagde også, at de brugte øvelser, som de selv eller deres kolleger har lavet for at undervise i ordbogsbrug.

I spørgeskemaet var der også et par spørgsmål om ordbøger, som der henvises til i undervisningen. Først blev informanten spurgt, om han eller hun fokuserede på bestemte ordbøger eller ordbogstyper (sp. 3.4): "Går du ud fra en bestemt ordbog eller ordbøger i din undervisning?". 59% af informanterne gav et positivt svar til dette spørgsmål. De blev så bedt om at præcisere, hvilke ordbøger de især henviste til, og det gjorde

de fleste (47 af de 49 som svarede ”ja”). Ordbøgerne, som nævntes, var kategoriseret mht. ordbogstype og Figur 2 viser resultatet (tallene er antallet af informanter som nævnte en ordbog af vedkommende kategori).

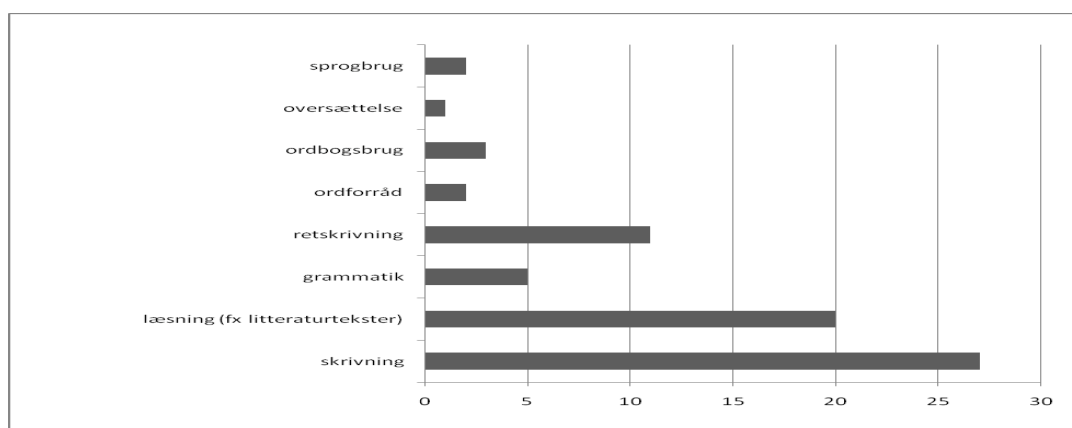

FIGUR 2. Typer af ordbøger som der henvises til i undervisning om ordbogsbrug

Informanterne nævnte dels ordbogstyper, dels bestemte ordbøger, og mange nævnte (værker fra) to eller flere kategorier. I mange tilfælde er der dog kun tale om et enkelt værk indenfor kategorien, fx findes der kun én almen ensproglig ordbog over islandsk (ÍO) og én islandsk synonymordbog, mens der er fx udgivet flere retskrivningsordbøger. I sådanne tilfælde er valget bl.a. afhængigt af lærerens egen smag og af elevernes alder. Der kan fx regnes med, at man i grundskolen bruger retskrivningsordbog for det niveau. Der findes også flere ordbøger over idiom og kollokationer, og blandt dem, som blev nævnt i svarene, er der ganske forskellige værker, fx *Orðastaður* (Jón Hilmar Jónsson 1994), som først og fremmest er sprogbrugsorienteret og *Mergur málsins* (Jón G. Friðjónsson 1993), hvor der fokuseres mere på idiomers og ordforbindelsers betydning og oprindelse. Som Figur 2 viser, var langt de fleste henvisninger til ÍO. Mange sagde også, at de henviste til forskellige retskrivningsordbøger, mens der var langt færre som nævnte andre ordbogstyper.

Dernæst kom et par spørgsmål om den sammenhæng, som undervisning i ordbogsbrug fandt sted i. Først blev der spurgt, om ordbogsundervisning var knyttet til bestemte emner eller områder (sp. 3.6), og

65% af informanterne svarede positivt på dette spørgsmål. De blev så bedt om præcisering, og svarene kan ses i Figur 3 nedenfor (antal informanter, som nævnte hvert af emnerne; nogle har nævnt flere end et emne).

FIGUR 3. Emner som undervisning i ordbogsbrug er knyttet til

De fleste sagde, at de lærte deres elever om ordbøger og ordbogsbrug i forbindelse med skrivning, og mange nævnte også at de opfordrede dem til at slå op i ordbøger ved litteraturlæsning, fx hvis de ikke forstår ord eller ordforbindelser, som forekommer i teksten. Der er også en del, som knytter ordbogsbrug til retskrivning, mens der er færre, som nævner andre emner eller områder.

Tre spørgsmål handlede om elevernes adgang til ordbøger i skolen og den opfordring, de får til at bruge dem. De drejer sig altså ikke direkte om den undervisning, som eleverne får, men snarere om deres ordbogsbrug i praksis. Ifølge svarene har elever til kun 59% af lærerne adgang til ordbøger i klasseværelset (sp. 3.8). Derimod siger 41% af informanterne, at deres elever ikke har ordbøger lige ved hånden. Det kan derfor næppe forventes, at eleverne bruger dem i forbindelse med deres opgaver, i det mindste ikke dem, som skal løses i skolen. Alligevel svarede 93% af lærerne ”ja” til spørgsmålet ”Opfordres elever til at bruge ordbøger, når de læser, skriver eller løser opgaver?” så de må enten regne med, at eleverne eller deres familier selv bør købe dem, eller at de bruges på biblioteket.

Til sidst blev der spurgt, om informanternes elever fik lov til at anvende ordbøger under eksamen. Her svarede 60% ”nej” og kun 40% ”ja”. Nogle tilføjede kommentarer til spørgsmålet, hvor det bl.a. forklaredes, at ordbogsbrug undertiden var tilladt, fx i forbindelse med skriftlige opgaver, men ellers ikke, og at elever, som ikke har islandsk

som modersmål eller har boet længe i udlandet, kan bruge ordbøger, men ikke andre. Ordbogsbrug er således ikke en selvfølge ved eksamener i islandsk/modersmål, men tillades i bestemte tilfælde mht. opgaver og elevernes baggrund.

5. Sammenligning og diskussion

I afsnit 4 redegjordes det for resultater af hvert enkelt spørgsmål for sig. Det er ikke mindre interessant at se på forbindelsen mellem spørgsmålene, både indenfor hver del af spørgeskemaet og mellem de spørgsmål som gælder ordbogsbrugen hos lærerne selv, og de, som gælder deres undervisning.

Resultater om de ordbogs- og oplysningstyper, som modernåls-lærerne oftest søger, på den ene side, og om de situationer i hvilke man oftest anvender ordbøger, på den anden, virker lidt selvmodsige ved første blik. Således viser resultaterne fra spørgsmål om oplysningstyper, at der er flest informanter, som ofte eller forholdsvis ofte søger oplysninger om betydning af ord eller ordforbindelser, mens der fx er forholdsvis få, som tit søger oplysninger om sætningssammenhæng eller vejledning om ordvalg (jf. Tabel 2). Ligeledes er der forholdsvis få informanter, som ofte eller forholdsvis ofte anvender ordbøger om sprogbrug, fx synonymmer eller kollokationer, ifølge resultaterne (jf. Tabel 1). Alligevel er den mest almindelige brugssituation, dvs. hvor de fleste informanter ofte eller forholdsvis ofte bruger ordbøger, skrivning af forskellige tekster (jf. Tabel 3). Det er svært at få øje på noget klart mønster, når man ser på svarene på disse spørgsmål i forbindelse med hinanden, fx viser Tabel 5 hvordan de 43 informanter, som sagde, at de ofte eller forholdsvis ofte anvender ordbøger når de skriver svarer på nogle af spørgsmålene om ordbogs- og oplysningstyper.

TABEL 5. Ordbogs- og oplysningstyper som søges af informanter som ofte eller forholdsvis ofte anvender ordbøger når de skriver

43	Ordbogstyper				Oplysningstyper					
	almene ordbøger		ordbøger om sprogbrug		betydning		formelle træk		sætnings-sammenhæng	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
(forholdsvis) ofte	33	77%	13	30%	34	79%	16	37%	7	16%
undertiden	8	19%	17	40%	5	12%	7	16%	14	33%
(forholdsvis) sjældent	2	5%	12	28%	3	7%	19	44%	21	49%
aldrig	0	0	1	2%	1	2%	1	2%	1	2

Det fremgår af tabellen, at blandt disse informanter er der omtrent lige mange, som (forholdsvis) ofte anvender ordbøger om sprogbrug, og som bruger sådanne ordbøger (forholdsvis) sjældent, mens størstedelen af dem bruger almene ensproglige ordbøger. Når der er tale om oplysningstyper, er der ligeledes nogenlunde det samme antal informanter, som (forholdsvis) ofte og (forholdsvis) sjældent søger oplysninger om formelle træk af ord og ordforbindelser, mens næsten 80% af dem ofte eller forholdsvis ofte søger oplysninger om betydning. Endvidere søger næsten halvdelen af denne gruppe kun (forholdsvis) sjældent oplysninger om sætningssammenhæng, fx om kasus med verber eller præpositioner, mens der er kun få som gør det (forholdsvis) ofte, dvs. 7 informanter eller 16% af gruppen. Sandsynligvis genspejler resultaterne den centrale stilling som ÍO har i islandsk samfund, mht. at den både har en længere historie og en større udbredelse end de fleste eller alle andre islandske ordbøger (jf. afsnit 2). ÍO er en traditionel ordbog, hvor opslagsordenes betydning står i fokus, og hvor betydningsforklaringer både er udførligere og tager rent fysisk mere plads end andre oplysningstyper, fx er morfologiske og delvis også syntaktiske oplysninger typisk angivet ved hjælp af forkortelser. Det kan således forventes at ÍO betragtes som en slags prototype på ordbøger alment, og dermed hos vores informanter, og det er også sandsynligt at mange af dem kender ÍO bedre end andre ordbøger. ÍO og dens stilling i samfundet kan derfor have påvirket informanternes svar på forskellig vis, endog uden at de har været medvidende om det.

Vi så i afsnit 2, at ifølge offentlige læreplaner skal elever både i grundskolen, og i den videregående skole oplæres i at bruge ordbøger og resultaterne fra vores undersøgelse viser, at langt de fleste informanter sagde, at de lærte deres elever ordbogsbrug (jf. Figur 1). Alligevel sva-

rede 10% af lærerne, at de ikke gjorde det, og det er lidt overraskende mht. læreplanerne. En nærmere analyse viser dog, at det er især universitetslærere som svarede ”nej” til de pågældende spørgsmål, og hvis de udelades, ser forholdene lidt anderledes ud som vist i Tabel 6.

TABEL 6. Undervisning i ordbogsbrug på forskellige skoleniveauer (undtagen universitet)

N = 72		ja	nej
grundskole (yngre)	Antal	6	1
		86%	14%
grundskole (ældre)	Antal	18	1
		95%	5%
videregående skole	Antal	44	2
		96%	4%
I alt	Antal	68	4
		94%	6%

Der er altså i alt 94% af andre informanter end universitetslærere, som lærer deres elever at bruge ordbøger, og forholdet er endnu højere i grundskolens ældste klasser og i den videregående skole, hvor der skal ifølge lærerplanerne, især lægges vægt på ordbogsundervisning.

Resultaterne som præsenteredes i 4.2 viste, at lærernes opfordring til deres elever om at bruge ordbøger i deres skolearbejde ikke harmonerer særlig godt med deres adgang til ordbøger i skolen, idet 93% af informanterne sagde, at de opfordrede eleverne til at anvende ordbøger mens kun 59% sagde, at der var adgang til ordbøger i klasseværelset. Svarene til dette spørgsmål blev sammenlignet med det skoleniveau, hvor informanterne underviste, og det viste sig at være stor forskel mellem niveauer. Især var det mange universitetslærere blandt informanterne som svarede ”nej” til spørgsmålet, og hvis man kun ser på grundskolen og den videregående skole, stiger procenttallet af dem, hvis elever har direkte adgang til ordbøger i deres klasseværelse til 65% som vist på Tabel 7.

TABEL 7. Har dine elever adgang til ordbøger i klasseværelset?

N = 72		Ja	Nej	I alt
grundskole	Antal	20	6	26
	%	77	23	100
videregående skole	Antal	27	19	46
	%	59	41	100
I alt	Antal	47	25	72
	%	65	35	100

Alligevel er forholdet overraskende lavt, og det er især den videregående skole, som står svagt i denne forbindelse.

6. Konklusioner

Udvalget af ordbøger, som er blevet udgivet i Island i løbet af de sidste to til tre årtier, deres udbredelse og brugen af dem ifølge vores resultater, samt den vægt som lægges på at oplære skoleungdommen i at anvende ordbøger, tyder på, at ordbøger alment har en forholdsvis stærk stilling i islandsk samfund. Vores informanter var generelt meget positive overfor islandske ordbøger, men samtidigt er der tegn på, at de er forholdsvis konservative i deres ordbogsbrug. Ifølge resultaterne fra vores spørgeundersøgelse er de først og fremmest fortrolige med den mest udbredte ordbog, dvs. den traditionelle ensproglige ÍO, og de fleste søger hovedsagelig de oplysningstyper, som er centrale i den, navnlig betydning. Derimod anvender de fleste informanter sjældnere andre ordbogstyper, bl.a. ordbøger som fokuserer på vejledning om sprogbrug, som fx synonym- og kollokationsordbøger, og søger sjældnere på oplysningstyper, som gælder fx brugen af ord og ordforbindelser såsom valens. Dette kommer især som en overraskelse da de fleste informanter hævdede, at de ofte(st) bruger ordbøger ved aktiv sprogbrug, fx når de skriver.

Referencer

Aðalnámskrá framhaldsskóla: Íslenska 1999.

<http://bella.mrn.stjr.is/utgafur/AFislenska.pdf> (3. juni 2008).

Aðalnámskrá grunnskóla: Íslenska 1999.

<http://bella.stjr.is/utgafur/AGislenska.pdf> (3. juni 2008).

Aðalnámskrá grunnskóla: Íslenska 2007.

http://bella.mrn.stjr.is/utgafur/adalnamskra_grsk_islenska.pdf (3. juni 2008).

Guðrún Kvaran 1988: Orðabækur og orðasöfn sem varða íslensku. I: *Orð og tunga* 1, 221–234.

ÍO = *Íslensk orðabók* 2002. 3. udgave, udvidet og revideret. Red.: Mörrður Árnason. (2 bind). Reykjavík: Edda.

(Webudgave: <http://snara.is/vefbaekur/>).

Íslezsk orðabók handa skólum og almennungi 1963. Red.: Árni Böðvarsson. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.

- Jón G. Friðjónsson. 1993: *Mergur málsins. Íslensk orðatiltæki, uppruni og notkun*. Reykjavík: Bókaklúbbur Arnar og Örlygs. (2. udgave, udvidet og revideret 2006. Reykjavík: Mál og menning.)
- Jón Hilmar Jónsson 1994: *Orðastaður. Orðabók um íslenska málnotkun*. Reykjavík: Mál og menning. (2. udgave, udvidet og revideret 2001. Reykjavík: JPV-útgáfa.)
- Jón Hilmar Jónsson 2002: *Orðaheimur. Íslensk hugtakaorðabók með orða- og orðasambandaskrá*. Reykjavík: JPV-útgáfa.
- Laufey Leifsdóttir 2008: *Íslensk orðabók í hálfra öld. Nokkur atriði um endurskoðun og endurnýjun Íslenskrar orðabókar. Orð og tunga* 10, 47–60.
- NFL = *Nordisk leksikografisk ordbok* 1997: Red.: Henning Bergenholz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson og Bo Svensén. Oslo: Nordisk forening for leksikografi/Nordisk språksekretariat.
- SOB = Jón Hilmar Jónsson 2005: *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun* (en CD udgave følger med). Reykjavík: JPV-útgáfa.

Ásta Svavarsdóttir
Arni Magnusson instituttet for islandske studier – leksikografisk afdeling
Neshagi 16
IS-107 Reykjavík
Island
asta@hi.is

Nina Pilke

Ordböksanvändning hos blivande språkexperter och hos professionella översättare

The aim of this pilot study is to explore how informants at different professional levels use dictionaries (Swedish/Finnish) and to investigate their opinions on the functionality of different kinds of dictionaries (electronic/book). The study is part of a research project focusing the use and contents of dictionaries by three groups of informants, namely two groups of university students (subject studies / Bachelor's degree and advanced level studies / Master's degree) and professional translators in Finland. Both the students and teachers represent the University Vaasa (Faculty of Humanities, Department of Scandinavian Languages) and the translators work in the Vaasa area. The material of the study comprises questionnaires. The discussion in the article is based on the concept of usability, especially the aspect of user acceptability.

1. Inledning

I denna artikel diskuterar jag användningen av ordböcker hos å ena sidan universitetsstuderande och å andra sidan professionella översättare. Min pilotstudie i ordböksanvändning är en del av ett större projekt med tre delar:

1. studier i automatisk språkkontroll och ordböcker
2. användarstudier
3. studier i exempelmeningar

Projektet har sin bakgrund i ett annat, redan avslutat projekt som handlar om automatisk språkkontroll (se Pilke 2007c). När jag studerade hur studenter med modersmålet finska använder den hjälp som kontrollprogrammet *Svefix* ger dem blev det även aktuellt att undersöka var studenterna kunde leta efter mera hjälp när de stötte på ett problematiskt fall. Olika ordböcker visade sig vara viktiga i detta sammanhang (se Pilke 2007a, Pilke 2007b). Av de tre delarna ovan diskuterar jag i den nu aktuella artikeln fas nummer 2, dvs. användarstudier, där jag nu i första fasen använder ett frågeformulär vid materialinsamlingen.

I detta bidrag går jag igenom bakgrundsfrågorna (kön, ålder, modersmål, huvudämne, kurser i översättning, arbetserfarenhet) och vilka

typer av ordböcker informanterna använder (elektroniska/tryckta), vad som är deras viktigaste hjälpmedel när de översätter och hur mycket de litar på ordböcker samt hur ofta de säger sig hitta det som de söker i en ordbok. Därefter diskuterar jag kort begreppet användbarhet genom att sätta aspekten acceptans i fokus och undersöker på vilket sätt den kan tänkas komma till uttryck i mitt material.

I den nu aktuella artikeln redovisar jag hur mina informanter har svarat på ca hälften av frågorna i formuläret. Resultaten ger därmed inte en heltäckande bild av alla aspekter som är med i denna fas av projektet. Vid tolkningen av resultaten bör man också komma ihåg det faktum att undersökningen gäller både enspråkiga och flerspråkiga ordböcker. Olika ordböcker används i olika sammanhang och mina resultat ger därför inte nödvändigtvis i alla avseenden en rättvisande bild av de olika ordböckernas karaktär (jfr t.ex. Svensén 1992; Sorvali 1991:208–220). I denna artikel har jag dock för avsikt att ge en översikt över ordboksanvändningen hos ett begränsat antal blivande språkexperter och professionella översättare i stället för att beskriva i detalj hur och när de konsulterar olika ordböcker.

Bergenholtz och Tarp (1994:78–84) diskuterar användarstudier i ljuset av olika insamlingsmetoder och påpekar med fog att svar i ett frågeformulär inte nödvändigtvis avspeglar de riktiga användningssituationerna pga. att frågor i stil med *Var söker du x* eller *Vad söker du oftast i en ordbok* inte alltid fokuserar relevanta och korrekta aspekter. De påpekar också att uttryck som *ofta* och *regelbundet* i frågorna kan leda till feltolkningar eftersom informanterna kan tolka tiden olika. De öppna frågorna i mitt formulär stöder enligt min bedömning syftet med undersökningen, bortsett från fråga 14 som pga. insamlingstiden (se nedan) inte ger lika mycket i alla informantgrupperna. Bland de frågor som är med i denna artikel har jag i två frågor en gradering på skalan *alltid – aldrig*. I dessa frågor är skalan dock femgradig (*alltid – ofta – ganska ofta – sällan – aldrig*), vilket torde ge ett ändamålsenligt resultat med tanke på syftet som är att jämföra två olika typer av ordböcker med varandra med tanke på om de används ofta eller mera sällan. Jag förväntar mig att resultaten visar vilka aspekter som bör studeras i detalj och möjligen kontrasteras mot varandra i fortsättningen, både vad gäller forsknings- och undervisningskontext (se Slutdiskussion).

2. Material

De sammanlagt 44 informanterna är å ena sidan studenter på två olika nivåer vid Vasa universitet (kandidatnivå, magisternivå) och å andra sidan professionella översättare. Se tabell 1.

TABELL 1. Antalet informanter

Studenter (S)		Översättare (Ö)
Kandidatnivå (S1)	Magisternivå (S2)	
20	12	12

På kandidatnivå har de 20 studenterna 3–4 års universitetsstudier bakom sig och deltog under läsåret 2007–2008 alla i kursen *Kandidatseminarium och avhandling* (10 studiepoäng), på magisternivå har de 12 studenterna gjort majoriteten av sina studier inom grundutbildningen och deltog i kursen *Magisterseminarium och avhandling* (40 studiepoäng) när de besvarade frågorna. De 12 professionella översättarna har jag kommit i kontakt med via Vasa universitets fortbildningsenhet *Levón* som under läsåret 2007–2008 har anordnat fortbildning av översättare och tolkar inom regioncentrumprogrammet. I detta sammanhang vill jag påpeka att procentandelarna i figur 1 och i tabellerna 3–5 baserar sig på relativt få fall och läsaren uppmanas därför relatera värdena till de absoluta talen i tabell 1 samt att ta hänsyn till de tal som diskuteras i texten i samband med jämförelserna.

Studenterna på kandidatnivå (S1) har besvarat frågorna på papper i slutet av en föreläsning i december 2007. Studenterna på magisternivå (S2) har fått frågorna på papper och fått lämna in dem i mitt postfack. Till översättarna har jag skickat frågorna elektroniskt i december 2007 och fått in de 12 svaren i slutet av december 2007/början av januari 2008 som e-blanketter (32 utskick vilket ger en svarsprocent på 38).

Vid materialinsamlingen använder jag ett för detta ändamål utarbetat frågeformulär. I början av formuläret har informanterna kryssat i kön, modersmål och ålder. Själva formuläret innehåller 26 frågor, av vilka 10 är slutna och 16 är öppna. De tre första frågorna är olika för de två olika grupperna. Översättarna tillfrågas om yrkeserfarenhet, vilka typer av texter de översätter och vilka språk de arbetar med. Studenterna har skrivit in årskurs, huvudämne, vilka kurser i översättning de har gått ifråga om språkparet finska-svenska och om de har slutfört översättningskurser inom andra språk.

3. Bakgrundsfaktorer

Bland mina informanter finns en manlig student, alla andra är kvinnor. Av alla informanter har 30 (68 %) finska och 13 (30 %) svenska som modersmål och 1 (2 %) uppger sig vara tvåspråkig. Av studenterna har 24 finska och 7 svenska som modersmål och en anger sig vara tvåspråkig. Av översättarna har 6 finska och 6 svenska som modersmål. En av studenterna hör till åldersgruppen 30–39 år, en till gruppen 40–49, två till gruppen 50–59 år medan de övriga 29 är 20–29 år gamla. Sex av de professionella översättarna är 40–49 år, fyra är 30–39 år och en 50–59 år.

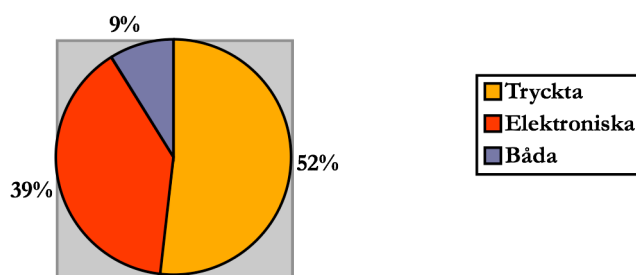
Av studenterna är 17 på årskurs 3, 7 på årskurs 4, 5 på årskurs 5, 2 på årskurs 6 och 1 är extra studerande. De har svenska (21), modersmålet svenska (7), nordiska språk (2), tyska (1) eller engelska (1) som huvudämne. Majoriteten av studenterna har slutfört de två obligatoriska kurserna i översättning från finska till svenska och tvärtom. Den ena kursen hör till grundstudierna (Språket i kontrast I) och den andra till ämnesstudierna (Språket i kontrast II) och båda ger 4 sp. De som läser modersmålet svenska har inte obligatoriska översättningskurser i huvudämnesstudierna. Men de har möjligheten att ta kurser i översättning inom olika biämnena (finska, engelska, tyska, ryska, franska). Av studenterna på magisternivå har två deltagit i översättningsseminariet som hör till de fördjupade studierna och ger 9 studiepoäng.

Översättarna har i genomsnitt 9 års yrkeserfarenhet (från 3 år upp till 18 år), och de arbetar oftast med finska och svenska texter, fyra även med engelska och två med danska. De översätter facktexter, förvaltningstexter, medicinska texter, rapporter, tv-program och reklam.

4. Ordböksanvändning

Frågorna i formuläret kartlägger informanternas ordböksanvändning i allmänhet samt deras åsikter om tryckta och elektroniska ordböckers tillförlitlighet och funktionalitet. Av de 32 studenterna använder 17 mest tryckta ordböcker och 11 mest elektroniska ordböcker, medan 4 anger att de använder båda ordbokstyperna lika ofta. Av översättarna använder 6 mest elektroniska och 6 mest tryckta ordböcker. I hela materialet blir fördelningen således 52 % för tryckta, 39 % för elektroniska ordböcker och 9 % för båda typerna (se figur 1). Största skillnaden inom informantgrupperna finns på magisternivå där 8 av 12 (67 %) säger sig mest använda tryckta ordböcker.

FIGUR 1. Användningen av tryckta och elektroniska ordböcker

En av frågorna i formuläret går ut på att informanterna ombeds att rangordna olika slags hjälpmedel (1=viktigast när man översätter, 7=minst viktigt). Det viktigaste hjälpmedlet vid översättning är för studenterna tryckta ordböcker (22 för viktigast, 69 %), näst viktigast är elektroniska ordböcker (10 för viktigast, 31 %). Av översättarna har 6 av 12 (50 %) satt elektroniska ordböcker som de viktigaste hjälpmedlen vid översättning. Tre anser tryckta ordböcker, två Google och en både tryckta ordböcker och Google vara det viktigaste hjälpmedlet vid översättning. Genomsnittvärden och median för de olika hjälpmedlen framgår av tabell 2.

TABELL 2. Det viktigaste hjälpmedlet vid översättning

Hjälp	S1 gms	S2 gms	Ö gms	S1 med	S2 med	Ö med
Tryckta ordböcker	1,5	1,33	3,17	1	1	3
Elektroniska ordböcker	2	2,75	2,67	2	2	2
Google	3,15	3,25	2,42	3	3	2
Wikipedia	4,7	6	5	5	7	5
Tidningar, tidskrifter	6	5,67	6	6,5	6	6
Uppslagsverk, encyklopedier	4,65	4,33	4,6	5	5	5
Fackböcker, handböcker	4,65	4,1	4,3	4,5	4	4

gms=genomsnitt, med=median.

Den största skillnaden i tabell 2 utgörs av hur de olika informantgrupperna prioriterar den tryckta ordboken. Då studenterna anser den tryckta ordboken vara det klart viktigaste hjälpmedlet (median 1, genomsnittsvärde 1,5/1,33) sätter de professionella översättarna mera värde på Go-

ogle (median 2, genomsnittsvärde 2,36) och elektroniska ordböcker (median 2, genomsnittsvärde 2,82). Största skillnaden mellan de två studentgrupperna finns i användningen av Wikipedia då genomsnittet i kandidatgruppen är 4,7 jämfört med 6 i magistergruppen.

Eftersom informanterna kan antas använda också andra hjälpmedel än de som räknas upp i tabell 3 har de även tillfrågats om det eventuellt finns andra hjälpmedel som är viktiga för dem och vilka dessa i så fall är. Endast fyra av studenterna (2 på kandidatnivå och 2 på magisternivå) nämner andra hjälpmedel: *Svenska skrivregler*, tidigare översättningar, översättningsprogram samt vänner/andra personer och personer som vet någonting om området i fråga. Översättarna nämner kollegerna, telefonkatalogen, *Finlands statskalender*, lagtexter i Finlex eller Edilex, Trados översättningsminne, egna ordlistor, avstavningskontroll, korrekturläsning (Windows), experter och egen make.

Två frågor i formuläret reder ut hur mycket informanterna litar på den tryckta och elektroniska ordbok som de använder mest. Den mest använda tryckta och elektroniska ordbokens tillförlitlighet i procent framgår av tabell 3. Första kolumnen i tabellen ger tillförlitligheten i procent (50 % är det lägsta värdet som informanterna använder på skalan *under 20 % – 100 %*), andra och fjärde kolumnen visar hur många informanter som har kryssat för 50, 60, 70, 80, 90 eller 100 % och tredje och sista kolumnen visar hur stor andel av informanterna som anser att den tryckta eller den elektroniska ordboken är t.ex. till 80 % tillförlitlig (23 % respektive 41 %).

TABELL 3. Den mest använda ordbokens tillförlitlighet enligt informanterna

%	Tryckt (f)			%	Elektronisk (f)			%
	S1	S2	Ö		S1	S2	Ö	
100	5	3	2	23	1	-	2	7
90	11	6	6	54	4	3	6	31
80	4	3	3	23	9	5	3	41
70	-	-	1	2	3	-	-	7
60	-	-	-		-	1	1	5
50	-	-	-		1	3	-	10
Summa	20	11*	12		18**	12	12	

*1 använder inte tryckta ordböcker

** 2 använder inte elektroniska ordböcker

Bland informanterna finns en student (S2) som inte alls använder tryckta ordböcker och två (S1) som inte alls använder elektroniska ordböcker. Vad gäller de tryckta ordböckerna anser största delen av informanterna i alla tre grupperna att innehållet i den ordbok som de använder mest är

till 90 % tillförlitligt. I fråga om de elektroniska ordböckerna finns en skillnad då de flesta studenterna värderar den mest använda elektroniska ordbokens tillförlitlighet till 80 % medan de flesta översättarna säger att den är 90 %.

I hela materialet litar 54 % av informanterna till 90 % på de tryckta ordböckerna. I fråga om de elektroniska ordböckerna litar majoriteten, 41 % på dem till 80 %. Skillnaden i hela materialet blir tydligast när man ser på den högsta procenten: 77 % av informanterna har kryssat för 90/100 % för de tryckta ordböckerna medan motsvarande andel för de elektroniska ordböckerna anges av 38 % av informanterna.

Eftersom studenterna på kandidatnivå besvarade frågorna i klassrum har alla inte kommit ihåg vad deras ordböcker heter. De flesta studenterna ser dock ut att använda mest *SuRu* när de översätter och skriver texter. I några svar nämns också *Gummerus*, *SAOL*, *Stora svensk-finska ordboken* och även ”min mycket lilla i fickformat”. Av de elektroniska ordböckerna säger sig de flesta av studenterna som svarat på frågan använda *MOT*, därefter kommer *Lexin* och *kaannos.com*. På magisternivå nämns *SuRu* (oftast), *Gummerus*, *Svenskt språkbruk*, *SAOL*, *SAOB* och *Nusvensk ordbok*. Av de elektroniska använder studenterna på denna nivå *MOT*, *Lexin*, *ilmainensanakirja.fi*, *sanakirja.org* och *Wikipedia*. Översättarna använder oftast *SuRu*, *Stora svensk-finska ordboken*, *PS*, *SO*, *Svenskt språkbruk* och *Tekniikan ja kaupan sanakirja*. Av elektroniska ordböcker nämner översättarna *MOT*, *SuRu på CD*, *Kielitoimiston sanakirja*, *Lexin*, *SAOB*, *NE*, *Ruteka*, *synonymer.se* och *Euroword.pro*.

Jag ger en kort presentation av några av de elektroniska ordböckerna¹ som informanterna har nämnt eftersom de kan tänkas vara okända utanför Finland. *MOT* är ett ordboksprogram som utvecklats av Kielikone Ab. Förkortningen utgör en förkortning av finskans ”Mikä Oli Todistettava” (sv. ’Vilket skulle bevisas’). Ordboken kan klassificeras som en produktionsordbok för svenskan och målgruppen är finskspråkiga personer med goda kunskaper i svenska. (Romppanen 2001:283.) I *MOT* finns 13 olika ordböcker. *MOT Svenska-finska 2.0* innehåller ca 90.000 uppslagsord på svenska och ca 84.000 uppslagsord på finska. Användargränssnittet är vid Vasa universitet tillgängligt i universitetets datanät via det vetenskapliga biblioteket Tritonia. *MOT WSOY Ruteka* är en finsk-svensk-finsk cd-ordbok med ca 130.000 uppslagsord inom handel och teknik.

Kaannos.com är en gratisordbok (9 språk) som uppdateras av användarna. På webbplatsen finns egna sidor för önskemål (t.ex. ”vad heter

---

¹ Jag kallar alla nämnda hjälpmedel *ordbok*, se dock diskussionen nedan.

återköpsgaranti på finska”), för information om användarna (1959 registrerade användare, vilka har varit aktiva) och för diskussioner (t.ex. behovet av uttalsfält). *Ilmainensanikirja.fi*, som har koppling till *Kaannos.com*, innehåller 21 språk och 352 ordlistor. Gratisordboken *Sanakirja.org* baserar sig på Wikipedia och innehåller för tillfället 23 språk. *Euroword.pro* är en avgiftsbelagd elektronisk flerspråkig ordlista som i första hand är avsedd för företag, och på adressen *synonymer.se* kan man söka synonymer i listform.

Språkteknologi.se, dvs. Sveriges nationella informationscentrum för språkteknologi, påpekar att ordbok på en dator är ett oklart begrepp. Det kan enligt dem betyda både en ordbok (datorlagrad lista med ord) och det ordboksprogram som man använder när man söker ord (Språkteknologi 2008). Studenterna i min studie ser intensionen hos begreppet elektronisk ordbok som relativt vid eftersom även sökmaskin och översättningsprogram nämns i svaren. Översättarna är däremot mera strikta i sin termanvändning då de t.ex. i samband med *Svenskt lagspråk i Finland* (SLAF) och olika handböcker påpekat att det inte är fråga om en *ordbok* i egentlig mening.

I tabell 4 finns de ordböcker som informanterna säger sig använda mest följda av den procent som de har gett för ordbokens tillförlitlighet i genomsnitt. Eventuella skillnader och likheter mellan studenterna och översättarna kommer fram i procentspalten. Då procent inte anges visar det att informanterna i den gruppen inte har nämnt ordboken i sina svar.

TABELL 4. Den mest använda ordbokens tillförlitlighet enligt informanterna

Tryckta ordböcker	%		Elektroniska ordböcker	%	
	S	Ö		S	Ö
Gummerus	85	–	Euroword.pro	–	60
Nusvensk ordbok	90	–	Google	65	–
PS	–	90	ilmainensanikirja.fi	50	–
SAOB	90	–	kaannos.com	80	–
SAOL	93	–	Lexin	77	60
SO		95	MOT	87	87
SuRu	90	90	NE	–	100
Stora svensk-finska ordboken	90	88	Ruteka	–	80
Svenskt språkbruk	90	87	sanakirja.org	50	–
Tekniikan ja kaupan sanakirja	–	80	SAOB	–	90
			SuRu på cd	–	93
			synonymer.se	–	60
			Wikipedia	55	–

Tabell 4 visar att de tryckta ordböckerna oftast får något högre värden (genomgående över 80 %) än de elektroniska (9 av 13 $\geq$ 80 %). Utgående från tabellen ser det ut som om informanterna skulle lita mera på *Stora finsk-svenska ordboken* (SuRu) på cd än i bokform. Skillnaden beror dock på att det är olika informanter och inte samma antal informanter som använder cd-versionen och boken. Av de elektroniska ordböckerna får vid sidan av SuRu även *NE* och *MOT* höga procentandelar. Heterogeniteten i tabell 4 hör ihop med det faktum att frågan i formuläret inte kartlägger ordboksanvändning i relation till en viss översättningsuppgift utan mera allmänt när man översätter från finska till svenska och tvärtom. Valet av källa i en viss situation är högst intressant men kan inte diskuteras inom ramen för denna pilotstudie. En gruppering av källorna förutsätter kontext och därför kommer jag att inkludera denna aspekt i framtida studier (se närmare under Slutdiskussion).

I frågeformuläret finns två frågor som kartlägger ordböckernas tillförlitlighet i allmänhet. Översättarna ger de tryckta ordböckernas tillförlitlighet i allmänhet ett värde på 60–97 % (median 80 %) och studenterna ger dem 50–100 % (median 90 %). För elektroniska ordböcker i allmänhet ger översättarna 70–95 % (median 80 %) och studenterna 30–90 % (median 70 %). En jämförelse mellan procentalen visar att 29 studenter (91 %) ger den tryckta ordboken ett högre värde än den elektroniska ordboken. Tre anser dem vara lika tillförlitliga. Av de tolv professionella ger däremot endast tre (25 %) de tryckta ordböckerna ett högre värde, fyra karakteriserar dem som lika tillförlitliga och fem anser de elektroniska ordböckerna vara mer tillförlitliga än de tryckta. Studenterna ser därmed ut att lita klart mest på tryckta ordböcker.

I den tryckta ordboken säger 58 % av översättarna sig hitta det som de söker ofta och 42 % ganska ofta. Av studenterna hittar 84 % ofta det som de söker, 6 % ganska ofta, 6 % alltid och 3 % sällan det som de söker i en tryckt ordbok. I en elektronisk ordbok hittar 50 % av översättarna ganska ofta, 42 % ofta och 8 % sällan det som de söker. Motsvarande siffror för studenterna är ganska ofta 69 %, ofta 22 %, sällan 6 % och alltid 3 %. Se tabell 5.

TABELL 5. Att hitta det som man söker (%)

	S		Ö	
	Tryckt	Elektr.	Tryckt	Elektr.
Alltid	6	3	–	–
Ofta	84	22	58	42
Ganska ofta	6	69	42	50
Sällan	3	6	–	8

Även i tabell 5 kan man se spår av informanternas olika behov. Studenterna kan antas relativt ofta söka (och hitta) språklig (ofta t.ex. grammatisk) hjälp i ordböckerna, medan översättarna behöver hjälp av annan art och på en mindre, elementär nivå. När man jämför informanternas användning av ordböcker (se avsnitt 4) med de värden som finns i tabell 5 kan man konstatera att fördelningen är jämnare för översättarna än för studenterna. Av översättarna använder 50 % tryckta och 50 % elektroniska ordböcker. Även fördelningen *ofta* – *ganska ofta* i förhållande till ordbokstyp är relativt jämn (58 % vs. 42 % och 42 % vs. 50 %). Av studenterna säger sig 53 % mest använda tryckta ordböcker, 34 % använder mest elektroniska ordböcker och 13 % använder båda lika mycket. I en tryckt ordbok hittar 84 % av studenterna ofta det de söker medan motsvarande värde för elektroniska ordböcker är betydligt lägre (22 %). Användningen av webbjälpmedel som studenterna litar på till endast 50 % (t.ex. sanakirja.org) kan antas ligga bakom det faktum att 69 % av studenterna ganska ofta hittar vad de söker i en elektronisk ordbok medan motsvarande värde ifråga om tryckta ordböcker är endast 6 % (tillförlitlighet: 85–95 %). Se tabellerna 4 och 5. Vilka hjälpmedel som prioriteras i vilken situation är en intressant fråga som inte kan besvaras uttömmande på grund av det insamlade pilotmaterialet. Fortsatta studier i informaternas problemlösning i en bestämd kontext kommer därför att inkluderas i projektets andra del (se under Slutdiskussion).

5. Användbarhet

Användbarhet förknippas traditionellt med tekniska användargränssnitt och www-baserade tjänster (Kuutti 2000:79). Som begrepp är användbarhet dock inte nytt. Tidigare – före Internet och mobiltelefoner – har man studerat egenskaper hos ett bra redskap. Ahlman (1939:107–116) ger ett bra, dvs. ett ändamålsenligt och praktiskt, redskap fyra egenskaper. För det första skall redskapet klara av den uppgift som det är avsett för så fullständigt och exakt som möjligt. För det andra förbrukar det så litet energi som möjligt (både användares och annars). Den tredje egenskapen är att den avsedda effekten nås snabbt. Ett bra redskap har slutligen få ogynnsamma bi- och efterverkningar som orsakar besvikelse.

Senare har olika forskare sett litet annorlunda på begreppet användbarhet. I Nielsens (1993:24–37) indelning är användbarhet ett smalt begrepp om man jämför det med större frågor som handlar om acceptans för systemet, dvs. huruvida systemet uppfyller alla de krav och önskemål som olika potentiella intressenter (användare, kunder, chefer etc.)

kan ha. Hur väl ett datorsystem accepteras beror på dess praktiska och sociala acceptans. Social acceptans handlar om huruvida systemet kan accepteras etiskt och moraliskt av alla användargrupper. Systemets reella acceptans innefattar vid sidan av nyttan även sådana aspekter som kostnad, support, tillförlitlighet och kompatibilitet med existerande system. Nyttan handlar om huruvida systemet kan användas för att uppnå ett specifikt mål. Nyttan kan i sin tur brytas ned i användbarhet och funktionalitet. Funktionaliteten handlar om huruvida systemet kan göra det som behövs. Användbarhet associeras enligt Nielsen (1993) med följande fem attribut:

- Lärbarhet (Lätt att lära: så att användaren snabbt kommer igång med arbetet).
- Effektivt användande (när användaren har lärt sig systemet måste det vara effektivt att arbeta med det).
- Lätt att minnas (det måste gå att återkomma till systemet efter en tids frånvaro och ändå kunna komma ihåg hur det fungerar)
- Få fel
- Subjektivt tilltalande (det skall vara angenämt att använda systemet. Användaren skall tycka om det).

Enligt Allwood (1998:10–13) är användbarhet ett underbegrepp till produktivitet och det bestäms av fyra faktorer: anpassning, användarvänlighet, användaracceptans och användarkompetens.

I denna artikel har jag valt att diskutera ett av attributen, nämligen subjektivt tilltalande/acceptans utgående från informanternas svar på frågan ”Vad är det bästa/sämsta med en tryckt (se 5.1)/elektronisk (se 5.2) ordbok”.

Acceptans har att göra med användarnas höga motivation att använda programmet. Detta är en viktig del av användbarhet. Acceptans är beroende av hur behagligt det är att använda ett system och i vilken grad användaren upplever systemet som hot eller som tillgång. Acceptansen kan påverkas negativt t.ex. om man är rädd för att förlora jobbet, om man tror att uppgifterna blir enformiga eller svåra pga. datoriseringen. Även misstankar om att man blir beroende av datorn utan att ha tillräckliga möjligheter till systemtillgång (få maskiner, systemavbrott) kan påverka acceptansen negativt. (Allwood 1998; Nielsen 1993.)

Systemet blir en tillgång när användaren upplever att uppgifterna blir lättare eller roligare att genomföra. Om acceptansen är dålig används systemet inte när det borde användas och utvecklingsarbetet stannar av (Allwood 1998:13, 114–115).

5.1. Acceptans av tryckta ordböcker

Acceptans kommer till uttryck i det undersökta materialet i form av positiva och negativa utsagor. Den tryckta ordboken ses som en tillgång för informanterna i alla grupperna eftersom en tryckt ordbok är omfattande och ger alternativ och exempel (se ex. 1 a–c). Studenterna i båda grupperna säger dessutom att tryckta ordböcker är tillförlitliga och känns trygga, se ex. 1 c–d.

- (1)
- a) den ger många olika alternativ och exempel på olika uttryck (S1)
  - b) tryckta ordböcker innehåller oftast exempelmeningar (S2)
  - c) kan innehålla en del ord och längre uttryck som inte tas med i elektroniska ordböcker (Ö)
  - e) man kan lita på det (S1)
  - f) det känns ”tryggare” (S2)

Studenterna har svarat att man i en tryckt ordbok lätt hittar det man söker. S2 och översättarna tycker att det är bra att man kan hålla ordboken eller flera ordböcker framför sig och jämföra ord i dem medan man översätter. De längre hunna studenterna är också av den åsikten att det är bra att man i en tryckt ordbok ser de ord som ligger nära varandra och översättarna poängterar att det är lätt att jämföra ord som finns på olika ställen i alfabetet. Se exempel 2.

- (2)
- a) lätt att hitta svaret (S1)
  - b) man har den framför sig och hittar lätt (S2)
  - c) man ser genast alla ord som ligger nära varandra (S2)
  - d) det går lättare att jämföra ord som finns på olika ställen i alfabetet (Ö)

S2 har skrivit att en tryckt ordbok fungerar alltid och var som helst och att den inte påverkas av elavbrott eller är beroende av en dator. Därtill säger översättarna att tryckta ordböcker är lätta att tas med. Översättarna har också svarat att utbudet är bra och att konsultationen av tryckta ordböcker är en omväxling till datorarbete.

Faktorer som tid och vikt påverkar acceptansen av tryckta ordböcker negativt i alla informantgrupper. Tidsfrågan kommer fram i uppdateringar som är långsamma och sökningar som är arbetskrävande och krångliga:

- (3)
- a) tar lång tid att bläddra i (S1)
  - b) tyvärr kan den vara föråldrad redan då den utges (S2)
  - c) långsammare uppdateringar, t.ex. svårare att hitta slang i dem. Mer arbetskrävande att söka i dem (Ö)

Eftersom tryckta ordböcker ofta är tjocka är de också tunga och tar mycket plats. Därtill säger översättarna att tryckta ordböcker är dyra. Som en negativ sida nämner översättarna även hållbarhet: stora ordböcker går lätt sönder om de faller i golvet.

Innehåll, kvalitet, funktionalitet, brett utbud och lätthet i användning ser ut att påverka acceptansen för tryckta ordböcker positivt. Långsamhet, hantering, kostnad och varierande kvalitet leder i sin tur till bristande acceptans.

5.2. Acceptans av elektroniska ordböcker

Den elektroniska ordboken ses som en tillgång för informanterna i alla grupper eftersom den är up-to-date (lätta att uppdatera), snabb och enkel att använda samt kan ge mycket information på en gång:

- (4)
  - a) man hittar ord snabbt (S1)
  - b) man skriver ordet och får svaret genast (S2)
  - c) det övervägande bästa är att den är snabb och lätt att använda och att man med en sökning får fram lika mycket information som om man skulle bläddra genom en tryckt bok från pärm till pärm (Ö)

De längre hunna studenterna säger också att det är bra att elektroniska ordböcker ofta är samlade så att man hittar och kan använda flera på en gång och även samtidigt (ex. 5 a). Översättarna lyfter fram det faktum att sökningarna på båda språken är möjliga samt att man i en elektronisk ordbok kan söka på okonventionella sätt och att man kan hitta det rätta ordet genom olika ledtrådar (ex. 5 b–c).

- (5)
  - a) finns samlat på en plats (S2)
  - b) sökningarna med båda språken är möjliga (Ö)
  - c) den gör det möjligt att söka på okonventionella sätt, man kan hitta det rätta ordet genom olika ledtrådar (Ö)

Det sämsta med elektroniska ordböcker är enligt alla informantgrupper att elektroniska ordböcker kan ha varierande kvalitet, att innehållet i dem kan vara bristande (information saknas, fel) och att elektroniska ordböcker kan vara svåra att använda (man kommer inte fram till adressen, det tar tid att lära sig att utnyttja ordboken till fullo, det är krångligt att installera). Se exempel 6.

- (6)
- a) det finns inte alltid så många alternativ (S1)
  - b) svårt att bedöma kvaliteten på vissa elektroniska ordböcker (S2)
  - c) kan även innehålla underliga fel (Ö)
  - d) svår att använda (S1)
  - e) krångligt när man måste installera programmet på datorn (S2)
  - f) det tar tid att lära sig dra full nytta av dem (Ö)

Studenterna på kandidatnivå har inte kommit att tänka på det faktum att användaren av en elektronisk ordbok är beroende av att datorn och nätet fungerar. I de två övriga informantgrupperna (S2, Ö) finns denna aspekt med i majoriteten av svaren:

- (7)
- a) de fungerar inte alltid så bra pga. störningar på nätet (S2)
  - b) du är beroende av att datorn/nätet fungerar (Ö)

Kostnadsfrågan finns med i översättarnas svar då de säger att elektroniska ordböcker ofta är dyra. Översättarna säger även att man inte kan ta en elektronisk ordbok med sig om man jobbar någon annanstans och att de belastar ögonen.

Uppdateringar, snabbhet, enkelhet, samlade databaser samt mångsidiga och flexibla sökningsmöjligheter ser ut att påverka acceptansen för elektroniska ordböcker positivt. Varierande kvalitet, bristfälligt innehåll, elberoende, kostnader, ögonbelastning och att elektroniska ordböcker är tids- och arbetskrävande att lära sig att använda kan tänkas påverka acceptansen negativt.

6. Slutdiskussion

I denna artikel har jag diskuterat ett pilotprojekt som sätter användningen av ordböcker i fokus. I materialinsamlingen används ett frågeformulär som 44 informanter har fyllt i. Eftersom det är fråga om ett begränsat antal informanter bör resultaten tolkas med en viss försiktighet. Jag anser dock att andelarna visar vissa tendenser på ett lyckat sätt. Jag har gått igenom de ifyllda formulären med tanke på bakgrundsfrågor, vilka typer av ordböcker informanterna använder, vad som är deras viktigaste hjälpmedel när de översätter, hur mycket de litar på ordböcker och hur ofta de hittar det som de söker i ordböckerna. Sist har jag undersökt på vilket sätt begreppet acceptans kan tänkas komma till uttryck i mitt material i ljuset av två frågor (det bästa/sämsta med en tryckt/elektronisk ordbok).

Mina informanter använder mer tryckta ordböcker än elektroniska. För de 32 studenterna är den tryckta ordboken det viktigaste hjälpmedlet vid översättning, medan de 12 professionella översättarna sätter mera värde på Google och elektroniska ordböcker. Informanterna, speciellt studenterna, litar mera på de tryckta ordböckerna än på de elektroniska. En naturlig förklaring till detta är att studenterna ännu lär sig språket (både med tanke på struktur och stil) och behöver ordböckerna även som språkligt stöd, medan översättarna ofta kan antas arbeta med ekvivalensproblem. Ordböckerna fyller därmed inte samma behov för informantgrupperna.

Begreppet ordbok tycks inte ha en entydig intension för alla informanter i studien då en del studenter angett Google och Wikipedia vara den mest använda ordboken och ett (enkelt) översättningsverktyg som t.ex. *kaannos.com* kan kallas ordbok. En utvidgning av begreppet kan vara på väg men än så länge borde man av allt att döma inte ge alla elektroniska hjälpmedel ordboksstatus.

Med tanke på undervisning på universitetsnivå ger mina preliminära resultat vid handen att lärarna bör följa med den snabba utvecklingen och den heterogena användningen av olika hjälpmedel. De olika hjälpmedlen och ordböckerna bör diskuteras och även testas med studenterna. Det avgörande är att få studenterna att inse att det kan finnas kvalitetskillnader mellan produkterna och att det kanske inte lönar sig att man i en (översättnings)uppgift konsulterar endast en källa som man inte ens själv litar mera på än till 50 %. Eftersom lärarnas åsikter och agerande spelar en viktig roll i studenternas ordboksanvändning kompletteras materialinsamlingen i projektets andra del (användarstudier) ytterligare med en informantgrupp, nämligen lärare vid Vasa universitet. Utgående från de resultat som min pilotundersökning har gett kommer jag att välja ut ett antal relevanta frågor i frågeformuläret och be översättningslärare vid Institutionen vid nordiska språk att besvara dem ur lärarens synvinkel (vilka ordböcker de rekommenderar för sina studenter). Lärarna har en viktig uppgift i att lära studenterna det som en översättare borde kunna och hur en översättare agerar vid problemlösning.

Utgående från mina resultat gällande användbarhet konstaterar jag att en tillfälligt positiv aspekt (t.ex. snabbhet hos de elektroniska ordböckerna) inte borde få vara avgörande när man väljer vilket hjälpmedel man använder. Utgående från mina resultat vill jag även påstå att acceptans av ordböcker inte är ett statiskt fenomen utan det är fråga om ett mångfacetterat och dynamiskt fenomen. En aspekt som ser ut att höra till de negativa hoten – de tryckta ordböckernas tyngd – kan i ett annat sammanhang bli en tillgång om man som utgångspunkt väljer omfattan-

de innehåll och det faktum att det överhuvudtaget är möjligt att bära dem med sig.

Varantola (1998) och Gellerstam (2004) har diskuterat ordböcker ur användarens perspektiv. Enligt Varantola kan man tillfredsställa översättarnas behov på tre olika sätt: 1) genom att förbättra ordböckerna, 2) genom att förbättra användarnas vana att använda ordböcker och 3) genom att utarbeta nya referensskällor. Gellerstam (2004:115) menar däremot att dilemmat mellan användarens behov av utförliga upplysningar och lexikografens önskan att komprimera och generalisera kan lösas enbart genom att översättarna får tillgång till nya referensskällor, bl.a. översättningskorpusar. Även Duvå, Laursen och Maidahl (1992) lyfter i sina undersökningar av översättning av fackspråkliga texter fram frågan om all nödvändig information kan och ska samlas i en och samma bok. Min undersökning visar att både träning av användarens skicklighet i att leta och hitta information (lära studenter att konsultera ordböcker) och existensen av mångsidiga referensskällor (ändamålsenlig användning av olika hjälpmedel) är viktiga med tanke på acceptans och därmed ett tillfredsställande slutresultat. En kontextanpassad, målstyrd och flexibel ordböksanvändning är en viktig färdighet hos en blivande språkexpert. Denna färdighet tillägnas under studietiden genom att förmågan att använda olika hjälpmedel utvecklas på ett ändamålsenligt sätt.

De resultat som min pilotundersökning ger visar att ordböksanvändning är ett mångfacetterat fenomen som kan studeras ur flera olika synvinklar. Pilotstudien visar att jämförelserna mellan de olika informantgrupperna bör fördjupas och nya metodologiska grepp behövs om man vill beskriva användarnas beteende och behov ifråga om ordböcker på ett tillförlitligt sätt. I fortsättningen kommer jag därför att studera acceptansen mera ingående hos dem som säger sig använda å ena sidan mest tryckta och å andra sidan mest elektroniska ordböcker eftersom det kan antas att det finns skillnader i svaren pga. prioritering. Likaså behövs det mera ingående analyser av hur ordbokens tillförlitlighet (se tabell 4) och hur ofta man säger sig hitta det som man söker (se tabell 5) korrelerar med varandra.

Eftersom man med ett frågeformulär inte kan fånga själva användarsituationen kommer projektets andra del att innefatta även en kvalitativ protokollundersökning (se Bergenholtz & Tarp 1994:81–83). Jag kommer att välja ut ett antal informanter som får föra protokoll över processen samtidigt som de arbetar med en översättningsuppgift. Protokollen förväntas ge mera detaljerad information om hur blivande språkexperter och professionella översättare använder ordböcker när de löser olika slags problem. En uppgift som går ut på att informanten får reflektera

över vad han ser som problematiskt, vilka hjälpmedel han konsulterar och varför, om han hittar det som han söker, om han är nöjd med problemlösningen och hur lång tid han förbrukar kan antas kasta ljus över de värden som de olika hjälpmedlen får i den nu aktuella undersökningen.

Litteratur

Ordböcker och webbhjälpmedel

Edilex, <<http://www.edilex.fi/>>.

Euroword.pro, Euroword Software Oy.

Finlands statskalender, <<http://www.helsinki.fi/valtiokalenteri/>>

Finlex = *Statens författningsdata – Finlex*, <<http://www.finlex.fi/sv/>>

Gummerus 2005 = Köykkä, Lea m.fl.: *Suuri suomi-ruotsi-suomi perussanakirja*. Helsingfors: Gummerus.

Ilmainensanakirja.fi, <<http://www.ilmainensanakirja.fi/>>.

Kaannos.com, <<http://kaannos.com/>>.

Kielitoimiston sanakirja 2008 = Kielikone Oy: *Kielitoimiston sanakirja CD-ROM*.

Lexin = Språkrådet: *Svenskt-finskt lexikon*,
<<http://lexin2.nada.kth.se/sve-fin.html>>

MOT = Kielikone Oy: *MOT sanakirjapalvelu*.

NE = *Nationalencyklopedins ordbok*,
<<http://www.ne.se/jsp/customer/login.jsp>>.

Nusvensk ordbok 1981 = Östergren Olof: *Nusvensk Ordbok I-V*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Ruteka = Kielikone Oy & WSOY: *MOT WSOY Ruteka 4.0, suomi-ruotsi-suomi tekniikan ja kaupan sanakirja*.

Sanakirja.org, <<http://www.sanakirja.org/>>.

SAOB 1898– = *Svenska akademiens ordbok. Ordbok öfver svenska språket*. Lund: Gleerup.

SAOB på Internet = *Svenska akademiens ordbok på Internet*,
<<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>>.

SAOL 2006 = *Svenska akademiens ordlista över svenska språket*. Stockholm: Nordstedt.

PS 1990–94 = Haarala, Risto m.fl.: *Suomen kielen perussanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

SO 1999 = *Svensk ordbok*. Stockholm: Norstedts Ordbok.

- SuRu 1997 = Romppanen, Birgitta m.fl.: *Suuri suomi-ruotsi sanakirja – Stora finsk-svenska ordboken*. WSOY & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SuRu på cd 1998 = Romppanen, Birgitta m.fl. *Stora finsk-svenska cd-romordboken*. Forskningscentralen för de inhemska språken & WSOY.
- Stora svensk-finska ordboken 1982–1986 = Karlsson, Göran m.fl.: *Iso ruotsalais-suomalainen sanakirja – Stora svensk-finska ordboken 1–3*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Svenskt språkbruk 2003 = *Svenskt språkbruk : ordbok över konstruktioner och fraser*. Stockholm : Norstedts ordbok.
- Synonymer.se*, <<http://www.synonymer.se/>>
- Tekniikan ja kaupan sanakirja 2002 = Talvitie, Jyrki. *Ruotsi-suomi tekniikan ja kaupan sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Trados*, <<http://www.trados.com/en/>>.
- Wikipedia = Wikipedia den fria encyklopedin, <<http://sv.wikipedia.org/wiki/Portal:Huvudsida>>.

Annan litteratur

- Ahlman, Erik 1939: *Kulttuurin perustekijöitä. Kulttuurifilosofisia tarkasteluja*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Allwood, Carl Martin 1998: *Människa-datorinteraktion. Ett psykologiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Bergenholtz, Henning & Sven Tarp 1994: *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer och løsningsforslag*. Herning: Systime.
- Duvå, Grete, Anne-Lise Laursen & Lisbet Maidahl 1992: Brugerundersøgelse vedrørende oversættelse af fagtekst. I: Ruth Vatvedt Fjeld (red.): *Nordiska studier i leksikografi*, 105–133.
- Gellerstam, Martin 2004: Översättning i och med tvåspråkiga ordböcker. I: *LexicoNordica* 11, 109–116.
- Kuutti, Kari 2000: Käyttöliittymä- ja käytettävyystudkimuksen haasteet. I: T. Keinonen (red): *Miten käytettävyys muotoillaan?* Helsinki: Taideollinen korkeakoulu, 79–91.
- Nielsen, Jakob 1993: *Usability engineering*. Boston: Academic Press Inc.

- Pilke, Nina 2007a: Automaattinen kielentarkastus ja elektroniset sanakirjat seminaarityön kirjoittajan apuvälineenä. I: *MikaEL, Electronic proceedings of the Kätu symposium on translation and interpreting studies* Vol 1 (2007), <<http://www.sktl.fi/MikaEL/vol1.php>>.
- Pilke, Nina 2007b: Ordböcker och automatisk språkkontroll. I: Esa Lehtinen & Nina Niemelä (red.): *Fackspråk och översättningsteori*. Forskargruppen för översättningsteori, fackspråk och flerspråkighet vid Vasa universitet 34, 260–271.
- Pilke, Nina 2007c: *Kontroll över kontroll. Funktioner i ett språkkontrollprogram för svenska med tanke på andraspråksinlärare på universitetsnivå*. Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutkimuksia 278. Språkvetenskap 46. Vasa.
- Romppanen, Birgitta (2001): *Från målspråk till källspråk*. Utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken. Acta Waasensia Nr 91. Språkvetenskap 18. Vasa.
- Sorvali, Irma 1991: *Studier i översättningsvetenskap*. Uleåborg: Institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet.
- Språkteknologi (2008). *Lexikon och datasamlingar*, <<http://sprakteknologi.se/vad-aer-sprakteknologi/lexikon/introduktion>>.
- Svefix*. Rättstavnings-, grammatik- och stilkontroll för finlandssvenska. Lingsoft Ab.
- Svensén, Bo 1992: Lexikografi och lexikografiska produkter. Några grundbegrepp. I: Ruth Vatvedt Fjeld (red.): *Nordiska studier i leksikografi*, 9–27.
- Svenska skrivregler* (2005). Stockholm: Liber.
- Svenskt lagspråk i Finland* (2004). Henrik Bruun, Ann-Marie Malmsten & Sten Palmgren (red.). Espoo: Schildts.
- Varantola, Krista 1998: Translators and their use of dictionaries. I: *Lexicographica*, 179–192.

Nina Pilke
Professor i svenska språket
Vasa Universitet
Institutionen för nordiska språk
PB 700
65101 Vasa
nina.pilke@uwasa.fi

Carsten Bergenholtz, Henning Bergenholtz & Sven Tarp

Leksikografi i videnskabsteoretisk perspektiv: sand, falsk eller irrelevant

Until now, researchers from specific disciplines too often have taken their examples from natural sciences. In humanities and social disciplines, there are several contributions trying to approach these disciplines in a similar way, quite often beginning with references to Popper. But even more often, the contributions are based on Kuhn and Toulmin. As far as we know, the discussion has not yet focused on lexicography. This contribution is a first attempt to adapt the theory of science to lexicography.¹

1. Leksikografi som videnskab og teori

Hvad er en teori?

Lige siden det oldgræske *theoria* har udtrykket *teori* været et kerneelement i videnskabeligt arbejde. Carnap (1928), Toulmin (1953), Hempel (1965), Popper (1968), Kuhn (1971), Lakatos (1976) med mange flere har bidraget til den teoretiske diskussion om, hvad en teori egentlig er. Ser vi på den faktiske anvendelse af begrebet i moderne sprogbrug, afsløres et kontinuum fra en løs ikke-videnskabelig brug i den ene ende til det klassiske naturvidenskabelige ideal i den anden ende (Weick 1995). Den ikke-videnskabelige brug kommer f.eks. til udtryk i vendinger som: ”jeg har en teori om, at x har en affære med y”, en vending, der er almindelig brugt i både dansk og engelsk udgave. Et sted inde imellem disse yderpunkter finder vi f.eks. ledelsesteorier om kriterier for danske små og mellemstore virksomheders succesmuligheder i forbindelse med internationalisering inden for en given branche.

Kontinuummet kan naturligtvis opdeles i mange undersektioner, men for overskuelighedens og nærværende formåls skyld giver det mening at

---

¹ Vi vover at holde fast ved denne udtalelse og mener hermed, at der ikke findes egentlige bidrag til metaleksikografien i et videnskabsteoretisk perspektiv. Forfatterne er bevidste om, at Frawley i 1981 udgav artiklen ”Lexicography and the Philosophy of Science”. Denne artikel tager dog ikke udgangspunkt i den videnskabsteoretiske litteratur, men har til hensigt at bidrage til videnskabsteorien med indtil da ikke diskuterede eksempler. Frawley (1981) er således ikke relevant i forhold til at belyse leksikografien i et videnskabsteoretisk perspektiv.

arbejde med tre kategorier: Ikke-videnskabelig, socialvidenskabelig (evt. inkl. humanistiske videnskaber) og naturvidenskabelig. Siden det 19. århundrede har der været en fortløbende diskussion om sociale videnskabers status, og hvorvidt enhver form for videnskab bør følge et naturvidenskabeligt ideal, eller om der kan gives andre kriterier for, hvad en teori er. Det naturvidenskabelige ideal har selvsagt været fristende, idet det er et udtryk for udtømmende, modsigelsesfrie lovmæssigheder, der kan verificeres eller falsificeres. Idealet hviler således på en forestilling om entydige, kontekstuaafhængige og kumulative teorier. Dog er det ikke entydigt, hvorvidt naturvidenskaberne selv kan leve op til disse strenge krav. Det skyldes først og fremmest nogle grundlæggende epistemologiske problemstillinger, som Flyvbjerg (2001) udføreligt gør rede for. Et andet mere lettilgængeligt eksempel er udtrykket "superstrengteori". Udtrykket anvendes af naturvidenskabsfolk, men "teorien" lever ikke op til ovennævnte naturvidenskabelige krav, idet den hverken kan verificeres eller falsificeres og indtil videre ikke er blevet empirisk funderet.

Hvilket ideal naturvidenskaberne bør følge, er dog ikke omdrejningspunktet. I nærværende artikel er spørgsmålet, hvorvidt det er muligt at tale om en leksikografisk teori i videnskabelig forstand. Og hvor i kontinuummet denne teoriopfattelse så evt. skulle placeres? Ud fra et klassisk naturvidenskabeligt og positivistisk ideal er svaret, at idet en leksikografisk teori ikke kan leve op til de naturvidenskabelige standarder om at være udtømmende, modsigelsesfri, kontekstuaafhængig, forudsigende og kumulativ, er der ikke tale om en teori i videnskabelig forstand. Men en undersøgelse af praksis viser, at udtrykket 'teori' bruges flittigt i ledelses- og organisationsteorien, og et af de største tidsskrifter har oven i købet haft et special issue, der diskuterede, hvad managementteori er og kan være (Special forum on theory building 1989). Derudover taler en lang række centrale forskere (f.eks. Bourdieu 1977, Taylor 1983, Toulmin 1990, Yin 1994 med mange flere) om "teorier" i forbindelse med sociale aktiviteter. At følge et stift positivistisk ideal er altså som minimum problematisk, idet en lang række fakulteter og videnskabelige retninger udelukkes fra teori-universet. Dermed hævdes naturligvis ikke, at alle traditioner nødvendigvis er valide, men det er i alle tilfælde temmelig revisionistisk at afvise en lang række fakulteters traditioner.

Social teori som praksis

Leksikografi handler om de sociale aktiviteter, der er forbundet med at udarbejde og bruge et leksikografisk opslagsværk. Et eksempel på en typisk naturvidenskabelig teori kunne f.eks. være, hvordan lys reflekteres af vand. Teorien kan forudsige, hvordan lyset brydes. At Snel udarbejdede denne teori i 1621 (Toulmin 1953), havde ikke nogen indflydelse på, hvordan lys efter 1621 opfører sig under givne omstændigheder. Genstandsfeltet er, i princippet, fuldstændig uforandret, og lys fortsætter med at blive reflekteret på samme måde under de givne omstændigheder. Naturvidenskaben kan selvsagt transformere praksis og den teknologiske udvikling ved at give en bedre forståelse af lysets brydning, men de fysiske genstande er ikke bevidste om den fokus, som videnskabsfolk udsætter genstandene for. Sociale videnskaber har en helt anden type genstandsfelt, idet mennesker som subjekter er bevidste om deres egen selvfortolkende praksis, og den mere eller mindre teoretiske forståelse, der er knyttet hertil (Bourdieu 1977, Taylor 1983). Teoridannelsen i de sociale videnskaber er således ikke rettet mod et uafhængigt objekt, men har indflydelse på selvsamme objekt. Hvis vi antager, at en leksikograf på nyskabende vis er i stand til at beskrive og forudsige en bestemt type brugeres anvendelse af et opslagsværk, kan denne forudsigelse ændre brugernes selvopfattelse og dermed også adfærd. Her skal det pointeres, at argumentet ikke blot er baseret på, at et menneske er påvirkeligt i en psykologisk forstand, men på det faktum, at den menneskelige selvfortolkende adfærd udgør selve genstandsfeltet. Ydermere er det ikke et spørgsmål om at antage dag-til-dag-ændringer, men teorier udvikles jo heller ikke fra dag til dag. Dvs. den leksikografiske praksis' ændringer set over flere år eller et årti er særdeles relevant i forhold til vurderingen af praksissens stabilitet. Og hvis praksissen ikke er stabil, kan den sociale videnskab om praksissen heller ikke være stabil (Flyvbjerg 2001). Ovenstående beskrivelse mere end antyder, at egenskaberne 'udtømmende' og 'modsigelsesfri' er problematiske i denne sammenhæng. Skal vi så bare afvise lange forskningstraditioner og forbyde den faktiske anvendelse af udtrykket teori?

Kriterier for en teori

Indtil videre har vi primært forsøgt at afgrænse de sociale videnskaber fra det naturvidenskabelige ideal. En anden relateret problemstilling angående brugen af udtrykket *teori* angår distinktionen mellem proces og

teori. Weick (1995) peger på, at udviklingen af en teori er en længerevarende proces, og spørgsmålet er, hvornår en forsker kan hævde, at han ikke blot har teoretiseret, men fremlagt en egentlig teori. Weick (1995:386) henviser til Runkel/Runkel (1984:130): "We plead only that they [social scientists] do not save theory to label their ultimate triumph, but use it as well to label their interim struggles". Hensigten er altså at undgå en uopnåelig standard, men anvende mere realistiske kriterier. Weicks argumentation kan i princippet appliceres inden for naturvidenskaben, mens ovenstående afsnits pointer om de sociale videnskabers dynamiske genstandsfelt forstærker argumentationen. Dynamikken gør det endnu mere problematisk at vurdere, hvornår en teori er færdigudviklet i en "udtømmende og modsigelsesfri" forstand.

Selv om idealet ikke bør være det samme som inden for naturvidenskaberne, betyder det jo ikke, at der ikke foreligger standarder overhovedet. Alt er ikke tilladt, og derfor må en eller anden form for kriterier kunne præsenteres. Følgende er ikke en elegant opsummering af alle teoretikere i feltet men forfatterens bud på en række minimumskrav, som en leksikografisk teori bør kunne opfylde.

En teori bør

- 1) involvere klare og konsistente begreber
- 2) beskrive genstandsfeltet vha. klare principper
- 3) forklare en sammenhæng mellem a og b via c
- 4) kunne afvises via empiri

De første to punkter er svære at argumentere imod. En af videnskaberens dyder er at være klar og konsistent, og ingen teoretisering kan foregå uden at have et identificeret genstandsfelt at arbejde ud fra. Det skal dog præciseres, at punkt 2 i ovenstående minimumskrav ikke blot skal anses som værende rent deskriptiv. Enhver beskrivelse og enhver kategorisering udvælger i en vis forstand sit genstandsfelt, og derfor giver det ikke mening at tale om en "ren beskrivelse", selv om en fænomenologisk tilgang naturligvis kan udgøre en delmængde af teoridannelsen. Hvis de første to punkter er opfyldt, har vi at gøre med en systematiseret videnskabsmængde, som kan anses for at være videnskab (jf. det latinske *scientia*, som er det etymologiske udgangspunkt for det engelske ord *science*).

Punkt 3 og 4 i ovenstående minimumskrav hænger sammen i den forstand, at den givne forklaring bør kunne afvises (refute). I naturvidenskabelige sammenhænge tales der ofte om falsifikation, jf. Popper. Her er der dog tale om lovmæssigheder, som et enkelt eksperiment eller

en enkelt event kan falsificere. Sociale videnskaber arbejder normalt ikke med lovmæssigheder i samme kontekstafhængige forstand, og derfor kan udtrykket falsifikation medføre misvisende associationer. Udtrykket *afvise* har til hensigt at implicere, at teorien ikke bare bør kunne være forkert, men også eksplicit eller implicit bør anvise, hvorledes teorien kunne vise sig at være forkert. Her hentydes ikke blot til en sammenhæng med verden, som forskeren rent deduktivt har ræsonneret sig frem til, men en empirisk fundering af teorien, som samtidig åbner op for, at teorien kan afvises af selvsamme eller nyere empiri.

Ovenstående kriterier har først og fremmest substans i kraft af de elementer, der ikke er inkluderet. Udtryk som *forklaring* og *afvise* er problematiske at specificere for detaljeret, idet kvalitative analyser inden for den leksikografiske verden kan spænde vidt. Vigtigst er det at pointere og argumentere for, at en leksikografisk teori ikke nødvendigvis skal være udtømmende, modsigelsesfri, kumulativ i en lineær forstand og kontekstafhængig. De sociale videnskabers genstandsfelts dynamiske natur er den primære faktor, idet det ikke er hensigtsmæssigt at opstille standarder, som genstandsfeltet pr. definition ikke kan efterleve. For det naturvidenskabelige ideal kan kriterierne se løse og tilfældige ud, men i ledelses- og organisationslitteraturen er de mindre overraskende.

En leksikografisk teori

Ovenstående redegørelse har taget udgangspunkt i generelle overvejelser om sociale videnskaber. Som nævnt forsøger leksikografi at teoretisere over sociale aktiviteter og anses af forfatterne for at være en social videnskab. Kriterierne hævdes således også at være gældende for en leksikografisk teori. Leksikografi er en videnskab med eget afgrænset genstandsfelt: produktionen og brugen af leksikografiske værker samt de leksikografiske behov (punkt 2 i ovenstående minimumskrav). Leksikografi anvender en række klart definerede koncepter, kategorier og metodologiske overvejelser (punkt 1 i ovenstående minimumskrav). Samtidig indebærer videnskaben anvisninger på hensigtsmæssige og mulige anvendelser af et leksikografisk værk, dvs. hvordan en bruger mest hensigtsmæssigt kan få dækket sine egentlige leksikografiske behov (punkt 3 i ovenstående minimumskrav). Det primære punkt er også det mest uafklarede i den leksikografiske tradition (punkt 4 i ovenstående minimumskrav) og angår sammenhængen med praksis, dvs. hvordan kan en

leksikografisk teori 'afvises' ved hjælp af undersøgelser, der er funderet i den empiriske virkelighed?

2. Empirisk fundering

I forlængelse af forrige kapitel kan man ved en leksikografisk teori i overordnet forstand forstå

en systematisk ordnet mængde udsagn om ordbøger og andre leksikografiske værker og deres relation til bestemte typer samfundsmæssige behov.

Den hidtidige teoretiske litteratur om leksikografi viser imidlertid, at det i denne forbindelse er nødvendigt at skelne mellem teorier med forskellig status.

Den første skelnen går mellem **generelle teorier**, som indeholder generelle, sammenfattende udsagn om leksikografien som sådan, og **specifikke teorier**, som indeholder udsagn om dens delområder. Der findes flere forsøg på at formulere generelle teorier. Det gælder f.eks. Scerba (1940), der er et udkast til en sådan teori, Wiegands generelle leksikografiske teori (Wiegand 1987, 1998) og den leksikografiske funktionsteori (Bergenholtz/Tarp 2002, 2003 og Tarp 2006). Ved siden heraf finder der også en række specifikke teorier, som går på delområder af leksikografien, f.eks. om proskription i ordbøger (Bergenholtz 2001). Modstillingen mellem generelle og specifikke teorier er ikke absolut, men relativ, idet der findes "mellemliggende" teorier med den særlige karakter, at de er specifikke i forhold til en generel teori og generelle i forhold til specifikke teorier. "Aktiv-passiv-teorien" (Kromann et al. 1984), der er et forsøg på en teori om bilingvale ordbøger, er en sådan teori.

Den anden skelnen, som det har vist sig nødvendigt at indføre, går mellem **integrerede teorier** og **ikke-integrerede teorier**, dvs. specifikke teorier, der er integreret i en generel leksikografisk teori, og specifikke teorier, som ikke er integreret i en sådan teori. Hvis en specifik teori er integreret i en mere generel teori, udgør den en **delteori**, som er med til at berige den generelle teori. Hvis en specifik teori derimod ikke er integreret i en generel leksikografisk teori, er der risiko for, at den kan udvikle sig skævt i forhold til den generelle teori, hvad der kan føre til en dårlig leksikografisk praksis og samtidig hæmme udviklingen af den generelle teori. Eksempler på sådanne ikke-integrerede specifikke teorier er de "spontane" teorier, der kan opstå i direkte forbindelse med det

praktiske ordbogsarbejde, samt teorier, som har deres rod i andre videnskaber, typisk lingvistikken, hvorfra lingvistiske begreber, teorier og metoder hyppigt overføres ukritisk til leksikografien.

Den tredje skelnen går mellem **kontemplative teorier** og **transformativt teorier**, dvs. teorier, hvis forhold til praksis er karakteriseret ved at være henholdsvis iagttagende og forandrende. Det har vist sig nødvendigt at foretage denne skelnen mellem forskellige typer teorier, fordi der findes leksikografiske teorier, som hovedsagelig eller udelukkende er kontemplative og derfor sjældent eller aldrig kommer til at stå deres prøve i praksis. Et eksempel på en hovedsagelig kontemplativ teori er Wiegands generelle leksikografiske teori, mens funktionsteorien omvendt er et eksempel på en teori, der ud over iagttagelse af eksisterende ordbogspraksis stræber efter at omforme og forbedre denne praksis.

Leksikografisk teori kan i det hele taget kun forstås i sin modstilling til praksis. Imidlertid er denne relation mellem teori og praksis yderst kompliceret, fordi det leksikografiske praksisbegreb ud over konception, planlægning, produktion, opbygning og brug af ordbøger og andre leksikografiske værker også omfatter den ekstra- eller præ-leksikografiske sociale praksis, hvor de leksikografisk relevante behov opstår. Derfor er spørgsmålet om den empiriske fundering af leksikografisk teori tilsvarende kompliceret, idet den empiriske basis i bred forstand må omfatte disse behov, den leksikografiske konceptions-, planlægnings- og produktionsfase, de eksisterende leksikografiske værker samt brugen af dem. Og dertil kommer, at leksikografien har et kraftigt interdisciplinært islæt, idet produktionen af leksikografiske værker ud over leksikografisk viden i almindelighed også kræver almindelig sproglig kunnen af et eller flere sprog, viden om andre discipliner såsom lingvistik, geografi, jura, økonomi, molekylærbiologi osv. I forbindelse med de specifikke ordbogsprojekter og typer af leksikografiske værker kræves der derfor en yderligere empirisk basis, hvorfra leksikograferne kan udvælge de relevante data fra disse og andre discipliner.

Når der tales om empirisk fundering af leksikografisk teori, er det vigtigt at skelne mellem generelle og specifikke leksikografiske teorier. Ved sidstnævnte type teorier kan det empiriske grundlag bestå af en delmængde af den nævnte empiriske basis i bred forstand, ligesom det kan være relevant at inddrage empiri fra andre af de nævnte discipliner. Generelle leksikografiske teorier må derimod knytte an til hele det empiriske grundlag i bred forstand, mens de i sagens natur ikke kan tage hensyn til de tusinder af discipliner, som er relevante for specifikke ordbogsprojekter. Det empiriske grundlag for en generel leksikografisk teori som funktionsteorien omfatter med andre ord:

1. de leksikografisk relevante behov i samfundet;
2. det leksikografiske arbejde (konception, planlægning og produktion af leksikografiske værktøjer);
3. de eksisterende leksikografiske værker (deres indhold, opbygning og tilgængelighed);
4. brugen af leksikografiske værker (herunder resultatet af denne brug).

Hypotetisk er der intet til hinder for, at den leksikografiske funktionsteori funderes direkte empirisk på dette grundlag. Begynder man bagfra, så findes der allerede en lang række undersøgelser af brugen af leksikografiske værker. Selv om disse undersøgelser ikke er problemløse (se Tarp 2008), er det fuldt ud muligt at gå videre ad denne vej, især hvis man inddrager de nyeste teknologiske muligheder (se Almind 2008). Med hensyn til eksisterende leksikografiske værker er titusinder af trykte og elektroniske værker umiddelbart tilgængelige som empirisk grundlag for leksikografiske overvejelser og teoridannelse, ligesom der allerede findes en omfattende litteratur i denne henseende i form af anmeldelser og anden form for ordbogskritik. Det vil i den forstand være forholdsvis overskueligt at gennemføre tests, kvalitative interviews og eksperimenter for at afgøre, om ordbøger konciperet med hjælp fra den ene eller anden leksikografiske teori er mere eller mindre egnede til at opfylde de forudsete behov for en forudset brugergruppe i en forudset situation. Derimod er der ingen kendt litteratur, der direkte berører fordele eller ulemper ved den ene eller anden teori i forbindelse med det leksikografiske arbejde (punkt 2 i det empiriske grundlag for en generel leksikografisk teori), men også her ville det være overskueligt at bruge tests, kvalitative interviews og eksperimenter til at afgøre, om en bestemt teori hurtigere og med brug af færre finansielle og menneskelige resurser kan føre til det samme eller et bedre resultat end projekter, der er vejledt af en anden teori.

Der er mellem de leksikografiske behov, som potentielle brugere virkelig har, og de behov, som disse brugere selv mener at have, og som evt. udtrykker sig i form af ordbogsopslag, en række filtre. For det første er leksikografiske behov ikke naturlige behov, der er forbundet med menneskets biologi, men historisk-kulturelle behov, som er under stadig udvikling og forandring. For det andet vil alle potentielle ordbogsbrugere ikke nødvendigvis selv opdage og erkende alle deres leksikografisk relevante behov, hvorfor der kan eksistere en række ikke-erkendte behov. For det tredje er det nødvendigt at skelne mellem ægte behov og behov, som er kunstigt fremkaldt, f.eks. ved hjælp af reklame. Derfor kan en empirisk fundering af en generel leksikografisk teori som funktionsteorien kun ske ud fra data om ægte, historisk-kulturelle leksikogra-

fisk relevante behov, uanset om disse er erkendt eller ej af de potentielle brugere. Dette indebærer, at fokus må flyttes fra undersøgelse af ordbogsbrug til undersøgelse af de behov, som opstår i den præ- eller ekstra-leksikografiske fase, som alle mennesker befinder sig i dag ud og dag ind, år ud og år ind (se Tarp 2008).

Det er ikke realistisk, at der vil blive foretaget store kvantitative undersøgelser med henblik på at fremskaffe empiriske data om leksikografisk relevante behov og på denne måde direkte og på en statistisk acceptabel måde fundere funktionsteorien eller en hvilken som helst anden leksikografisk teori. Dette skyldes blandt andet, at genstandsområdet er så umådeligt stort og under stadig udvikling, eftersom leksikografiske behov per definition er kulturbestemte behov, der til stadighed forandrer sig. Naturligvis kan og bør man foretage undersøgelser af delområder, men hvis man ville foretage de nødvendige undersøgelser, ville det kræve så store finansielle midler, at det er tvivlsomt, om nogen vil bevilge dem, eftersom de med fordel kunne bruges til langt mere nyttige formål, f.eks. produktion af nye leksikografiske værker.

På denne måde er en empirisk fundering af en generel leksikografisk teori som funktionsteorien, der tager udgangspunkt i ekstra-leksikografiske behov, og dermed en evt. afvisning af denne teori, fuldt ud mulig. Dette vil selvsagt kræve betydelige resurser, hvorfor man i stedet for direkte empirisk fundering kan tale om **indirekte empirisk fundering**, sådan som det også er tilfældet inden for andre dele af de sociale videnskaber. Ved denne tilgang kombineres direkte empiri om leksikografiske behov – i det omfang den kan fremskaffes – med indirekte empiri, som er fremskaffet gennem undersøgelser af ordbøger og deres brug – vel vidende, at der mellem de oprindelige behov og deres afspejling i form af ordbogskonsultation er en række grovfiltere, som slører billedet. Dertil kommer alment accepteret viden, som man ikke behøver argumentere for, samt ”empiri”, som er fremskaffet på anden måde, f.eks. ved deduktion ud fra en række grundpostulater, som er resultatet af en iagttagelse af eksisterende praksis i ordbøger. I den forstand bygger den leksikografiske funktionsteori på en række grundpostulater, hvoraf de vigtigste er:

1. leksikografiske behov opstår altid ekstra-leksikografisk, dvs. uafhængigt af eksisterende leksikografiske værker;
2. leksikografiske behov er altid behov for informationer;
3. leksikografiske behov er altid punktuelle behov, som kan løses gennem opslag og konsultation og ikke gennemlæsning af hele værker;
4. leksikografiske behov er forskellige i forskellige typer situationer;
5. leksikografiske behov er forskellige for forskellige typer potentielle brugere;

6. leksikografiske værker er brugsgenstande, hvis genuine formål er at tilfredsstille de typer af punktuelle informationsbehov, som bestemte typer potentielle brugere har i bestemte typer ekstra-leksikografiske situationer, ved hjælp af leksikografisk selekterede og bearbejdede data, som er gjort hurtigt og nemt tilgængelige gennem strukturer og henvisninger i trykte værker og via søgemaskiner og links i elektroniske værker.

Inspireret af en undersøgelse af foreliggende ordbøger og andre opslagsværker kan man ud fra disse grundpostulater udlede minimum tre grundlæggende typer af ekstra-leksikografiske situationer, hvor der kan opstå leksikografisk relevante informationsbehov: *kognitive situationer*, hvor den potentielle bruger har behov for ny viden om et eller andet emne; *kommunikative situationer*, hvor den potentielle bruger har behov for at løse problemer i forbindelse med en igangværende eller fremtidig kommunikation; og *operative situationer*, hvor den potentielle bruger har behov for råd og anvisninger til at udføre en fysisk eller mental handling (Tarp 2007). Ud fra kendskab til kommunikationsvidenskab kan man efterfølgende udlede, at de kommunikative situationer kan opdeles i produktion, reception, oversættelse, revision og retning af tekster. Ud fra kendskab til lingvistik kan man endvidere udlede, hvilke konkrete behov og tilsvarende leksikografiske data der er relevante for forskellige typer potentielle brugere i forbindelse med for eksempel produktion på et givet sprog. På lignende vis kan man med kendskab til oversættelsesteori udlede de relevante behov og data i forbindelse med oversættelse, osv.

Det er klart, at de hermed opnåede resultater efterfølgende må henholdes til praksis, hvorefter de kan udvikles yderligere. I den forstand er der tale om en kompleks kombination af deduktion og induktion, hvor ny empirisk viden hele tiden kan springe ind fra sidelinjen og stille krav om ændring eller videreudvikling af de teoretiske konklusioner.

På den måde har man en generel leksikografisk teori, funktionsteorien, som er knyttet sammen med en række specifikke teorier, hvoraf nogle er direkte empirisk funderede. Sidstnævnte teorier kan følgelig verificeres eller falsificeres empirisk, hvad der dog ikke vælter den generelle teori, men alene beriger den. Omvendt er den generelle teori i sin nuværende form først og fremmest indirekte empirisk funderet.

3. Slutbemærkninger til videnskabsteori og leksikografi

I LexicoNordica blev denne metaleksikografiske diskussion påbegyndt med argumenter, som udelukkende bygger på Popper eller tilsvarende teorier:

Men når Tarp søger at videnskabeliggøre sin ordbogspolitiske lære ved at kalde den en ”teori”, går det galt. For at en tilgang til et givet fænomen (med de dertil hørende empiriske data) kan kaldes en ”teori”, skal i det mindste ifølge vores videnskabelige opdragelse nemlig følgende to betingelser være opfyldt:

1. Teorien skal udtømmende og modsigelsesfrit kunne forklare sammenhængen og de eventuelle lovmæssigheder i de fundne data, og den skal som en konsistent virkelighedsbeskrivelse kunne forklare og evt. forudsige nye data; den skal altså kunne anvendes uden for den praksis der i første omgang affødte den.
2. Teorien skal kunne efterprøves af andre og derfor
  - a) anvende veldefinerede begreber og operationelle metoder samt
  - b) kunne helt eller delvis falsificeres eller verificeres i praksis – det sidste kan ifølge Popper principielt ikke lade sig gøre.

Problemet med Tarps funktionsteori ligger i, at den – i kraft af sin foreskrivende natur – ikke kan falsificeres. (Farø/Gottlieb 2007:194.)

I denne artikel har vi forsøgt at redegøre for leksikografi set ud fra et socialvidenskabeligt videnskabsteoretisk udgangspunkt. Vi har påvist, at de sociale videnskabers genstandsfelt er væsensforskelligt fra naturvidenskabernes genstandsfelt. Derfor er det uhensigtsmæssigt, hvis ikke direkte irrelevant at tage udgangspunkt i et naturvidenskabeligt ideal. Et sådant tages af Farø/Gottlieb, idet de udelukkende henviser til Popper. I stedet bygger vi på de efter vor mening mere relevante videnskabsteoretikere som Toulmin og Kuhn. Vi har i artiklen argumenteret for, at udtryk som *udtømmende*, *modsigelsesfri* og *lovmæssighed* er uhensigtsmæssige i leksikografisk sammenhæng. Det betyder ikke, at enhver leksikografisk teori er lige så god som enhver anden, men at der kan opstilles principielle kriterier for en god hhv. en dårlig teori. Vi anerkender, at der skal være en identificerbar sammenhæng mellem teori, anvendelse af denne teori under udarbejdelser af konkrete ordbøger og dækning af det eller de behov, som en bestemt type ordbogsbrugere har i en bestemt situationstype. Man kan verificere hhv. falsificere, om en bestemt angivelse i en ordbog er korrekt eller ej. Man kan også falsificere en kvantitativ undersøgelse, hvis senere studier kan påvise, at den oprindelige sampling ikke var dækkende i forhold til den undersøgte population. Men vores primære pointe har været, at det ikke i alle henseender er hensigtsmæssigt at tale om verifikation og falsifikation i lek-

sikografisk sammenhæng. I det genstandsfelt, vi her taler om, nemlig leksikografien, er det mere rammende at tale om at afvise en bestemt teori.

I denne sammenhæng nævner Gottlieb/Farø (2007), at funktionslæren skulle have en foreskrivende natur. Hvad det betyder, er ikke helt klart. Hvis en forsker i sin beskrivelse og teoretisering skelner mellem faktiske og perciperede behov, er det ikke nødvendigvis et forsøg på at foreskrive en anden adfærd. Antropologen Malinowski havde en opfattelse af, at kulturelle behov kunne reduceres til biologiske behov (Malinowski 1944). Mennesker kunne være aldeles uenige i den tese, men det betyder ikke, at Malinowski forsøgte at foreskrive en anden adfærd. Det er blot et eksempel på en teori, der hævder at kunne sige noget om faktiske underliggende behov, som er anderledes end de perciperede. Det er således muligt at tale om faktiske versus perciperede behov uden at være foreskrivende i en Feuerbachsk forstand: ”Die Philosophen haben die Welt nur verschieden interpretiert; es kommt aber darauf an, sie zu verändern.” (Marx 1886:535). Som tidligere nævnt kan en leksikografs påståede identificering af andre faktiske behov ændre brugeres adfærd, men enhver identifikation af noget som værende noget (og ikke noget andet) kan ændre verden.

Litteratur

- Almind, Richard 2008: Søgemønstre i logfiler. I: *LexicoNordica* 15, 33–55.
- Bergenholtz, Henning 2001: Proskription, oder: So kann man dem Wörterbuchbenutzer bei Textproduktionsschwierigkeiten am ehesten helfen. I: Andrea Lehr, Matthias Kammerer, Klaus-Peter Konderdin, Angelika Storrer, Caja Thimm og Werner Wolski (Hrsg.) *Sprache im Alltag. Beiträge zu neuen Perspektiven in der Linguistik. Herbert Ernst Wiegand zum 65. Geburtstag gewidmet*. Berlin: de Gruyter, 499–520.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2002: Die moderne lexikographische Funktionslehre. Diskussionsbeitrag zu neuen und alten Paradigmen, die Wörterbücher als Gebrauchsgegenstände verstehen. I: *Lexicographica* 18, 253–263.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2003: Two opposing theories: On H.E. Wiegand’s recent discovery of lexicographic functions. I: *Hermes, Journal of Linguistics* 31, 171–196.

- Bourdieu, Pierre 1977: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carnap, Rudolf 1928: *Der logische Aufbau der Welt*, Berlin: Schlachtensee.
- Farø, Ken/Henrik Gottlieb 2007: Socioleksikografi – eller: ”Det sekundære og afledte er ordbøgerne”. Ny dansk disputats. I: *Lexico-Nordica 14*, 189–199.
- Flyvbjerg, Bent 2001: *Making Social Science Matter*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frawley, William 1981: Lexicography and the philosophy of science. I: *Dictionaries 3*, 18–27.
- Hempel, Carl G. 1965: *Aspects of Scientific Explanation: And Other Essays in the Philosophy of Science*. London: The Free Press, Collier-MacMillan Limited.
- Kromann, Hans-Peder/Theis Riiber/Poul Rosbach 1984: Überlegungen zu Grundfragen der zweisprachigen Lexikographie. I: Herbert Ernst Wiegand (Hrsg.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie V*. Hildesheim/New York: Olms, 159–238. (= *Germanistische Linguistik 3–6/1984*).
- Kuhn, Thomas S. 1971: *The Structure of Scientific Revolutions*, 2. ed. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakatos, Imre 1976: *Proofs and Refutations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malinowski, Bronislaw 1944: *A Scientific Theory of Culture and other Essays*. Durham: The University of North Carolina Press.
- Marx, Karl 1886: Thesen über Feuerbach. Redigierte Fassung. I: Friedrich Engels: *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*. Genoptrykt i: *Marx-Engels Werke*, Band 3. Berlin: Dietz Verlag Berlin 1969, 533–535.
- Popper, Karl R. 1968: *The Logic of Scientific Discovery*. London: Hutchinson.
- Runkel, Phillip J./Margaret Runkel 1984: *A Guide to Usage for Writers and Students in the Social Sciences*. Totowa, NJ: Rowman and Allanheld.
- Scerba, Lev V. 1940: Towards a General Theory of Lexicography. I: *International Journal of Lexicography 8.4, 1995*, 315–350.
- Special forum on theory building 1989. I: *Academy of Management Review 14.4*, 532–550.
- Tarp, Sven 2006: *Leksikografien i grænselandet mellem viden og ikke-viden. Generel leksikografisk teori med særlig henblik på lærerleksikografi*. Doktorafhandling. Århus: Center for Leksikografi.

- Tarp, Sven 2007: Lexicography in the Information Age. I: *Lexikos* 17, 170–179.
- Tarp, Sven 2008: Kan brugerundersøgelser overhovedet afdække brugernes leksikografiske behov? I: *LexicoNordica* 15, 5–32.
- Taylor, Charles 1983: *Social Theory as Practice*. Delhi: Oxford University Press.
- Toulmin, Stephen E. 1953: *The Philosophy of Science: An Introduction*. London: Hutchinson.
- Toulmin, Stephen E. 1990: *Cosmopolis: The Hidden Agenda of Modernity*. New York: Free Press.
- Weick, Karl E. 1995: What Theory is Not, Theorizing Is. I: *Administrative Science Quarterly* 40.3, 385–390.
- Wiegand, Herbert Ernst 1987: Zur handlungstheoretischen Grundlegung der Wörterbenutzungsforschung. I: *Lexicographica. International Annual for Lexicography* 3, 178–227.
- Wiegand, Herbert Ernst 1998: *Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie. 1. Teilband*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Yin, Robert 1994: *Case study research: Design and methods*. Beverly Hills: Sage Publishing.

Carsten Bergenholtz
Cand.mag. i filosofi
PhD studerende
CORE, Institut for Ledelse
Handelshøjskolen
Århus Universitet
Haslegaardsvej 10
DK-8210 Århus V
cabe@asb.dk

Henning Bergenholtz
Professor
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen
Århus Universitet
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Århus V
hb@asb.dk

Sven Tarp
Professor
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen
Århus Universitet
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Århus V
st@asb.dk

Sandro Nielsen

At anmelde og blive anmeldt videnskabeligt

Despite their important functions, dictionary reviews suffer from a markedly low status among scholarly publications. This paper discusses the concept of scholarly dictionary reviews and proposes some requirements to be met. An analysis is made of selected reviews and replies by dictionary authors, all published in *LexicoNordica*. However, this analysis reveals that many reviews and replies do not meet the requirements because they lack direct and indirect references to theoretical and academic literature. Furthermore, the actors involved often break the chain of discourse as they are not on the same level theoretically or methodically. Nevertheless, a concerted effort by reviewers, reviewees and editors may lead to more scholarly reviews and replies in *LexicoNordica* in future.

1. Indledning

Anmeldelser i mange afskygninger er blevet en del af vores hverdag. I vores arbejdssfære bliver vi eksempelvis ”anmeldt” af kunder, der køber vores produkter, af studerende i løbet af semesteret og af vores kollegaer til hverdag. I forbindelse med vores private liv læser vi anmeldelser af film, biler, fladskærms-tv osv. Nogle gange er anmeldelserne en del af både privat- og arbejdssfæren, blandt andet anmeldelser af ordbøger. Som almindelig bruger er det interessant at læse dagbladenes anmeldelser af nye ordbøger, og forlagene er interesseret i at få anmeldelser trykt, især de positive, da de fungerer som gratis reklame. For metaleksikografer og andre forskere spiller ordbogsanmeldelser en betydelig rolle i deres forskningsarbejde, fx til at finde ordbøger, der kan hjælpe dem i deres arbejde, og når de er på ferie i udlandet.

Hvis man er ansat ved et universitet eller en anden forskningsinstitution, indgår anmeldelser i flere situationer. For det første er de en del af den enkelte forskers arbejde, idet man som led i sin forskning skriver og publicerer anmeldelser. For det andet indgår anmeldelser i den overordnede forskningsevaluering – både internationalt og nationalt. Når man bliver evalueret, lægges der bl.a. vægt på, hvor mange videnskabelige artikler, man har publiceret, gerne i peer-reviewede internationale, videnskabelige tidsskrifter. Ulempen ved anmeldelser er, at de ikke tælles med som videnskabelige publikationer, uanset hvor de er publiceret. Dette kan bl.a. skyldes, at anmeldelser anses som afledte produkter og ikke som primære forskningsprodukter. En anden mulighed er, at anmeldelser generelt ikke kan klassificeres som videnskabelige

tekster, idet de ikke opfylder kravene til god videnskabelig produktion og ikke bidrager til udviklingen af det pågældende videnskabsområde.

I det følgende undersøges ordbogsanmeldelser og svar i *LexicoNordica*, med henblik på at vurdere og sammenligne deres grad af videnskabelighed. Udgangspunktet er at sammenligne anmeldelserne i det første og seneste nummer og at undersøge svarene i det første og seneste nummer, med svar på ordbogsanmeldelser. *LexicoNordica* 2–1995 er det første med svar på anmeldelser, og anmeldelserne findes dels i *LexicoNordica* 1–1994 og dels i *LexicoNordica* 2. *LexicoNordica* 14–2007 indeholder ingen svar på anmeldelser. Det seneste nummer med svar er *LexicoNordica* 13–2006, der også indeholder de relevante anmeldelser, så for at matche numrene, anmeldelserne og svarene parvis, indgår anmeldelserne i dette nummer også i undersøgelsen. Den inkluderer en generel diskussion af, hvad der forstås ved videnskabelige anmeldelser, og om anmeldelserne i de udvalgte numre af *LexicoNordica* lever op til disse krav. Svarene og anmeldelserne matches parvis, med det formål at analysere og beskrive samspillet mellem dem.

2. Ordbogsanmeldelser og *LexicoNordica*

Der er i tidens løb gjort flere forsøg på at højne kvaliteten af anmeldelser af ordbøger. En ansats blev gjort med Ripfel (1989), der blev efterfulgt af den tematiske del i *Lexicographica* 9–1993, og senest det nordiske seminar om ordbogsanmeldelser i 2003 på Schæffergården, København. Bidrag fra sidstnævnte kan læses i *LexicoNordica* 10–2003. Som videnskabeligt tidsskrift er det vigtigt for *LexicoNordica* at sikre en høj kvalitet, som også anført af Bergenholtz/Malmgren (1995:2):

Det är viktigt för tidskriftens renommé och även för de författare som genom publikation i tidskriften önskar meritera sig, att *LexicoNordica* även fortsättningsvis håller hög vetenskaplig standard.

Denne programerklæring er vigtig for tidsskriftets selvforståelse og placering i det videnskabelige miljø. Man kan betragte *LexicoNordica* fra to synsvinkler. Tidsskriftet indeholder tekster, der tilhører forskellige tekstgenrer, normalt hovedredaktøernes indledning til det pågældende nummer, tematiske og ikke-tematiske bidrag, recensioner, svar på anmeldelser, korte anmeldelser, meddelelser og manuskriptregler. Hvis man anvender den samme skala som ved den overordnede forskningsevaluering, er resultatet, at *LexicoNordica* kun delvis er et videnskabeligt tidsskrift. Årsagen er, at kun de tematiske og ikke-tematiske bidrag tæller med i forskningsevalueringen, og i *LexicoNordica* 14 udgør disse 140 ud af i alt 357 sider.

Anvender man en anden skala, nemlig om bidragene er peer-reviewed, er resultatet et andet. Bortset fra indledningen, meddelelserne og manuskriptreglerne er alle bidragene blevet bedømt af hovedredaktørerne og redaktionskomitéen, inden de er blevet trykt, hvilket lægger et stort ansvar på redaktørernes skuldre. Efter denne målestok er over 90% af teksterne videnskabelige. Det eneste, der kan ændre dette billede, er, at man anvender forskellige skalaer til bedømmelse af de enkelte tekstgenrer. Om dette er tilfældet, fremgår ikke umiddelbart af oplysningerne i LexicoNordica.

Peer-review er som sagt et væsentligt element i den videnskabelige publikationsproces. Samtidig er langt de fleste tekster i LexicoNordica peer-reviewede. Dette har den logiske følge, at ordbogsanmeldelserne og svarene på anmeldelserne må kunne klassificeres som videnskabelige. De følgende afsnit ser nærmere på, om dette er tilfældet.

3. Hvad er en videnskabelig ordbogsanmeldelse?

Anmeldelser af ordbøger kan utvivlsomt bidrage til den videnskabelige udvikling. Kritikken af leksikografiske værker, herunder ordbøger, udgør én af grundpillerne i den metaleksikografiske forskning. Dette betyder dog ikke, at alle ordbogsanmeldelser kan karakteriseres som videnskabelige, da mange ikke har det formål at bidrage til den videnskabelige udvikling, fx de fleste anmeldelser i dagblade, populære ugeblade og medlemsblade fra faglige organisationer. I disse tilfælde er anmeldelsens primære formål at gøre opmærksom på en ny publikation på markedet og fungere som almindelig forbrugeroplysning. Dette udelukker ikke, at sådanne anmeldelser kan bidrage til den videnskabelige udvikling, men de bliver normalt skrevet og publiceret i et ikke-videnskabeligt forum, hvor aktørerne og medierne passer ind i dette billede. I modsætning hertil kan man generelt sige, at videnskabelige ordbogsanmeldelser potentielt kan bidrage til udviklingen af den leksikografiske forskning, og at de skrives og læses af forskningsmedarbejdere, som led i deres arbejde.

De fleste betragter videnskab som noget særligt, der adskiller sig fra det dagligdags. Spørgsmålet er så: Hvad særligt er der ved videnskabelige anmeldelser, og hvordan adskiller de sig fra ikke-videnskabelige anmeldelser? Collin et al. (1995) diskuterer nogle af de grundlæggende træk, der karakteriserer videnskab, og noterer, at:

Al videnskab sigter mod at begribe sin genstand på en måde, som er mere dybtgående end dagligdags erkendelse af det samme virkelighedsområde. (Collin et al. 1995:24.)

Overført til leksikografien indebærer dette bl.a., at videnskabelige anmeldelser ikke kun er beskrivende, men at de indeholder mere eller mindre dybtgående analyser, vurderinger og betragtninger. Dette forudsætter, at anmelderen har en viden om anmeldelsesgenstanden og den virkelighed, den er forankret i, som stikker dybere end den almindelige borgers viden, og at anmelderen gør brug af denne viden i sin anmeldelse. Collin et al. (1995:31) fremhæver endvidere, at:

Videnskab er, betragtet som en proces, karakteriseret ved en højere grad af metodisk bevidsthed og disciplin end dagligdags erkendelse.

Man kan således sige, at den videnskabelige anmelder stræber efter en eller anden form for intersubjektivitet ved at anvende anerkendte, eller i hvert fald kendte, (leksikografiske) metoder, som gør det muligt for andre leksikografer og videnskabeligt kyndige at forholde sig til anmeldelsens indhold på et niveau, der gradsmæssigt ligger over det dagligdags erkendelsesniveau. En følge heraf er, at læserne af videnskabelige anmeldelser kræver mere af anmelderne og anmeldelsernes indhold, end ikke-videnskabelige læsere kræver af ikke-videnskabelige anmeldere og anmeldelser. Læserne af videnskabelige anmeldelser vil forvente, at anmelderne gør brug af, subsidiært henviser til, metoder og/eller teorier inden for leksikografien, andre forskningsområder og relevante fagområder, samt anvender leksikografiske hhv. faglige begreber og termer. Formålet med at inddrage egne eller andres forskningsresultater i anmeldelsen er, at læserne, inklusive de anmeldte, bliver opmærksomme på relevant forskningsarbejde, og at den anmeldte ordbog bliver relateret til det niveau, som videnskaben har nået på anmeldelsestidspunktet. Dette synes at stemme overens med de krav, der opstilles i Bergenholtz/Frandsen (1997:179), når de skriver om en anmeldelse, at:

Den skal indeholde en analyse og en fortolkning og en vurdering. Anmelderen må her argumentere for sine påstande. Også præmisserne for vurderingerne må fremlægges.

I denne forbindelse skal man holde sig én ting for øje: Videnskab er ikke teorifri, men teoriladet. Uanset hvor objektive videnskabeligt funderede udtalelser synes at være, er de formuleret inden for rammerne af en teori. Udtalelserne er baseret på bestemte teoridannelser, metoder eller begrebssystemer, og disse udgør en væsentlig del af præmisserne for anmeldernes analyser, fortolkninger og vurderinger. Så længe teorierne ikke anvendes og præsenteres på en fejlagtig eller misvisende måde, er der ikke noget i vejen med, at det man ser, afhænger af den optik, man benytter.

De teoretiske præmissers rolle kommer bl.a. til udtryk ved erkendelsen af virkelighedsområdet. Genstanden for en ordbogsanmeldelse er ordbogen, men den teoretiske retning, man tilhører, har indflydelse på, hvad man forstår ved en ordbog. Dette har igen indflydelse på, hvordan ens anmeldelse kommer til at se ud. Hælder man til den lingvistiske tradition, og anser ordbogen for at være et produkt af teoretisk og anvendt lingvistisk, fx Zgusta (1971), så vil det afspejles i anmeldelsen. Placerer man ordbogen i en tekstteoretisk ramme, fx Wiegand (1998), vil dette ligge til grund for anmeldelsens analyser, fortolkninger og vurderinger. Arbejder man med en teori baseret på ordbogens funktioner, fx Tarp (2006), er præmisserne for analyserne, fortolkningerne og vurderingerne lagt ind under denne ramme. Og vælger man at basere sin anmeldelse på den leksikografiske tilgang til anmeldelsens genstand, fx Nielsen (2003), vil ordbogens væsentlige egenskaber – leksikografiske funktioner, leksikografiske data og leksikografiske strukturer – afspejle sig i anmeldelsen.

Anmelderen kan oplyse læseren om sine teoretiske præmisser på forskellige måder. Inkorporerer anmelderen en præcis og utvetydig kildeangivelse som en integreret del af teksten, er der tale om en direkte angivelse. Hvis anmelderen nøjes med at anføre en reference til sit teoretiske udgangspunkt i bibliografien eller litteraturlisten, er angivelsen indirekte. Undlader anmelderen at anføre noget om sine teoretiske forudsætninger, er det tvivlsomt, om anmeldelsen kan kaldes videnskabelig. Ifølge Crix (2004:138) opfylder den i hvert fald ikke et af de grundlæggende krav til god videnskabelig skik. Fordelen ved, at anmelderen oplyser om sit teoretiske udgangspunkt direkte i teksten, er, at det øger informationsværdien: Læseren er ikke i tvivl om, hvilke præmisser anmelderen har lagt til grund for en given analyse, vurdering, fortolkning etc. Den indirekte tilkendegivelse har den ulempe, at læseren ikke ved, hvilken del af anmeldelsen det teoretiske grundlag relaterer sig til, og heller ikke ved, hvilken vægt anmelderen har tillagt teorien. I første omgang vil fokus blive lagt på indirekte litteraturangivelser.

4. Hvordan afspejler teorierne sig i anmeldelserne?

Fra og med det første nummer har LexicoNordica indeholdt anmeldelser af ordbøger. Det er derfor interessant at undersøge, om man kan udlede noget om, hvorvidt de kan betegnes som videnskabelige som beskrevet ovenfor, og i givet fald om de er blevet mere eller mindre videnskabelige i løbet af årene. I denne forbindelse er det nødvendigt at definere

undersøgelsens genstand nærmere. LexicoNordica har to former for anmeldelser, nemlig de såkaldte recensioner og de korte anmeldelser. Formålet med de korte anmeldelser er at give en kort omtale af nyudgivelser i form af ren forbrugeroplysning. De korte anmeldelser falder uden for de rammer, der ovenfor er fastsat for videnskabelige anmeldelser, og vil derfor ikke blive behandlet nærmere. Anmeldelser af anden leksikografisk litteratur end ordbøger falder uden for denne artikels rammer. I lighed med Dunleavy (2003:240) opfattes de såkaldte review articles her som videnskabelige artikler og ikke anmeldelser. Undersøgelsens genstand begrænses dermed til recensioner af ordbøger, som er karakteriseret ved at være analyserende, kommenterende og vurderende.

Selve undersøgelsen kan laves på mange måder, men en relativt enkel metode er at se på, om anmeldelserne indeholder indirekte angivelser af litteratur. I det omfang dette er tilfældet, kan man opdele værkerne i bibliografien i forskellige typer og dermed få kvantitative data, der kan sammenlignes. I denne sammenhæng opereres med fem typer litteratur:

- 1) Den første er andre **ordbøger** end den anmeldte, idet ordbøger indgår som en naturlig del af ordbogsanmeldelser, herunder ordbogssammenligning og tidssammenligning.
- 2) Anmeldelserne indeholder undertiden henvisninger til andre **ordbogsanmeldelser**. I denne undersøgelse inkluderer dette anmeldelser, offentliggjort i videnskabelige og ikke-videnskabelige publikationer, og uanset medium kan anmeldelsen være mere eller mindre videnskabelig.
- 3) LexicoNordica giver forfatterne af de anmeldte ordbøger mulighed for at svare på anmeldernes kritik, og nogle anmeldere henviser til disse **svær** i deres anmeldelser.
- 4) **Leksikografisk litteratur**, der omfatter metaleksikografisk litteratur i form af videnskabelige artikler og bøger, både monografier og redigerede værker, er med til at underbygge den videnskabelige tilgang.
- 5) Afhængigt af den anmeldte ordbog kan anmelderen have behov for at henvise til **ikke-leksikografisk litteratur**, og dette kan være lingvistiske værker og faglitteratur af forskellig art.

Det første nummer af LexicoNordica indeholder 8 recensioner af ordbøger. Tabel 1 viser resultatet af undersøgelsen af recensionerne.

TABEL 1. Bibliografi i anmeldelser opdelt i litteraturtyper;
LexicoNordica 1–1994

Anmeldelse	1. Ordbøger	2. Anmeldelser	3. Svar på anm.	4. Leksikografisk litteratur	5. Ikke-leksikogr. litteratur
1.	6	0	0	1	0
2.	4	0	0	2	0
3.	0	0	0	3	0
4.	4	0	0	0	0
5.	0	0	0	0	0
6.	10	0	0	0	0
7.	0	0	0	0	0
8.	5	0	0	2	0
I alt	29	0	0	8	0

Tre ting falder umiddelbart i øjnene, når man ser ovenstående sammenfatning. For det første indeholder anmeldelserne et forholdsvis stort antal henvisninger til ordbøger, i alt 29. Dernæst indeholder 4 anmeldelser ingen indirekte henvisninger til leksikografisk litteratur. Og endelig indeholder ingen af anmeldelserne henvisninger til ikke-leksikografisk litteratur. Hvis man anvender målestokken i afsnit 3, må man konstatere, at halvdelen af anmeldelserne i LexicoNordica 1 falder uden for kategorien videnskabelige anmeldelser.

TABEL 2. Bibliografi i anmeldelser opdelt i litteraturtyper;
LexicoNordica 2–1995.

Anmeldelse	1. Ordbøger	2. Anmeldelser	3. Svar på anm.	4. Leksikografisk litteratur	5. Ikke-leksikogr. litteratur
1.	0	0	0	0	0
2.	6	1	0	6	4
3.	2	0	0	0	3
4.	0	0	0	0	0
5.	6	0	0	0	1
6.	5	0	0	1	1
7.	12	3	0	1	0
8.	0	0	0	0	0
9.	2	0	0	0	1
10.	5	0	0	0	1
11.	0	0	0	0	0
12.	0	0	0	0	1
13.	0	0	0	0	0
14.	5	0	0	3	5
I alt	43	4	0	11	17

Tre af resultaterne vist i Tabel 2 er påfaldende. 5 anmeldelser indeholder ingen litteraturangivelser, dvs. 1/3 er uvidenskabelige ifølge den i afsnit 3 fastlagte målestok. For det andet indeholder 4 anmeldelser indirekte henvisninger til leksikografisk litteratur, dvs. 2/3 af anmeldelserne inddrager ikke leksikografisk litteratur i deres analyse, fortolkning og bedømmelse. Dernæst henviser 8 anmeldelser til andre ordbøger end den anmeldte, og dermed undlader 6 anmeldelser en ordbogs- eller tidssammenligning. Til forskel fra anmeldelserne i Tabel 1 indeholder 2 af anmeldelserne indirekte henvisninger til anmeldelser, hvilket viser, at anmeldelserne allerede på dette tidspunkt havde en vis indflydelse.

TABEL 3. Bibliografi i anmeldelser opdelt i litteraturtyper;
LexicoNordica 13–2006.

Anmeldelse	1. Ordbøger	2. Anmeldelser	3. Svar på anm.	4. Leksikografisk litteratur	5. Ikkeleksikogr. litteratur
1.	4	2	2	6	0
2.	3	5	0	5	0
3.	0	2	0	1	0
4.	5	0	0	0	0
5.	0	1	0	2	2
6.	8	2	0	14	3
7.	0	2	0	2	0
8.	5	0	1	1	8
9.	8	0	0	0	1
I alt	33	14	3	31	14

Den væsentligste forskel på anmeldelserne i LexicoNordica 1 og 2 på den ene side, og LexicoNordica 13 på den anden side, er, at de i nr. 13 indeholder indirekte henvisninger til både anmeldelser (6 ud af 9) og svar på anmeldelser (2 ud af 9). Desuden er der 14 angivelser af ikkeleksikografiske værker, fordelt på 4 anmeldelser ud af 9. Det er også værd at bemærke, at 7 anmeldelser indeholder henvisninger til leksikografisk litteratur. Anmeldelserne i LexicoNordica 13 er mere videnskabelige end anmeldelserne i LexicoNordica 1 og 2, målt efter målestokken i afsnit 3.

TABEL 4. Bibliografi i anmeldelser opdelt i litteraturtyper; LexicoNordica 14–2007.

An-meldelse	1. Ord-bøger	2. An-meldelser	3. Svar på anm.	4. Leksiko-grafisk litteratur	5. Ikke-leksikogr. litteratur
1.	1	0	0	0	1
2.	5	0	0	0	3
3.	13	3	0	0	0
4.	0	0	0	0	0
5.	12	2	0	1	10
6.	12	0	0	0	1
7.	10	3	0	2	5
8.	19	11	2	14	13
9.	1	2	0	3	1
10.	4	4	0	1	1
I alt	77	25	2	21	35

Tabel 4 viser, at der overordnet er sket en opgradering af det generelle niveau for anmeldelserne. 5 anmeldelser indeholder indirekte henvisninger til leksikografisk litteratur, og 8 anmeldelser indeholder indirekte henvisninger til ikke-leksikografisk litteratur. Målt med målestokken i afsnit 3 er anmeldelserne mere videnskabelige end dem, der er undersøgt i både Tabel 1, 2 og 3. Der er dog stor forskel på, hvor mange litteraturangivelser, der er i de såkaldte videnskabelige anmeldelser. For eksempel indeholder anmeldelse nr. 1 i alt 2 angivelser i sin litteraturliste, mens litteraturlisten i anmeldelse nr. 8 indeholder 14 leksikografiske værker og 13 ikke-leksikografiske værker. En anden interessant ting er, at 6 anmeldelser indeholder indirekte henvisninger til andre anmeldelser, i alt 25. Dette viser, at den videnskabelige anmelder generelt finder andre anmeldelser relevante for sit anmelderi.

5. Er svarene på anmeldelserne videnskabelige?

Hvis anmeldelserne er videnskabeligt funderede, kan man så kræve eller forvente, at svarene på anmeldelserne også er videnskabeligt funderede? Som udgangspunkt bør man kunne forvente, at svarene på videnskabelige anmeldelser, offentliggjort i videnskabelige tidsskrifter, er videnskabelige. Dette må være et generelt krav til det, som publiceres i videnskabelige tidsskrifter. Fastholdes dette udgangspunkt, må man som minimum kunne kræve, at svarene indeholder betragtninger, der er mere dybtgående end dagligdags erkendelse, at svarene forholder sig til de i

anmeldelsen præsenterede teoretiske og metodiske grundlag, og at evt. nyt teoretisk eller fagligt grundlag introduceres i argumentationen. Lige som anmelderen bør den anmeldte i sit svar henvide til teoretisk-metodiske forudsætninger til støtte for sine argumenter, samt forskningsresultater, der går imod anmelderens indvendinger, eller som godtgør, at anmelderen tager fejl, har overset noget etc. Hvis læserne af videnskabelige tidsskrifter kan stille krav til anmelderen og anmeldelsens indhold, må læserne kunne stille tilsvarende krav til de anmeldte forfattere, der besvarer kritikken.

Er svarene på anmeldelser i LexicoNordica så videnskabelige? Man kan få et foreløbigt svar på dette spørgsmål ved at lave en tilsvarende undersøgelse af indirekte angivelser som den, der blev lavet af anmeldelserne ovenfor. LexicoNordica 1 indeholder ingen svar på ordbogsanmeldelser, men allerede i LexicoNordica 2 optræder de første svar, og Tabel 5 sammenfatter resultatet af undersøgelsen.

TABEL 5. Bibliografi i svar opdelt i litteraturtyper; LexicoNordica 2–1995.

Svar på anm.	1. Ordbøger	2. Anmeldelser	3. Svar på anm.	4. Leksikografisk litteratur	5. Ikke-leksikogr. litteratur
1.	1	0	0	0	1
2.	0	0	0	0	0
3.	0	0	0	0	0
I alt	1	0	0	0	1

Ved en første betragtning kan man se, at 2/3 af svarene på anmeldelser ikke er videnskabeligt funderede, idet 2 af anmeldelserne ikke har bibliografier med videnskabelige litteraturangivelser. Det ene værk, der henvises til, er ikke-leksikografisk.

LexicoNordica 14 indeholder ingen svar på ordbogsanmeldelser, men det foregående nummer indeholder 3 svar. Tabel 6 viser til sammenligning resultatet af den tilsvarende undersøgelse af svarene i LexicoNordica 13.

TABEL 6. Bibliografi i svar opdelt i litteraturtyper;
LexicoNordica 13–2006.

Svar på anm.	1. Ord- bøger	2. An- meldelser	3. Svar på anm.	4. Leksiko- grafisk litteratur	5. Ikke- leksikogr. litteratur
1.	6	4	3	0	0
2.	0	0	0	1	0
3.	0	0	0	0	0
I alt	6	4	3	1	0

I lighed med anmeldelserne viser disse tal, at svarene er blevet mere videnskabelige i løbet af årene. De anmeldte forfattere, der har taget til genmæle, angiver tilsammen 1 leksikografisk værk i bibliografierne, mens svar nr. 3 ikke indeholder referencer til litteratur. På baggrund af Tabel 5 og 6 må man slutte, at svarene ikke er helt så videnskabelige som anmeldelserne, men at der er sket en stigning i svarenes generelle, videnskabelige niveau over tid. Det er imidlertid interessant at se, at både anmeldelser og svar undertiden indeholder ordbogsanmeldelser og svar på anmeldelser i deres bibliografier.

Der kan være flere grunde til, at svarene ikke opererer med det samme høje niveau for erkendelsesgrundlag som anmeldelserne. Én mulighed er, at de anmeldte forfattere ikke befinder sig på samme videnskabelige niveau som anmelderne, for ikke alle ordbogsforfattere er ansat som forskere ved universiteter eller andre forskningsinstitutioner. En anden grund kunne være, at de anmeldte forfattere har haft en meget kort svarfrist. Anmeldelserne indløber ofte til redaktionen kort tid før deadline, og hvis de anmeldte forfattere skal nå at svare inden deadline udløber, sætter det dem under et betydeligt pres.

Selv om forfatterne af de anmeldte værker kan tage til genmæle, er der dog nogle faktorer, der skal tages hensyn til. For det første er det et tilbud til de anmeldte forfattere, og ikke et ultimativt krav, at de kan få deres svar med i samme nummer som anmeldelsen. For det andet udgives de færreste ordbøger – måske med undtagelse af elektroniske ordbøger – i nye og reviderede udgaver med en sådan frekvens, at den anmeldtes svar ikke kan vente. For det tredje bør det kunne bidrage til, at der bliver produceret bedre ordbøger, hvis anmelderne og de anmeldte diskuterer ud fra de samme præmisser, hvilket kan forudsætte, at man har behov for tid til at sætte sig ind i nyt stof. I denne forbindelse er det interessant, at LexicoNordicas redaktion har besluttet, at man fra 2007 ikke længere vil give de anmeldte mulighed for at få deres svar med i

samme nummer som anmeldelsen, men tidligst i det efterfølgende nummer. Tiden vil så vise, om det ændrer ved billedet præsenteret i Tabel 6.

6. Direkte litteraturangivelers betydning for anmeldelser og svar

Undersøgelsen af indirekte angivelser om litteratur i anmeldelserne og svarene giver kun et fingerpeg om disses videnskabelighed. En nærmere analyse af direkte litteraturangivelser kan være med til at give et klarere billede af den generelle tilstand. En væsentlig årsag hertil er, at referencer til især videnskabelig litteratur kan bidrage til, at anmelderen og den anmeldte præsenterer præcise og klart formulerede udsagn. De to parter behøver ikke at være tilhængere af den samme referenceramme, men anmeldelsens teoretiske fundament skal forstås af den anmeldte (og andre interessenter), hvis kommunikationen skal resultere i bedre ordbøger og bidrage til udviklingen af leksikografiske principper.

En kvantitativ undersøgelse af direkte angivelser kan be- eller afkræfte det første indtryk af anmeldelsernes ”videnskabelighed”. Undersøgelsen er baseret på de samme typer litteratur som undersøgelsen af indirekte angivelser for at muliggøre en sammenligning. Der er dog nogle generelle faktorer, der influerer på resultatet. For det første henviser anmelderne direkte til den eller de anmeldte ordbøger selv, og disse indgår ikke i tallene. For det andet henvises der i nogle anmeldelser mere end én gang direkte til samme ordbog, anmeldelse, svar, leksikografiske eller ikke-leksikografiske værk, og alle angivelserne indgår i tallene. Tabel 7 viser resultatet af undersøgelsen af 8 recensioner i LexicoNordica 1.

TABEL 7. Direkte angivelser i anmeldelser opdelt i litteraturtyper; LexicoNordica 1–1994.

Anmeldelse	1. Ordbøger	2. Anmeldelser	3. Svar på anm.	4. Leksikografisk litteratur	5. Ikke-leksikogr. litteratur
1.	5	0	0	2	0
2.	4	0	0	1	0
3.	0	0	0	1	0
4.	9	0	0	0	0
5.	0	0	0	0	0
6.	11	0	0	0	1
7.	3	0	0	0	0
8.	14	0	0	4	0
I alt	46	0	0	8	1

Tabel 7 viser et billede, der stemmer meget godt overens med resultaterne i Tabel 1. Anmeldelserne indeholder et relativt stort antal direkte henvisninger til ordbøger, og det samlede antal direkte henvisninger til leksikografisk litteratur er det samme som antallet af indirekte angivelser af leksikografisk litteratur. Den eneste væsentlige forskel mellem Tabel 1 og Tabel 7 er den direkte angivelse af ikke-leksikografiske værker, idet disse ikke er anført i anmeldelsernes litteraturlister. I denne henseende trækker anmeldelse nr. 6 ned i det samlede indtryk af anmeldelsernes videnskabelighed. Herudover adskiller anmeldelse nr. 7 sig fra de øvrige ved at være den eneste, der indeholder direkte litteraturhenvisninger i teksten uden at have en litteraturliste. Anmeldelsen angår 3 ordbøger, og disse sammenlignes med hinanden, men derudover anføres tre direkte henvisninger til andre ordbøger. Som nævnt i afsnit 3 tangerer dette det ikke-videnskabelige.

Det er dog ikke alt, man kan læse ud af tallene i Tabel 7. Anmeldelse nr. 8, Varantola (1994), indeholder 2 direkte litteraturangivelser, der ikke findes i litteraturlisten. Den ene er henvisningen til et (leksikografisk?) værk, der kun anføres ved forfatterens efternavn (Béjoint), og det andet er en henvisning til en anden ordbog end den anmeldte, og denne anføres kun ved ordbogens forkortede navn (COBUILD). Disse ikke-videnskabelige træk påvirker det samlede billede negativt. Tabel 8 viser resultaterne af undersøgelsen af direkte litteraturangivelser i de 14 recensioner i LexicoNordica 2.

TABEL 8. Direkte angivelser i anmeldelser opdelt i litteraturtyper; LexicoNordica 2–1995.

Anmeldelse	1. Ordbøger	2. Anmeldelser	3. Svar på anm.	4. Leksikografisk litteratur	5. Ikke-leksikogr. litteratur
1.	1	0	0	0	0
2.	11	0	0	7	4
3.	3	0	0	0	2
4.	0	0	0	0	0
5.	9	0	0	0	2
6.	11	0	0	1	0
7.	23	5	0	2	0
8.	0	0	0	0	0
9.	1	0	0	0	0
10.	5	0	0	0	6
11.	6	1	0	0	1
12.	9	0	0	1	1
13.	9	0	0	0	0
14.	47	0	0	6	5
I alt	135	6	0	17	21

Tallene i Tabel 8 giver anledning til følgende kommentarer. For det første indeholder 2 anmeldelser ingen direkte henvisninger, og 3 anmeldelser har kun direkte henvisninger til ordbøger. For det andet har anmeldelse nr. 11 direkte henvisninger til 6 ordbøger, 1 anmeldelse og 1 ikke-leksikografisk værk, selv om den ikke har nogen bibliografi. For det tredje henviser anmeldelse nr. 1 eksplicit til 1 ordbog uden at have en bibliografi. For det fjerde har 5 anmeldelser ingen henvisninger til leksikografisk litteratur, og 7 har ingen henvisninger til ikke-leksikografisk litteratur. Går man bag om tallene, opdager man endvidere, at anmeldelse nr. 12 henviser til 9 ordbøger og 1 leksikografisk værk, som ikke er medtaget i litteraturfortegnelsen. Sammenfattende må man konkludere, at anmeldelserne i LexicoNordica 2 har påfaldende få videnskabelige træk, hvilket stemmer overens med resultaterne i Tabel 2. Tabel 9 viser resultatet af den tilsvarende undersøgelse af recensioner i LexicoNordica 13.

TABEL 9. Direkte angivelser i anmeldelser opdelt i litteraturtyper; LexicoNordica 13–2006.

Anmeldelse	1. Ordbøger	2. Anmeldelser	3. Svar på anm.	4. Leksikografisk litteratur	5. Ikke-leksikogr. litteratur
1.	10	5	13	7	1
2.	15	9	0	7	3
3.	6	2	0	2	0
4.	7	0	0	2	1
5.	1	2	0	2	2
6.	22	4	0	12	5
7.	7	3	0	4	4
8.	14	0	1	1	10
9.	11	0	0	0	1
I alt	93	25	14	37	27

I lighed med Tabel 3 viser Tabel 9, at anmeldelserne er mere videnskabelige i LexicoNordica 13 end i LexicoNordica 1 og 2. Den væsentligste forskel på anmeldelserne i de tre numre er det relativt store antal direkte henvisninger til andre anmeldelser og svar på anmeldelser i LexicoNordica 13, men det skal dog bemærkes, at de direkte henvisninger til svar kun findes i 2 ud af de 9 anmeldelser. Dette understøtter igen indtrykket af, at anmeldelser og svar på anmeldelser har betydning for leksikografiens videnskabelige udvikling.

Tallene ovenfor viser dog en uoverensstemmelse med tallene i Tabel 3, idet anmeldelse nr. 1, 2, 4 og 7 indeholder direkte henvisninger til

ikke-leksikografisk litteratur, uden at angive denne i deres litteraturlister. Anmeldelse nr. 5 indeholder 2 direkte henvisninger til leksikografisk litteratur, der ikke findes i bibliografien. Disse ting spiller negativt ind i det samlede billede af anmeldelsernes videnskabelighed. Bag tallene gemmer der sig endnu et negativt element. Anmeldelse nr. 3 indeholder direkte henvisninger til 6 ordbøger, hvoraf 4 ikke findes i litteraturlisten; og anmeldelse nr. 7 henviser eksplicit til 7 ordbøger, hvoraf kun 3 er medtaget i bibliografien. Det første positive indtryk af resultaterne i Tabel 9 skæmmes af den ikke-videnskabelige udformning af flere af anmeldelserne. Tabel 10 viser resultaterne af undersøgelsen af direkte litteraturangivelser i recensionerne i LexicoNordica 14.

TABEL 10. Direkte angivelser i anmeldelser opdelt i litteraturtyper; LexicoNordica 14–2007.

Anmeldelse	1. Ordbøger	2. Anmeldelser	3. Svar på anm.	4. Leksikografisk litteratur	4. Ikke-leksikogr. litteratur
1.	10	0	0	0	4
2.	5	0	0	0	4
3.	12	3	0	0	1
4.	1	0	0	0	0
5.	21	4	0	3	13
6.	17	2	0	0	1
7.	74	8	0	4	12
8.	33	3	2	21	18
9.	3	3	0	2	1
10.	6	5	0	1	1
I alt	182	28	2	31	55

Tallene i Tabel 10 understøtter den foreløbige konklusion, der blev draget på baggrund af Tabel 4, nemlig at anmeldelserne er blevet mere videnskabelige over tid. Der er et større antal direkte henvisninger til ordbøger, leksikografiske værker og ikke-leksikografiske værker. Antallet af direkte henvisninger til anmeldelser og svar på anmeldelser er stort set uændret. Anmeldelse nr. 1 trækker dog ned i det samlede billede, idet 3 af de 4 ikke-leksikografiske tekster, der eksplicit henvises til i teksten, ikke findes i bibliografien.

Tabel 10 adskiller sig fra Tabel 7 på to væsentlige punkter. For det første er der relativt mange direkte henvisninger til anmeldelser i LexicoNordica 14, mens der ingen er i LexicoNordica 1. Det skal dog bemærkes, at stort set alle de anmeldelser, der henvises til i LexicoNordica 14, er anmeldelser, der er publiceret i netop LexicoNordica. For det an-

det er der 2 eksplicitte henvisninger til svar på anmeldelser i modsætning til LexicoNordica 1.

På lignende måde kan man se nærmere på svarene. Det er som sagt et kendetegn ved videnskabelige tekster, at de indeholder eksplicitte henvisninger til kildemateriale, og derfor vil en undersøgelse af, om, og i givet fald hvor mange, direkte henvisninger, der findes, være med til at gøre billedet mere skarpt. I denne forbindelse skal bemærkes, at svarene indeholder direkte henvisninger til de anmeldte værker, og disse medtages ikke. Andre værker nævnes undertiden, men medtages kun, når de fungerer som rigtige litteraturhenvisninger, ikke når der henvises til værkerne i deres egenskab af opslagsord i den anmeldte ordbog og andre opslagsbøger. Henvisninger til selve anmeldelserne medtages i det omfang, de angives i form af eller i væsentligt samme form som kildehenvisninger. Tabel 11 viser resultatet af undersøgelsen af direkte angivelser i de 3 svar i LexicoNordica 2.

TABEL 11. Direkte angivelser i svar opdelt i litteraturtyper; LexicoNordica 2–1995.

Svar på anm.	1. Ordbøger	2. Anmeldelser	3. Svar på anm.	4. Leksikografisk litteratur	5. Ikke-leksikogr. litteratur
1.	2	1	0	0	2
2.	1	1	0	0	0
3.	3	0	0	0	0
I alt	6	2	0	0	2

Tabel 11 adskiller sig fra Tabel 5 på flere punkter. For det første indeholder svarene flere henvisninger til ordbøger (6 i modsætning til 1). Desuden indeholder 2 svar direkte henvisninger til anmeldelserne af de anmeldtes ordbøger, uden at disse forekommer i en litteraturliste. Hvis man undersøger svarene nærmere, vil man i svar nr. 1 kunne se, at 2 af de eksplicit nævnte ordbøger og 1 af de nævnte ikke-leksikografiske værker ikke angives i litteraturlisten. Samlet giver dette et ikke særligt videnskabeligt indtryk af svarene. Tabel 12 viser resultaterne af undersøgelsen af svarene i LexicoNordica 13.

TABEL 12. Direkte angivelser i svar opdelt i litteraturtyper;
LexicoNordica 13–2006

Svar på anm.	1. Ordbøger	2. Anmeldelser	3. Svar på anm.	4. Leksikografisk litteratur	5. Ikke-leksikografisk litteratur
1.	9	4	7	1	0
2.	8	0	0	1	0
3.	0	0	0	0	7
I alt	17	4	7	2	7

Resultaterne i Tabel 12 stemmer overens med resultaterne i Tabel 6. De viser, at der er sket en vis videnskabeliggørelse af svarene i løbet af årene. Samtidig matcher de anmeldelserne: mere videnskabeligt funderede tekster. Der er dog én iøjnefaldende forskel mellem Tabel 12 og Tabel 6. Svar nr. 3 indeholder 7 direkte litteraturangivelser, men ingen litteraturliste. Dette påvirker det generelle billede i negativ retning. I LexicoNordica 13 er der en markant tendens til at inddrage anmeldelser og svar på anmeldelser, og dette vidner igen om disses indflydelse på den leksikografiske videnskabs udvikling.

Et stort antal henvisninger til videnskabelig litteratur er dog ikke et kvalitetstræk i sig selv. Dette skyldes, at direkte og indirekte angivelser kan bruges i forsøget på at give læseren et indtryk af, at den pågældende tekst er videnskabelig, uden at den reelt er det. Ikke desto mindre giver antallet af litteraturhenvisninger et fingerpeg om teksternes grad af videnskabelighed. Hvis forfatteren bruger henvisningerne til at bygge sin argumentation op eller sætte noget i perspektiv, er det fuldt legitimt (hvis ikke påkrævet) at henvise til ordbøger og videnskabelig litteratur. For at få en mere pålidelig vurdering af teksternes videnskabelighed kan man se nærmere på selve indholdet i anmeldelserne og svarene.

7. Samspelet mellem anmeldelser og svar

En god og saglig diskussion er altid befordrende for den videnskabelige udvikling inden for den pågældende disciplin. Diskussionens grad af videnskabelighed kan ikke kun bedømmes på baggrund af en kvantitativ undersøgelse af litteraturhenvisninger, men bør suppleres af en undersøgelse af mere kvalitativ art, en slags indholdsanalyse. Man vil for eksempel kunne finde ud af, om anmeldelse og svar hænger godt eller dårligt sammen, og eventuelt hvorfor dette er tilfældet. En nærmere undersøgelse af indholdet af svarene i LexicoNordica 2 og 13 og de tilhørende

anmeldelser kan være med til at belyse graden af videnskabelighed, blandt andet ved at se på samspillet mellem anmeldelse og svar. Der er ikke tale om en dybtgående diskursanalyse, men for hvert par fremhæves elementer, der har betydning for bedømmelsen af deres ”videnskabelighed”.

De fleste mennesker er vant til at få deres arbejdspræstationer bedømt, fx ved den årlige medarbejdersamtale. Når man udgiver en ordbog, har man ydet en arbejdspræstation, og det vil være naturligt, at denne bedømmes. Som nævnt i afsnit 3 kan man skelne mellem både videnskabelige og ikke-videnskabelige anmeldelser, men uanset hvilken type der er tale om, så bør ordbogsforfatteren – og for den sags skyld andre, ikke mindst anmelderen – lægge sig Friedrich Nietzsches ord på sinde: ”Never ignore, never refuse to see, what may be thought against your thought” (Dunleavy 2003:134). Med Nietzsches ord in mente er det tid at se nærmere på forholdet mellem anmeldelser og svar.

7.1. Svarene i LexicoNordica 2–1995

Det første svar er Dollerup/Nielsen (1995), som er svar nr. 1 i Tabel 5 og 11. Svaret er en reaktion på anmeldelsen af deres ordbog i samme nummer, Bergenholtz (1995), anmeldelse nr. 2 i Tabel 2 og 8. Som det fremgår af Tabel 2 og 8, opfylder anmeldelsen kravene til en videnskabelig anmeldelse ved bl.a. at indeholde 17 indirekte og 22 direkte litteraturhenvisninger. Anmeldelsen berører ordbogens byggede og datatyper, især grammatik med vægt på morfologi, og hvorvidt disse data opfylder brugernes behov i forskellige situationer. Dollerup/Nielsen (1995) tager eksplicit stilling til konkrete kritikpunkter, der er fremført i anmeldelsen vedrørende grammatik og brugerbehov, og er på direkte bølgelængde med anmelderen. Bortset fra en beskrivelse af baggrunden for ordbogen forholder de anmeldte sig til anmeldelsens punkter, selv om det af Tabel 5 og 11 fremgår, at de ikke er lige så flittige til at henvise til litteratur i deres argumentation. Selv om de ikke altid er enige med anmelderen, så er Dollerup/Nielsen (1995:157) fuldt bevidst om deres rolle i den videnskabelige diskussion:

Måske kan nogen mene, at der er skudt spurve med kanoner, men vi håber hans kommentarer – og vores forklaringer – kan bidrage til ’metaleksikografien’.

Det næste svar er nr. 2 i Tabel 5 og 11, Pietarinen (1995), som er svar på anmeldelse nr. 8 i Tabel 2 og 8, Mattsson (1995). Tallene viser, at denne

anmeldelse ikke opfylder kravene til videnskabelige anmeldelser. Den indeholder ingen indirekte litteraturangivelser, og ud over eksplicite henvisninger til den anmeldte ordbog, er der heller ingen direkte angivelser. Mattsson (1995) fokuserer på ordbogens lemmaliste med finske termer og definitioner, indeks på de øvrige sprog, lemmaselektion med hovedvægten på (forældede) svenske termer og termer på de øvrige sprog. Som det fremgår af Tabel 5 og 11, indeholder Pietarinen (1995) ingen indirekte litteraturangivelser, og af direkte angivelser er der primært henvist til den anmeldte ordbog selv og anmeldelsen. I modsætning til det første par befinder både anmeldelsen og svaret i dette andet par sig på det ikke-videnskabelige niveau. Indledningsvis forholder Pietarinen (1995:219) sig generelt til anmeldelsens kritik ved at sige: ”Jag medger gärna, att merparten av Mattssons ställvis bitande kritik är motiverad”. Efterfølgende forholder den anmeldte sig direkte til konkrete kritikpunkter, især den manglende selektion af nye termer, uensigtsmæssige definitioner, kritikken af de forældede angivelser i den svenske del af ordbogen samt forskellen i lemmatal på de otte sprog. Anmelderen og den anmeldte er således på samme bølgelængde i diskursen, og den anmeldte forholder sig på en fagligt forsvarlig måde til konkrete kritikpunkter, uanset om han er enig eller uenig med anmelderen. Det gode samspil mellem anmeldelsen og svaret illustreres også af svarets afsluttende bemærkning: ”Trots dessa anmärkningar är Mattssons kritik på det hela taget väl grundad och till stor nytta för det fortsatta arbetet” (Pietarinen 1995:220).

Det tredje og sidste svar er Rudman (1995), der er en reaktion på to anmeldelser i *LexicoNordica* 1, Olofsson (1994a og 1994b), som er anmeldelse nr. 6 og nr. 7 i Tabel 1 og 7. Som det fremgår af kommentarerne til Tabel 7, er anmeldelserne ikke videnskabeligt funderede. Tabel 5 og 11 viser, at svaret heller ikke er videnskabeligt funderet, så de to tekster befinder sig på samme niveau. Det er ikke nødvendigt at komme ind på, hvad anmeldelserne fokuserer på, idet svaret kun forholder sig meget overfladisk til to kritikpunkter: At ordbøgerne har skiftet navn (forlags-skift), og antallet af lemmata. Derudover forholder svaret sig ikke til nogen af de punkter, der tages op i anmeldelserne. Dette er med til at bekræfte det videnskabeligt negative indtryk, man får af de kvantitative undersøgelser nævnt ovenfor, især fordi den anmeldte reelt ikke forholder sig til de kritikpunkter, der rejses i anmeldelserne. Afslutningsvis peger svaret på et etisk problem, nemlig anmelderens tilknytning til konkurrerende ordbøger. Her introduceres et vigtigt aspekt af ordbogs-anmeldelse, nemlig det som i Nielsen (2003:42) kaldes neutralitetsforudsætningen:

Neutralitetsforudsætningen indebærer endvidere, at anmelderens personlige forhold til den anmeldte ordbog, forfatteren og forlaget ikke må have indvirkning på, om bedømmelsen af enkelte aspekter eller ordbogen i sin helhed er (overdrevent) positiv eller (overdrevent) negativ. Sammenfattende kan man sige, at det bør være enhver ordbogsanmelders pligt at give en fair, og gerne fyldestgørende, beskrivelse og bedømmelse af den pågældende ordbog.

Der er ingen tvivl om, at dette aspekt skal tages alvorligt. Dette betyder endvidere, at man kun bør introducere det i et svar på en anmeldelse, hvis man underbygger sin påstand og derved godtgør, at der er sket brud på neutralitetsforudsætningen. Rudman (1995) godtgør ikke sin påstand. Da dette punkt nu er bragt på bane, har LexicoNordicas redaktion ladet anmelderen afgive replik, Olofsson (1995). Heri tages der direkte stilling til problemet, som i den konkrete situation afvises, og Olofsson (1995:345) afslutter med en kommentar, alle anmeldere, anmeldte ordbogsforfattere og forlag kunne have glæde af at læse:

För övrigt anser jag att ordboksförlagen bör vara tacksamma för den gratiskonsultation som det innebär att få produkterna recenserade i en vetenskaplig tidskrift. Om en recension sedan leder till att förlaget gör obehagliga upptäckter, är det inte den mest konstruktiva åtgärden att försöka misstänkliggöra recensenten. Att avrätta budbäraren är ingen lösning på de problem han berättar om.

Man må slå fast, at anmelderen og den anmeldte ikke er på bølglængde. Man får det indtryk, at den anmeldte reelt ikke ønsker at forholde sig til den fremførte kritik (i hvert fald ikke offentligt), og så er den diskussion ikke længere. Anmeldelsen bidrager muligvis til den videnskabelige udvikling af leksikografien, men det gør svaret ikke.

7.2. Svarene i LexicoNordica 13–2006

Alle anmeldelser og svar i denne del af sammenligningen er offentliggjort i det samme nummer. Det første svar er Lorentzen/Trap-Jensen (2006), svar nr. 1 i Tabel 6 og 12, der er en kommentar til Bergenholtz/Vrang (2006). Anmeldelsen er nr. 1 i Tabel 3 og 9 og tilhører med sine 14 indirekte og 36 direkte litteraturangivelser kategorien videnskabelige anmeldelser. Anmelderne fokuserer på ordbogsfunktioner, især reception, produktion og dokumentation, målgrupper, lemmabestand og data, herunder forklaringer, grammatik, synonymer og antonymer. Svaret tilhører samme kategori som anmeldelsen: den videnskabelige. Lo-

rentzen/Trap-Jensen (2006) forholder sig eksplicit til de rejste kritikpunkter og gør det klart, hvorvidt de er enige eller uenige med anmelderne. Selv det teoretiske grundlag tages under behandling: ”Heller ikke i den aktuelle anmeldelse snydes læseren for Bergenholtz/Vrangs yndlingsdisciplin: det typologiske skoleridt” (Lorentzen/Trap-Jensen 2006: 200). Det er klart, at anmelderne og de anmeldte er på bølgelængde, og der er tale om en saglig diskussion, der er præget af, at parterne ikke altid er enige. Argumentationen i både anmeldelse og svar er videnskabeligt funderet med bl.a. henvisninger til anmeldelser og anden litteratur, der bruges til at underbygge argumentationen.

Jónsson (2006), svar nr. 2 i Tabel 6 og 12, er en reaktion på kritikken i Hallsteinsdóttir (2006), der er nr. 2 i Tabel 3 og 9. Anmeldelsen er en videnskabelig anmeldelse, idet den bl.a. indeholder 13 indirekte litteraturangivelser og 34 direkte angivelser. Hallsteinsdóttir (2006:209–210) gør opmærksom på, at anmeldelsen er en teoretisk-metodisk diskussion, der kategoriserer ordbogen som en produktionsordbog. Fokus for ordbogens trykte udgave er på byggede, lemmaliste (antal og ordklasser), datatyper, især grammatik, liste over ordforbindelser, inkl. selektion, fraseologismer og orddannelser. I forbindelse med udgaven på cd-rom fokuserer Hallsteinsdóttir (2006:222–226) på søgning og funktionaliteter. Som det fremgår af Tabel 6 og 12, hører svaret til i samme kategori, dvs. den videnskabelige, omend i den lettere ende af spektret sammenlignet med anmeldelsen. Det fremgår med det samme af svaret, at anmelderen og den anmeldte er på bølgelængde. Jónsson (2006:229) angiver eksplicit, at svaret anlægger et primært teoretisk perspektiv. Ordbogsforfatteren fokuserer på ordbogens teoretisk-metodiske forudsætninger, og han forholder sig direkte til de enkelte kritikpunkter med særligt henblik på den anmeldte ordbog som produktionsordbog. Selv om anmelderen og den anmeldte ikke altid er enige, er der tale om en saglig diskussion, hvor begge parter benytter sig af litteraturhenvisninger til at understøtte deres argumentation.

Det sidste sæt tekster består af Stefánsson (2006), svar nr. 3 i Tabel 6 og 12, som indeholder forfatterens kommentarer til anmeldelsen af hans ordbog i Pálfi/Lindholm (2006). Som det fremgår af nr. 8 i Tabel 3 og 9, er der tale om en videnskabelig anmeldelse, idet den bl.a. har 15 indirekte og 26 direkte litteraturangivelser. Pálfi/Lindholm fokuserer i deres anmeldelse på ordbogens layout, illustrationer, indholdet af for- og bagtekst, lemmalisten, herunder lemmabestand, ordbogsfunktioner og -strukturer. Tabel 6 og 12 viser, at svaret på anmeldelsen tilhører kategorien ikke-videnskabelige tekster. Anmeldelse og svar befinder sig dermed ikke på samme niveau. Stefánsson (2006) tager dog fat på de oven-

for nævnte kritikpunkter, men argumentationen bærer generelt præg af, at anmelderne og den anmeldte befinder sig på forskellige erkendelsesniveauer, fx:

Bogen er i øvrigt alle andre steder, den har været omtalt, blevet overdådigt modtaget, i en række avis- og tidsskriftn anmeldelser. Jeg er blevet interviewet til flere dagblade og i bl.a. DR og SKY Radio. (Stefánsson 2006:341)

Da ordbogsforfatteren ikke angiver, hvilke tidsskrifter der har anmeldt ordbogen, må man slutte, at der er tale om ikke-videnskabelige tidsskrifter, og hverken DR (Danmarks Radio) eller SKY Radio er kendt for deres videnskabelige udsendelser, i hvert fald ikke vedrørende leksikografien, dens genstandsområde, teorier og metoder. Stefánsson (2006:342) forstærker indtrykket med følgende udsagn:

En anmelder – i tidsskriftet *Religion* – havde forsøgsvis ladet sin søn i 6. klasse læse i bogen, og sønnen var begejstret og forstod tilsyneladende hvad der stod.

Igen ser man en forskel på erkendelsesniveau: Der er og bør være forskel på, hvordan videnskabelige anmeldere og en elev i folkeskolens 6. klasse bedømmer en ordbog. Og som anført i afsnit 3 er der forskel på det dagligdags og det videnskabelige erkendelsesniveau. Der er ikke noget i vejen for, at man på ét erkendelsesniveau kommer frem til én bedømmelse, mens man på et andet niveau bedømmer ordbogen anderledes. Det skyldes, at anmelderne har forskellige udgangspunkter teoretisk, metodemæssigt, begrebsmæssigt og erfaringsmæssigt, og hvis man ikke er sig dette bevidst, taler man ofte forbi hinanden.

Et andet sted, hvor dialogen mellem anmelderne og den anmeldte går i stykker, er ved forfatterens kommentarer til Pálfi/Lindholms kritik af manglende teoretiske overvejelser om ordbogens funktioner. Stefánsson (2006:343) tager til genmæle med følgende argumentation:

Kritikken af manglen på refleksion over ”ordbogens funktion” og ”ordbogens målgruppe” skyder helt ved siden af. Bogen er et leksikon med ofte ganske lange og essayistisk udformede artikler; nogle artikler rummer sandsynligvis den mest omfattende information og tydning af emnet på dansk, fx en række symbolartikler. Selvfølgelig er der også de ganske korte, faktuelle, ordbogslignende opslagsord. Denne dobbelthed i måden at udforme artiklerne på viser igen et hovedsigte med bogen: Dens hensigt er at beskrive mytologiens univers og dens efterliv i både levende, reflekterende, fortolkende storartikler og at skrive tæt, komprimerende og faktuel.

Dette er ganske givet rigtigt, men det er tydeligt, at den anmeldte forfatter ikke er bekendt med den teoretiske ramme, anmelderne befinder sig inden for (se fx Bergenholtz/Tarp 2005). Hvis den anmeldte forholder sig til en konkret teoretisk vinkel i anmeldelsen, må man forvente, at han eller hun er bekendt med det teoretiske grundlag; ellers er der ingen grund til at inddrage sig på en diskussion. I dette tilfælde må man konkludere, at anmeldelsen bidrager til leksikografiens videnskabelige udvikling, men at svaret ikke formår at gøre dette.

7.3. Man kan udtrykke sig på mange måder

Samspelet mellem anmeldelserne og svarene kommer især til udtryk, når man ser på erkendelsesniveauernes (a)symmetri, og om den anmeldte forholder sig til de rejste kritikpunkter. Ud over teksternes funktion er brugen af direkte litteraturhenvisninger til støtte for argumentationen en vigtig faktor. En yderligere parameter er deltagernes pragmatisk-lingvistiske kompetence, altså om indholdet af deres udsagn bliver realiseret i en i konteksten passende form.

At formulere en konkret kritik i en anmeldelse kan være noget af en balanceakt. Ofte står valget mellem flere potentielle positive eller negative udtryksformer. Et af problemerne er, at videnskabelige anmeldere gerne må give udtryk for en vis autoritet, idet de formodes at besidde relevant ekspertise inden for deres område. Og hvordan gør man bedst det? For eksempel er en direkte, hård, ubarmhjertig, negativ kritik, holdt i skarpe vendinger, måske nok præcis og kan vidne om stor autoritet, men den er ikke i sig selv udtryk for videnskabelighed. En mild, elegant, indirekte formuleret negativ kritik, der er viklet ind i fløjlsbløde ord, kan udmærket være glimrende prosa, men er ikke i sig selv udtryk for videnskabelighed. Den rigtige løsning i hvert enkelt tilfælde ligger et eller andet sted mellem de to modpoler. Det er under alle omstændigheder noget, man skal tage stilling til, for hvis anmelderen mener, at noget er godt/rigtigt eller dårligt/forkert, skal dette fremgå af anmeldelsen – i modsat fald kan man blive beskyldt for at give køb på videnskabeligheden.

En gennemlæsning af de udvalgte svar i LexicoNordica viser en vis afstandtagen til nogle anmelderes formuleringer. Svarene i LexicoNordica 2 indikerer, at de anmeldte overvejende er tilfredse med anmeldernes evne til at formidle deres positive og negative kritik. Der er i hvert fald ingen eksplicitte beklagelser over anmeldernes stil, men Pietarinen (1995:219) henviser dog til anmelderens ”bitande kritik”. To ud af tre

svar i LexicoNordica 13 indeholder derimod eksplicit kritik af anmeldernes formuleringer. Lorentzen/Trap-Jensen (2006:207) afslutter deres svar med følgende kommentar:

Til slut vil vi om tonen i Bergenholtz/Vrangs anmeldelse sige at vi håber den har bidraget til læsernes underholdning. Selv foretrækker vi at føre videnskabelige diskussioner i en anden stil.

Og Stefánsson (2006:341) indleder sit svar med følgende bemærkning:

Der er en slags overvidenskabelighed i artiklens begrebsapparat og ofte en unødvendig bedreven, som det ærlig talt ikke har været rart at møde.

Hvorvidt anmeldernes stil og ordvalg er acceptabelt, må læseren selv afgøre i den konkrete situation. Generelt er det vigtigt at udtrykke sin kritik, positiv som negativ, så præcist som muligt, så læseren ikke er i tvivl om, hvad der siges. Hvis kritikken er vagt eller indirekte formuleret, kan især den negative kritik føles ”mildere”, men vage eller indirekte udsagn er potentielle usikkerhedsmomenter i diskursen: De kan skabe tvivl, usikkerhed, misforståelse osv. hos læseren. Så længe anmelderen fremfører en objektiv og saglig kritik, er det vigtigt, at han eller hun formulerer den på en sådan måde, at den ikke kan misforstås, ikke skabe tvivl osv. Hvis den anmeldte accepterer udtryk som ”overdådigt modtaget” og ”begejstret”, som må siges at være stærkt positivt ladede udtryk, er der ikke nogen åbenlys grund til at opponere mod brugen af udsagn, der er negativt ladede i en tilsvarende grad, hvis de er udtryk for en faglig relevant og velbegrunnet vurdering samt opfylder relevans- og væsentlighedsforudsætningerne beskrevet i Nielsen (2003: 41).

Det er afgørende, at videnskabelige anmeldelser forholder sig til deres emne på en videnskabeligt acceptabel måde. Skal anmeldelserne bidrage til den leksikografiske videnskabs udvikling, er det nødvendigt at udsagnene er præcise og entydige, uanset om de er positive eller negative. Og er der væsentlige faktuelle kritikpunkter med hensyn til leksikografiske eller faglige aspekter, bør dette fremhæves. Anmelderne må ikke have berøringsangst. Går man efter bolden og ikke efter manden, så må man acceptere saglig og videnskabeligt funderet kritik. Denne bør anmelderen formulere på en sådan måde, at han eller hun selv ville kunne acceptere den, hvis den var rettet mod anmelderen selv.

Uanset hvad man måtte mene om stilniveauet i anmeldelser generelt eller i konkrete eksempler, er det vigtigt at slå én ting fast: Enhver, der

får en dårlig behandling, er i sin gode ret til at protestere. Men det er lige så vigtigt at slå fast, at en dårlig anmeldelse, dvs. en negativ evaluering, ikke nødvendigvis er det samme som en dårlig behandling.

8. Afsluttende bemærkninger

Selv om anmeldelser af ordbøger spiller en betydelig rolle, bliver de nedvurderet i den overordnede forskningsevaluering. Og dette selv om de er peer-reviewed og publiceret i anerkendte, internationale tidsskrifter. Hvis man skal have anmeldelserne til at tælle med i den overordnede forskningsevaluering, er det nødvendigt, at anmeldelserne bliver opfattet som videnskabelige tekster, der bidrager til udviklingen af den leksikografiske forskning. Der er i anmeldelserne generelt for få direkte og indirekte henvisninger til litteratur, som understøtter analyser, fortolkninger og vurderinger. Svarene vurderes til at ligge endnu lavere kvalitetsmæssigt, hvilket kan resultere i et dårligt samspil mellem anmeldelse og svar. Et første skridt på vejen til at højne kvaliteten vil være at gøre anmeldelserne og svarene mere videnskabelige.

En generel videnskabeliggørelse af ordbogsanmeldelserne involverer tre aktører. Anmelderne bør overveje at støtte deres analyse, fortolkning og vurdering på videnskabelig litteratur i større omfang end hidtil. Dette kan ske ved at lade indirekte og direkte litteraturangivelser indgå i anmeldelserne på en sådan måde, at de direkte angivelser er med til at understøtte analyserne, fortolkningerne og vurderingerne. Man kan endda sige, at den videnskabelige anmelder ikke bare har en ret, men også en pligt, til at forfægte sit forskningsmæssige standpunkt og præsentere leksikografiens videnskabelige niveau.

Forfatterne af de anmeldte ordbøger vil kunne drage fordel af de videnskabeligt funderede anmeldelser, når de formulerer deres svar. De vil være i stand til bedre at kommentere de rejste kritikpunkter og sætte sig ind i den teoretiske referenceramme, som anmelderne arbejder inden for. Derved kan de basere deres svar på samme teoretisk-metodiske fundament, medmindre de foretrækker et andet. Under alle omstændigheder giver anmelderne de anmeldte et fingerpeg om, hvad der skal til, for at de to parter befinder sig på samme erkendelsesniveau.

Den tredje aktør er mindst lige så vigtig som de to første. Redaktørerne af LexicoNordica må påtage sig det ansvar, det er, at være redaktører af et videnskabeligt tidsskrift, der har som sit erklærede mål at opretholde en høj videnskabelig kvalitet. Anmeldelserne og svarene herpå bliver bedømt af redaktørerne og redaktionskomitéen, og disse personers

vigtigste opgave er at værne om tidsskriftets objektivitet samt dets videnskabelige og faglige integritet. Således vil man også kunne undgå for stor asymmetri mellem anmelderens og den anmeldtes erkendelsesniveau. I betragtning af, at anmeldelserne og svarene på anmeldelser i *LexicoNordica* ofte fylder mere end de videnskabelige tematiske og ikke-tematiske bidrag, bør man overveje at justere de krav, man stiller til ordbogsanmeldelser og svar.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning 1995: Dansk Grundbog. I: *LexicoNordica* 2, 147–156.
- Bergenholtz, Henning/Frandsen, Finn 1997: At anmelde i *Hermes* – tidsskrift for sprogforskning. I: *Hermes* 19, 169–183.
- Bergenholtz, Henning/Malmgren, Sven-Göran 1995: Förord. I: *LexicoNordica* 2, 1–3.
- Bergenholtz, Henning/Tarp, Sven 2005: Wörterbuchfunktion. I: Irmhild Barz/Henning Bergenholtz/Jarmo Korhonen (Hrsg.): *Schreiben, Verstehen, Übersetzen, Lernen*. Frankfurt am Main: Lang, 11–25.
- Bergenholtz, Henning/Vrang, Vibeke 2006: Den Danske Ordbog: en ordbog for lingvister! I: *LexicoNordica* 13, 185–196.
- Collin, Finn et al. 1995: *Humanistisk videnskabsteori*. København: Danmarks Radio Forlaget.
- Crix, Jonathan 2004: *The Foundations of Research*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Dollerup, Cay/Nielsen, Inge Padkær 1995: Svar på Henning Bergenholtz' anmeldelse. I: *LexicoNordica* 2, 157–160.
- Dunleavy, Patrick 2003: *Authoring a PhD. How to Plan, Draft, Write and Finish a Doctoral Thesis or Dissertation*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hallsteinsdóttir, Erla 2006: I ordenes store verden. I: *LexicoNordica* 13, 209–228.
- Jónsson, Jón Hilmar 2006: Kommentar til anmeldelsen *I ordenes store verden*. I: *LexicoNordica* 13, 229–236.
- Lorentzen, Henrik/Trap-Jensen, Lars 2006: Den Danske Ordbog: en ordbog for eksperter, godtfolk og almindeligt interesserede. Et svar til Henning Bergenholtz/Vibeke Vrang. I: *LexicoNordica* 13, 197–208.
- Mattsson, Björn-Eric 1995: Dataordbok på åtta språk. I: *LexicoNordica* 2, 211–218.

- Nielsen, Sandro 2003: Anmeldelse af ordbøger. I: *LexicoNordica 10*, 27–44.
- Olofsson, Arne 1994a: Norstedts stora engelsk-svenska ordbok, andra upplagen, Stockholm: Norstedts 1993; Norstedts stora svensk-engelska ordbok, andra upplagen, Stockholm: Norstedts. I: *LexicoNordica 1*, 281–292.
- Olofsson, Arne 1994b: Engelsk ordbok. Engelsk-svensk/svensk-engelsk. Stockholm: Natur och Kultur, 1992; Bengt Oreström, Engelsk ordbok, andra upplagan, Lund: Gustava, 1993; Kerstin Petti & Vincent Petti, Norstedts lilla engelska ordbok, andra upplagan. Stockholm: Norstedts, 1993. I: *LexicoNordica 1*, 293–300.
- Olofsson, Arne 1995: Svar på Eva Rudmans kommentarer. I: *LexicoNordica 2*, 344–345.
- Pálfi, Loránd-Levente/Lindholm, Johnny 2006: Et nyt leksikon om nordisk mytologi. I: *LexicoNordica 13*, 325–339.
- Pietarinen, Ilmari 1995: Svar till Björn-Eric Mattsson. I: *LexicoNordica 2*, 219–220.
- Ripfel, Martha 1989: *Wörterbuchkritik. Ein empirische Analyse von Wörterbuchrezensionen*. Tübingen: Niemeyer.
- Rudman, Eva 1995: Kommentar till Arne Olofssons recensioner av engelska ordböcker. I: *LexicoNordica 2*, 343.
- Stefánsson, Finn 2006: Bemærkninger til Loránd-Levente Pálfi og Johnny Lindholms artikel ”Et nyt leksikon om nordisk mytologi”. I: *LexicoNordica 13*, 341–345.
- Tarp, Sven 2006: *Leksikografien i grænselandet mellem viden og ikke-viden. Generel leksikografisk teori med særlig henblik på lørnerleksikografi*. Århus: Handelshøjskolen i Århus.
- Varantola, Krista 1994: Suomen kielen perussanakirja – Finsk basordbok. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. 1990–1994. I: *LexicoNordica 1*, 309–317.
- Wiegand, Herbert Ernst 1998: *Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte. Kritik und Automatisierung der Lexikographie*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Zgusta, Ladislav 1971: *Manual of Lexicography*. The Hague: Mouton.

Sandro Nielsen
Lektor
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen, Aarhus Universitet
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Århus V
sn@asb.dk

*Loránd-Levente Pálfi, Patrick Leroyer,
Adam Wagner & Spiros Divaris Vesterdahl*

Skomager, bliv ved din læst! Om politologiske leksika, politik i leksika og leksikografiske værktøjer

Seeing dictionaries as the lexicographic tools they truly are, this paper seeks to give a critical overview of Danish dictionaries of political science published at the turn of the 21st century. The methodology applied in our research is new and is based on the calibration principle of dictionaries as lexicographically structured reference sources. The focus of the study is on external access structures, the article stock, and the treatment of data from the user's perspective. Ideally, LSP dictionaries should have advanced needs-adapted access structures, devised according to clearly defined, functional principles. The dictionaries examined in this paper, however, leave much to be desired in this respect. Therefore, in several cases functional changes and improvements are proposed. Also the problems of biased definitions and their questionable value to the user are discussed. Furthermore, it is suggested that the optimal LSP dictionary should include not only encyclopaedic but also linguistic information, as a combination of communicative and cognitive functions enhances external accessibility of any lexicographical product.

1. Fra bananrepublik til leksikografiske værktøjer

Der er gået politik i leksikografien. Danmark er en bananrepublik, Israel en racistisk, imperialistisk apartheid-slyngelstat, og Rote Armee Fraktion samt deres italienske pendant Røde Brigader var ikke terrorister, men aktivister for ikke at sige ædle folkehelte. Således lyder den sofistikerede analyse i *Leksikon for det 21. århundrede* (også kaldet *Leksikon.org*), som ifølge Studieportalen.dk sammen med *Wikipedia* er det mest anvendte leksikon på nettet i Danmark. At dette internetleksikon, som er vederlagsfrit tilgængeligt for enhver på www.leksikon.org, anbefales af alskens offentlige institutioner såsom Fagenes Infoguide,¹ Dansk Institut for Internationale Studier, Danmarks Biblioteksskole m.fl., er mildt sagt foruroligende. ”Et godt udgangspunkt for en hurtig introduktion til et emne”, hedder det fx i Fagenes Infoguide, og artiklerne vurderes som

---

¹ Fagenes Infoguide er en portal under Undervisningsministeriet og har til formål at ”præsentere de bedste link på nettet til undervisningsbrug”, som vel at mærke er ”vurderet af [...] fagredaktører” (www.infoguide.emu.dk).

”grundige og lødige”, samtidig med at brugeren forsikres om, at værkets ”venstreorienterede baggrund” kun ”skinner [...] igennem i valg og længde af emner” – og altså ikke i behandlingen af dem. Lignende skudsmål finder man på en lang række hjemmesider landet over.² Med sådanne anbefalinger kan det ikke overraske, at de ca. 3.200 artikler i *Leksikon.org* i gennemsnit læses omkring 50.000 gange dagligt (Jensen 2008).

Værket skal imidlertid ikke behandles yderligere her, da det falder uden for rammerne af nærværende bidrag, som kun interesserer sig for bogtrykte medier og herunder fagleksika inden for politologi. *Leksikon.org* er et digitalt universalleksikon – om end muligvis med slagside til politiske emner.

Med nærværende artikel vil vi give en kritisk oversigt over nogle af de eksisterende danske politologileksika. En metonymisk ”som fod i hose”-tilpasningstankegang skal illustrere vores metodologiske fremgangsmåde. Leksika og ordbøger er leksikografiske værktøjer, og som alle andre værktøjer skal de afbalanceres og justeres; de skal tilpasses. I værktøjsmagernes fagsprog taler man om hhv. **kalibrering**, **dekalibrering** og **rekalibrering**, når værktøjerne skal optimeres, når de kommer ud af justering, og når de på ny skal indstilles og tilpasses. Etymologisk set kan *kaliberen* opfattes som metafor på det leksikografiske arbejde og på den funktionelle metaleksikografi. *Kalon pous* er oprindeligt det fodformede stykke træ, som den antikke græske skomager brugte til at forme skoen efter, så denne kunne passe fuldstændigt til sin bruger og dennes intenderede brug af skoen og derved udfylde sine *funktioner* (på dansk har vi ordet *læst*, som er det fodformede redskab, hvorover skomageren skærer og syr fodtøj).

Oversigten er ikke tænkt som en indføring i eller anmeldelse af hvert enkelt af de nedenfor nævnte værker. Det er den ydre tilgængelighed, lemmasektionen hhv. artikelbestanden og databehandlingen, vi primært vil analysere. I enkelte tilfælde vil vi give forslag til ændringer eller tilføjelser. I forbindelse med databehandlingen vil vi bl.a. diskutere datamanipulation og tendentiøse udredninger samt disses tvivlsomme værdi for brugeren.

Der er ikke tilstræbt en fuldstændig oversigt over alle danske politologileksika, men foretaget et udvalg. Ældre leksika (som fx Henningsen 1948) samt delfagsleksika (som fx Nedergaard 2004) vil ikke

---

² Det er muligt, at nogle af de her nævnte oplysninger slet ikke vil være verificerbare på det tidspunkt, hvor nærværende artikel er publiceret, da afsløringen (dvs. Jensen 2008) og den efterfølgende debat i aviserne til den tid med al sandsynlighed vil have haft sin effekt.

blive taget i betragtning. Vi vil koncentrere os om helfagsleksika fra nyere og nyeste tid, nemlig de følgende (opstillet i kronologisk rækkefølge efter udgivelsestidspunkt):

Andersen, Gorm Bagger 1996: *Samfundsvidenskabeligt minilex*. Ekstern redaktion: Jacob Graves Sørensen, Conni Steensgård. 1. udgave, 1. oplag. København: Gyldendal. (= MINI).

Pedersen, Mogens N./Kjell Goldmann/Øyvind Østerud (red.) 1997: *Leksikon i statskundskab*. 1. udgave, 1. oplag. København: Akademisk Forlag. (= STAT).

Hansen, Peter Nørbæk/Palle Qvist 2006: *Samfundslæx*. 3. udgave, 1. oplag. København: Gyldendal. (= SAMF).

Knudsen, Tim (red.)/Rebecca Adler-Nissen/Carina S. Bischoff/Karina Pedersen/Karsten Ronit/Bo Rothstein/Jens Peter Frølund Thomsen/Marlene Wind/Uffe Østergård 2007: *Kernebegreber i politik*. 2. udgave, 2. oplag. København: Thomson. (= POL). [uændret i forhold til 2. udgave, 1. oplag 2004]

2. Bruger-, data-, og tilgangskalibrering af leksikografiske værktøjer

Politologileksika er leksikografiske værktøjer, der, som alle andre typer leksikografiske værktøjer, er konciperet til referencebrug. Brugerne slår op i dem for at finde hurtigt frem til netop de data og informationer, de har brug for ud fra de behov, de har i forskellige typer informationssøgningssituationer. Denne funktionelle **accessologi** (jf. Tarp 2008:7) har to vigtige konsekvenser: For det første er politologileksika, der i sig selv har fokus på politologiske data, oplagte beviser på, at leksikografien er en selvstændig disciplin. For det andet er leksikografien en interdisciplinær disciplin, der i teori og praksis opstår, udvikler sig og forandrer sig i spændingsfeltet mellem bruger, data og tilgang. På godt og ondt.

For at opfylde deres funktioner og for stadig at kunne forandre sig og udvikle sig fremover skal leksikografiske værktøjer nødvendigvis gennem en nøje afstemt bruger-, data-, og tilgangskalibreringskæde. Kalibreringen af de leksikografiske værktøjer, hvori brugeren kommer i første position, er bestemmende for hele kalibreringskæden, der netop har til formål at sikre den brugertilpassede datatilgang, som er leksikografiens *raison d'être*.

Dekalibrering af de leksikografiske værktøjer indebærer til gengæld risiko for en kompromittering af funktionerne og er bestemt af tre grundlæggende leksikografiske scenarier:

- (1) Leksikografien sætter ensidigt fokus på data – dataindhold, databehandling og datarepræsentation – på bekostning af hensyn til bruger og tilgang. Dette vil ofte være tilfældet i leksikografiske projekter, hvori bestemte lingvistiske, terminologiske eller snævre faglige hensyn sætter sig på den leksikografiske dagsorden i form af ikke-leksikografiske teorier og metodologier. Dette vil også blive tilfældet i prestigefyldte nationale projekter, hvor kultur- og sprogpoltiske hensyn præger den leksikografiske dagsorden.
- (2) Leksikografien sætter ensidigt fokus på (for)brugeren og lader denne styre opbygning af de leksikografiske værktøjer på bekostning af hensyn til data og tilgang. Dette er fx tilfældet i den såkaldte bottom-up-leksikografi eller i den kommercielle leksikografi, hvor udbud og afsætning som bekendt styres af de intenderede (for)brugeres efterspørgsel.
- (3) Leksikografien sætter ensidigt fokus på tilgang og lader informationsteknologien og elektronikken overtage føringen på bekostning af hensyn til bruger og data. Dette er fx tilfældet i softwarebaserede, GPSstyrede leksikografiske produkter, der kan konsulteres trådløst på mobile terminaler og lommecomputere.

Ved udarbejdelse af politologiske leksika er der en potentiel fare for dekalibrering af type (1), hvori behandling og repræsentation af de politologiske data vil få første prioritet. I det følgende vil det komme frem, hvordan dette indvirker på de politologiske leksikas funktioner. Undervejs vil der blive peget på en række muligheder for recalibrering.

3. Genuine funktioner: utilstrækkelig situations- og brugertilpasning

En ordbogs lemmasektion skal ses i forhold til dens genuine funktioner, jf. Bergenholtz (2003). MINI, STAT, SAMF og POL er traditionelle kognitivt-funktionelle ordbøger primært konciperet til brug ved vidensproblemer (et kognitivt brugerbehov) og sekundært til brug ved tekstreceptionsproblemer (et kommunikativt brugerbehov).

Hvis en ordbog skal imødekomme brugersituationen tekstreception, er det vigtigt, at den bl.a. også indeholder lemmavarianter (fx bøjningsformer og forkortelser eller kortformer af de givne ord), jf. Bergenholtz (1994c:101, 105; 2003:86). Dette er der kun taget højde for i SAMF (man finder fx ikke blot *Centrumdemokraterne* men tillige *CD*; sidstnævnte med en henvisning til førstnævnte). Praksis i SAMF er dog ikke optimal, da mange leksemer, som brugeren under tekstlæsning støder på i en bestemt form (fx adjektiver som ”monetarisk” m.fl.), i værket kun figurerer i deres substantivform (fx ”monetarisme”). Dette er uheldigt, for

brugeren kan ikke altid med sikkerhed foretage en omdannelse til den lemmatiserede substantivform hhv. til grundformen (Bergenholtz 1994c: 101). MINI, STAT, SAMF og POL, om end SAMF i mindre grad, fremviser således en underudviklet mediostruktur (mht. betegnelserne ”underudviklet” vs. ”fuldt udviklet” i forbindelse med ordbogsstrukturer se Nielsen 1990:59).

Brugersituationen tekstproduktion tages der ikke højde for i nogen af værkerne. De indeholder stort set ikke eksplicite sproglige oplysninger (fx angivelse af ordenes køn, bøjning og ordklassemæssige tilhørsforhold), ud over at MINI, STAT og SAMF i og med lemmaformen angiver ordenes rette stavemåde. I POL benyttes værket igennem stort begyndelsesbogstav ved lemmata samt kapitæler ved sublemmata. Det er en leksikografisk uskik, da leksikonbrugeren ved et opslag kun svært – eller måske overhovedet ikke – kan se, hvornår der vitterligt skal bruges stort eller lille begyndelsesbogstav (især i de enkelte ord i flerordsenheder).

Målgruppedefinitionen er i alle fire værker meget bred. MINI er ”primært rettet mod de samfundsvidenskabelige uddannelser” (se forordet), men det fremgår ikke, om der her tænkes på de nævnte uddannelsers studerende eller forskere – to meget forskellige grupper af potentielle brugere. At ”nogle af artiklerne” ifølge forordet også kan læses af gymnasieelever og andre alment interesserede, gør ikke sagen bedre. Målgruppedefinitionen er diffus. Efter vores vurdering er MINI bedst egnet til studerende eller lægfolk; det er ikke videnskabeligt nok til brug for forskere.

STAT ”tager først og fremmest sigte på at imødekomme de studerendes behov for korte og koncise indføringer i de faglige begreber” (forordet), værket er ”et supplement til pensumlitteraturen og sigter mod at forbedre tilegnelsen af faget på en måde, som også er tidsbesparende” (ibid.); det skal samtidig ”også være en hjælp for færdige kandidater, forskere og forelæsere, som har behov for et opslagsværk med ajourførte fremstillinger af halvglemte nøglebegreber” (ibid.), og sluttelig skal det være ”nyttigt for alle med et aktivt forhold til det politiske liv – journalister, politikere, administratorer, lærere, erhvervsfolk og den interesserede almenhed” (ibid.). Også her har vi en diffus målgruppedefinition. STAT er et ambitiøst videnskabeligt værk skrevet af et på disse kanter af verden usædvanligt stort forskerhold (63 forskere fra hele Norden) for semifagfolk og fagfolk; det er på et højt videnskabeligt niveau, og artiklerne er udformet i et – undertiden alt for – tungt akademisk sprog. Det er derfor problematisk at mene, at den ”interesserede almenhed” kan få gavn af bogen.

SAMF er ifølge forordet konciperet ”til brug i gymnasiet, på hf og tilsvarende uddannelsestrin” (forordet); værket er ”et naturligt værktøj i forbindelse med undervisningen og et helt uundværligt hjælpemiddel ved skriftlig eksamen” (ibid.), desuden er det ”et vigtigt supplement til avislæsningen for samfundsfagligt interesserede” (ibid.), da langt de fleste artikler ”vil kunne læses af alment samfundsiinteresserede uden særlige forudsætninger” (ibid.). I modsætning til hvad vi ser i MINI og STAT, er målgruppen i SAMF skarpt og klart afgrænset: Primærmålgruppen er den gymnasiale og tilsvarende videnstrins ungdom. At også andre alment interesserede og evt. førsteårsstuderende (som det hedder i forordet til andenudgaven) kan benytte bogen, er ikke noget stort spring i forhold til primærmålgruppen, om end brugersituationerne kan være nok så forskellige.

POL er ”et værktøj især for de, der studerer eller underviser i samfundsvidenskaberne”, dvs. såvel studerende som fagfolk. Heller ikke denne målgruppedefinition er uproblematisk. At imødekomme to så forskellige brugergrupper må unægtelig være en udfordring for et hvilket som helst leksikon. Efter vores bedømmelse egner POL sig bedst til brug for studerende; fx lever værkets bibliografiske praksis ikke op til almindelig videnskabelig standard.³ At litteraturlisterne (kun) skal tjene som vejledning til videre læsning (jf. forordet) og altså ikke som dokumentation, turde også tale for sig: Primærmålgruppen er først og fremmest studerende. Alligevel er POL betydeligt mere videnskabeligt anlagt end MINI, hvorfor de to værker ikke kan eller ikke bør sammenlignes. Bl.a. er de forskellige artikler i POL skrevet af forskellige eksperter, mens de i MINI alle er skrevet af én og samme person.

4. Tilgang, søgning og opslagspotentiale

4.1. Selektion som udtryk for strukturering af datatilgængelighed

Selvom det umiddelbart kan virke kontraintuitivt, er der i bund og grund ikke noget særligt interessant ved de konventionelle diskussioner om lemmaselektion. Lemmaselektionen er ikke det vigtigste i et leksikon, da leksikografiske opslagsværker ikke bør reduceres til simple databeholdere, men bør snarere opfattes som komplekse informations-søgningsværktøjer, der skal opfylde bestemte funktioner i bestemte bru-

---

³ Se fx s. 99 i artiklen *Magt*, hvor Foucault citeres for at hævde, ”at magten ikke findes noget bestemt sted, fordi den er alle steder”. At artikelforfatteren her ikke har anført en kilde, strider imod almindelig videnskabelig praksis.

gersituationer. Databeholdningen er afledt af funktionerne og ikke andet. Lemmaselektionen og den efterfølgende lemmastrukturering og dataadressering bør derfor først og fremmest ses som den eksterne rute-fastsættelse, som opbygning af et komplekst rutenet, der skal sikre tilgængeligheden i datasøgningsprocesserne. Nedenstående gennemgang af selektionen og bestanden skal derfor læses som optakt til en diskussion af datatilgængelighed snarere end databehandling og -repræsentation.

Artikelbestanden (såvel mængde som indhold) i de undersøgte leksika varierer betydeligt. MINI indeholder ca. 500 artikler, STAT indeholder ca. 400 artikler, SAMF indeholder ca. 2.500 artikler, og POL indeholder 14 artikler, som i forhold til de andre værker er meget lange, samt et register med ca. 110 opslagsord.

For fagordbøgers vedkommende taler man om en selektion på to niveauer (Nielsen 1989:59): Dels er der en selektion af det område, ordbogen skal behandle, dels er der lemmaselektionen.

Ligesom det er tilfældet hos Nielsen (1989:59) i hans undersøgelse af juridiske fagordbøger, kan også vi fastslå, at de her undersøgte værker enten ingen oplysninger indeholder om (kriterierne for) lemmaselektionen, eller at de kun indeholder vage og fra et leksikografisk standpunkt utilstrækkelige oplysninger derom.

Som nævnt ovenfor er alle de her undersøgte værker helfagsordbøger, men POL adskiller sig væsentligt fra de andre dels ved sin makrostruktur, dels ved sin mikrostruktur og dels ved sin lemmabestand. POL medtager kun kernebegreber, noget som i øvrigt ikke defineres nærmere i værket, ud over at forordet taler om ”basisviden” og ”centrale begreber”. Det tætteste, vi kommer på et empirisk grundlag i POL, er ”undervisningserfaringer”, jf. følgende fra forordet:

Denne bog er [...] en revideret og udvidet udgave af en grundbog, der har været brugt i nogle år ved universitetsundervisning om den politiske verden. [...] alle artikler [er] blevet grundigt gennemset og revideret på baggrund af undervisningserfaringer [...].

Noget lignende, om end ikke helt det samme, er tilfældet med MINI, jf. forordet:

Udvælgelsen af begreber og teoretikere er sket ud fra mine egne erfaringer fra statskundskabsstudiet og dækker områderne komparativ politik, international politik, forvaltning, forvaltningsret, sociologi og metode.

Økonomiske fagudtryk er med vilje ikke medtaget i denne bog, da »Samfundsøkonomisk minilex« og »Erhvervsøkonomisk minilex«, begge fra Gyldendal, på udmærket vis dækker dette område.

SAMF oplyser intet om selektionskriterier. Man får dog indirekte et minimum af information i form af oplysningen om stofafgrænsningen: ”Op-slagsordene dækker [...] de obligatoriske fagområder: politologi, international politik, økonomi og sociologi” (forordet).

Tilsyneladende mest reflekterende mht. lemmaselektion og mest villigt til at oplyse derom er STAT, om end det fra et leksikografisk standpunkt stadig forekommer utilstrækkeligt:

Leksikon i statskundskab dækker ikke først og fremmest opslagsord fra det politiske liv, men opslagsord af betydning for *studiet* af det politiske liv. Søger man viden om politiske personer, aktuelle begivenheder og konkrete organisationer, må man benytte almindelige leksika. Dette er et leksikon i fagdisciplinens begreber, teorier og metoder. Nogle få forskere og teoretikere inden for faget er medtaget, men det er begrænset til nøglefigurer [...] og [...] pionerer [...].

Der ligger mange skønsmæssige afgørelser til grund for en opslagsbog som denne: Hvilke ord skal med? [...] Redaktørerne er helt åbne overfor, at opgaven kunne have været løst på andre måder, at vigtige ord kan mangle, [...] [forordet]

Det turde være åbenlyst, at i hvert fald MINI, STAT og POL ikke er maksimerende, men minimerende fagordbøger eller i Hausmanns terminologi selektive fagordbøger (Hausmann 1977:5f).

Rammestruktur er ifølge NLO rækkefølgen af og relationerne imellem omtekst(er) og lemmaliste(r). Alle de i nærværende artikel undersøgte værker indeholder en leksikondel (artikelbestanden) og et forord. Desuden indeholder MINI og SAMF en almindelig forkortelsesliste og SAMF tillige en ultrakort brugervejledning; STAT indeholder desuden (1) en liste til opløsning af forfatterinitialerne (initialer => forfatternavn), (2) en liste over forfatternes fulde navn med angivelse af titel, nationalt tilhørsforhold og de i værket brugte initialer (forfatternavn => initialer) samt (3) en minibrugervejledning kaldet ”Redaktionel note til den danske udgave” (værket er parallelt udgivet på norsk og svensk); POL indeholder desuden en indholdsfortegnelse samt et register.

Ifølge Nielsen (1989:58) bør ideelt set alle ordbøger hhv. leksika have en kompleks rammestruktur bestående af i det mindste en indholdsfortegnelse, et forord, en brugervejledning og en ordbogs- hhv. en leksikondel. Dette mindstekrav bliver ikke opfyldt af et eneste af de her undersøgte leksika, som alle fremviser en underudviklet rammestruktur. Kun følgende to komponenter forefindes i alle værkerne: et forord og en leksikondel (artikelbestanden). Særligt kan det undre, at de ikke alle indeholder en brugervejledning. Som nævnt ovenfor er ordbøger hhv. leksika værktøjer, og som alle andre værktøjer er de udarbejdet med det

mål for øje at bistå bestemte brugergrupper med løsning af bestemte problemer. Værktøjer ledsages normalt altid af en brugermanual, der giver oplysninger om, hvordan den givne ting skal anvendes, for at sikre, at brugeren har mulighed for at få det optimale udbytte.

Makrostruktur er ifølge NLO rækkefølgen af og relationerne imellem lemmata, som indgår i en bestemt lemmaliste. En ordbog kan have en eller flere makrostrukturer, alt efter om den har en eller flere lemmalister. Alle de her undersøgte leksika fremviser en glatalfabetisk lemmaliste med initialalfabetisk præsentationsform. Den leksikografisk mest interessante og mest komplekse makrostruktur ser vi i POL, hvorfor vi i det følgende kun vil kommentere POL's makrostruktur.

POL indeholder to lemmalister: Dels er der et meget lille antal artikler, som i forhold til de andre værker til gengæld er meget lange, dels er der et register. POL er altså bygget op efter det traditionelle encyklopædiprincip. Den grundlæggende tanke bag dette princip er den holistiske verdensopfattelse (modsat den atomistiske, som ligger til grund for de fleste traditionelle leksika). Denne opfattelse går i al korthed ud på, at en hvilken som helst entitet i verden altid indgår i en sammenhæng. Følgelig forstås en hvilken som helst entitet (eller viden derom) bedst i en sammenhæng. Derfor bør den sammenhængende fremstillingsmåde tilstræbes i en vidensformidlingssituation. En af kardinalrepræsentanterne for encyklopædi princippet er *Macropædia*-delen i den verdensberømte *Encyclopædia Britannica*.⁴ Selv om det ikke nævnes eksplicit, er det tydeligt, at POL bestræber sig på ikke at lade den kodificerede viden spredes i alle retninger i en stor og uoverskuelig mængde af korte artikler, som det er tilfældet i de fleste traditionelle leksika (således også i MINI, STAT og SAMF), men i stedet søger at samle den i lange sammenhængende fremstillinger netop med det mål for øje at bevare eller skabe en sammenhæng. Desværre lider resultatet under, at registret fremviser nogle skrækkelige begravelser, dvs. indførsler, der giver så mange henvisninger, at de begraves. Se fx følgende:

Magt 12, 13, 19, 33, 37, 63, 65, 76, 81,
84–102, 110, 136, 137, 141, 145, 146,
149, 150, 157, 163, 172, 174, 176,
182, 186, 189, 197, 199, 200, 203,
204, 206, 210, 213, 214, 240

---

⁴ Siden 1974 består *Encyclopædia Britannica* (32 bind) som bekendt af *Propædia* (1 bind), *Micropædia* (12 bind), *Macropædia* (17 bind) samt et *Index* (2 bind). *Macropædia*-delen indeholder (kun) 4.000 storartikler, men i indeksdelen findes der flere hundredtusinder lemmata med henvisning til dem.

Som bruger får man her 36 henvisninger uden nogen form for differentiering eller udspecificering. Sådanne indførsler er undergravende for informationssøgningsprocessen, fordi det for brugeren er umuligt at se, hvad der mere præcist gemmer sig bag de enkelte henvisninger. Hvilke af dem er relevante og i hvilke sammenhænge? Det er mere brugervenligt og ikke mindst mere funktionelt i sådanne tilfælde at lave underordnede udspecificeringer, så brugeren har en reel mulighed for at få optimalt udbytte af sin informationssøgning, og risikoen for informationstab mindskes (se Pálfi 2007:11–12 og sammenlign med registrene i *Hermes* 39).

4.2. Opslagspotentiale

I det følgende vil vi søsætte tre, så vidt vi ved, nye termer: Med (1) **søgningsnegativ** vil vi forstå det forhold, at et givent leksikon ikke indeholder det ord som lemma (eller evt. som sublemma), som brugeren søger; med (2) **søgningspositiv** skal forstås det modsatte af søgningsnegativ; med (3) **opslagspotentiale** forstås først og fremmest, hvorvidt et givent leksikon er søgningspositivt eller søgningsnegativt; opslagspotentiale, som er et målbart udtryk eller indikator for datatilgængelighed, udregnes som procentsats af et antal succesopslag i forhold til ikke-succesopslag under en given søgesession (svarer lidt til en internetsøgnings ”hits”, dvs. ”træffere”).⁵

For at afprøve MINI's og SAMF's opslagspotentiale har vi gennemlæst en række avisartikler fra hhv. den 23. januar 1994 og den 24. marts 2004. Når valget falder på avisartikler, er det, fordi vi opfatter MINI og SAMF som leksika konciperet til ikke-fagfolk; MINI's målgruppe er dog uklar og står til diskussion (se nærværende artikels kap. 3). Tidspunktet har været tilfældigt valgt med den indskrænkning, at vi har valgt sprogstof publiceret ca. to år forud for udgivelsen af de to værker for at være sikre på, at ordene ikke var for nye i forhold til tidspunktet for lemma-listernes udarbejdelse. Avisartiklerne har været tilfældigt udvalgt med den indskrænkning, at de primært skulle omhandle politik og samfund. Aviserne har ligeledes været tilfældigt udvalgt med den indskrænkning, at de skulle være landsdækkende dagblade (vi ville så vidt muligt undgå for ”små” eller for lokale emner).

De to tekstprøvesamlinger indeholdt hver ca. 3.500 tekstord. Af disse opfattede vi i alt 55 leksemer fra tekstprøvesamlingen til MINI og 71 lek-

⁵ At opslagspotentiale også kan måles på tilgangsstruktur – og muligvis andre forhold – må i nærværende sammenhæng af pladsmæssige hensyn udestå.

semer fra tekstprøvesamlingen til SAMF som politologiske fagord. Med politologiske fagord skal forstås ord (inkl. flerordsenheder), som typisk hvis ikke udelukkende bruges i politologifaglige (inkl. semifaglige og populærvidenskabelige) sammenhænge.⁶

MINI var søgningspositivt i 25 % af søgningerne (14 af de 55 fagord fra teksterne figurerer som lemmata i værket, 41 mangler), mens SAMF var søgningspositivt i 82 % af søgningerne (58 af de 71 fagord fra teksterne figurerer som lemmata i værket, 13 mangler). I øvrigt var værkerens træfprocent i søgesessionerne som følger: STAT 18 %, SAMF 65 % og POL 24 % hhv. 17 %. Jf. tabel 1 forneden.

For at afprøve STAT's og POL's opslagspotentiale har vi ligeledes gennemlæst to forskellige (med de nødvendige indskrænkninger tilfældigt udvalgte og tilfældigt sammensatte) tekstprøver: For begge værkers vedkommende dele af artikler fra politologifaglige tidsskrifter (hhv. *Økonomi & Politik* og *Politologiske Studier*) publiceret ca. to år forud for udgivelsen af de pågældende udgaver af værkerne.⁷ Valget af videnskabelige artikler skyldtes, at STAT og POL som målgruppe bl.a. anfører forskere (se nærværende artikels kap. 3).

STAT var søgningspositivt i 48 % af søgningerne (32 af de 66 fagord fra tekstsekvensen figurerer som lemmata i værket, 34 mangler), mens POL var søgningspositivt i 8 % af søgningerne (5 af de 59 fagord fra tekstsekvensen figurerer som lemmata i værket, 54 mangler).⁸ Endvidere var værkerens (her kun de senere udkomne værkers) træfprocent i søgesessionerne som følger: SAMF 74 % og POL 26 %. Jf. tabel 1.

I de tilfælde, hvor et givent ord har figureret som lemma i det pågældende leksikon, men i en anden form end i de autentiske tekstprøver, har vi opfattet det som en søgningspositiv søgning. Oftest drejer det sig om, at værkerne lemmatiserer substantivformer (fx ”monetarisme”) men ikke adjektivformer (”monetarisk”), eller at den leksikografiske kodificering kun tager højde for de officielle egennavne (fx ”Det Konservative Folkeparti” og ikke den almindeligt brugte benævnelse ”De Konservative”).

---

⁶ Vi er bevidste om, at afgrænsningen ikke er uden problemer: Er fx ord som ”samfund” og ”nødhjælpsorganisation” politologiske termer? Vi mener, de befinder sig i grænselandet mellem det politologiske fagsprog og almensproget og opfatter dem i nærværende sammenhæng ikke som fuldgældige fagord.

⁷ For POL's vedkommende er der regnet to år tilbage fra 2004, da 2. udgave, 2. oplag fra 2007 er identisk med 2. udgave, 1. oplag fra 2004.

⁸ Vi har her som i det øvrige konsulteret registret med de ca. 110 opslagsord og ikke hovedlemmalisten med de 14 artikler.

Tabel 1

MINI (1996)	T1994	S1	MINI, STAT, SAMF, POL (25 %, 18 %, 65 %, 24 %)
STAT (1997)	T1995	S2	STAT, SAMF, POL (48 %, 74 %, 26 %)
SAMF (2006)	T2004	S3	SAMF, POL (82 %, 17 %)

Som det fremgår af tabellen, er der fire værker, fire tekstprøvesamlinger (T) og fire søgesessioner (S). Sammenlignelige er kun MINI og SAMF indbyrdes samt STAT og POL indbyrdes (jf. koncept, målgruppe osv. omtalt andetsteds i nærværende artikel).

Selv om SAMF i vores undersøgelse fremviste det største opslagspotentiale i forhold til de andre værker, betyder det ikke nødvendigvis, at det også er det ”bedste” af de her undersøgte leksika. Et leksikons lem-maselektion skal – foruden at blive set i relation til dets funktioner – også ses i forhold til dets tiltænkte brugergruppe. Desuden kan andre faktorer spille ind. Fx kan POL’s træfprocent synes meget lille, men da værket kun medtager kernebegreber, er det fuldt i overensstemmelse med selektionen. (Det kan dog undre, at termer som ”civilisation”, ”politik”, ”urbanisering”, ”Vesten” og ”Østblokken” ikke regnes for kernebegreber).

5. Politisk narcissisme og leksikografiske perversionser

I de politologiske leksikas univers nedtones tilgængelighed (udtrykt ved opslagspotentiale) og brugertilpasning (udtrykt ved den svage fundering af de genuine funktioner) på bekostning af de politologiske data. Forel-skelse i datagrundlaget medfører risiko for leksikografiske perversionser (i termens oprindelige betydning: opfyldelse af et andet formål end det oprindeligt tilsigtede), og værktøjet opfylder ikke sit genuine formål.

I det følgende vil vi se på (graden af) tendentiøsitet og datamanipulation i de forskellige værker. Vi vil se på, hvordan eller hvorvidt de fremviser problemer i argumentationen, manglende dokumentation (manglende belæg), forenkling og skævvridning (tvivlsom hjemmel) samt fejl eller problematiske hhv. tvivlsomme udredninger (manglende eller tvivlsomme data, tvivlsomt eller tilsyneladende ikke-eksisterende empirisk grundlag), som delvis eller i nogle tilfælde kan ses som udtryk for enten datamanipulation og/eller tendentiøs databehandling.

I artiklen *CIA* i SAMF kan man læse om CIA’s virke som en del af det amerikanske overvågnings- og repressionsapparat – en organisation, som gennem tiden har været indblandet i mange ulovlige operationer.

Præsident Franklin Roosevelt erklærede i 1941 de fire friheder, som de allierede ville kæmpe for: Ytringsfrihed, religionsfrihed, frihed for nød og frihed for frygt. Senere kritikere af denne erklæring med Noam Chomsky i spidsen fremførte, at der også findes en femte frihed: Friheden til at intervenere overalt i verden. Det ville have været hensigtsmæssigt i artiklen også at beskæftige sig med den amerikanske internationale politiks principper og begreber og med amerikanernes beskyttelse af egne interesser i udlandet, samt hvordan denne interesseopretholdelse og interessespekulation har formet sig i løbet af det 20. århundrede.

Samtidig forsømmes en tilsvarende grundig udredning af det sovjetiske KGB og dennes operationer i udlandet. Det kan næppe skyldes mangel på viden, for den russiske efterretningstjenestes aktiviteter er i dag notorisk veldokumenterede. SAMF-forfatterne tager ikke det mindste stilling til de seneste års KGB-forskning. Påfaldende er også mangelen på oplysninger om KGB's efterfølger, FSB, der opererer med fx giftmord i udlandet (jf. fx Litvinenko-sagen i 2007, som førte til en diplomatisk konflikt mellem England og Rusland, som den dag i dag er højaktuel). Er disse ting ikke relevante for et dansk politologileksikon? Det centrale fokus er ved at ændre sig i international politik, og det har givetvis været svært for SAMF-forfatterne at lokalisere de mest pålidelige informationskilder. Alligevel må man undre sig: Er det et udtryk for almindelig forsømmelighed, at forfatterne har overset væsentlige oplysninger om KGB's/FSB's virksomhed, eller er der tale om et bevidst valg?

I artiklerne *totalitær stat* og *teokrati* i STAT orienteres leksikonbrugeren om størrelser, der i grunden er tæt relaterede, når det gælder fravær af rationalitet og respekt for borgerrettigheder. Teokrati praktiseres i flere autoritære stater, der ikke har nogen form for politisk legitimitet. Sådanne stater er ikke interesserede i at støtte en materielt repræsentativ politik. Det eneste, de tilsyneladende er optagne af, er, hvordan en hellig skrift fortolkes. De pågældende artikelskribenter burde her have henvist til den manglende demokratiske overbevisning i sådanne regimer. I autoritære regimer er det en klasse, gruppe, stamme eller nomenklatur, der drager fordel af at regere over befolkningen, mens det i teokratiet er et præsteskab eller en del af et præsteskab, der retfærdiggør sine gerninger med fortolkninger af religiøse (for)skrifter. Målet helliger midlet. Og denne form for tænkning er set i såvel de politiske som i de religiøse diktaturer samt i de kommunistiske/bureaukratiske systemer, hvor midlerne til implementering af de relevante principper var/er frygt og fysisk afstraffelse. Kætterne stod/står altid til afstraffelse for deres mod – også i de seneste årtier (for blot at nøjes med to eksempler kan man henvise til Salman Rushdie eller den revisionistiske fløj). Her burde artikelskri-

benterne have foretaget en analyse, hvori kritikken af de to systemer klart objektiveredes. Er det en angst for at støde eventuelle, uskrevne krav om politisk korrekthed, der har afholdt forfatterne fra en udredning og omtale af de nævnte forhold?

Et præmieeksempel på datamanipulation og tendentiøs datarepræsentation hhv. -behandling er artiklen *Nation, nationalisme og nationalstat* i POL (s. 102–132) skrevet af historikeren Uffe Østergård. Denne artikel fortjener selvsagt ekstra meget plads til analyse og kritik.

Efter endt læsning må brugeren konkludere, at en nation er noget, der er konstrueret og ikke en historisk virkelighed. Man skal nærlæse artiklen nøje for at finde en nuancering af denne påstand. Dette skyldes til dels dens rodede fremstilling, men må også tilskrives en stærk tendens. Alene artiklens ordvalg og sagsfremstilling peger i den retning. Nationalismen er fx en ideologi, mens nationen blot er det, som de nationalistiske bevægelser ”hævder at sætte på begreb” (s. 103). Nationen er altså ikke noget forud eksisterende, men bliver først et fænomen, når nationalisterne har begrebsliggjort den. Og idet nationalismen er et moderne fænomen, må nationen således også være det. I artiklen hævdes det da også, at ”de nationalistiske myter om arten og alderen af den fælles oprindelse” netop blot er ”myter, oftest etableret i sidste århundrede [det 19. årh.]” (s. 103). Endvidere hedder det:

Historisk set er der mere sandhed i den tjekkisk-britiske antropolog og filosof Ernest Gellners tilspidsede, funktionalistiske påstand om, at de nationale bevægelser og ideologier opstod først, hvorefter de siden konstruerede nogle passende nationale identiteter udstyret med en opfundet historie. [POL, s. 103]

Denne tilslutning til Gellners påstand er i øvrigt det nærmeste, artiklen kommer på direkte at give udtryk for sin egen holdning, som dog i resten af teksten kan læses ud af sammenhængen. Således fremstilles eksemplet kurderne, der siges at være typisk, på følgende vis:

Efter at det omsider er lykkedes dem at fange verdens opmærksomhed og opnå de facto selvstændighed, er kurdiske intellektuelle gået i gang med at skrive sig til en fælles »national« fortid, så de kan fremstå som en respektabel »nation«, når grænserne skal trækkes på ny. [POL, s. 103]

Fremstillingen er stærkt præget af denne grundholdning, og der er ikke levnet megen plads til nuancer, selvom artikelforfatteren, dvs. Østergård, pligtskyldigt nævner, at Anthony Smith i 1986 udgav *The Ethnic Origins of Nations*, der søger at nuancere det såkaldte modernistiske synspunkt, som artikelforfatteren må siges at dele. Smith påpeger her og

i andre værker (fx Smith 1991), at de moderne nationer rigtignok opstod i 1800-tallet, men at de byggede på allerede eksisterende etniske fællesskaber. Østergård nævner blot Smiths ”spændende bog” (s. 104), men tager overhovedet ikke stilling til dens indhold.

I artiklen nævnes det ellers, at en historiker som Eric Hobsbawm, der tidligere stod stejlt på det modernistiske synspunkt, har modereret dette og nu også opererer med noget, der kaldes *protonationalisme*, hvormed der henvises til ”de mange udtryk for nationalfølelse [...] mellem 1500 og 1800” (s. 105). Østergårds egen konklusion er dog blot, at selv om der måske allerede i senmiddelalderen opstod en slags førmoderne *nationalisme*, så har det ikke megen betydning, eftersom det ikke bliver klarere, hvad forholdet mellem *nationalisme*, *stat* og *nation* var.

Man kunne med rette påpege, at erkendelsen af, at det nationale ikke først opstod i moderne tid, meget vel kunne være med til at afklare, hvilket forhold der var mellem *nation* og *stat*, ligesom det ville være ret relevant for artiklen, om denne erkendelse er sand eller falsk, eftersom emnebehandlingen er ganske misvisende, hvis det første er tilfældet.

Det er i det hele taget problematisk, at Østergård undlader at forholde sig til endsige nævne den righoldige forskning (især for udlandets vedkommende), der påviser, at forestillingen om, at menneskeheden er ind delt i *nationer* hhv. *folkeslag*, ikke er ny (se bl.a. Bjørn et al. 1994; Dann 1986; Forde et al. 1995; Tipton 1972; Zientara 1997). Selv ikke tanken om, at folk er knyttede til eller måske ligefrem identiske med bestemte *stater* hhv. *riger*, er ny. De få undersøgelser, der indtil nu er foretaget med henblik på Danmark, viser noget tilsvarende. Nævnes kan fx Ilsøe (1991), der bringer talrige eksempler på fædrelandskærlighed og dansk identitet i tiden mellem ca. 1550 og 1700; Knudsen (2000), der påviser, at en dansk *nationalistisk* indstilling var normen og ikke undtagelsen blandt danske adelige omkring år 1300; Olsen (1992), der gennem en række eksempler viser, at der fandtes en bevidst danskhed i middelalderen; Wagner (2000 og 2003), der påviser, at der i tidlig dansk middelalder fandtes et dansk folk, og at Danmark og danerne opfattedes som to nært forbundne størrelser.

Det eneste eksempel fra førmoderne tid, som artiklen fremdrager, er, at ordet *nation* ved middelalderens universiteter betegnede en inddeling af studenterne efter geografisk tilhør; for Sveriges vedkommende fx Värmlands *nation* osv. Dette er for artikelforfatteren nok til at hævde følgende: ”Vi kan fx godt støde på udtrykket *nation* i middelalderen, men ordet betød noget helt andet end i *nationalismens* tidsalder, hvor det uløseligt er koblet sammen med bestræbelsen på at skabe en tilhørende *stat*.” (POL, s. 106). For det første går Østergård skævt i sin konklusion,

al den stund det, der væsentligt adskiller de nævnte middelalderlige nationer fra moderne nationer, jo ikke er den manglende bestræbelse på at skabe en stat, men derimod, at de nævnte nationer ikke defineres etnisk, historisk, sprogligt eller kulturelt, men alene geografisk. Deri ligger den afgørende forskel. Dertil kommer, at dette eksempel, som må bære al bevisbyrden, hverken er udtømmende eller repræsentativt, men alene er udtryk for en selektiv udvælgelse af eksempelmateriale, hvis formål tilsyneladende er at bekræfte Østergårds egen teori.

Oplysningen om universiteterne burde have været uddybet med andre eksempler fra middelalderen; fx det følgende nævnt af Zientara (1997:29): Med universiteterne som forbillede begyndte man fra 1274 ved kirkemøderne at inddele deltagerne i nationer efter statsligt/geografisk tilhør. Der fandtes i begyndelsen otte nationer, bl.a. en fransk og en tysk. Den tyske indbefattede selvfølgelig hele Mellemeuropa, som hørte under det såkaldte Hellige Romerske Rige. Den franske dækkede det franske rige. Ved kirkemødet i Konstanz (1414–1418) lod Lorraine, Savoien og Provence, der alle var dele af det tyske rige, sig dog optage i den franske "nation" med henvisning til, at der i disse lande *taltes fransk*. Den rent politiske/geografiske definition af nationen havde tabt til fordel for den sproglige/kulturelle! Man ser altså, at 1800-tallets "konstruktion" af det nationale har dybe rødder. Men sådanne eksempler finder man altså ikke i artiklen i POL. Det ville jo også umuliggøre dens postulater.

Senere i artiklen er det dog, som om den modererer sig selv og nu antyder, at der faktisk fandtes folkeslag før den moderne tid (s. 108): "Nationen er altså et relativt moderne fænomen. Eller rettere identifikationen af stat, folk og det nye politiske fællesbegreb nation i form af nationalstaten er ny". Det er uklart, hvad forfatteren her mener, men man aner en erkendelse af, at der måske alligevel fandtes nationer i forne tider. Dog står denne antydede indrømmelse temmelig alene.

Hvad skyldes og hvori består artiklens stærke tendens? En rød tråd er det, at det nationale behandles som et problem, der skal løses. Artiklen interesserer sig mest for de teoretikere, der har forsøgt at få tøjlet det nationale. Der er derfor megen fokus på Østrig-Ungarn og det Hellige Romerske Rige. Sidstnævnte fungerede ifølge POL-artiklen velordnet og fredeligt på trods af, at det ikke var en nationalstat. Her er måske forklaringen på artikelforfatterens stærke tendens: Målet er at finde en "løsning" på det nationale problem. Men hvad er motivationen? Hensynet til den Europæiske Unions fremtidsmuligheder? Påfaldende er i hvert fald følgende udsagn:

[...] det hellige romerske rige fortjener at blive hentet ind fra historiens losseplads og analyseret i forbindelse med bestræbelserne på at lave en demokratisk legitim forfatning for et Europa bestående af samarbejdende nationale stater. Bedre forbillede for det enestående eksperiment i Europa har vi ikke. [POL, s. 113]

De andre af de her undersøgte leksika er ikke som POL ensidige i deres definition af, hvad en nation er. Både MINI og SAMF undlader at komme ind på diskussionen om, hvornår nationerne opstod, men definerer blot begrebet:

nation Et svært definerbart begreb. En gruppe af mennesker, en samlingsgruppe, der p.g.a. fælles historie og kultur (og oftest sprog) føler sig som en enhed. Denne gruppe hører normalt til indenfor [sic!] et bestemt geografisk område, som, sammen med historie og kultur, giver gruppen en fælles identitet i forhold til andre grupper. [...] [MINI, s. 101]

nation. Befolkningsgruppe inden for et geografisk afgrænset område, som bindes sammen af fælles solidaritet og følelser om samhørighed. Ofte med fælles historie, sprog og kultur. [...] [SAMF, s. 300]

Dermed er disse artikler mere værdifulde end den, der findes i POL, og er for så vidt også mere anvendelige, idet de ikke *afskærer* brugeren fra en bestemt indsigt og ej heller bibringer ham/hende en, der er misvisende eller ligefrem forkert. Tilstedeværelsen af en førmoderne nation er ikke udelukket på forhånd, ligesom brugeren ikke bringes til at tro, at nationerne er skabt af ideologer i moderne tid.

STAT ligger i sin fremstilling et sted midt imellem, da det ikke ligefrem siges, at nationen er en moderne konstruktion, men dog antydes, at ordet *nation* ikke har været i brug før renæssancen, idet der er en lille historisk gennemgang af ordets brug begyndende i denne periode. Tilmed fastslås det, at ordet *nation* i tiden indtil den franske revolution betegnede de privilegerede stænder, nemlig adelen og præsteskabet. Først senere kom ordet angiveligt til at betegne et ”kulturfællesskab”. Som der allerede er givet eksempel på, er dette ikke rigtigt. Også i middelalderen kunne ordet *nation* betegne, hvad man kunne kalde kulturfællesskaber.

Hvad viser ovenstående i henhold til den indledningsvis nævnte ambition om påvisning, analyse og kritik af datamanipulation og/eller tendentiøs databehandling? At påvise fejl i leksika er ingen stor kunst, om end det ikke altid er lige let, ligesom det i enkelte tilfælde må siges at være særligt opsigtsvækkende (fx når det gælder et værk som STAT, der er udarbejdet af et hold bestående af 63 eksperter fra hele Norden). At leksikonforfattere til tider ikke kan undgå at lade det skrevne præges af

egen verdensanskuelse, kan heller ikke siges at være sensationelt. Det er vist bredt accepteret i dag, at man ikke kan bedrive intellektuel virksomhed uden det mindste islæt af ideologi. At manipulere med data, at forsøge at påvirke i en bestemt retning, subjektivt, ensidigt eller således, at man på forhånd har taget parti, er derimod fagligt hhv. videnskabeligt og moralsk uforsvarligt. Personlige vurderinger bør aldrig overskygge det videnskabelige påbud om den så vidt muligt neutrale og objektive anskuelse. Leksikonforfatteren skal have fokus på relationer og mangfoldige sammenhænge og sammenhængsmønstre, dvs. i dette tilfælde både den nære situation og de store politiske, historiske og organisatoriske sammenhænge. Det er også vigtigt at give perspektiver, at udrede baggrunde og ikke at forenkle komplekse sammenhænge og konflikter, om end det ofte kan være nødvendigt at bruge stereotyper.

6. Afpoliterende sammenfatning: leksikograf, bliv ved din læst!

Det er interessant at se, at ikke et eneste af de her undersøgte leksika bringer sproglige oplysninger om de indeholdte lemmata, bortset fra at de med undtagelse af POL oplyser om den rette stavemåde (inkorporeret i lemmaangivelsen). Det politologileksikografiske landskab i Danmark fremviser således overvejende klassiske sagordbøger hhv. kognitiv-funktionelle ordbøger. Det er tydeligt, at værkerne udelukkende er konciperet til at imødekomme brugere med behov for hjælp ved vidensproblemer. Nødvendigheden af polyfunktionelle ordbøger på relativt ”små” sprog som dansk turde være indlysende, hvorfor det forekommer uhensigtsmæssigt, at værkerne ikke indeholder lingvistiske data eller i det mindste tager mere højde for brugersituationen tekstreception.⁹ Om vigtigheden af sproglige oplysninger i fagordbøger se bl.a. Bergenholtz (1994a; 1994b), her vil vi nøjes med følgende overordnede betragtning: Fagordsstof medtages normalt kun meget selektivt i almensproglige ordbøger (værker som *Nudansk Ordbog*, *Den Danske Ordbog*, *Retskrivningsordbogen* osv.), og når fagordbøger forsømmer at bringe lingvistiske data, bliver konsekvensen, at man som bruger ofte svært eller undertiden overhovedet ikke kan få oplysning om den grammatiske konstitution og dermed fx om fleksionsmorfologien og den syntaktiske distribution af et fagord. Den første rekalibreringsoption ligger derfor i en refundering og udvidelse af de genuine funktioner, specielt i retning

---

⁹ SAMF har dog rigtignok også ’hjælp ved tekstreception’ som eksplicit funktion, jf. bemærkningen ”et vigtigt supplement til avislæsningen” i forordet.

af tekstreception, hvorved den eksterne datatilgængelighed netop udvides.

Der er en tydelig tendens til, at danske politologileksika enten ingen oplysninger indeholder om (kriterierne for) lemmaselektionen, eller at de kun indeholder vage og fra et leksikografisk standpunkt utilstrækkelige oplysninger herom. Det er problematisk, da lemmaselektionen, som allerede nævnt, er af central betydning for etableringen af de eksterne datasøgningsruter.

Der er tilsyneladende også en tydelig tendens til, at danske politologileksika fremviser en diffus målgruppedefinition. Leksikografisk set er "alle, der interesserer sig" en problematisk størrelse. Ordbøger og leksika kan ikke konciperes til alle og til alle formål inden for et bestemt vidensområde, in casu politologi hhv. samfundsvidenskab, men netop kun til bestemte brugergrupper og til dækning af bestemte brugerbehov. Den manglende brugerkalibrering betyder, at datatilpasningsdimensionen kompromitteres: Hvordan kan datatilgang tilpasses, når tilgangsbehovene ikke ekspliciteres? Den påkrævede recalibrering indbefatter derfor en betydeligt skarpere analyse og udarbejdelse af brugerprofiler.

Den bedste kalibrering finder vi i SAMF. Dette værk har en skarpt og klart afgrænset målgruppe, en høj, velbegrundet og afbalanceret lemmabestand, dvs. godt sammensat i forhold til påtænkt brugergruppe og formodede brugersituationer, en høj træfprocentsats, og værket opdateres jævnlige på nettet (www.samfundsex.gyldendal.dk). Opdateringen fungerer således, at de nye online-artikler erstatter dem i bogen og følger altså ikke den traditionelle og lidet hensigtsmæssige model for supplementer, hvor brugeren er nødt til at slå op flere gange under den samme søgesession (først i selve hovedværket, dernæst i tillægsværket eller tillægsværkerne, såfremt der er flere). SAMF foreligger desuden i digital form, idet der med bogen følger en cd-rom, som bl.a. giver mulighed for fri- og fuldttekstsøgning. Ud over muligheden for fri- og fuldttekstsøgning er der imidlertid ikke meget godt at sige om den digitale udgave, som slet og ret er en papirordbog på en computerskærm og langt fra det potentielle digitaliserede leksikografiske værktøj, der kunne åbne for avancerede tilgangskalibreringsmuligheder – herunder en interaktiv, behovsdefineret og behovstilpasset etablering af eksterne og interne søgeprocesser og søgeruter.

Ovenstående kritiske gennemgang af danske politologileksika ved årtusindskiftet har vist, at politik på godt og ondt er et leksikografisk nøglebegreb. Der er gået politik i den praktiske og i den teoretiske leksikografi, og det går ud over kvaliteten af de leksikografiske værktøjer. Af handelspolitiske, sprogpolitiske, kulturpolitiske, forskningspolitiske el-

ler magtpolitiske og ideologiske grunde har der givetvis altid været politik i leksikografien, og et samfund har måske kun de leksikografiske ressourcer, det fortjener. Kalibrering har til formål at øge kvaliteten af de leksikografiske værktøjer ved at genoprette balancen i den leksikografiske treenighed – bruger, data, tilgang – på basis af funktionerne. Afpolitisering af den politologiske leksikografi og den funktionelle kalibrering slutter ringen og bringer os tilbage til den antikke skomager, vi indledte med, hvorved læresætningen nu nødvendigvis må omformuleres til: Leksikograf, bliv ved din læst!

Bibliografi

Ordbøger/leksika

- Henningsen, Sven 1948: *Internationalt Politisk Leksikon*. Medarbejder: Erik Reske-Nielsen. Kortene er tegnet af M. Körber. Registret er udarbejdet af Thorkild Korsgaard. København: Jul. Gjellerups Forlag.
- MINI = Andersen, Gorm Bagger 1996: *Samfundsvidenskabeligt minilex*. Ekstern redaktion: Jacob Graves Sørensen, Conni Steensgård. 1. udgave, 1. oplag. København: Gyldendal.
- Nedergaard, Peter 2004: *EU Leksikon. Begreber, forkortelser, institutioner, personer og politikker i et udvidet EU*. 1. udgave, 1. oplag. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- NLO = Bergenholtz, Henning/Ilse Cantell/Ruth Vatvedt Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén (med bidrag af Helgi Haraldsson, Hans Kristian Mikkelsen og Jaakko Sivula) 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- POL = Knudsen, Tim (red.)/Rebecca Adler-Nissen/Carina S. Bischoff/Karina Pedersen/Karsten Ronit/Bo Rothstein/Jens Peter Frølund Thomsen/Marlene Wind/Uffe Østergård 2007: *Kernebegreber i politik*. 2. udgave, 2. oplag. København: Thomson.
- SAMF = Hansen, Peter Nørbæk/Palle Qvist 2006: *Samfundslex*. 3. udgave, 1. oplag. København: Gyldendal.
- STAT = Pedersen, Mogens N./Kjell Goldmann/Øyvind Østerud (red.) 1997: *Leksikon i statskundskab*. 1. udgave, 1. oplag. København: Akademisk Forlag.

Anden litteratur

- Bergenholtz, Henning 1994a: Beispiele in Fachwörterbüchern. I: Burkhard Schaefer & Henning Bergenholtz (Hrsgg.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Narr, 421–439.
- Bergenholtz, Henning 1994b: Sproglige oplysninger. I: Henning Bergenholtz & Sven Tarp (red.): *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*. Herning: Systime, 112–144.
- Bergenholtz, Henning 1994c: Lemmaselektion. I: Henning Bergenholtz & Sven Tarp (red), 99–105.
- Bergenholtz, Henning 2003: Die Entwicklung der Lemmaselektion. I: Herbert Ernst Wiegand (Hrsg.): *Untersuchungen zur kommerziellen Lexikographie der deutschen Gegenwartssprache*. Band I. Tübingen: Max Niemeyer, 83–97.
- Bjørn, Claus et al. (red.) 1994: *Nations, Nationalism and Patriotism in the European Past*. København: Academic Press.
- Dann, Otto 1986: *Nationalismus in vorindustrieller Zeit*. München: Oldenbourg.
- Forde, Simon et al. (red.) 1995: *Concepts of National Identity in the Middle Ages*. Leeds: School of English, University of Leeds.
- Hausmann, Franz Josef 1977: *Einführung in die Benutzung der neufranzösischen Wörterbücher*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Ilsøe, Harald 1991: Danskerne og deres fædreland. Holdninger og opfattelser ca. 1550–1700. I: Ole Feldbæk (red.): *Dansk identitetshistorie. Bind I: Fædreland og modersmål 1536–1789*. København: C.A. Reitzel, 27–88.
- Jensen, J.V. 2008: Undervisning: Anbefalet af Undervisningsministeriet. I: *Weekendavisen*, 19. marts, 1. sektion, 1.
- Knudsen, Anders Leegaard 2000: Interessen for den danske fortid omkring 1300. En middelalderlig dansk nationalisme. I: *Historisk Tidsskrift* 100:1, 1–34.
- Nielsen, Sandro 1989: Kritisk oversigt over engelske og danske juridiske ordbøger. I: *Hermes – Tidsskrift for Sprogforskning* 2, 55–75.
- Nielsen, Sandro 1990: Lexicographic Macrostructures. I: *Hermes – Tidsskrift for Sprogforskning* 4, 49–66.
- Olsen, Thorkil Damsgaard 1992: Oldtid og Middelalder. Før 1536. I: Flemming Lundgreen-Nielsen (red.): *På sporet af dansk identitet*. København: Spektrum, 17–41.

- Pálfi, Loránd-Levente 2007: Om registerværket til Hermes. I: *DF Revy*, årg. 30, nr. 6, 10–12.
- Smith, Anthony D. 1991: *National Identity*. London: Penguin Books.
- Tarp, Sven 2006: *Leksikografien i grænselandet mellem viden og ikke-viden. Generel leksikografisk teori med særligt henblik på lærerleksikografi*. Bind I. Århus: Center for Leksikografi.
- Tarp, Sven 2008: Leksikografi i går, i dag og i morgen. I: *DF Revy*, årg. 31, nr. 4, 4–7.
- Tipton, C. Leon (red.) 1972: *Nationalism in the Middle Ages*. [Uden sted; uden forlag]. Serie: European Problem Studies.
- Wagner, Adam 2001: Dansk identitet i den tidlige middelalder. I: *Sagnir. Tímarit um söguleg efni*, årg. 21, 2000, 68–78.
- Wagner, Adam 2003: Sven Aggesens danskhed. I: *Nomos*, årg. 1, nr. 1, 43–59.
- Zientara, Benedykt 1997: *Frühzeit der europäischen Nationen. Die Entstehung von Nationalbewußtsein im nachkarolingischen Europa*. Osnabrück: Fibre.

Loránd-Levente Pálfi
Forskningsassistent
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen, Aarhus Universitet
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Aarhus V
llp@asb.dk

Patrick Leroyer, cand.phil., ph.d.
Lektor
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen, Aarhus Universitet
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Aarhus V
pl@asb.dk

Adam Wagner
Overbygningsstuderende (historie)
Nedergårdsvej 8, Bøstrup
5953 Tranekær
adamwagner@stud.ku.dk

Spiros Divaris Vesterdahl
cand.jur., cand.scient.soc., Master of Laws
Konsulent
Vesterdahl International
Trianglen 7 C, 4. t.v
DK-2100 København Ø
spiros@divaris.eu

Marit Hovdenak

Dei norske LEXIN-ordbøkene

Innleiing

LEXIN-prosjektet begynte som eit tiltak for å skaffe innvandrarar i Sverige tospråklege ordbøker frå svensk til dei ulike morsmåla. Svenske styresmakter gav dei andre nordiske landa tilbod om fri tilgang til det svenske materialet, og det blir no arbeidd med det i Noreg, Danmark og på Island. I Noreg kom arbeidet med LEXIN i gang i 1996, og det norske LEXIN omfattar no ei einspråkleg norsk nettordbok (bokmål) og ordbøker frå norsk bokmål til ei rad innvandrarspråk, i alt ti nettordbøker og fire trykte ordbøker. Neste produksjon blir ei nynorsk nettordbok.

Den norske LEXIN-serien blir utvikla av Aksis ved Universitetsforskning Bergen på oppdrag frå Utdanningsdirektoratet. Eg viser til artiklar av prosjektleiar Tove Bjørneset og nettstaden <http://skolenettet.no/lexin> for oversikt over ordbøkene, om bakgrunnen for prosjektet, om overføringa av materiale frå svensk til norsk osv. LEXIN har vore presentert på fleire konferansar, og det er hovudtema i *LexicoNordica* 6–1999. Det norske prosjektet har kunna dra nytte av alle erfaringane frå det svenske arbeidet gjennom snart tre tiår, jf. Gellerstam (1999) og Malmgren (1999).

Dei norske LEXIN-ordbøkene er nok ikkje svært godt kjende, men dei siste åra har bruken av nettsidene auka kraftig. Brukartala for LEXIN ved utgangen av 1. kvartal 2008 er sette opp nedanfor saman med tilsvarande tal frå sommaren 2005 (alle opplysningar frå Bjørneset i e-post 16.6.2008):

	2005	2008
Gjennomsnittleg tal vitjingar pr. dag	1 389	5 282
Tal unike brukarar pr. månad	24 736	69 104
Vitjingar pr. månad (IP-nummer)	46 276	163 444

Bruken av nettordbøkene er altså om lag tredobla på knapt tre år. Dette er samla tal, ikkje splitta på dei enkelte ordbøkene.

På nettstaden til LEXIN har ein gratis tilgang til nettordbøkene. I logoen står ”ordbøker for innvandrarar” som undertittel. I dei trykte

ordbøkene er det forord og fyldig brukarretteiing, mens på nettet er det berre ei kort rettleiing. Her kunne ein ha ønskt seg noko meir, samtidig som ein veit at forteksta sjeldan blir lesen. Eg har sett på ulike informasjonskategoriar i ordbøkene, og i gjennomgåinga nedanfor jamfører eg ofte ordartiklane med tilsvarande artiklar i Bokmålsordboka (BOB).

Kort om dei vurderte ordbøkene

Eg har særleg sett på *Norsk-kurdisk (sorani) illustrert ordbok* – heretter: *NKIO* (bokversjonen frå 2006) og noko på *Norsk-tamilsk illustrert ordbok* – heretter: *NTIO* (bokversjonen frå 2004) og på nettversjonane av desse to bøkene. Det er berre den norskspråklege teksta eg har kunna vurdere, og eg høyrer såleis ikkje til den eigentlege målgruppa for ordbøkene. Sorani (sørkurdisk) bruker det arabiske alfabetet, mens tamil har eit eige alfabet. Der omtalen gjeld berre bokversjonen eller nettversjonen av den første, bruker eg forkortingane *NKIOb* og *NKIOn*.

I tillegg har eg sett sporadisk på dei to største LEXIN-ordbøkene, den einspråklege norske illustrerte nettordboka (bokmål), her forkorta *NINO*, og den norsk-engelske illustrerte ordboka, her forkorta *NEIO*. Eg kjem tilbake til desse to ordbøkene mot slutten av artikkelen.

Ordomfanget i desse fire ordbøkene er sett opp i tabellen nedanfor, notabene medrekna språklege døme i form av samansetningar og avleiingar:

NTIO	7 600	reine oppslagsord: 3 600
NKIO	11 000	reine oppslagsord: 5 500
NINO	36 000	
NEIO	36 000	

Ordomfanget varierer altså ganske mykje frå dei minste til dei største ordbøkene. I forordet til bokversjonane står det at denne måten å rekne ordomfanget på også er brukt i det svenske LEXIN-prosjektet. Det er i alle fall ein ukonvensjonell måte å gjere det på. Talet på reine oppslagsord er altså om lag halvparten av det som er kalla ”ordomfanget”. Pålitelege opplysningar om talet på oppslagsord i ordbøker er generelt forlaga ofte tilbakehaldne med, jf. t.d. Bergeholtz og Vrang (2004).

Det ser ut til at alt norsk innhald som er med i dei minste ordbøkene, også er med i dei større. Eg har funne nokre få endringar frå *NTIO*, som kom i 2004, til *NKIOb* (frå 2006), endringar eg vil rekne som forbetringar. Endringane gjeld både typografi og leksikografiske detaljar.

Utsjånad bokversjon – nettversjon

Bokversjonane og nettversjonane er for det meste identiske i innhald, men typografisk ser dei nokså ulike ut. NKIOb er ei stor bok på 609 sider og i tillegg 66 illustrasjonssider i fargar. Mikrostrukturen i ord-artiklane med rekkjefølgja av informasjonstypar er nokså samansett, som figuren nedanfor viser, med ordet **penn** i NKIOb:

ORDBØKER FOR INNVANDRERE

Norsk–kurdisk (sorani)

Søkeord:

Søkeresultat

Bokmål oppslagsord	penn /pen/ substantiv
(Kurdisk (sorani	قەلەم ، پەننوووس ، قەلەم جاف ، پاندانی مەرەكەب نار
Bokmål bøyning	[pennen penner pennene]
Bokmål forklaring	et skriveredskap med flytende blekk
Bokmål uttrykk	ha en god penn («være flink til å skrive»)
(Kurdisk (sorani	هەبوونی پەننوووسێکی باش (" زیرەك بوون لە نووسیندا ")
Bokmål sammensetning	kulepenn
(Kurdisk (sorani	قەلەم جاف
Bokmål	fyllepenn
(Kurdisk (sorani	پاندانی مەرەكەب ، پەننوووسێك كە مەرەكەبی تی بکریت

Utdanningsdirektoratet, AKSIS 2008.

<p>penn [pen] <i>pennen penner pennene</i> substantiv قەلەم ، پەننوووس ، قەلەم جاف ، پاندانی مەرەكەب et skriveredskap med flytende blekk ⊕ 20 Δ <i>fyllepenn</i> پاندانی مەرەكەب ، پەننوووسێك كە مەرەكەبی تی بکریت Δ <i>kulepenn</i> قەلەم جاف ▽ <i>ha en god penn</i> («være flink til å skrive») هەبوونی پەننوووسێکی باش (" زیرەك بوون لە نووسیندا ")</p>	<table style="border-collapse: collapse; margin: auto;"> <tr><td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">Nn</td></tr> <tr><td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">Oo</td></tr> <tr><td style="border: 1px solid black; padding: 2px; background-color: #333; color: white;">Pp</td></tr> <tr><td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">Qq</td></tr> <tr><td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">Rr</td></tr> <tr><td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">Ss</td></tr> <tr><td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">Tt</td></tr> </table>	Nn	Oo	Pp	Qq	Rr	Ss	Tt
Nn								
Oo								
Pp								
Qq								
Rr								
Ss								
Tt								

Lemmutval

Redaksjonen skriv at ordmaterialet i NKIO består av desse gruppene av ord:

1. et frekvensbasert grunnordforråd
2. et ”praktisk” ordforråd hentet fra læremidler for innvandrerer
3. et utvalg ”samfunnsord”
4. et utvalg dagligdagse ord, talemålsord og ”vanskelige ord”

Oppslagsorda er både grunnord, samansetningar og avleiingar. I *tillegg* er mange samansetningar og avleiingar med som reine døme i ordartiklane, t.d. *regnskur* er med både i artikkelen **regn** og artikkelen **skur** (men *regnskur* er ikkje søkbart). Også desse orda blir altså rekna med i ordomfanget i LEXIN-ordbøkene, jf. tala i tabellen ovanfor. Desse orda har ikkje full bøyning, men substantiv har med endinga i eintal: *føde|sted -et*. For brukarar som ikkje har norsk som morsmål, er det sikkert gunstig å få opplyst genus, slik at dei slepp å slå opp andre stader om dei vil bruke ordet sjølv.

Ord frå gruppe 2 i NKIO er m.a. ein del ”tekniske ord”: **desibel**, **desiliter**; forkortinga **ts** for *teskje*, som er nyttig i matoppskrifter; matematikktermen **partall**. Bøkene har mange aktuelle ord som gjeld informasjonsteknologi (forkortingane *IT* og *IKT* er elles ikkje med). Desse IT- og dataorda er merkte med den litt alderdommelege, men nyttige forkortinga *edb*: **mobildekning**, **nettleser**, **nettside**, **nettsted**, **netthandel**, **piltast**, **rullefelt**.

I gruppe 3 har vi m.a. **dagpenger**, **dåp**, **domstol**, **PPT**, **reisebevis**, **skoleplikt** og **stemmerett**.

Gruppe 4 er ei talrik og samansett gruppe med mange gode val, t.d. **regndress** og **damete** (i artikkelen **dame**; det er vel adjektivet det er tenkt på?).

Utanom desse fire gruppene er mange ord og ordgrupper lemmatiserte av reint formelle språklege grunnar: Det gjeld nokre vanlege bøyingsformer med ulike typar vokalveksling, som **er**, **ble** og **mødrene**. Nokre verbalgrupper står som sjølvstendige oppslagsord, t.d. **komme på** og **gå ut fra**.

Om inndelinga i lemma

I inndelinga av homonyme oppslagsord er *lik bøyning* det grunnleggjande kriteriet. Her skil LEXIN seg frå tradisjonelle ordbøker som BOB. Til

dømes er ordet **dam** berre eitt oppslagsord i NKIOb, mens BOB har to oppslagsord ('demning' og 'brettspill') på grunn av ulik etymologi. I NKION er inndelinga som i BOB. Det verkar rett og rimeleg fordi desse to orda har lite med kvarandre å gjere. Det mangetydige inkjekjønnsordet **lag** har heile tolv tydingar i BOB, mens stoffet i NKIOb er fordelt på to homonym, ¹**lag** *laget* 'bare i uttrykk' og ²**lag** med full bøyning og to tydingar. I NKION, den nyaste ordboka, er det siste oppslagsordet splitta i to, det første med tydinga 'et dekke, et belegg', det andre med tydinga 'en gruppe personer'. Eg skjønner ikkje heilt motivet for denne oppsplittinga av ²**lag** i to homonym, for det finst mange oppslagsord med fleire nummererte tydingar, t.d. **dag**, **dame** og **dekke**.

Det finst andre døme på tvilsam oppsplitting: Ein grunn til at typografordet **enke** er med, kan vere at grunntydinga av **enke** – 'en kvinne som har mistet ektefellen ...' – har sin eigen artikkel. Det skulle ikkje vere nødvendig å lage to artiklar. Eit anna tilfelle: Talordet **to** er oppslagsord, og i tillegg står inkjekjønnsordet **to** 'styrke, kraft ...'. Eg har inntrykk av at homonymsepareringa er eit kriterium for å ta med dette substantivet, ordet er neppe frekvent nok i seg sjølv. Den stort sett forelda nemninga **lapp** om 'same' er faktisk òg oppslagsord (markert som "historisk"), og grunnen er vel at ein vil skilje dei ulike tydingane som **lapp** har. Ordet **same** er på den andre sida ikkje oppslagsord i NKIO. Etter mitt syn verkar dette som litt feil prioritering. I NINO er **same** med òg.

Under **politi** kunne det gjerne opplysast at ordet òg blir brukt (som hankjønnsord) om ein enkelt politikonstabel, men då måtte det ein ekstra ordartikkel til.

Kritikk av lemmautvalet

Som nemnt består ordgruppe 1 over av "et frekvensbasert grunnordforråd". Ut frå dette kriteriet skulle ein tru at dei aller vanlegaste orda i norsk ville vere oppslagsord både i NKIO og i NTIO. Slik er det faktisk ikkje. Eg har jamført desse ordbøkene med ei frekvensliste med dei 500 vanlegaste orda i norsk frå Aksis, Universitetet i Bergen. Denne frekvenslista er basert på 4,7 millionar ord frå romanar og aviser. Etter denne lista er dei 9 vanlegaste orda i norsk *og*, *i*, *det*, *på*, *som*, *er*, *en*, *til*, *å*. Av dei er 4 med i NTIO og 6 med i NKIO. Det er vanskeleg å forstå at ei grunnleggjande ordbok frå norsk ikkje har med orda *og*, *på* og *til*. Ei mogleg forklaring er at desse funksjonsorda er kjende frå innførings-

bøker i norsk og difor blir rekna som kunnskap som alt skal vere innlært.

Innanfor gruppe 2 er det som nemnt mange aktuelle dataord. Derimot stussar eg ved eit ord som **datamaskinkabinett**, mange av samansetningsdøma under **lager** som *direktelager*, *hjelpelager* og *kvikklager* og typografinemninga **enke** (at dette skal vere eit edb-ord, må reknast som sekundært). Desse orda er knapt ”sentrale” nok til å vere med.

Blant dei samansetningane som er med berre som døme, ikkje eigne oppslagsord, er det forholdsvis fleire som eg synest ikkje forsvarer plassen sin. Det er gjerne fullt moglege samansetningar, men dei er likevel lite brukte i norsk:

deigbolle (under **deig**; under **bolle** står det vanlegare *bakebolle*)

spraydeodorant (under **deodorant**)

byrådirektør (under **direktør**; er kanskje komme med fordi det er ein stillingskategori i Sverige?)

Eit stort minus med LEXIN generelt er at lemmautvalet ikkje er særleg stort. Det er svært mange heilt vanlege, daglegdagse ord som manglar. I NKIO manglar t.d. orda **kattunge**, **kenguru**, **karneval**, **karusell**, **kano** og **kappløp**. Dei er med i NINO og NEIO, og slik at dei to samansette orda (**kattunge** og **kappløp**) ikkje er sjølvstendige oppslagsord, men likevel søkbare i desse ordbøkene, dei står i artiklane **unge** og **kapp**. Eg må konkludere med at i dei minste LEXIN-ordbøkene er lemmautvalet nokså skeivt: Høgfrekvente ord manglar, samtidig som mange for spesielle samansetningar er med.

Uttale

Kvart oppslagsord i NKIO har uttaleopplysning om grunnforma av ordet. I boka står uttalen i hakeparentes etter, i nettversjonen står han mellom skråstrekar, t.d.

skjelett [sjelet] (NKIOb) – /sjelet/ (NKIOn)

ski|renn [sji:ren]

Det er brukt ei enkel lydskrift med vanlege bokstavteikn som har den lydverdien dei har som isolerte bokstavar. Det er altså ikkje brukt IPA, og heller ikkje er t.d. tjukk l (retrofleks l), ng-lyden eller ulike r-lydar markerte. Tonem er ikkje markert. Hovudtrykk er vist med strek under

den vokalen som har hovudtrykket, og lang vokal er vist med kolon etter. Også einstavingsord har trykkmarkering:

sett [set], sete [se:te], sette [sete]

Denne måten å markere kvantitet på er uvand etter norske rettskrivingsprinsipp, men er kanskje tydelegast for dei som ikkje har norsk som morsmål.

I dei norske standardordbøkene BOB og NOB og i skuleordlistene står det opplysningar om uttale stort sett berre ved framandord og i tvilstilfelle elles. LEXIN gjev innvandrara god hjelp som dei ikkje får andre stader, men eg ville gjerne ha hatt med opplysningar om tonem saman med uttaleopplysninga, slik det er i dei svenske LEXIN-ordbøkene. Norsk rettskriving er forholdsvis lydrett, men det er fleire punkt som kan valde vanskar, t.d. skiftande vokalkvalitet og -kvantitet. LEXIN fører opp den vanlegaste uttalen:

sove|rom [så:verom], tur [tu:r] , tunge [tonge]

Uttalen som er vist, er ein tilnærma standarduttale av bokmål, den som dominerer i Austlands-området med Oslo, t.d. brukt av dei fleste bokmålsbrukande medarbeidarar i radio og fjernsyn. Dermed får brukarane god rettleiing om ein uttale som er mykje brukt og har forholdsvis høg status, som er nokså skriftnær, og som òg kan vere gangbar ved produksjon. Det er likevel opplagt at uttaleopplysningane er selektive (på liknande måte som rettskrivingsvariantane, sjå seinare i artikkelen). Det er ikkje offisielle normer for talemålet i Noreg, men korleis ein kan formidle at eit vidt spekter av talemålsvarianter er akseptert, veit eg ikkje.

Enkelte ord står med fleire uttalemåtar i LEXIN, t.d. **baby** og **pensjon**. Litt overraskande er trykket på etterleddet i **database**: [databaːse]. Denne uttalen er ikkje uvanleg, men eg oppfattar han som sjargongprega, og det skulle ikkje vere nødvendig å lære han vidare. Den oppførte uttalen av **spord** ('fiskehale' – [spoːrd]) kan ikkje stemme, for uttalen må vere den same som av inkjekjønnsordet **spor** ([spoːr]).

Rettskriving og bøyning – og selektive val

Etter oppslagsord og uttale står bøyingsformer før ordklasse og framandspråkleg ekvivalent. Det står fulle bøyingsformer av kvart ord. Dersom oppslagsordet er ei samansetning, er bøyinga forkorta slik at ho berre gjeld etterleddet. I NKIOb står bøyingsformene i kursiv:

dag [da:g] *dagen dager dagene* substantiv
etter|late [ɛterla:te] *-later -lot -latt* verb

Her kan ein merke seg at verb står oppførte med infinitiv som oppslagsform. Det er det vanlege i norske ordbøker og ordlister, men dei svenske LEXIN-ordbøkene har presens som oppslagsform, etter sterke ønske frå innvandrarlærarar (Malmgren 1999:81–82).

Oppslagsformene og bøyingsformene i LEXIN følgjer i prinsippet offisiell rettskriving, som ein kan vente av eit offentleg tiltak. Dei fleste ord i bokmål har berre éin skrivemåte og éin bøyingsmåte, men valfridommen gjeld likevel store kategoriar. Der bokmål har to eller fleire valfrie former, har redaksjonen prioritert dei mest brukte formene og sett mindre brukte former som alternativ etter *eller*, eventuelt i parentes, eller har utelate dei. Ei stor gruppe substantiv har valfritt hankjønns- eller hokjønnsbøying, t.d. *en/ei skål*, som er oppført slik med bøying i NKIO:

skål *skålen (eller skåla) skåler skålene*

Bøyingsmønsteret *skål – skåla* – osv. svarer til bøyingskoden fl i BOB, mens *skål – skålen* osv. svarer til koden m1. I BOB står bøyinga slik: ”fl el. m1”. LEXIN prioriterer altså hankjønnsbøyinga, men opplyser om hokjønn. Bruken av parentes er tydeleg og forenkler bøyingsmønsteret for dei som vil lære systemet så enkelt som mogleg, men kostnaden er at fullt lovlege former blir klårt nedprioriterte. Korleis brukarane oppfattar parentesbruken, er ikkje lett å seie.

Den store gruppa svake verb av første klasse (bøyingskode v1 i BOB) har også a-formene i parentes i NKIO:

kaste *kaster kastet (eller kasta) kastet (eller kasta)*

A-former av dei to sistnemnde kategoriane, av typen *skåla* og *kasta*, høyrer til den radikale bokmålsvarianten, som ikkje er så mykje brukt i dei mest dominerande skriftmedia. Oppføringsmåtane viser kva for nokre former som er mest vanlege i skriftmedia, men samtidig representerer dei eit klårt brot med offisiell norsk språkpolitikk, som m.a. går ut på at valfrie rettskrivingsformer er likeverdige. Stort sett er det den radikale varianten som står i parentes. Dette er ein tankekross: Ein har forenkla for å komme målgruppene i møte, og samtidig har ein altså sett til sides store delar av formverket som utgjør norsk. Det er likevel vanskeleg å tenkje seg nokon alternativ måte å gjere dette på som er betre, iallfall i papirbaserte bøker.

Det var ei større rettskrivingsreform i bokmål i 2005. NKIO n er stort sett oppdatert i samsvar med reforma, mens NKIO b heng etter i mange tilfelle. Døme frå NKIO på valfrie oppslagsformer i samsvar med ny rettskriving:

savn eller **sakn** *savnet savn savnene (eller savna)*
preste|krage eller **preste|krave** *-kragen -krager -kragene*

Som desse to døma viser, er det berre ført opp bøyning av den første oppslagsforma (**savn** og **prestekrage**). Ofte kan ein avleie bøyinga til den alternative forma, slik at ein kan rekne med at t.d. **sakn** har same bøyingsendingar som **savn**. Det kan nemnast at verbet *savne* er oppslagsord, men den jamstilte forma **sakne** manglar heilt. Forma *gut* som valfri form til *gutt* er feil.

Alternative oppslagsformer står stort sett berre saman med den prioriterte forma. Vi finn altså ikkje **sakn** på sin alfabetiske plass. I enkelte tilfelle står det likevel tilvising, t.d. **rein** → **ren**.

Det er enkelte inkonsekvensar i bøyingsopplysningane, m.a. som **plante** med berre hankjønnsbøyning, mens samansetninga **potteplante** har både hankjønns- og hokjønnsbøyning (det siste er rett; eg går ut frå at det ikkje er slik at ei form er vald bort på grunn av låg frekvens). Det same gjeld **plattform** (m.) kontra **oljeplattform** (m./f.). **Hytte** og **purke** står med berre hokjønnsbøyning (før 2005 var hokjønn hovudform og hankjønnsbøyinga berre sideform eller klammeform, no er dei to bøyningane jamstilte). Her er ordboka altså ikkje heilt oppdatert.

Det førekjem enkelte andre feil i oppslagsformene, m.a. gjeld det forkortingar. Hovudregelen i norsk er, etter eit endringsvedtak i 1999, at forkortingar skal ha punktum. Unntak er sjølvstg måleiningar som internasjonale symbol o.l. Det heiter difor no berre **ca.** med punktum, i NKIO står formene **ca** eller **ca**. Dette kan vise at LEXIN treng generell oppdatering.

Kommentar til rettskrivingsopplysningane

I forordet til NKIO skriv redaksjonen at dei av omsyn til den primære målgruppa har prøvd å bruke eit så enkelt språk som mogleg. Redaksjonen har gjort fleire grep for å forenkle framstillinga av den offisielle valfridommen. Dels er som nemnt mange bøyingsformer sette i parentes, dels er nokre former sløyfa (som forma *sakne* nemnd ovanfor, dessutan t.d. bøyingsformer av nokre hankjønnsord med koden m3 i BOB). Dermed er bøyingsmønstra meir oversiktlege enn om alt skulle

vere med på like fot, slik kravet er for skuleordlister. Dei formene som står att, høyrer i stor grad med til det mest moderate bokmålet. Dette er nok gjennomgåande former med høg bruksfrekvens, utan at datagrunnlaget ser ut til å vere forklart her. LEXIN prioriterer dei formene innvandrarar har størst sjanse for å møte (iallfall i skrift), og som dei òg gjerne har mest bruk for å lære å bruke sjølv. Valfridommen i norsk rettskriving har vakse fram gjennom 1900-talet til i dag, og er utforma med tanke på dei som har norsk som morsmål. For dei som skal lære norsk som andrespråk, kan han heller gjere innlæringa ekstra vanskeleg. I hovudsak synest eg LEXIN-redaksjonen har gjort kloke og akseptable val her for å lette innlæringa av rettskriving og bøying. At former er heilt utelatne, synest eg er mest diskutabelt – og dette er tema som bør takast opp i normeringsdebattane framover.

Val av rettskrivingsformer i redaksjonsspråket

I redaksjonsspråket er det følgt ulike prinsipp i definisjonane jamført med det som kjem etter definisjonane. I definisjonane er det gjennomført moderat bokmål. I døma og idioma kan det i ein og same ordartikkel stå fleire valfrie former. I artiklane **dør** og **gatedør** er t.d. begge endingane *-døra* og *-døren* brukte i døma. I svake verb er preteritumsformer på *-et* som i *kastet* mest brukte, mens somme stader er den radikale a-endinga brukt: *tyven dirka opp låsen* (slik i NKIOb; det er endra til *dirket* i NKION). Under **sol** er døma både med *sola* og *solen*.

I tekstproduksjon generelt er det vanleg norm at ein skal vere *konsekvent* i språkbruk, ikkje veksle eller vakle i formvalet. Vekslinga mellom ulike valfrie former i døma i LEXIN samsvarer meir med faktisk språkbruk enn om redaksjonen skulle vere mest mogleg konsekvent. Eg synest dette verkar som ein klok praksis, nettopp fordi det viser kor vekslende norsk språk er. Samtidig er eg usikker på korleis variasjonen verkar på målgruppa, for valet av den eine eller andre forma har ikkje noka spesiell meining. Kanskje kan det forvirre.

Ordforklaringane – form og innhald

Ordforklaringane i LEXIN er jamt over gode og lette å forstå. Dei består gjerne av ein nokså enkel definisjon eller eit par synonym. Definisjonane har tradisjonell utforming, og er ikkje i Cobuild-format med bruk av fulle setningar. Men mange substantiviske oppslagsord har ein

definisjon som begynner med ubestemt artikkel: falk 'en rovfugl av slekten Falco ...', og det gjev meir naturleg ordlegging enn utan artikkel. Dermed nærmar definisjonen seg Cobuild-formatet, og det er ikkje mogleg å setje inn definisjonen i staden for oppslagsordet i ei setning.

Ordartiklane har ofte døme i form av frasar, samansetningar og avleiingar og dessutan idiom. Både døma og idioma har òg ofte forklaringar, og er dermed ein slags sublemma. Samanlagt gjev desse innhaldskategoriene dekkjande presentasjonar av korleis oppslagsorda blir brukte.

Mange oppslagsord, særleg substantiv, har tilvising til ein illustrasjon markert med eit blomstersymbol og sidetal. Baki NKIOb er det sider der illustrasjonane er samla, i NKIOn kan ein klikke på blomstersymbolet og få fram den illustrasjonssida som høyrer til.

”Samfunnsorda” i gruppe 3 ovanfor har ei grundig forklaring eller ei tilleggsopplysning med særskild typografi (i boka). Dette kan bestå av fleire setningar.

Ordlegginga i ordforklaringane er jamt over naturleg med velkjende ord, men eg stussa ved enkelte ting, som definisjonen av **elv**: 'et større vassdrag som renner mot havet; en flod'. Ordet *flod* er mykje sjeldnare enn *elv* og er lite brukt om norske forhold. Ein kan seie at bruken av *flod* kan tene til å utvide ordtilfanget til brukarane heller enn å forklare oppslagsordet. Verbet **danne** er m.a. forklart med synonymet 'skipe'. *Skipe* er nokså vanleg i nynorsk, men mykje mindre brukt i bokmål. Under **lunge** er den latinske nemninga for denne kroppsdelene (*pulmo*) med som synonym etter definisjonen, under **lyske** er det på same måten. Eg tviler på at målgruppa har særleg nytte av desse sjeldne synonyma.

I forklaringa til **pipenøkkel** er 'toppnøkkel' brukt som synonym (eller kanskje skal ein sjå det som overomgrep ut frå syntaksen). Dette ordet *toppnøkkel* må vere nokså sjeldan og er neppe særleg til hjelp.

Generelt verkar ordvalet i definisjonane meir tilpassa vaksne enn barn og ungdom, t.d. **lam** 'avkommet til sauen' (ikkje t.d. 'ungen' eller 'barnet til sauen') og **lampe** 'en innretning som lager lys'.

På pluss-sida vil eg setje definisjonen av **lakk**: 'en type maling med slitesterk overflate'. Reint faktisk er vel *maling* og *lakk* ikkje riktig det same, men det er ei akseptabel forenkling som gjev ein enkel og grei definisjon.

Døme og fraseologi

I LEXIN er det skilt godt og konsekvent mellom kategoriane *eksempel* og *uttrykk*, t.d. i artikkelen modig: *en modig mann* (eksempel), *en modig maur* (uttrykk, med forklaringa ”en uredd person”). I NKIOb er den første typen markert med Δ , den andre med ∇ , så det er lett å skilje dei. Begge kategoriane er fyldig dekte i artiklane.

Ikkje alle døme er like gode. Adjektivet **pigg** – ’opplagt, livlig ...’ – forsvarer plassen sin som eit gjengs ord, men det eine dømet verkar ikkje heilt naturleg formulert: *en pigg eldre person*. Ordet er oftast brukt predikativt, som i det andre dømet: *føle seg pigg og opplagt*. Det verkar usannsynleg at det første dømet skulle vere henta frå faktisk språkbruk. Under **pepper** kunne godt det moderne uttrykket *få pepper* vere med. Under **papegøye** står uttrykket *skyte papegøyen* med forklaringa ’være veldig heldig (fordi den man gifter seg med er så rik)’. Dette uttrykket verkar lite kjent i dag, sjølv om det er med i i BOB og NOB. Tydinga er den vi har i det velkjende *skyte gullfuglen*. Ordboka kan altså ha godt av oppdatering på dette området òg.

Svenske reminisensar

Nokre spesielle døme heng nok att frå det svenske opphavet, under **elv**: *elven Gøta*; under **over**: *reise til Stockholm over Ørebro*; verbet **føde**: *jeg ble født i Borås*. Det ville vere mest rimeleg om redaksjonen fann fram til norske stadnamn i staden for dei svenske.

Det ser ut til at det ikkje finst noka elv *Gøta* i Noreg, så det må vere *Göta älv* i Sverige som er meint. I norsk skal etter offisielle reglar svenske stadnamn skrivast som i svensk (etter endonymiprinsippet), det vil her seie med svensk ö (*Göta, Örebro*). Under **plass** er *St Petersplassen* nemnd som døme, men i norsk er det vel ikkje anna form enn *Petersplassen* (dvs. i Roma) som er brukt.

Oppslagsordet **tussilago** synest eg er nokså unødvendig, men det er kanskje meir brukt i svensk enn i norsk. **Hestehov** er det vanlege namnet på denne planta i norsk.

Stilmarkørar

Eit avgjort pluss er dei mange kommentarane om stilnivå, opphav o.a. og om biletleg bruk, t.d. **liksom** – 'uformelt', **pus** – 'uformelt, barnespråk', **nådestøt** – 'oftest billedlig', **surfer** – 'fra engelsk'.

LEXIN-ordbøkene som norske allmennordbøker

Dei norske LEXIN-ordbøkene framstår som eit solid, ja eit reint imponerende prosjekt. Det er eit nettverk av ordbøker der det same norsk-språklege innhaldet – som utgjer *NINO* – er basis i tospråklege ordbøker til viktige innvandrarspråk. Brukarbehova til innvandrargruppene har vore styrande for utforminga, og strukturen er godt utprøvd i det svenske mønsteret. Ordartiklane i *NINO* har ein fast mikrostruktur med dei fleste informasjonstypar ein kan ønskje seg, både formelle og innhaldsmessige. Som eg har vist i denne omtalen, er det i hovudsak gjort eit godt og grundig leksikografisk arbeid med det norske ordstoffet. Etter mitt syn får brukarane dekkjande portrett av oppslagsorda, inkludert illustrasjonar av mange av dei. Eit avgjort minus er som nemnt det avgrensa ordutvalet på same tid som det er gjeve plass til mange perifere samansetningar.

Så langt *NINO* rekk, er ho eit godt tilskot til floraen av norske allmennordbøker. Faktisk inneheld ho mykje av informasjonsmengda i *BOB* for dei orda som er med, men presentert på ein mindre kompakt måte. Truleg er *NINO* lettare å forstå enn *BOB*, av fleire grunnar. Ein opplagd grunn er at at bøyingsformene er skrivne fullt ut i *NINO* mens *BOB* gjer bruk av bøyingskodar i stor grad, og at alle ord i døma òg er fullskrivne i *NINO*. *NINO* er meir tydeleg frekvensbasert enn *BOB* både i lemmautval, i val av rettskrivingsformer og nok også i fraseologi.

I visse tilfelle skil LEXIN seg positivt ut frå *BOB* med eit meir moderne, daglegdags ordtilfang i redaksjonsspråket. Døme frå *NINO*:

NINO: **marinade** 'en krydret væske ...', **lake** 'vann som er tilsatt ..., marinade, ...'

BOB: **marinade** 'lake av ...', **lake** 'oppløsning av salt el. sukker ...'

NINO opplyser om *marinade* som eit (klikkbart) synonym til *lake*, mens *BOB* føreset *lake* kjent i definisjonen av *marinade*. *Marinade* er rett nok eit framandord, men det kan godt hende at det er betre kjent i dag enn det heimlege *lake*, iallfall i målgruppa for LEXIN.

Ekvivalentane i dei tospråklege ordbøkene

Ordartiklane i dei tospråklege ordbøkene har i tillegg til den norske teksta også ekvivalentar på målspråket. Dei har ekvivalentar både til oppslagsordet og til døma i form av samansetningar og avleiingar, frasar og uttrykk. For å lese teksta på sorani (NKIO_n) og tamil (NTIO_n) må ein ha dei rette fontane på pc-en. Hjelpesida i LEXIN forklarar korleis ein kan skaffe seg dei om det trengst. Eg har teke ein del stikkprøver i den norsk-engelske ordboka, *NEIO*, og ho gjev eit godt inntrykk. Ho kan reknast som ei fullt brukbar norsk-engelsk allmennordbok med eit noko avgrensa ordutval. Dei andre tospråklege ordbøkene i LEXIN har færre oppslagsord, men mange brukarar kan nok få hjelp ved å slå opp i NINO eller NEIO om dei ikkje får tilslag på sitt eige språk.

Pedagogisk forenkla bokmålsrettskriving

Å framstille rettskrivinga i bokmål for målgruppene for LEXIN har opplagt vore ei utfordring for prosjektet. Bokmål har ei vid skriftnorm med mange valfrie former, særleg i bøyingsverket. Med rettskrivingsreforma i 2005 vart situasjonen for så vidt enklare enn før sidan systemet med sideformer (klammeformer) er avskaffa, no er alt hovudformer. Redaksjonen har sortert i formrikdommen ved å skilje ut bestemte kategoriar av former i parentes og ved å sløyfe ein del andre. Dette er for det meste gjennomført på ein bra og ordentleg måte, men løysinga har fleire diskutabile sider. Grunnlaget for val av prefererte former er ikkje openlyst, eg veit heller ikkje kva for nokre frekvensundersøkingar som finst på dette området. Eg meiner at heile rettskrivinga bør kunne presenterast også for innvandrarar, med typografisk differensiering der- som fleire bokutgjevingar er aktuelt, eller på varierte måtar på nettet.

Gode ordbøker for innvandrarar

Alt i alt er LEXIN eit godt prosjekt med ordbøker som gjev påliteleg opplysning om norsk språk, med avgrensingar i ordmengda, i mangelfull opplysning om rettskrivingsnorma og i manglande oppdatering.

Litteratur

Ordbøker

- BOB = Wangensteen, Boye 2006: *Bokmålsordboka*. 3. utg. Oslo: Universitetsforlaget/Kunnskapsforlaget.
<http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek.html>.
- NEIO = *Norsk-engelsk nettordbok (med illustrasjoner)*. LEXIN. Ordbøker for innvandrere.
- NINO = *Norsk nettordbok (med illustrasjoner)*. LEXIN. Ordbøker for innvandrere.
- NKIO = *Norsk-kurdisk (sorani) illustrert ordbok*. LEXIN. Ordbøker for innvandrere. 2006. Oslo: Utdanningsdirektoratet, 2006.
- NKIOb = bokversjonen
- NKIOn = nettversjonen
- NOB = *Nynorskordboka*. Marit Hovdenak, Laurits Killingbergtrø, Arne Lauvhjell, Sigurd Nordlie, Magne Rommetveit og Dagfinn Worren 2006. 4. utg. Oslo: Det Norske Samlaget.
<http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek.html>.
- NTIO = *Norsk-tamilsk illustrert ordbok*. LEXIN. Ordbøker for innvandrere. 2004. Oslo: Utdanningsdirektoratet.
- NTIOb = bokversjonen
- NTIOn = nettversjonen

Annan litteratur

- Bergenholtz, Henning og Vibeke Vrang 2004: Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere. I: *LexicoNordica 11*, 165–189.
- Bjørneset, Tove 1999: Ordboksprosjektet NORDLEXIN–N. I: *LexicoNordica 6*, 35–45.
- Bjørneset, Tove 2001: Introduksjon til ordboksprosjektet NORDLEXIN–N. I: Gellerstam, Martin, Kristinn Jóhannesson, Bo Ralph og Lena Rogström (red.), *Nordiska studier i lexikografi 5*. Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Göteborg 27–29 maj 1999. Göteborg: Nordisk foreining for leksikografi, 44–53.
- Bjørneset, Tove og Ásta Svavarsdóttir 2005: Nord-Lexin. I: Vatvedt Fjeld, Ruth og Dagfinn Worren (red.). *Nordiske studiar i leksikografi 7*. Rapport frå Konferanse om leksikografi i Norden, Volda 20.–24. mai 2003. Oslo: Nordisk foreining for leksikografi, 52–66.

- Fjeld, Ruth Vatvedt og Lars S. Vikør 2008: *Ord og ordbøker. Ei innføring i leksikologi og leksikografi*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Gellerstam, Martin 1999: LEXIN – lexikon för invandrare. I: *LexicoNordica* 6, 3–17.
- Malmgren, Sven-Göran 1999: De svenska LEXIN-ordböckerna ur ett (ställföreträdande) användarperspektiv. I: *LexicoNordica* 6, 79–90.
- Nordgård, Torbjørn 1999: Nyttige normer i et ”normløst” språk. I: *LexicoNordica* 6, 91–98.
- Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexicografi. Ordböcker och ordboksarbeite i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts.

Nettsteder

Det norske LEXIN-prosjektet: <http://skolenettet.no/lexin> (lese juli 2008)
Frekvensliste Aksis, Universitetet i Bergen:
<http://kh.hd.uib.no/tactweb/rel-kum.txt>

Marit Hovdenak
seniorrådgjevar
Språkrådet
Postboks 8107 Dep
NO-0032 Oslo
marit.hovdenak@sprakradet.no

Ingunn Indrebø Ims

Ordnett.no

Hva er Ordnett?

Ordnett er Kunnskapsforlagets ordbokstjeneste på nett, der forlagets ordbøker er gjort tilgjengelige gjennom en søkbar database. Brukerne får tilgang til Ordnett gjennom betalt abonnement, og det er mulig å abonnere både for privatpersoner og bedrifter og institusjoner. Tjenesten presenterer ulike pakkeløsninger der brukerne kan velge hvilke produkter de ønsker å abonnere på. Basispakka består av Språkvett, en samling artikler som tar for seg ulike språklige problemstillinger, synonymordbok, fremmedordbok, norsk-engelsk/engelsk-norsk ordbok og ordboksverk for moderat bokmål og riksmål, samt nynorsk ordliste. Som tilleggsprodukter finner vi også en mengde tospråklige ordbøker, Norsk Riksmålsordbok, og dessuten mer fagspesifikke ordbøker for områda medisin, teknologi og økonomi.

Som abonnent får brukeren tilgang til ordbokstjenesten med brukernavn og passord, men det er også mulig å abonnere på Ordnett Pluss, et program som gjør at brukeren kan laste ordbøkene ned på egen maskin, og dermed slipper å være avhengig av internett for å kunne bruke tjenesten.

Hvem har bruk for Ordnett?

Det er sikkert mange som har følt behovet for å ha flere ordbøker tilgjengelig samtidig, og på Ordnetts kundeliste står både grunnskoler, høyskoler og universitet oppført. I tillegg finner vi bedrifter og institusjoner som bibliotek, sjukehus og reklamebyrå. Dette viser at det er et behov for denne typen nettbaserte ordbokssamlinger, og det er en stor fordel at flere ordbøker kan være tilgjengelige i en felles ordboksbase slik Ordnett er. Å gjøre parallelle søk i flere ordboksverk, både enspråklige og flerspråklige, er også attraktivt for forfattere, oversettere, kryssordlødere og andre som arbeider med språk til daglig.

Ordbøker på nett gir nye søkemuligheter

En betydelig fordel med en felles ordboksdatabase som Ordnett, er at det er lett å søke i flere ordbøker på en gang. Språkteknologien gir på denne måten andre muligheter enn det papirutgaven(e) gir. Ordboksbrukeren må ikke bla seg fram til oppslagsordet på alfabetisk plass, men kan gjøre ett eneste søk og dermed få treff på enkeltord i flere ordbøker samtidig. Søk i hele ordbokstekster er også en nyttig søkefunksjon for brukere av ordboksbasert – det vil si at en lett kan finne idiomer og uttrykk som ikke nødvendigvis er direkte knytta til oppslagsordet. Ved å søke på for eksempel bruksmarkeringa *dial* (forkortelse for dialekt) i Norsk Riksmålsordbok, får en treff på oppslagsord med denne bruksmerkinga i dette ordboksverket.

Basispakka – begrensa tilbud for nynorsk og bokmål

Når jeg likevel ikke er entydig positiv til Kunnskapsforlagets ordboksamling på nett, er det hovedsakelig på grunn av det enspråklige norske tilbudet jeg finner i Basispakka, altså Norsk Ordbok og Nynorsk Ordbok.

Nynorsk Ordbok er ei svært begrensa ordbok, og derfor er navnet slik det opptrer på de innledende nettsidene misvisende. Kunnskapsforlagets nynorske ordbok er i hovedsak ei ordliste, som inneholder oppslagsord med bøyingsendelser. Her er det ingen informasjon om opphav, bruksrestriksjoner eller ordklasse (noe elever og studenter ofte er avhengig av for å kunne bruke ordbøker på en hensiktsmessig måte), og informasjon om betydning, hvis den overhodet finnes, er begrensa til enkel synonymføring i parentes bak bøyingsendelsene.

Det andre ankepunktet gjelder Kunnskapsforlagets Norsk Ordbok, som gir opplysninger om skrivemåte og bøyingsformer i moderat/konservativ bokmål og riksmål. Mange ordboksbrukere bruker enspråklige ordbøker og ordlister på morsmålet fordi de lurer på hvordan et ord kan eller skal skrives – hva er rett og hva er feil? I Kunnskapsforlagets Norsk Ordbok finnes ikke opplysninger om den mer radikale delen av bokmålsrettskrivinga, som like fullt er offisiell rettskriving i bokmål. Ved å gjøre et søk på for eksempel verbet *hoppe* i dette ordboksverket, blir det opplyst om fortidsformer med endelse *-et*. At endelser på *-a* i fortid av svake verb også er offisiell rettskriving i bokmål, kommer ikke fram gjennom Ordnetts baser. Når det gjelder søk på hunkjønnsst substantiv som *jente* og *hoppe* får man opplysninger om at

disse i bestemt form entall kan ha endelsen *-en* eller *-a*, mens søk på substantivet *tid* kun opplyser endelse *-en*. I offisiell rettskriving er det valgfritt å bruke *-en* eller *-a* i alle disse tilfellene.

Kunnskapsforlagets Norsk Ordbok skal sjølsagt ikke være noe annet enn den intenderer å være, og nettstedet opplyser også om hvilke deler av bokmålsrettskrivinga som dekkes i dette verket, men jeg mener likevel at Ordnett som nettsted mangler noe vesentlig når store deler av rettskrivinga, og dermed også ordforrådet innafor bokmål, mangler. Gjennom Ordnett er det mulig å få kjøpt tilgang til Norsk Riksmålsordbok som et tillegg til Basispakka, men sjøl om dette er et større og mer betydelig ordboksverk, gir heller ikke dette verket en oversikt over offisiell rettskriving i bokmål. Det skal det heller ikke gjøre, noe navnet Norsk Riksmålsordbok tilsier, men det understreker bare det faktum Ordnett som nettside mangler et tilbud som gir fullstendig oversikt over bokmål som skriftspråk.

Kunnskapsforlagets ordbøker er sjølsagt ikke skrevet med tanke på at de skal inngå i en nettbasert ordboksbase, her er det forlaget som har gjort sine ordboksverk samla tilgjengelig for sine kunder, noe som gjør Ordnett til en svært nyttig ordboksbase for mange. Men dersom det en-språklige norske tilbudet er viktig for en potensiell bruker av Ordnett, finner jeg få argumenter for å foretrekke Kunnskapsforlagets Nynorsk ordbok og Norsk Ordbok framfor Universitetets ordboksbase for bokmål og nynorsk som er gratis tilgjengelig på internett.

Ingunn Inderebø Ims
cand. filol.
forsker, Norsk ordbok 2014
Universitetet i Oslo
i.i.ims@iln.uio.no

Annika Karlholm

Kortare presentation av Ordbok över Finlands svenska folkmål. Band 4.

Ordbok över Finlands svenska folkmål. Band 4: kyssa–och. 624 s. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken 2007.

Inledning

Ordbok över Finlands svenska folkmål (FO) har under hösten 2007 utkommit med det fjärde av planerade sju band. Ordboksprojektet påbörjades 1959 och redan följande år utarbetades de första preliminära manuskripten av Olav Ahlbäck. 1976 publicerades det första häftet och 1982 var det första bandet (*a–e*) klart. Tio år senare, 1992, utkom det andra bandet (*f–hu*) och det tredje (*hy–kyss*) år 2000. När alla sju banden är färdigställda beräknas verket omfatta ca 125 000 uppslagsord.

Det fjärde bandet, som omfattar ca 16 800 uppslagsord, innehåller artiklar från *kyssa* till *och*. De preliminära manuskripten till detta band författades redan åren 1984 och 1992 av Susanne Bergström, Anne-Marie Ivars, Peter Slotte, Helena Solstrand-Pipping och Carola Åkerlund, men har bearbetats och redigerats för tryckning mellan åren 2000–2007 av den nuvarande redaktionen, bestående av Susanne Bergström, Caroline Sandström, Carola Åkerlund, med Peter Slotte som huvudredaktör. Sedan år 2000 har Svenska litteratursällskapet i Finland åter tagit på sig uppgiften som förläggare och distributör. Med tanke på att ordbokens samlingar till stor del har tillkommit genom litteratursällskapetets försorg så är ju detta arrangemang mycket passande. Redaktionen har dock inte genomfört några större ändringar i ordbokens utformning i jämförelse med de tre föregående banden. Redigeringen följer fortfarande samma principer som utstakades i första bandet.

FO redovisar alla de dialektord som har påträffats i publicerat eller opublicerat material och som bedömts vara eller ha varit i fast bruk i de svenska dialekterna i Finland. Materialet spänner över fyra århundraden, från 1700-talet fram till idag, och ska, förutom att vara språkligt upplysande, även ge en ”fängslande inblick i gången tids allmogeliv”.

En del artiklar i fjärde bandet är mycket omfattande inte minst med tanke på formredovisningen, men även i avseende på semantisk och

formell analys. Detta gäller bland annat *lång*, *lägga*, v.1, *med*, *ner*, *någon*, och *och*, som tillhör de mer komplicerade artiklarna, men även till innehållet enklare ord såsom t.ex. *mat*, sbst. 2, *mjök*, sbst. 1, *mosse*, *not*, sbst. 1, *näse* och *nät* har fått längre artiklar på grund av sina sammansättningar.

Dialekter och lånord

Fjärde bandet tar sitt avstamp i verbet *kyssa*, och läsaren får i en anmärkning veta att ordet inte är genuint i dialekterna. Till de mer genuina dialektorden med samma betydelse hör istället ord såsom *munna*, *mutta*, v. 2, *pussa*, v. 1, *smocka*, *snockla* och *snåta*. Faktum är att vissa av de upptagna orden i det fjärde bandet ger intryck av riksspråkighet (hög-språk) eller verkar i något avseende vara främmande element i de svenska dialekterna i Finland. Detta gäller framför allt relativt sent inlånade ord såsom t.ex. *loma*, sbst. 1 (av finska *loma* 'ledighet, permission'), som "är ungt i dialekterna, infört av frontmän under andra världskriget". Ett annat "nyligen inlånat" ord är *maksa* från finska *maksaa* 'kosta; betala'. Ordet återges i det intressanta språkprovet *he maksar måni* 'det kostar pengar'. *Måni*, normaliserat till *money* 'pengar' av amerikansk-engelska *money*, torde inte heller vara väl förankrat i folkmålen. Det enda genuint dialektala i nämnda språkprov utgörs således av *he*.

Frågan är om relativt nyligen inlånade ord verkligen hör hemma i en ordbok inriktad på att beskriva det samlade, men likväl etablerade ordförrådet i svenska dialekter. Lånord är visserligen inte på något vis främmande inslag vare sig i dialekt eller i hög-språk. Lånord med finskt (och även till viss del ryskt) ursprung är av naturliga skäl vanliga i de svenska dialekterna i Finland. De inte så få finska lånorden utgörs ibland av ren finska, men flertalet av orden har försvenskats och helt införlivats i de svenska dialekterna, som t.ex. *magapajto* 'maghinna av slaktdjur' av finska *mahapaita* 'fettrik del av bukhinnan på slaktdjur'. (*Magapajto* redovisas inte som eget uppslagsord utan återfinns under sammansättningar till *mage*.) De ryska lånorden verkar höra samman med handel, i synnerhet gårdfarihandel, och här träffar vi på ord som t.ex. *mahorka* 'piptobak' (av *machórka* 'hemodlad tobak'), *maniska* 'löst skjortbröst' (av *manísjka* 'löst skjortbröst'), och *marosji* 'glass' (ombildning av *morósjenoje* 'glass').

De amerikansk-engelska lånorden i det fjärde bandet är påfallande och de sticker ut. Ord som *laundry* 'tvättinrättning', *light* 'belysning', *meatballs* 'köttbulle', *meeting* 'sammanträde' (jfr figur 1 på sidan 242),

moonshine 'hembränt brännvin', vid sidan av de till svenskan normaliserade *kätsä* 'gripa (ngn)' (av *catch*), *lina*, v. 3 'luta, stå snett' (av *lean*), *losa* 'förlora' (av *loose*), *luff*, sbst. 2 'brödlimpa' (av *loaf*), *milka*, v. 2 'avlocka hemligheter, mjölka (ngn)' (av *milk*), *missis* 'fru' (av *missis* (väl *mrs?*)), och *mixa* 'blanda samman' (av *mix*) är kanske mer att uppfatta som slang än dialekt. Som läsare är jag till en början välvilligt inställd till urvalet. Det kanske inte är helt fel att ta med ord från oväntat håll (såsom amerikanskt ursprung väl måste betraktas) i en finlandssvensk dialektordbok? Orden speglar en intressant aspekt i finländarnas kulturhistoria, nämligen emigrerade finländare som för en kortare eller längre tid har varit över till USA, men som har återvänt till Finland. Vistelsen i USA verkar ha gett ett så stort intryck, att detta i sin tur har gett avtryck i form av lånord i finlandssvenskan. För vi befinner väl oss fortfarande i Finland? Men språkproven tyder på att det inte kan vara tal om första generationens emigranter. Istället rör det sig här snarare om andra eller kanske tredje generationens (och i USA boende) emigranter där engelskan är ett naturligt inslag i talspråket, såsom exemplifieras i språkprovet till *light: tø:n oå:p laitín* 'tänd belysningen'. Här är det väl knappast tal om genuin finlandssvensk dialekt?

De svensk-amerikanska inslagen i FO gör att jag som läsare börjar fundera på valet av sagesmän och vad som ligger till grund för redigeringen. Har man använt sig av uppteckningar från svenskbygderna i USA och tagit hänsyn till andra och tredje generationens emigranter som dialektinformanter för en ordbok över Finlands svenska folkmål? På omslaget till det fjärde bandet får läsaren visserligen veta att FO har ambitionen att omfatta "dialektala ord och uttryck från alla delar av våra svenska bygder" (min kursivering). Men omfattar detta verkligen bygder långt utanför Norden? Är FO:s ambition att belysa ord och uttryck typiska för en svensk dialekt (t.ex. Närpes) i Finland eller vill man beskriva en finlandssvensks totala ordförråd (med inslag från eller ursprung i t.ex. Närpesmål) oavsett var sagesmannen har sin hem- eller födelseort? Som proveniens för t.ex. *meatballs* och *light* anges Närpes.

Ur dialektgeografisk synvinkel ter sig ibland angivandet av proveniens även i övrigt lite märkligt. Det gäller således inte bara ord som är av amerikanskt ursprung. Ett ord som *medlemsbok* 'partibok' uppges t.ex. från Pyttis – är det dialektalt (bara) där?

medikus *mirikos* Mu, *midikos* Vö, *midikos* Re Kh Sv En Sn, *mirikos* el. *märikos* el. *medikos* Re, *medikos* Kh, *midikus* Pl Pö Kn Nä, *mirikus* Nä Sb m.1. filur, upptågsmakare. Re Kh Sv Nä Sb En Sn; *e noo rikti midikos anje i granngå:lin* Kh; överdängare, baddare. Mu Vö; kanalje, odåga. Pl Kn.

medlemsbok *me:dlemsbo:k* f.2b. partibok. Py.

medvetlös *me:dvetsluäs* Kv (1980-t.), *miedvetslyøs* Sb (1980), *me:veitslö:s(är)* Na adj.

medvurst *me:dforšt* Pa vNL mNL, *metforst* Sj Ky, *me:dfuršt* Si öNL, *metfårs* St Py, *meitforšš* Py m.

meeting *mi:tiŋ* s. sammanträde. Bj. Av amerikaeng. *meeting* s., ds.

mega *mjegar* pres. v.I. om tjur: betäcka (ko el. kviga). Nä.

megare *migare* m.3. penis hos tjur. Si (ÖO). Jfr följ.

mege *mega* Kb Tj Kr Ee Pe Pu Nb, *mjega* Nb (1861) Ma NL, *mjega* Mu Iö, *mjiga* Or Pa, *mje:g* bs. *mjegan* Pl Pö, *mjegan* bs. Nä, *migga* el. *mägga* ÅL (ÖO), *me:ga* Fö Bö, *me:ga* el. *mje:ga* Ku, *mje:ga* Bö, *mege* el. *mjego* Ho, *miga* Na Pa Ki Fb NL Py d.III Kb, f.ö. svm.1. penis hos djur, vanl. hos tjur el. hingst (allm.), gumse (Ho); piska el. dagg gjord av torkad tjurlem. Pl Pö NL. Jfr föreg. Ssgr. **A:** **mega-hus** *megahu:s* Kb Nv Ee Nb, *megahu:s* Kr Pe, *mjega-* Nb (1861) NL, *mjegarhu:s* Mu, *migahu:s* Ki d.I Kb Nv, f.ö. n.1. förhud hoshäst. Jfr *hega-hus*. **-roma** *migaro:mo* svf. drag-rom gjord av tjurs mege. Na.

FIGUR 1. Ett utdrag ur FO

Hur utformas definitionen?

Betydelsebeskrivningarna i FO är överlag välgjorda och informativa. I enstaka fall kan läsaren undra om de definitioner som ges är ordboksredaktionens väl övertänkta syntes av de uppgifter som finns i uppteckningarna eller om definitionerna endast återger sagesmännens uppgifter. Ett sådant fall är uppslagsordet *morian*, som i betydelse 1 (något olämpligt tycks det mig) har översatts med 'neger'. (*Neger* har för övrigt inte fått någon definition i FO och är väl inte heller dialektalt.) Man har även valt att blanda uppgifter såsom "neger", "mörklätt karl med vilt sinnelag" och "störväxt karl". För att inte i onödan späda på stereotyper borde man vid redigeringen ha strävat efter att använda en mindre värdeladdad beskrivning. Men om redaktören ändå väljer att återge sagesmännens uppgifter ordagrant borde detta framgå tydligt i definitionen,

så att läsaren förstår att uppgifterna inte är ett uttryck för redaktörens egna uppfattningar. Själva definitionstexten borde enligt min mening i alla avseenden vara så neutral som möjligt och inte vara formulerad på sådant vis att den väcker anstöt hos läsaren. Vill man ge uttryck för ordets eller uttryckets dialektala kärnfullhet gör man det bäst i ett språkprov.

Artikeln *morian* visar på vikten av revidering och redigering av manuskript som har författats eller påbörjats en längre tid tillbaka. Ordval, formuleringar eller betydelser som var neutrala för 15–20 år sedan kan ha åldrats eller stigmatiserats, så att de inte längre är lämpliga i ett modernt definitionsspråk i en ordbok.

Slutord

För en dialektolog är det alltid glädjande när ett nytt band av Ordbok över Finlands svenska folkmål kommer ut. Ordboken präglas genomgående av mycket hög kvalitet både beträffande uppläggning och i framställning av artiklarna. Den är förhållandevis enkel att slå i och det är lätt att ta till sig den definition som anges för vart uppslagsord. Artiklarna presenteras på ett sätt som väcker läsarens intresse att förkovra sig. FO är kort sagt trevlig att läsa. Förutom den rent språkliga aspekten kan både forskare och allmänhet få en god bild av vilka sfärer som är eller har varit viktiga för den svensktalande allmogen i Finland.

Litteratur

Ordbok över Finlands svenska folkmål.

Band 1. 1982. *a–e*. Huvudredaktör Olav Ahlbäck.

Band 2. 1992. *f–hu*. Huvudredaktör Peter Slotte.

Band 3. 2000. *hy–kyss*. Huvudredaktör Peter Slotte. Forskningscentralen för de inhemska språken. Helsingfors.

Annika Karlholm
 ordboksredaktör
 Svenska Akademiens ordboksredaktion
 Dalbyvägen 3
 SE-224 60 Lund
 annika.karlholm@svenskaakademien.se

Kalevi Koukkunen

Boken om vårt land 2¹ – en skandinavisk kulturhändelse

Uppslagsverket Finland 1–5. Redaktion Henrik Ekberg, Therese Leinonen m.fl. Redaktionsråd Bengt von Bonsdorff, Fabian Dahlström m.fl. Esbo/Helsingfors: Schildts Förlags Ab 2003–2007. 400 + 606 + 647 + 650 + 652 s.

1. Kort inledning

Under åren 1982–1985 utkom encyklopedin *Uppslagsverket² Finland* på Holger Schildts förlag. Verket omfattar 9 000 uppslagsord och 2 143 sidor fördelade på tre band. Nästan 20 år senare, år 2003–2007, utgavs en förnyad upplaga i fem band på Schildts Förlags Ab. Detta verk (härefter förkortat *UVF*) upptar 12 000 uppslagsord på 2 955 sidor³.

Man kan jämföra omfånget med det nyaste finskspråkiga uppslagsverket *Factum* (2003–2005), som omfattar 70 000 uppslagsord, och *Nationalencyklopedin* i Sverige från 1980- och 1990-talen, som upptar så många som 170 000 uppslagsord. Antalet uppslagsord är naturligtvis inte något självändamål; viktigare är att de är välvalda. I *UVF* är urvalet av naturliga orsaker mer koncentrerat än i ett allmänt uppslagsverk som *Factum*, som behandlar många främmande ord, utländska orter och personer, utländsk historia och konst samt utländska djur och växter.

---

¹ Zacharias Topelius (1818–1898) läsebok för folkskolan, *Boken om vårt land*, utkom 1875. Boken behandlar Finlands historia och geografi på ett fosterländskt sätt. Den användes i skolorna till 1930-talet och 1981 utkom en 58:e oförändrad upplaga.

² Ordet *uppslagsverk* har två litet olika betydelser, dels kan det åsyfta uppslagsböcker i allmänhet, dels kan det avse encyklopedier (tidigare *konversationsordbok*). I artikeln *Uppslagsverket Finland* definierar verket sig självt som ett alfabetiskt speciallexikon över Finland.

³ Bakom verket står Föreningen finlandssvenska uppslagsverk som grundades 1969.

2. Till vem riktar sig *Uppslagsverket Finland*?

När det ges ut ett mångsidig svenskspråkigt uppslagsverk som behandlar enbart Finland och finländarnas historia, kultur och samhälle, undrar man givetvis vem detta verk riktar sig till.

Språket sätter begränsningar för vem som kan använda verket. Därför är det i första hand avsett för finlandssvenskar. Jag vet inte i vilken utsträckning uppslagsverket har marknadsförts i Skandinavien, men det lämpar sig även för svenskar, skandinaver och andra som klarar av att läsa svensk text. UVF kan användas av alla som är intresserade av finländska förhållanden eller som söker fakta om Finland.

Men det finns ytterligare en grupp som kan använda sig av uppslagsverket. I de finska läroverken och grundskolorna har många generationer barn fått undervisning i svenska. Därför riktar sig UVF också till finskspråkiga som kan läsa svenska. För mig som finskspråkig encyklopedist och lexikograf har det varit en angenäm upplevelse att använda UVF och att granska verket för denna recension! Min svenska har berikats med både nya och återupptäckta ord.

I UVF behandlas inte alls enbart finlandssvenska personer och företeelser utan största delen av uppslagsorden är allmänfinländska. Enligt förlagets beskrivning är uppslagsverket fokuserat på hela Finland, med en smärre slagsida åt det finlandssvenska. Detsamma gäller för övrigt för den biografiska uppslagsboken *Vem och vad* (från år 1920, 18 uppl. 2008), som inte bara koncentrerar sig på finlandssvenskar, utan uttryckligen presenterar även finskspråkiga personer. Inom de stora språkområdena behöver man inte ge ut verk om sitt land och dess folk på främmande språk, eftersom "alla" nuförtiden kan engelska. Men i Finland har det till och med getts ut kulturencyklopedier på engelska (*Finland: A Cultural Encyclopedia*), tyska (*Kulturlexikon Finnland*) och franska (*Finlande: une approche culturelle*) på förlaget Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (samtliga 1999). Verket finns inte på svenska.

Finlandssvenska familjer använder naturligtvis också allmänna encyklopedier. Förutom UVF behöver de till exempel Nationalencyklopedin eller någon annan svensk uppslagsbok och kanske någon encyklopedi på ett annat språk; tvåspråkiga familjer behöver även en finsk encyklopedi.

3. Tolv tusen adekvata uppslagsord

Även om det bara finns 12 000 uppslagsord i UVF utgör de ett balanserat urval. När man gör ett uppslagsverk måste man först besluta om proportionerna för uppslagsord från olika ämnesområden och sedan göra ett urval inom varje område. I encyklopedier finns det alltid en viss andel historiskt stoff, och enligt min mening är fördelningen mellan historiska och dagsfärska artiklar adekvat i UVF. Redan i det fjärde bandet av UVF (2006) finns exempelvis en artikel om politikern Alexander Stubb, men att han utnämndes till utrikesminister i Finland i april 2008 är naturligtvis något som kan införas först i senare upplagor.

Av följande slumpmässiga urval framgår att antalet uppslagsord är större i det nya femdelade verket än i den första upplagan av UVF. Ett streck (–) i den högra kolumnen i tabellen betyder att uppslagsordet finns i den nya upplagan men saknas i den äldre. Ett kryss (x) betyder att uppslagsordet finns redan i upplagan från år 1985.

UVF andra upplagan, band 5, 2007

UVF första upplagan, band 3, 1985

Utbildningscentret för utbildningssektorn	–
Utbildningsfonden	–
Utbildningsstyrelsen	–
utbildningsstödet	–
utdrag ur befolkningsdatasystemet	–
Utgrynnan	x
utkomststöd (hänvisningsartikel)	–
Utlandsfinländarparlamentet	–
utlandsföreningar (hänvisningsartikel)	x
utlänningslagstiftning	x
Utlänningsverket	–
utmärkelsestecken (hänvisningsartikel)	x
utmätning (hänvisningsartikel)	x
Utriainen, Raimo (1927–1994), skulptör	x
utrikes- och säkerhetspolitiska ministerutskottet	–
utrikesförvaltning	x
utrikeshandel	x
utrikesministeriet	x
utrikespolitik	x
Utrikespolitiska institutet	x
utrikesrepresentation	x
utrikesutskottet	–

Av de ovan presenterade uppslagsorden är ungefär hälften nya ord, sådana som inte finns i första upplagan av UVF. I den nya upplagan har

artikeln om *utlandsföreningar* blivit sämre, eftersom de olika föreningarna inte nämns, till skillnad från i utgåvan från 1985 där nästan 50 föreningar räknas upp, från *Suomi-Afganistan Seura* till *Suomi-Unkari seura*.

Artikeln *utmärkelsetecken* består i den nya upplagan endast av en hänvisning till artikeln *ordnar*, där det finns en detaljerad förteckning över utmärkelsetecken och två bilder med informativa bildtexter. Artikeln *Utrikespolitiska samfundet i Finland*, som fanns i upplagan från år 1985, har uteslutits ur den nya upplagan.

4. Urvalet av personartiklar med *Berg-* och *Lindberg* som exempel

Det är svårt att lägga till nytt material när man redigerar ett uppslagsverk, eftersom det betyder att man måste gallra bland de gamla artiklarna. Detta problem kommer särskilt tydligt fram när man ska välja, stryka och skapa balans bland personartiklarna. I båda upplagorna av UVF finns det ungefär lika många artiklar om personer vars efternamn börjar på *Berg-*. Till en del beror detta säkert på att vissa av personerna är historiska. Se nästa sida.

I den nya upplagan har fyra personer strukits: författaren John Bergh, skådespelerskan Alma Berglund, kemisten Konni Bergman och juristen Arne Bergroth. I deras ställe har tre nya personer tillkommit: ekonomen Tom Berglund, författaren och fiskaren Karl-Erik Bergman och läkaren Matti Bergström.

UVF andra upplagan, band 5, 2007

von Berg, Friedrich (1794–1874), militär
och ämbetsman

Berg, Karl Emil (1869–1921), militär

Bergbom, Kaarlo (1843–1906), teaterle-
dare och författare

Bergenheim, Edvard (1798–1884), kyr-
koman

Bergh, Edvard (1829–1903), jurist och
publicist

–

Bergh, Julius Immanuel (1810–1878),
skol- och kyrkoman

Bergholm, Axel (1841–1924), skolman
och genealog

–

Berglund, Paavo (f. 1929), dirigent

Berglund, Tom (f. 1951), ekonom

Bergman, Erik (1911–2006), tonsättare

Bergman, Göran (1919–1991), ornitolog

Bergman, Jukka (1896–1972), musiker
och fiolbyggare

Bergman, Karl-Erik (f. 1930), författare
och fiskare

–

–

Bergroth, Edvin (1836–1917), industri-
man

Bergroth, Elis (1854–1906), kyrkoman

Bergroth, Evald (1857–1925), läkare och
entomolog

Bergroth, Hugo (1866–1937), filolog

Bergroth, Kersti (1886–1975), författa-
rinna

Bergroth, Rolf (1909–1995), pianist

Bergstedt, Karl (1841–1915), läkare

Bergström, Matti (f. 1922), läkare

UVF första upplagan, band 3, 1985

x

x

x

x

x

Bergh, John (1872–1939), författare

x

x

Berglund, Alma (1874–1947), skådespe-
lerska

x

–

x

x

x

–

Bergman, Konni (1882–1942), kemist

Bergroth, Arne (1883–1969), jurist

x

x

x

x

x

x

x

–

Jag utvidgar jämförelsen till personer med namnet *Lindberg* och tar med också det finskspråkiga uppslagsverket Factum. Först kommenterar jag skillnaderna mellan de två upplagorna av UVF. Se nästa sida.

Uppslagsord	UVF, 2 uppl., band 3, 2005	UVF, 1 uppl. band 2, 1983	Factum, band 4, 2004
Lindberg, Alie (1849–1933)	x	x	–
Lindberg, Ann-Mari (f. 1935), författare	x	–	–
Lindberg, Björn, pomolog (hänvisningsartikel)	–	x	–
Lindberg, Carolus (1889–1955), arkitekt	x	x	x
Lindberg, Harald (1871–1963), botanist	x	x	x
Lindberg, Helge (1887–1928), operasångare	x	x	–
Lindberg, Håkan (1898–1966), entomolog	x	x	–
Lindberg, Johan (1837–1914), violinist	x	x	–
Lindberg, John (1884–1973), läkare	x	–	–
Lindberg, Magnus (f. 1958), en av Finlands mest kända nutida kompositörer	x	–	x
Lindberg, Otto (1835–1889), botanist	x	x	x
Lindberg, Pirkko (f. 1942), författare	x	–	x
Lindberg, Ralf (f. 1951), teknikforskare	–	–	x
Lindberg, Roger (1915–2003), företagsledare	x	–	–
Lindberg, Valter (1897–1976), statistiker	x	x	–
Lindberg, Werner (1852–1909), ingenjör och ämbetsman	x	x	–

I den nya upplagan finns fem personer som inte förekommer i den äldre versionen. Av dessa fem har två stycken utfört sitt livsverk före 1983, men uppträder ändå inte i den äldre upplagan av UVF. Kompletteringarna i upplagan av år 2005 beror knappast på att personerna skulle ha glömts bort i den tidigare upplagan, utan visar snarare på dynamiken i redaktionsarbetet; det är en fortgående process att utvärdera vilka personer som ska finnas med i en encyklopedi. Det är adekvat att ha med kommerserådet⁴ Roger Lindberg och ögonläkaren John Lindberg. Vid valet av personer är det viktigt att följa den encyklopediska traditionen

⁴ *Kommerseråd* avser i Finland en titel som förlänas av av landets president till bemärkta personer inom affärlivet.

att ta med personer från många områden och tider och inte bara sådana personer som är inflytelserika i dag.

Jag ställer mig aningen främmande till att Magnus Lindberg (f. 1958) förses med epitetet ”en av Finlands mest kända nutida kompositörer”; jag skulle ha placerat ett sådant omdöme inne i artikeltexten. Jean Sibelius (1865–1957) beskrivs för övrigt som ”komponist, den dominerande gestalten inom finländsk skapande tonkonst”, medan Kaija Saariaho (f. 1952) kallas ”en av Finlands internationellt mest uppmärksammade tonsättare”.

Fem av Lindbergarna är gemensamma för UVF och Factum. I UVF finns det nio Lindbergar som fattas i Factum, medan det i Factum finns en Lindberg som saknas i UVF. Jag har då inte räknat med de artiklar i Factum som behandlar personer från Sverige: konstnären Alf Lindberg (1905–1990), trombonisten Christian Lindberg (f. 1958) och teaterregissören Per Lindberg (1890–1944). Sådana artiklar förekommer inte annat än i undantagsfall i UVF.

I Nationalencyklopedin finns det så många som 34 artiklar om personer som heter Lindberg, av vilka endast en återfinns i UVF, nämligen botanisten Otto Lindberg. Skillnaden mellan lemmauppsättningarna i ett finsk, ett finlandssvensk och ett svensk uppslagsverk kommer väl till synes i *Lindberg*-artiklarna. Personer kommer inte in i uppslagsverk av sig själva, utan de väljs aktivt. Valen görs utifrån förslag av redaktörer eller medhjälpare, ibland också av läsare.

5. Omfattande historiska artiklar

Av någon orsak omfattar det första bandet av UVF bara 400 sidor, medan de följande banden är på över 600 sidor, tre av dem på omkring 650 sidor. Möjligen beror detta på en rädsla för utrymmesbrist i början av projektet.

Styrkan i UVF är förutom den mångsidiga lemmaselektionen att artiklarna är av varierande längd, och särskilt att det förekommer artiklar som är längre än vad encyklopediartiklar brukar vara. Även om antalet artiklar är rätt litet jämfört med många allmänna uppslagsverk innehåller artiklarna om de personer och företeelser som beskrivs all väsentlig information; artiklarna ger inte ett stympat intryck.

Signeringen av artiklarna varierar. Ibland kan en lång artikel vara osignerad, medan en kort är signerad. Ur de medverkandes synvinkel hade det förmodligen varit bättre om artikelskribenten framgått av initialer sist i varje enskild artikel och inte bara i verkets litteraturlista.

Det finns tiotals långa, utförliga artiklar i UVF. Allra mest omfattande är artikeln *historia*, vilket i UVF innebär Finlands historia. Denna artikel på över 16 sidor är i själva verket en klarsynt essä om de olika skedena i Finlands historia. Den är indelad i fem block: (1) Förhistoria, (2) Medeltiden, (3) Tiden 1523–1808, (4) Tiden 1809–1917 och (5) Tiden 1917–.

Artikeln *historia* innehåller ett stort antal hänvisningar till andra uppslagsord, sammanlagt 90 stycken, exempelvis *klubbekriget*, *Åbromantiken*, *nattfrosten* och *bankkras*. Det finns en artikel till om historia I UVF, nämligen *historia* som akademisk vetenskap.

Bilden av Finlands historia fördjupas avsevärt genom artiklarna om krig: *finska kriget* (nästan 1,5 sidor), *inbördeskriget* (3 sidor), *vinterkriget* (drygt 3,5 sidor), *fortsättningskriget* (nästan 3 sidor) och *lapp-landskriget* (drygt 1 sida). *Jägarrörelsen* behandlas på över 2 sidor, och även *infanteri*, *kavalleri*, *luftvärn* och *marinen* presenteras på ett bra sätt. Utmärkta exempel på omfattande historisk-samhälleliga artiklar är *emigration* och *immigration* samt *arbetarrörelsen*, *arbetslösheten* och *arbetsmarknaden* och flera andra uppslagsord som börjar på *arbetar-* och *arbets-*.

UVF innehåller också en bra allmän artikel om *partiväsen*. I den ingår hänvisningar till artiklar om olika partier och partigrupperingar. Artikeln om *Finlands kommunistiska parti* är över 3,5 sidor lång, artikeln om *Svenska Folkpartiet* 3 sidor och den om *Finlands Socialdemokratis-ka Parti* knappt 3 sidor. Artikeln *gräsrotsrörelser* som behandlar dagens medborgaraktivitet är intressant skriven. Artikel *kvinnorörelser* är 2 sidor lång, *kvinnovetenskap* något längre. Artikeln *kvinnoprästfrågan* är fortfarande aktuell, även om det var redan (eller först) år 1913 som den första kvinnan avlade examen i teologi i Finland!

I artikeln *historia* finns det bra litteraturhänvisningar i slutet av varje huvudavsnitt, och den som är intresserad av Finlands historia kan leta sig vidare till många olika källor. Likaså finns det två spalter med litteraturhänvisningar i artikeln *inbördeskriget*, med början från det sexdelade verket *Finlands frihetskrig år 1918 (1921–1925)* till *Terror och tragik: Helsingfors och Sibbo 1918* (2003). Det är tydligt att det uttryckligen är svenskspråkiga källor som upptas i litteraturförteckningarna i första hand, om sådana finns.

En av de källor som nämns i artikeln *Hornet* (jaktplan) är Hiilamo & Sipolas bok *Aavelasku: dokumenttikirja vuosisadan suomalaisesta asekaupasta*⁵, vilket är ett av många exempel på den utmärkta sakkunsk-

---

⁵ 'Spöklandning: en dokumentärbok om finsk vapenhandel under ett sekel'

pen. Däremot upptar artikeln *Djurgårdsloppet* inte Geitel, Juurikkala & Talvities ingående historieverk *Kuolemankurvasta Moukaripörssiin: Eläintarhanajojen autokilpailut 1932–1963*⁶ (1993). I artikeln *filmkonst* nämns *Filmografia Fennica*, vilket är felaktigt eftersom verket heter *Suomen kansallisfilmografia* (dess systerverk är *Svensk filmografi*). Dessutom hade det varit motiverat att nämna Matti Rinnes biografi över läkaren Toivo Pihkanen, *Hesperian herra: Toivo A. Pihkasen elämä*⁷ (2004).

6. Behandlingen av vetenskap och konst

Till de bästa artiklarna i UVF hör likaså de som behandlar vetenskapsområden ur en finländsk synvinkel. Ett exempel är *biologi* (nästan 6 sidor), som presenterar delområdena *zoologi, botanik, experimentell biologi, genetik och biokemi, mikrobiologi* samt *cell- och molekylärbiologi*.

Artikeln om *språkvetenskap* upptar nästan 3 sidor och den om *språkvård* knappt 2 sidor; däremot är artikeln om *ortnamn* 3,5 sidor lång. Den nästan 1,5 sidor långa artikeln *finska språket* är en komprimerad beskrivning av finskans ljud- och formstruktur. Emellertid anges närmast grammatiska verk som källor både i den och i artikeln om *språkvetenskap*. Det hade varit bra att dessutom nämna några finsk- och svenskspråkiga ordböcker, eftersom sådana har en viktig position inom språkliga gemenskaper. Kanske det kunde finnas en artikel *ordböcker* i en uppdaterad version av uppslagsverket. Det finns det alltså inte nu; däremot finns det en artikel om *kokböcker*! I artikeln *språkvård* nämns i alla fall *Nykysuomen sanakirja* ('Nufinsk ordbok'), som därtill tas upp i en egen artikel liksom *Ordbok över Finlands svenska folkmål*. I jämförelse med artikeln *finska språket* är artikeln om *svenskan i Finland* överraskande lång, nästan 6 sidor. Den är indelad i avsnitten (1) *Dialekter*, (2) *Stadsdialekter*, (3) *Finlandssvenska* och (4) *Forskningen*.

Artikeln *filosofi* i första bandet är kompakt. Den omfattar ett par sidor, men ändå beskriver den på ett elegant sätt utvecklingen från filosofen Sigfrid Aronius Forsius (d. 1624) till Matti Häyry (f. 1956). Uppslagsordet *matematik* avhandlas på en knapp spalt, trots att matematiken brukar kallas världens äldsta vetenskap. Artiklarna *psykiatri* och *psykologi* omfattar knappa 1,5 sidor var. För uppslaget *humanistisk forskning*

⁶ 'Från dödskurvan till släggringen: Djurgårdsloppet från 1932–1963'. (Djurgårdsloppet var ett bilrace.)

⁷ 'Hesperias ledare: Toivo A. Pihkanens liv'. (*Hesperia* är namnet på ett psykiatriskt sjukhus i Helsingfors.)

ges snarare en historisk överblick än en beskrivning av dagens forskning.

Artiklarna om olika vetenskapsområden är lärdomshistoriskt mycket förtjänstfulla. De olika skedena i vetenskaperna förklaras koncist, och centrala forskare och inriktningar nämns. Många av inriktningarna tas även upp i egna artiklar. Tillvägagångssättet är helt riktigt ur en vetenskapshistorisk synvinkel: även om samtida forskare naturligtvis är mest synliga, har också äldre generationers forskare tagits med i uppslagsverket. I slutet av många artiklar presenteras föreningar inom området, och således presenteras exempelvis Finlands lärdomshistoriska samfund i artikeln *lärdomshistoria*.

UVF utgör också en beaktansvärd konstnärsmatrikel, även om förlaget givetvis inte kallar uppslagsverket matrikel. Många personer som inte förekommer i några andra källor tas upp. I UVF ingår omfattande presentationer av konstarter; längst är den nästan femsidiga artikeln *måleri*, som i själva verket kallas *måleri och skulptur*. I artikeln räknas över 200 konstnärer upp, och här finns hänvisningar till exempelvis *abstrakt konst* och *expressionism*. Nästan två sidor handlar om *grafisk konst*.

UVF är helt i särklass när det gäller att presentera finländska konstnärer, särskilt den yngre generationens konstnärer. Här presenteras tiotals konstnärer på ett initierat sätt, exempelvis målaren och konstkritikern Nina Björkman (f. 1968), målaren Saara Ekström (f. 1965), konstnären Juha Pykäläinen (f. 1953) samt foto- och videokonstnären Jouko Lehtola (f. 1963). Speciellt nämnvärt är att det finns en artikel om målaren Wladimir Schwertschkoff (1821–1888), som inte nämns i finska uppslagsverk eller i den första upplagan av UVF. Överraskande nog finns det en artikel om konstriktningen *brutalism* med Roparnäs kyrka i Vasa som exempel. Artikeln *fotokonst* är en koncentrerad framställning av fotografins historia och samtida strömningar.

Artikeln *musikhistoria* behandlar huvudsakligen finsk konstmusik, men redan i början av artikeln hänvisas läsaren till följande uppslagsord: *Finlands nationalopera*, *folkmusik*, *jazz*, *kyrkomusik*, *militärmusik*, *musikforskning*, *musikundervisning*, *opera*, *operett*, *populärmusik*, *radions körer och orkestrar* samt *Sibelius-Akademien*. På så sätt får läsaren en omfattande och mångsidig bild av musiken och musiklivet i Finland. Till detta kommer dessutom personartiklarna om enskilda konstnärer. Artikeln *populärmusik* är för övrigt speciellt omfattande med sina drygt 7,5 sidor; efter den följer den kulturhistoriskt utmärkta artikeln *populär-
underhållning*. Motsvarande omfångsrika översikter finns också i artiklarna *arkitektur* (5 sidor), *teater* (drygt 5 sidor) och *filmkonst* (drygt 2,5 sidor).

Uppslagsorden omfattar också namn på konstverk, speciellt böcker, vilket är mycket nyttigt och ger encyklopedin ett mervärde. Bland de verk som tas upp finns *Hårda tider* (av Karl August Tavaststjerna) och *Sju bröder* (Aleksis Kivi) samt diktsamlingarna *Septemberlyran* (Edith Södergran) och *Staden med de tusen lindarna* (Georg Kåhre). Också teoretiska verk som Hans Ruins litteraturvetenskapliga undersökning *Poesins mystik* finns med.

7. Finland och Europa i uppslagsverket

UVF avspeglar på ett åskådligt sätt EU och det europeiska. Förutom de centrala artiklarna om *Europaparlamentet* och *Europaparlamentsval* ingår tio artiklar där första delen av uppslagsordet utgörs av adjektivet *europeiska*.

Uppslagsord som börjar på Europeiska

Europeiska centralbanken
Europeiska ekonomiska och sociala kommittén
Europeiska gemenskapernas domstol
Europeiska investeringsbanken
Europeiska kommissionen
Europeiska ombudsmannen
Europeiska revisionsrätten
Europeiska unionen
Europeiska unionens regionkommitté
Europeiska unionens råd

Realia om Finland ges via artiklar om landskap, län, städer, kommuner och naturligtvis om naturgeografi. De administrativa gränserna flyttas ständigt, vilket innebär att ett av ämnena för en kommande revision av uppslagsverket redan är klart. Artiklarna om kommunerna följer alla samma form. Den mest omfattande av dem är *Helsingfors* som upptar 6 sidor. Artikeln om Åland (drygt 7 sidor) är utformad enligt samma mönster. Båda artiklarna är illustrerade med eftertanke. UVF tar upp åtminstone följande utländska städer: S:t Petersburg, Stockholm och Tallinn.

UVF presenterar också de finländska djuren och växterna på ett utomordentligt ingående sätt. Huvudartiklarna är *djurvärlden* (knappt 3 sidor) och *växternas utbredning* (4 sidor), men det finns även många artiklar om olika arter, såsom *harar*, *huggorm*, *läderlappar* och *spovar*. Artikeln *husdjur* består av hänvisningar till artiklarna *boskapsraser*, *fjäderfäproduktion*, *fårproduktion*, *hundar*, *hästar*, *katter*, *nötkreatur*, *päls-*

djursuppfödning, renar och svinproduktion. Av de enskilda växtarterna presenteras till exempel *hästhov, maskros* och *smörblomma*. Sädesslagen tas upp i samband med artikeln *jordbruk*; det finns alltså inte några egna artiklar om vare sig havre, råg eller vete.

Artikeln *finsk-ugriska folk* behandlar folk som är besläktade med finnarna. Däremot finns det inte någon egen artikel om finsk-ugriska språk, utan de presenteras i artiklarna *finska språket* och *östersjöfinnar*. Artikeln *samer* utgör en relativt omfattande artikel, i likhet med *samiska*.

Finsk och finlandssvensk folkkultur presenteras i många artiklar. Den etnologiskt förtjänstfulla artikeln *jul* på nästan 3,5 sidor delas efter inledningen in i följande avsnitt: *julmat, julgubben och jultomten, julgran, julklapp* och *julfredens utlysande*⁸. Till artikeln hör sex välvalda bilder. Det finns också en utförlig artikel om *påsk* på nästan 2,5 sidor. Artikeln *Halloween* beskriver ett exempel på amerikansk kultur som har spridit sig också till Finland.

UVF fungerar också som ett uppslagsverk om idrott eftersom verket redogör för olika idrottsformer, idrottsgrenar, idrottsföreningar och idrottare samt naturligtvis för friidrottslandskampen Sverige–Finland. Den längsta artikeln som handlar om löpning innehåller många underpunkter. Det finns tiotals andra uttömmande artiklar om idrott, från *backhoppning* till *skidsport*, för att inte tala om *motorsport*.

8. Framställningssätt och illustrationer

I artiklarna förkortas uppslagsordet med begynnelsebokstav och punkt. I artikeln *Jansson, Tove* står det exempelvis: ”Den första muminserien Muminrollet och världens undergång började J. teckna för Ny Tid 1947.” J. betyder här *Jansson* och avser uttryckligen Tove Jansson. Ibland kan förkortningen syfta på ett flerordigt uppslagsord. I meningen ”F. ger ut tidskrifterna *Språkbruk* och *Kielikello...*” står F. till exempel för *Forskningscentralen för de inhemska språken*. Förkortningarna används naturligtvis av utrymmesskäl och de har under många årtionden varit tradition i encyklopedier. I många uppslagsböcker, uppslagsverk och ordböcker har man emellertid frångått kondensering och skriver ut hela uppslagsordet.

---

⁸ Det står uttryckligen *julfredens utlysande*, inte *utlysande av julfreden*, som är den gängse benämningen.

Ibland är en artikel en såkallad hänvisningsartikel, det vill säga en artikel som bara hänvisar till en annan artikel, exempelvis *dialysbehandling*, ► njursjukdomar. Det kan också finnas fler än en hänvisning i en artikel, såsom i *trafik*, där läsaren hänvisas till *biltrafik*, *busstrafik*, *båttrafik*, *järnvägar*, *kanaler*, *kommunikationer*, *lastbilstrafik*, *luftfart*, *metro*, *sjöfart*, *spårvägar*, *taxitrafik* och *vägväsen*. Rekordmånga hänvisningar finns i artikeln *brottslighet*, som utgörs av hela nitton hänvisningar från *abort* till *våldsbrottslighet*.

Illustrationerna i UVF kan bara beskrivas som imponerande: många av artiklarna innehåller rikligt med välåtergivna färgfotografier, exempelvis finns det så många som nio fotografier i artikeln *arkitektur*. Speciellt värdefulla är de många historiska bilder som redaktionen har bemödat sig om att söka fram i arkiven. Bilder och bildtexter utgör organiska helheter. I bildtexterna kommer det ofta fram någon ny eller komprimerad synpunkt på uppslagsordet. Sålunda ingår det i artikeln *cyklar* en bild där två cykelägare poserar med sina cyklar med en bil i bakgrunden: ”Att äga en cykel var en källa till stolthet under decennierna mellan världskrigen... För de flesta var en egen bil någonting ouppnåeligt.” Det är bara synd att det inte ges några närmare uppgifter om platsen; som bildkälla anges endast Ekenäs stad.

Bildtexten till porträttet av Finlands nationalskald Johan Ludvig Runeberg (1804–1877) kan säkert intressera också svenskar: ”... Han var ytterst uppbyren även i Sverige, där Elgskyttarne och Fänrik Ståls säger ända in på 1950-t. var obligatorisk läsning i folkskolorna”. Även bildtexterna om kommuner och städer är mycket informativa.

9. Brister?

Vad saknas i UVF? Som bekant är det en fråga om ett visst godtycke vilka artiklar som finns med och vilka som utelämnas. Jag saknar i alla fall en artikel om musikredaktören Cay Idström (1917–2005), som under flera årtionden berättade om underhållningsmusik i radio. Och var finns Lisbet Landefort (f. 1925) som i nästan 30 år arbetade som regissör för den svenskspråkiga radioteatern och har skrivit självbiografin *Peka inte på regnbågen?* Filmregissören Roland af Hällström är med i UVF, men av någon orsak finns inte hans son med, den meriterade teaterregissören Arto af Hällström (f. 1952).

Den svenske historikern Stig Jägerskiöld (1911–1997) borde också ha haft sin plats i ett finländskt uppslagsverk eftersom han har skrivit en betydande biografiserie om marskalk Mannerheim. Artikeln om sångar-

tisten och kapellmästaren Georg Malmstén hade kunnat vara mer specifik. Att Max Jacobson 1990 fått hederstiteln *minister* nämns inte. Läkaren Ranon Rimóns förnamn är felstavat; den korrekta formen är *Ranan*. De släktartiklar om bland annat Castrén, Creutz, Donner och Ehrnrooth som fanns i den första utgåvan av UVF har förargligt nog strukits i den nya utgåvan.

Den över 6 sidor långa artikeln *litteratur* nämner kort *barnlitteratur* och *ungdomslitteratur*, men några egna artiklar om dessa ämnen finns det inte. Märkligt nog finns det inte heller några artiklar om *barnkultur* och *ungdomskultur*. I en nyutgåva borde artiklarna *klimatförändring* och *utsläppshandel* också läggas till.

Den 1,5 sidor långa "huvudartikeln" *Finland* är problematisk. Den består bara av de rätt korta delarna *Namnet*, *Läge och naturgeografi*, *Befolkning och bebyggelse*, *Näringsliv* samt *Författning och förvaltning*. Inom dessa delar finns hänvisningar, exempelvis hänvisar *Läge och naturgeografi* till specialartiklarna *berggrund och ytformer*, *sjöar och vattendrag* och *skärgården*. I samband med artikeln finns en tabell över nyckeltal.

Allmänna encyklopedier är vanligen humanistiskt inriktade, medan teknik får mindre utrymme. Detta gäller också för UVF. Det finns en komprimerad översikt om IT i artikeln *informationsteknik*, där de båda IT-pionjärerna Linus Torvalds och Johan Helsingius nämns. UVF upptar några av informationssamhällets nyord, såsom *distansarbete* och *e-handel*. Däremot saknas *textmeddelande* och *sms*, och inte heller finns det några uppslagsord som börjar på *nät-* eller *webb-*.

Texten i UVF är utomordentligt noggrant skriven, redigerad och korrekturläst. Det är bara några enstaka fel jag fått syn på: i artikeln *De stupades dag* finns en hänvisning till Heikki Ojas bok *Aikairja* (i st.f. *Aikakirja*⁹), och i den omfattande artikeln *måleri* anges som en av källorna verket *Suomen taidetta*¹⁰ 1940–75 av I. Rácz och L. Peltola; den förste författaren heter i verkligheten Rácz. I källförteckningen till artikeln *ungfinska partiet* (band 5) är namnet på Isto Mikkonens verk felstavat: *Polittisesta vallasta sanan valtaan*¹¹ i stället för *Poliittisesta ...*

---

⁹ 'Tidbok'; sammansättning av *aika* 'tid' och *kirja* 'bok'

¹⁰ 'Finsk konst'

¹¹ 'Från politisk makt till ordets makt'

10. En rik nationell kultur

Utgivningen av Uppslagsverket Finland är ett kraftprov och en kulturgärning. Verket fortsätter en gedigen tradition av finska – och nu även finlandssvenska – encyklopedier. Projektet har tränat upp kompetenta medarbetare, som delvis även har valt ut och bearbetat ett urval av egna uppslagsord. Förhoppningsvis får vi snart en reviderad nätversion av UVF som sedan uppdateras kontinuerligt.

I den svenska Nationalencyklopedin visar ordet *national* på den betydelse och den ställning det verket har. *Otavan Iso Tietosanakirja* som utkom i Finland på 1960-talet har å sin sida det latinska tilläggsnamnet *Encyclopaedia Fennica*. Jag tror att Uppslagsverket Finland för sin del kan stärka den finlandssvenska identiteten och även hjälpa läsarna att komma till insikt om den nationella kulturens värde och rikedom.

Litteratur

Factum – Uusi tietosanakirja 1–8 (egentlig stavning: *factum – Uusi tietosanakirja*) 2003–2005. Päätoimittaja Juha Honkala. Espoo: Weilin+Göös Oy.

Finland: A Cultural Encyclopedia 1999. Editor-in-chief Olli Alho. Editors Hildi Hawkins, Päivi Vallisaari. 2. edition. Finnish Literature Society Editions 684. Helsinki: Finnish Literature Society.

Nationalencyklopedin (1–20) 1989–1996. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av Statens kulturråd. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB.

Översättning från finska: Martina Huhtamäki

Kalevi Koukkunen
 Filosofie licentiat
 Sockkärrsvägen 5B 33
 SF-02760 Esbo

Nina Martola

SAOL Plus – SAOL 13 på cd-rom

SAOL Plus. (Svenska Akademiens ordlista över svenska språket, cd-version.) Utg. av Svenska Akademien. Redaktion: Sture Berg, Louise Holmer, Anki Hult, Daniel Berg, Susanne Lindstrand, Sven-Göran Malmgren. Programdesign och handbok: Oribi AB och Språkdata vid Göteborgs universitet. Grafisk formgivning av handbok: Omnia Minima och Norstedts Akademiska Förlag. Stockholm och Lund 2007.

I förra numret av *LexicoNordica* ingick en recension av senaste upplagan av Svenska Akademiens ordlista (Martola 2007). Nu har SAOL 13 kommit ut också i elektronisk version, och i detta bidrag kommer jag att diskutera den. Eftersom de två varianterna av ordboken till innehållet är samma ordbok koncentrerar jag mig här på programmet och dess funktioner och tar inte upp innehållsliga frågor utöver vad som aktualiseras utifrån sökningarna. Jag inleder med att kort presentera utformningen. Största delen av bidraget ägnar jag åt de olika sökfunktionerna, och så avslutar jag med att se på användarvägledningen. De söksträngar jag prövar i SAOL Plus gråmarkerar jag genomgående, t.ex. **stek**.

Till att börja med ska jag i alla fall notera jag att programmet är ytterst lätt att installera, det är bara att lägga i skivan och låta datorn göra jobbet. Det här är väl i och för sig mer regel än undantag numera (till skillnad från vad som kunde vara fallet med de tidiga ordboksprogrammen), men det är i alla fall trevligt att komma i gång utan tekniska bekymmer. Symbolen som lägger sig i aktivitetsfältet när man startar programmet är onödigt menlös. Den är lite svår att urskilja innan man vänjer sig vid den, i all synnerhet när man har många fönster öppna. Den har getts samma färg som omslaget till boken, vilket i och för sig är elegant, men i praktiken skulle den ha vunnit på en starkare färg.

För det andra vill jag påpeka att SAOL Plus på det hela taget är en första generationens elektroniska ordbok, i den meningen att det är den tryckta ordboken som ligger till grund. Den elektroniska systemen skiljer sig främst genom sina mångsidiga åtkomstmöjligheter. Däremot finns det egentligen ingen information i själva artiklarna som inte skulle finnas också i den tryckta ordboken. Undantaget är böjningsangivelserna: för varje böjligt uppslagsord anges samtliga böjningsformer explicit och därtill med benämningar om man har det visningsalternativet valt (se

exempel 1 och 2 nedan). För komparerbara adjektiv ges även komparationsformerna. Sökmöjligheterna är verkligen mångsidiga och därmed känns SAOL Plus som en ny ordbok.

För det tredje konstaterar jag att programmet åtminstone tills vidare inte finns i Mac-version, vilket är en aning synd. Visserligen är Mac-datorer betydligt sällsyntare och marknaden därmed liten, men min fingertoppskänsla är att Mac är på en viss uppgång. Dessutom är det ju många tidningsredaktioner som använder sig av Mac och de borde vara en viktig avnämargrupp.

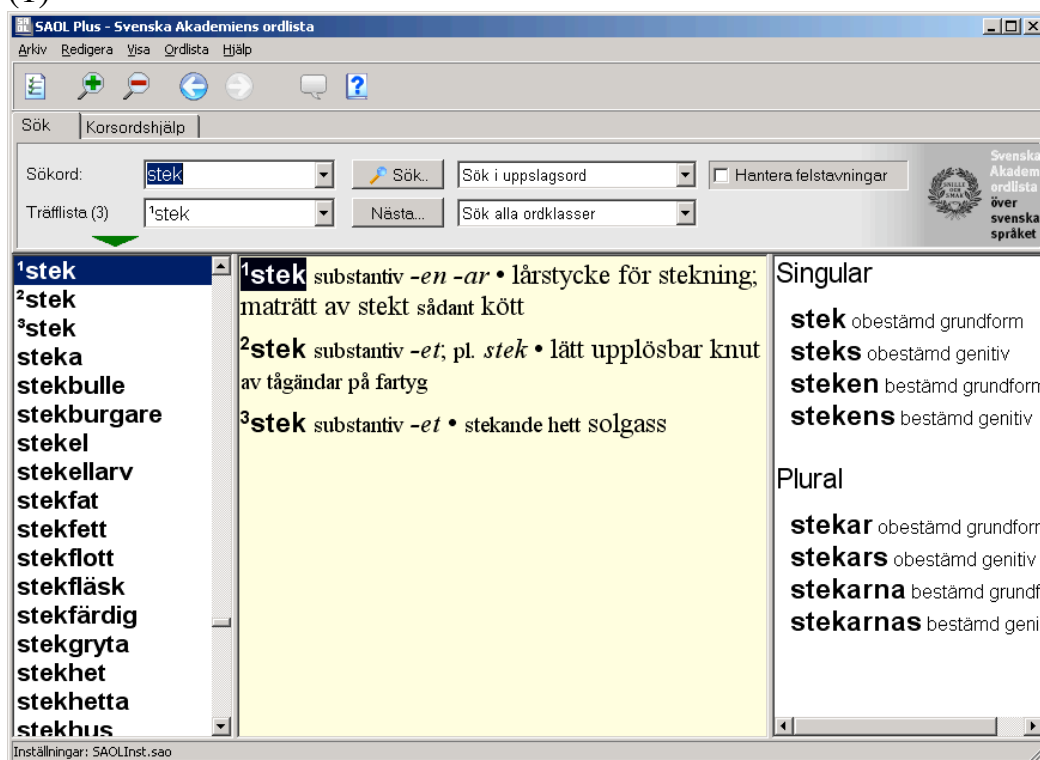
Utformning

Ordboken öppnar sig i ett Windowsfönster med en menyrad högst upp: *Arkiv – Redigera – Visa – Ordlista – Hjälp* (se exempel 1 nedan). I princip återkommer samma funktioner som symboler i verktygsfältet under menyraden, men här finns även möjlighet att bläddra framåt och bakåt i sökresultaten. I menyraden finns ett fall av lite bristande logik. Under *Visa* väljer man enbart textstorlek, medan alternativen för vad man vill att ordboks-fönstret ska visa (t.ex. böjning, ordledsgränser, utskrivna förkortningar för att nämna några) finns under *Ordlista > Inställningar*.

Under verktygsfältet finns två knappar för val mellan normal sökning och korsordshjälp. I nästa knapprad ligger sökordsrutan och till höger om den en rullgardinsknappt för val av sökbegränsning (*Sök i uppslagsord – Sök i artikeltext – Sök i böjningsformer*). I den sista raden finns rullgardinsknapptar för träfflista och för ordklassbegränsning (*Sök alla ordklasser – Sök substantiv – Sök verb – Sök adjektiv – Sök adverb – Sök övriga ordklasser*). Begränsningen fungerar vid sökning i uppslagsord och i böjningsformer men inte vid sökning i artikeltext.

Huvudparten av fönstret upptas av själva ordboksdelen. I grundinställningen finns lemmalistan längst till vänster, artiklarna som innehåller träffar ligger i mitten och till höger finns ett fält där samtliga böjningsformer (för den första träffen) syns, inklusive benämningar (se exempel 1). Man kan välja vilka delar som ska synas. Det kan göras på två sätt. Antingen drar man fältgränserna till vänster resp. höger med hjälp av musen, eller så går man – för böjningsformernas del – till en dialogbox via symbolknappen *Inställningar* i verktygsfältet eller via *Ordlista* i menyraden och där kan man klicka för och bort alternativet *Visa uppslagsordets böjningsfönster*. Artikelfältet kan inte gömmas helt och hållet.

(1)

När jag hade provade på att gömma lemmalistan helt och hållet visade det sig att jag inte kunde få fram den tillbaka. Symbolen för flyttning av fältgränser kom fram vid musklickning¹ men inget hände när jag försökte dra gränsen tillbaka åt höger. Jag kom åt lemmalistan igen först när jag av- och återinstallerat programmet. Uppenbarligen är det en bugg i programmet och inte fel på den dator jag körde det i, för lemmalistan försvann för gott också när jag provade åtgärden i en annan dator. Då hade jag i alla fall utnyttjat möjligheten att spara olika inställningar med olika namn och kom därmed åt versionen med synlig lemmalista den vägen.

Den som använder ordboken i olika syften kan alltså spara olika inställningskombinationer och byta mellan dem i stället för att ändra på inställningarna.

Sökfunktioner

Den mest elementära sökfunktionen är sökning på uppslagsord. Man skriver in söksträngen, t.ex. `stek`, och ber programmet söka i uppslagsord. Då visas *stek* i lemmalistan och artiklarna för tre homonyma upp-

¹ Symbolen †.

slagsord *stek* kommer fram i artikeldelen (se exempel 1 ovan), eller den första artikeln om man har visningen begränsad till första artikeln. Väljer man i stället att söka i artikeltext får man en träfflista på fem ord där förutom de tre *stek*-uppslagen också artiklarna *biff*, *späcka* och *tranchera* ingår (exempel 2). I lemmalistan till vänster markeras ordet *biff*, som är den första artikeln som innehåller en träff på *stek*, och i högerfältet anges böjningen för samma ord, alltså *biff*. Att böjningen visas för uppslagsordet och inte för det sökta ordet är en aning överraskande. Jag hade förväntat mig att få böjningen för ordet *stek*, dvs. för det ord jag skrivit in som sökord, som ju är det ord som preliminärt intresserar mig för tillfället. Klickar jag på ordet *stek* i förklaringen till uppslagsordet *biff* kommer jag dock till artiklarna *stek*, dvs. jag får samma resultat som i exempel 1 ovan. Klickningsfunktionen återgår med andra ord på en rent mekanisk kodning; programmet skiljer inte på de tre olika *stek*-orden så att det skulle välja ut rätt *stek* färdigt åt mig.

(2)

The screenshot shows the SAOL Plus interface with the search term 'stek'. The search results list includes '1biff', '2biff', 'biffdjur', 'biffig+', 'biffko', 'biffkött', 'biffrad+', 'biffstek', 'biffstekssås', 'bifftomat', 'bifigur', 'biflod', 'biflöde', 'bifoga', 'bifokal', 'bifokalglas', and 'biform'. The selected entry '1biff' is defined as a substantiv (-en -ar) related to 'stek' and 'stekt'. The right sidebar shows the singular and plural forms for 'biff'.

Alla ord i artiklarna är klickbara vilket är skojigt. Undantag är uttalsangivelser och böjningsangivelser i form av ändelser. Eftersom det handlar om en olemmatiserad indexering blir det fel ibland. Från förkortningen *el.* (förkortning för *eller*) i artikeln *biff* kommer jag till *el* 'elektricitet' och från *stekt* kommer jag till *stektermometer* och inte till verbet *steka*.

Klickar jag på *plant* i förklaringen till *plattform* tar programmet mig till artikeln *planta* och inte till adjektivet *plan*. Klickar jag på pluralformen *sexor* i artikeln *sex* hamnar jag på *sexorgie*. Om ett ord som förekommer i en förklaring eller ett exempel saknas som uppslagsord går programmet till det första av de lemmarna som har flest gemensamma bokstäver. Jag kommer t.ex. till *trampfart* (och inte *trampfartyg*) från ordet *trampfordon* i förklaringen till *cykel* och till *ton* (två homonymer) vid klickning på ordet *tonräcka* i förklaringen till lemmat *passage*. Det finns inget uppslagsord på *tonr-*. Förtjänsterna med klickbarheten är dock betydligt större än nackdelen med att man kommer fel ibland.

Klickbarhetsfunktionen är rätt obarmhärtig mot ordboksredaktionen, eftersom användarna mycket lättare upptäcker inkonsekvenser och brister än i en tryckt ordbok. Sammansättningsledet *-planing* förekommer exempelvis sex gånger i ordbokstexten i förklaringar till ord för geometriska figurer: *mångplaning* för *ikosaeder*, *kub* och *polyeder*, *fyrplaning* för *tetraeder*, *femplaning* för *pentaeder* och *åttaplaning* för *oktaeder*. Inget av de här *-planing*-orden finns med som uppslagsord. De sammansättningar som finns är *avplaning*, *utplaning* och *vattenplaning*, som ju alla är verbalsubstantiv. Det osammansatta uppslagsordet *planing* saknar förklaring i ordboken, det anges bara att det är ett substantiv som får ändelsen *-en* i bestämd form singularis. Av avsaknaden av pluralform drar jag slutsatsen att det är verbalsubstantivet *planing* som avses: ”fenomen som kan inträffa för båtar vid hög fart” (NE, art. *planing*, <<http://www.ne.se>>). Här kommer vi alltså in på gränsoområdet mellan produktivitet och lexikalisering, som ofta är en stötesten för ordböcker. Ingen av de denominala sammansättningarna på *-planing* verkar vara särskilt vanliga och har uppenbarligen av den anledningen inte kommit med som uppslagsord. Men eftersom de förekommer i förklaringarna kunde en homonym 2 *planing* ha ansatts som uppslagsord med uppgift om att ordet är bildat till *plan* och förekommer som efterled i sammansättningar samt att det kan böjas i pluralis.

En stor fördel med programmet är att man kan söka ord trots att man inte vet exakt hur de ska stavas. Det gör man genom att kryssa för funktionen *Hantera felstavningar*. För ett ord som *stek* saknar en sådan funktion betydelse, men skriver man in t.ex. *ischas*, *angtre*, *ärsetta* eller *ketschup* får man hjälp (exempel 3). Programmet meddelar att det inte finns några träffar och föreslår tänkbara alternativ. För det första ordet får man en lång rad alternativa ord med det adekvata *ischias* som första förslag. För *ersätta* och *ketchup* får man bara det korrekta alternativet.

(3)

Inga träffar, kan du ha menat:
 -----
entré [ɑ̃tʁe] substantiv -n -er • ingång; avgift för inträde
andre se under *annan*
andre se under ¹*andra*
rentré [ʁɑ̃tʁe] substantiv -n -er • återinträde, återkomst

Om svårigheterna ligger inne i uppslagsordet kan man förstås (med lite mer möda) komma fram till den korrekta lösningen genom att läsa igenom uppslagsord med samma början, men för ord där begynnelsebokstaven inte uttalas bokstavsenslignat, som vid *entré* och (av en del talare) *ersätta*, är denna funktion en verklig tillgång. Vissa av alternativen kan i alla fall vara ganska fantasifulla; *ilskas*, *schas*, *isas*, *skissa*, *siska*, *geisha*, *haschisch* och *kisa* är t.ex. de ord som *ischas* resulterar i. Men bättre så än uteblivna träffar. Om *spelt* eller *spält* är det riktiga i fråga om vetearten kunde programmet dock inte hjälpa mig med; ordet saknas i ordboken. Det skrivs *spelt* enligt NE (som för övrigt också leder en rätt om man söker *spält*).

SAOL Plus förstår sig på jokertecken: en asterisk (*) står för ett godtyckligt antal tecken och ett frågetecken (?) står för ett tecken. Tecknen kan placeras in var som helst i söksträngen och det kan finnas fler jokertecken i en och samma söksträng. Jag kan alltså söka på ***isk** för att fram alla (uppslags)ord som slutar på *-isk*. Sökning med jokertecken kan göras både i uppslagsord och i artikeltext. Den kan kombineras med ordklassbegränsning vid sökning på uppslagsord så att jag t.ex. kan be programmet leta fram bara substantiv som slutar på *-isk*. Det ger sammansättningar på *-disk*, *-fisk* och *-risk*. Vill man söka sammansättningar kan man också använda sig av lodstreck. Strängen **|fisk** ger alla uppslagsord på *-fisk*. Söker man **|f?sk** får man sammansättningar på *-fisk* och *-fusk* och använder man asterisk i stället och söker **|f*sk** får man utöver de föregående också med sammansättningar på *-fnask* (*puttefnask*) och *-fläsk*.

I viss utsträckning klarar programmet mellanrum. Om jag inte vet om uttrycket *efter hand* 'småningom' ska sär- eller sammanskrivas ligger det nära till hands att jag börjar med att slå upp på **efter hand**, som jag tror det ska stavas. Sökningen ger två träffar med begränsning på uppslagsord (exempel 4).

(4)

<p>1efterhand [-an'd] adv.</p> <p>2efterhand [ef't-] s. oböjl. • <i>i e.</i> i sits efter annan spelare vid kortspel, efteråt</p>

Homonym 2 avser annat, men homonym 1, adverbet, bör vara den adekvata träffen. Den slutsatsen drar jag främst utifrån uttalsangivelsen, där det anges att betoningen ligger på *-hand*. I artikeln anges dock ingen betydelse och ingen alternativ stavning, och eftersom Google ger över 230 000 träffar på den särskrivna varianten ger jag mig inte och kontrollerar *efter hand* också genom sökning i artikeltexten. Det ger fem fall av särskrivning: som förklaring till *pö om pö*, *sakteliga*, *småningom*, *successiv* och *vartefter* (exempel 5). Här följer SAOL inte sin egen rekommendation.² Som förklaring förekommer inte den sammanskrivna formen en enda gång i aktuell betydelse.

(5)

<p>pö om pö adv. • <vard.> så småningom, efter hand</p> <p>rationalisera [-tʃo-] v. <i>-de</i> • göra mera rationell; lägga om på mera praktiskt sätt, i efterhand ge en skenbart förnuftig motivering åt</p> <p>sakteliga adv. • långsamt, efter hand; <i>så s.</i></p> <p>småningom adv. • efter hand, med tiden; <i>så s.</i> småningom</p> <p>successiv [-i'v el. suk's-] adj. <i>-t -a</i> • som sker stegvis el. efter hand</p> <p>vartefter [-ef't- el. vart'-] adv. • efter hand</p>
--

I artikel *hand* visar sig det särskrivna *efter hand* finnas med som första exempel med 'successivt' som förklaring. Att den träffen inte kom med bland träffarna på fritextsökningen på *efter hand* beror tydligen på någon osynlig kodning. Man kan välja om man vill se uppslagsorden komprimerade (exempel 6 a) eller expanderade (exempel 6 b) men sökresultatet är det samma; man får inte med *hand*-artikelns *efter hand* fast man har valt expanderade uppslagsord som alternativ vid sökningen.

² NEO anför i likhet med SAOL den sammanskrivna formen som lemma men tar i alla fall upp *efter hand* som även-form. Vid fritextsökning på "efter hand" i NE/NEO <<http://www.ne.se>> får man beskedet att det finns över 1000 träffar, medan sammanskrivning ger 327 varav drygt hälften hänför sig till "i efterhand". Sammanskrivningsrekommendationen verkar ha slagit dåligt igenom. I rättvisans namn måste man i alla fall konstatera att NE-artiklarna säkert till största delen kommit till före rekommendationen, som dyker upp första gången i SAOL 12 från 1998. I SAOL 11 hänvisas från *efterhand* 2 till artikeln *hand*, där uttrycket återfinns särskrivet.

(6 a)

hand s. -en händer • *efter h.* successivt; *göra ngt för h.*; *ha ngt för händer* hålla på med ngt; *vara för handen* äv. *vara förhanden*

(6 b)

hand substantiv -en händer • *efter hand* successivt; *göra ngt för hand*; *ha ngt för händer* hålla på med ngt; *vara för handen* äv.

Det här är den allvarligaste missen i SAOL Plus. Samtliga ord i exemplen borde vara sökbara. Möjligen har tanken varit att användaren förstår att kontrollera de ingående orden i en söksträng under respektive uppslagsord – och det gjorde jag ju också i fråga om *efter hand* (med en viss fördröjning). Det enda vettiga hade dock varit att träffarna för en fritextsökning på en viss ordsträng skulle ha inkluderat också de fall där de ingående orden utgör uppslagsord, alltså att det *efter hand* som finns under uppslagsordet *hand* skulle komma med bland träffarna i en fritextsökning på *efter hand*.

Fallet är därtill ett exempel på hur det lätt går när en ordboksredaktion ändrar på ett ställe i en ordbok och inte noga går igenom vilka återverkningar ändringen kan ha på andra ställen i ordboken. Eftersom den nya rekommendationen är sammanskrivning borde en hänvisning till homonym 1 av *efterhand* ingå i artikeln *hand* (exempel 6). Den användare som slår upp uttrycket bara på *hand* förblir nu okunnig om sammanskrivningsrekommendationen.

Ordet *hand* avslöjar för övrigt också en annan svaghet hos programmet. Om jag gör en fritextsökning på *hand* får jag med också alla träffar på förkortningen *hand*. 'handelsterm' i sökresultatet. Det hjälper inte att lägga in ett blanksteg före eller efter eller på båda sidor om bokstavssträngen, <hand.>-fallen kommer ändå med. Jag kan söka separat på <hand eller *hand*. för att komma åt bara handelstermer (se närmare nedan), men omvänt kan jag inte filtrera bort termen från ordträffarna. Det här är i och för sig inte ett enormt problem, för merparten av förkortningarna är inte homonyma med ord, men ett rätt irriterande brus blir det i vissa fall. Man får med matematiktermerna vid fritextsökning på *mat*, musiktermerna vid sökning på *mus* och artiklarna med provinsialismer vid sökning på *prov* för att nämna några exempel utöver *hand*.

Efter erfarenhet med *hand* börjar jag fundera på om det finns andra särskrivna uppslagsord med *hand* och för att ta reda på det söker jag på * *hand*. Det ger tre träffar, *om hand*, *second hand* och *under hand*. För alla tre ges sammanskrivning som även-former.

Det går också att ta reda hur många uppslagsord det finns som består av två ord (eller fler). Strängen * * med avgränsning till uppslagsord ger sammanlagt 300 uppslagsord, t.ex. *a capella*, *à la bonne heure*, *röda kors-förening*, *Tantali kval*.

Mellanrum kan också användas vid sökning i artikeltexten. Eftersom jag intresserat mig för prepositionen (och partikeln) *åt* (jfr Martola 2007b) sökte jag på strängen g* * *åt*. Den ger 39 träffar. En sökning på g* *åt* ger 48 träffar, samma träffar som i den första sökningen men därtill ingår träffar av typen *gå åt* utan något element mellan ordet på g- och *åt*. Sökningen ger alltså träffar av typen *ge ett äpple åt var o. en av flickorna* och *grupp av samefamiljer som följs åt*. En genomgång av träffarna visar att verbet *ge* i kombination med *åt*-fras förekommer nästan uteslutande med abstrakt objekt (typen *ge fullmakt åt*, *ge form åt*, *ge uttryck åt*). Äpple-exemplet skulle tyda på att även konkreta objekt kan förekomma, men exemplet representerar inte entydigt 2000-talets standardsvenska (där *till* vore att vänta). Det återfinns i artikeln *vardera* och förekommer första gången i upplagan från 1986 (SAOL 11). I 1973 års upplaga (SAOL 10) saknas exempel i artikeln. Det är möjligt att redaktionen hade redigerat *äpple*-exemplet om blicken hade råkat falla på det.

Möjligheterna att söka på strängar med flera asterisker och tomrum är intressanta för språkforskare, men kanske av mindre nytta i en ordbok av SAOL:s typ, där exempelaterialet är så pass knapphändigt. Söksträngarna är också så grova att antalet träffar blir väl stort om inga ovanliga ord ingår i söksträngen.

Den nyss använda söksträngen gav ett rimligt antal träffar. En motsvarande sökning med *till* i stället för *åt* ger 185 träffar, vilket är betydligt mer att bläddra sig igenom. En stor andel träffar visade sig vara uppslagsord på g- med förklaringen *variantform till X* (t.ex. *gatvimmel* variantform till *gatuvmimmel*).

Här kommer också en klumpighet hos programmet klart fram. När man ögnat igenom den första omgång artiklar som syns i artikelfältet måste man gå till rullgardinsfunktionen i träfflistan och välja följande träff för att komma vidare. Piltangent ner eller Page Down eller någon annan funktion tar en inte vidare. Den första omgången träffar (inmot 50) på sökning på g* * *till* går från *à la grecque* till *gatuhus* och för att komma vidare måste jag leta mig fram till *gatuhus* eller *gatupplopp* i träfflistan, vilket känns lite omständligt.

Ett generöst drag i programmet är möjligheten att söka i etiketterna för t.ex. fack- och användningsområde. Det är en typ av sökning som inte alla ordboksprogram tillåter. Om jag som finländare t.ex. är intresserad av de s.k. finlandismerna i ordboken (ord och uttryck som bara

förekommer i finländsk svenska eller som förekommer i annan betydelse i denna variant) kan jag söka antingen på <finl eller finl. och får då besked om att det finns sammanlagt 369 träffar. I exempel 7 visas de första artiklarna med träffar.

(7)

abiturient [-en't] s. -en -er • elev i avgångsklass i gymnasium i ä. tid; <finl.> om nutida förhållanden
agrolög [-å'g] s. -en -er • <finl.> lantmästare
akademiker [-de'-] s. -n; pl. = • universitets- el. högskoleutbildad person; akademiledamot; <finl. äv.> heders titel
aktie lägenhet s. • <finl.> lägenhet i bostadsaktiebolag
andels handel s. • <finl.> kooperativ affär
andels lag s. -et; pl. = • <finl.> kooperativ förening
arbetar institut s. • <finl.> kommunalt institut med enskilda kurser för vuxna

Vill jag se på ord som hör exempelvis till fackområdet zoologi skriver jag på motsvarande sätt in <zool eller zool. (exempel 8 a). Av sökresultatet blir jag inspirerad att kontrollera hur många arter ordboken tar upp och skulle naturligtvis vilja söka uppslagsord på -and i kombination med etiketten zoologi. Men programmet medger inte booleska sökningar. Jag kan dock delvis kringgå det genom att utnyttja asterisk och söka på strängen *and * <zool. Det ger två träffar, *brudand* och *eldsalamander*. I den senare träffen har programmet inte förstått sig på mellanrummet efter *and. När träffarna är bara två, spelar det inte så stor roll, men får man en lång träfflista blir sökningen oprecis.

Eftersom jag tycker det verkar underligt att SAOL skulle ta upp en enda art, som därtill torde vara ovanligare än flera andra arter, gör jag en sökning på land med begränsning till ordklassen substantiv. Det ger tretton träffar (exempel 8 b) varav en (*skördeand*) avser annat än en fågelart. *Vildand* är en allmänspråklig benämning på framför allt gräsand (NE), och *knipand* och *krickand* är uppenbarligen allmänspråkliga varianter till *kricka* och *knipa* (varav *knipand* anges vara mindre brukligt redan i SAOB från 1936). Sådana lemman ska inte ha fackområdesetikett. Men för de övriga sammansättningarna anger NE latinsk benämning, vilket implicerar att de alla borde ha etiketten <zool> i SAOL för att behandlingen ska vara konsekvent. Alternativt borde den strykas för *brudand*.

(8 a)	(8 b)
<div style="border: 1px solid black; padding: 5px;"> Sökord: <zool> <input type="button" value="Sök..."/> Träfflista (57) bandmask <input type="button" value="Nästa..."/> </div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px;"> band mask s. -en -ar • <zool.> barnmorske groda s. • <zool.> borst mask s. -en -ar • <zool.> brud and s., böjs som ¹and • <zool.> damm snäcka s. • <zool.> dans mus s. • <zool.> dikdik antilop s. • <zool.> drak ödlä s. • <zool.> eld salamander s. • <zool.> fjärils mygga s. • <zool.> fågel spindel s. • <zool.> </div>	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px;"> bläs and s., böjs som ¹and brud and s., böjs som ¹and • <zool.> brun and s., böjs som ¹and dyk and s., böjs som ¹and grav and s., böjs som ¹and gräs and s., böjs som ¹and • fågel knipl and s., böjs som ¹and krick and s., böjs som ¹and sked and s., böjs som ¹and skörde and s., böjs som ²and • <äld.> skördetid snatter and s., böjs som ¹and stjärt and s., böjs som ¹and vild and s., böjs som ¹and </div>

”Flyttnyckel”

För den som använder SAOL Plus vid textredigering finns en funktion som i SAOL-hjälpen kallas för *HotKey*. När både Word- och SAOL Plus-programmen är öppna kan man markera ett ord i sin text och trycka på tangentkombinationen Ctrl och 7 (förval som kan ändras), varvid man flyttas till SAOL med det markerade ordet färdigt framsökt. Om jag skrivit *schampanj* men blir tveksam och målar ordet och trycker på Ctrl - 7 kommer jag till uppslagsordet *champagne* i SAOL (exempel 9). Det här fungerar oberoende av om man har funktionen *Hantera felstavningar* förkryssad eller inte, och sökbegränsningen går automatiskt till *Sök i böjningsformer*. Det är en mycket behändig funktion som gör ordboks-kontrollerna betydligt snabbare. Om ordet man önskat kontrollera saknas som uppslagsord hamnar man på närmast liknande uppslagsord, precis som vid klickning inne i artikeltexten i SAOL (se ovan). Från *textredigering* kommer jag t.ex. till *utredigering* och från *tangentkombinationen* till *konsonantkombination*, för att ta ett par exempelord ur detta stycke.

(9)

Inga träffar, kan du ha menat:
-----
champagne [-an 'j] substantiv -n [-en] -r [-er] •
mousserande vin från Champagne

Funktionen benämns alltså *HotKey* i användaranvisningarna, vilket är något oväntat. Dels hade jag väntat mig att SAOL skulle ha försökt in-

troducera någon svensk benämning, dels tycker jag det är lite överraskande med sammanskrivning och stort *K* mitt inne i ordet. En sådan stavning följer inte allmänna svenska stavningsprinciper. (I detta sammanhang kan jag i förbigående nämna att namnet *LexicoNordica* har kritiserats på språkvårdarhåll på grund av sammanskrivningen.) Ordet *hot key* (med eller utan mellanslag) finns för övrigt inte i SAOL; båda sökningarna leder till kommentaren *Inga träffar* och programmet erbjuder *hockey* och *hökeri* som alternativ. En googling på strängen "hot key" ger över en och en halv miljon träffar, så det hade varit ett bättre alternativ som benämning än det sammanskrivna *hotkey*, som onekligen är svårgestaltat.

Paginas IT-bok (<<http://www.pagina.se/>>, 25.4.2008) inleder definitionen av *Hot key* med ordet *snabbtangent*:

Snabbtangent, en metod för att genom tryckning på en enstaka tangent eller en tangentkombination starta ett nytt program eller en ny programdel. Ett program av TSR-typ som ligger i bakgrunden anropas då och visar någonting på bildskärmen eller utför något förutbestämt.

Möjligen har manualförfattarna tyckt att *snabbtangent* varit för oprecist eller kunnat avse andra tangentkombinationer i programmet, men någon lämplig svensk benämning hade varit att föredra. (Ordet *flyttnyckel* som jag använder i avsnittsrubriken har jag lånat från Harry Potter-översättningarna.) Om inte ens redaktionen för SAOL går in för svenska benämningar har man inte mycket på fötter om man försöker argumentera för svensk terminologi bland it-folk.

Korsordhjälp

En rolig funktion i programmet är korsordshjälpen. När man klickar för den funktionen dyker en ruta upp där man via en rullgardinsknapp väljer antalet bokstäver i det sökta ordet. Det går också skriva in siffran om man föredrar det. En rutrad dyker upp och det är bara att fylla i de bokstäver man har givna på rätta platser i rutorna och klicka på *Sök*. Programmet tar fram alla ord som motsvarar söksträngen. I exempel 10 visas en sökning på **st□k** och av resultatet kan vi sluta oss till att programmet söker i uppslagsord och böjningsformer men däremot inte i artikeltext, eftersom de *stek*-träffar som förekommer i *biff*, *späcka* och *tranchera* inte kommer med vid denna sökning. I vänsterfältet rullar fortfarande lemmalistan. I mittfältet visar programmet de artiklar som innehåller det sökta ordet, i detta fall sex stycken artiklar. För *steka* är

det alltså imperativformen *stek* som utgör träffen. Den syns gråmarkerad i högerfältet när man gått in i *steka*-artikeln i artikelfältet.

(10)

The screenshot shows the SAOL Plus interface with the search term 'steka'. The results list on the left includes '1stek', '2stek', '3stek', 'steka', 'stekbulle', 'stekburgare', 'stekel', 'stekellarv', 'stekfat', 'stekfett', 'stekflott', 'stekfläk', 'stekfärdig', 'stekgryta', 'stekhet', 'stekhetta', 'stekhus', 'stekning', and 'stekos'. The main content area shows the definition for '1stek' as a noun (-en -ar) and 'steka' as a verb (stekte). The right panel shows singular and plural forms for 'stek'.

Jag plockade fram ett par knepiga korsord för att testa funktionen på autentiska uppgifter och jämförde samtidigt SAOL:s korsordshjälp med NE:s <<http://www.ne.se/jsp/search/crossword.jsp>>.

På frågan ”Varelände” skulle svaret vara ett ord på sex bokstäver där *m*, *p* och *e* var givna (exempel 11). Det var lätt som en plätt, en enda träff, *empyem*, med förklaringen ”varsamling i kroppshålighet”.

(11)

1	2	3	4	5	6
	m	p		e	

Följande fråga var en betydligt större utmaning. Frågan ”Den är en halvledare” skulle ge ett ord på nio bokstäver där bara första och femte bokstaven var givna (exempel 12).

(12)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
t				s				

Sökningen gav 366 träffar, vilket är en betydande mängd att gå igenom. Bläddringen kan göras antingen via träfflistan eller i artiklarna. I det första fallet listas alla de ord som exakt passar in på sökningen; man får alltså med de olika böjningsformerna för ett och samma ord i listan (t.ex. *textsidas*, *textsidan* och *textsidor*). I det andra fallet får man orden i grundform (*textsida*), och passande form – om det inte är grundformen – dyker upp först när man klickat in sig i artikeln. Det senare alternativet är enklare såtillvida att man får eventuella förklaringar direkt. Men när en omgång uppslagsord är slut måste man upp till träfflistan för att komma vidare till nästa block (jfr ovan). Genomgången underlättas visserligen betydligt av att största delen av orden är sådana som man känner igen eller som man i alla fall vet inte kan vara svaret, men det krävs hög motivation att få ett korsord löst för att genomföra en bläddring om träffarna är långt över hundra till antalet.

NE:s korsordshjälp ger 138 träffar för samma sökning, men den listan innehåller ingen träff. Väljer man fritextsökning i NE får man 377 träffar. NE söker inte i böjningsformer och jag prövar med åtta bokstäver i stället eftersom man kan räkna med att ordet står i bestämd form. Det ger 117 träffar, också det ganska mycket att bläddra igenom.

När jag fått en bokstav till i ordet, y som andra bokstav, prövar jag igen, och nu är resultatet betydligt överskådligare: nio träffar i SAOL i fem olika artiklar, och den sista av dem är *tyristor* med förklaringen ”styrbar diod, halvledare”. Samma sökning i NE ger tre träffar men ingen adekvat. Vid fritextsökning i NE är träffarna sju och nu finns det adekvata ordet med också i NE (exempel 13).

(13)

Din sökning i NE gav 7 träffar.

1. tyllslöja
2. tyllspets
3. tyristorn
4. tyrosinas
5. tyrosinos
6. tyrosinum
7. tysksmide

På frågan ”Plägade batalj” hittar man svaret *levereras* när man skriver in `leve□□□□□` med fem tomma rutor på slutet. Det ger tretton träffar i nio artiklar varav en, *leverera*, innehåller exemplet *leverera batalj*. I NE hittar man inte ordet på nio bokstäver, men om man prövar med åtta får man fyra träffar varav *leverera* är en. I NEO hittar man exemplet *leverera batalj* också under *batalj*, så där får man hjälp utan korsordshjälp.

Med frågan ”Änkebränning” och strängen `s□□i` får jag ingen hjälp av SAOL Plus. NE hittar däremot *sati* (exempel 14)

(14)

7. sati

sati, (sanskrit; hindi *sat*], ibland med angliserad stavning *suttee*), eg. "god kvinna", i modern litteratur dels en kvinna som avsiktligt bränner sig till döds, dels denna självförbränning som handling och sedvänja. [Läs mer...](#)
Källa: Nationalencyklopedin.

Sao Tomé-valutan *dobra*, antiloparten *saiga* och den indiska ögruppen *Andamanerna* var det också NE:s korsordshjälp som hjälpte mig med, vilket visar på en tydlig begränsning hos SAOL. När namn på personer och orter efterfrågas har man inget att hämta i en språklig ordbok utan behöver en sakordbok. Lite beroende på korsordstyp kan man dock komma en god bit på väg när man kört fast. Ett kvarblivet hörn på ett av de knepiga korsorden jag testade fick jag löst med hjälp av SAOL Plus.

Korsordshjälpen är i och för sig säkert en ”biprodukt” och det kanske inte är på den resurserna satsas i första hand, men för inbitna korsordslösare kan den tänkas bli en flitigt använd funktion. Med några enkla medel skulle den kunna göras ännu mångsidigare. Åtminstone en van korsordslösare vet ju ofta vilken ordklass ordet ska ha och i vilken form det ska stå. Om frågan lyder exempelvis *De är snabba* så vet man att det frågas efter ett substantiv och att det ska stå i pluralis och sannolikt i bestämd form. Har man få bokstäver givna skulle det ibland hjälpa att kunna avgränsa det sökta ordet till t.ex. substantiv, för då reduceras antalet träffar i bästa fall ordentligt. Eftersom ordklassbegränsning finns på ordbokssidan borde det vara en enkel match att ta med den även i korsordshjälpen. (Att korsordshjälpen bygger på ordboksfunktionerna noterar man om man bläddrar bakåt i korsordssökningarna med bakåtpil: frågetecken dyker upp i de rutor som lämnats tomma.) Därtill vore det bra att vid behov kunna be programmet söka bara i grundform och inte i böjda former. Också det skulle reducera antalet träffar, när man med ledning av de givna bokstäverna kan sluta sig till typ av grundform. Sökvana datafreakar går förstås till själva ordboksfunktionen för att göra sådana sökningar, t.ex. `ty??s` (hittar *tymys*), men det finns ju många

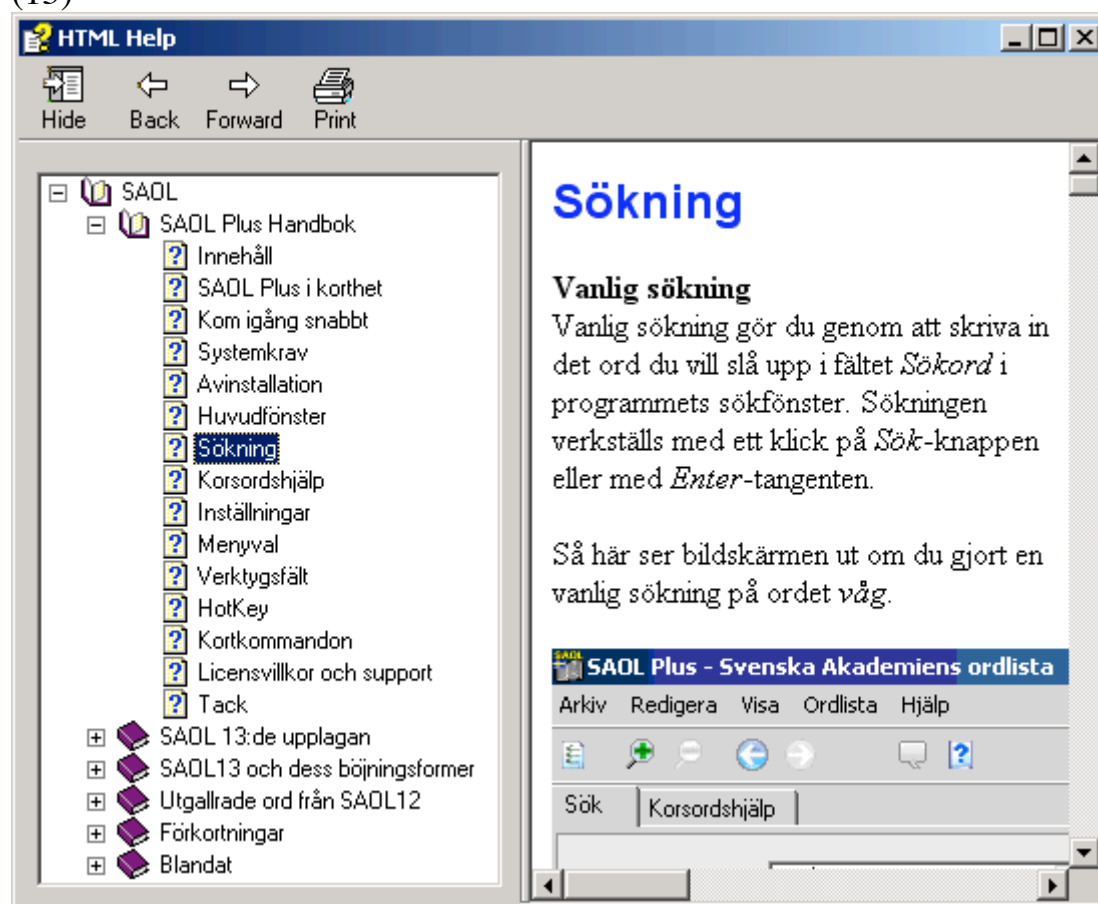
andra korsordsfantaster, som kanske inte är vana vid jokertecken. Å andra sidan de kanske inte heller löser korsord med hjälp av SAOL Plus.

Användarvägledningen

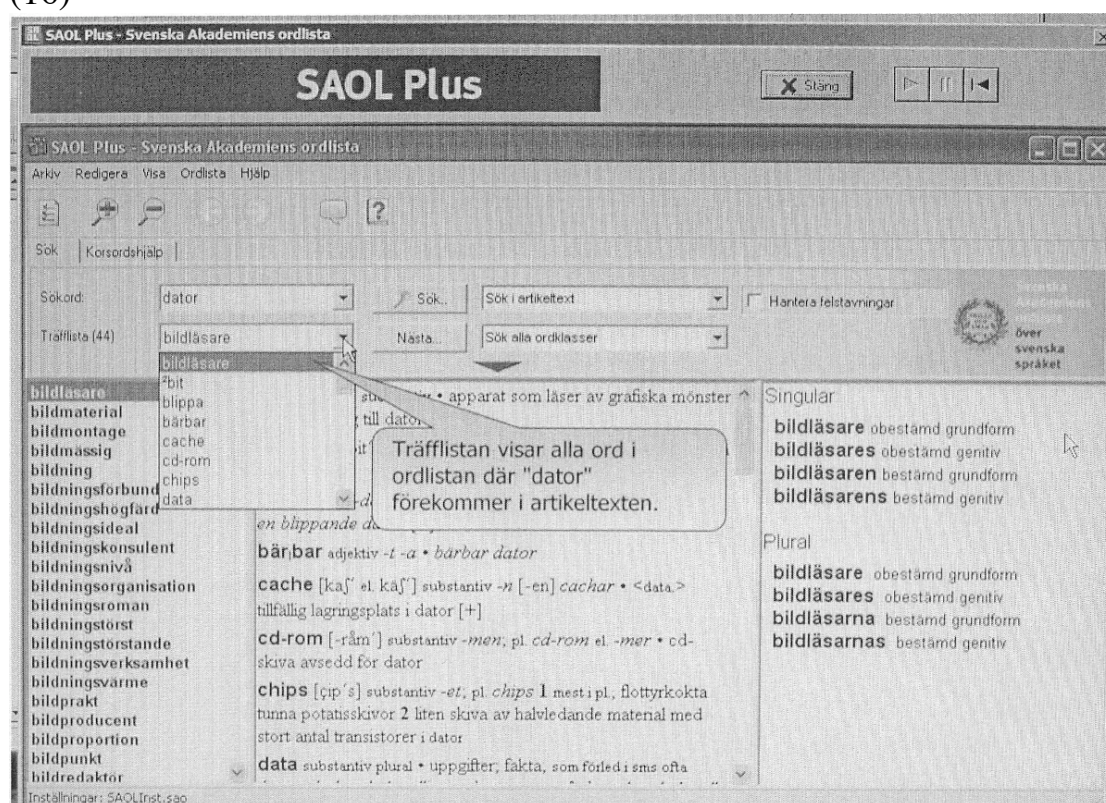
Innan jag avrundar ska jag säga några ord om användarvägledningen. Både det tryckta häftet och den elektroniska vägledningen är välstrukturerade och lättfattliga. I den mån de behövs är de lätta att hitta i. Programmet är dock så enkelt i sig att man åtminstone som vanare användare av elektroniska ordböcker knappast behöver dem.

Den elektroniska hjälpen finns dels som en sedvanlig manual med en innehållsförteckning i rullgardinsmenyn *Hjälp* i menyraden (exempel 15), dels som instruktionsfilmer i samma rullgardinsmeny (exempel 16).

(15)

(16)

När man väljer en instruktionsfilm (det finns 12 olika) i rullgardinsmenyn öppnas ett fönster som ser ut som ordboksfönstret i övrigt men med ett fält med uppspelnings- och stoppknappar ovanför (se exempel 15). När man klickar på startknappen går en demonstrationsfilm i gång, där vald funktion visas steg för steg med hjälp av pratbubblor och röda ringar runt insättningspunkterna. Har man ljudkort i datorn läser en damröst samtidigt upp anvisningarna. Det här är en mycket pedagogisk form av manual. Det är i huvudsak de olika sökfunktionerna som presenteras, så den vanliga manualen är mer omfattande.

Som en randanmärkning kan jag nämna att jag alltid undrat över varför installationsanvisningarna till olika ordboksprogram tas upp i online-manualen, för när man kommit så långt att man kan börja använda den måste man ju redan ha lyckats med installeringen.

Sammanfattande omdöme

SAOL Plus är ett mycket trevligt ordboksprogram med många sökmöjligheter och inställningsalternativ. Det är påfallande generöst med sökalternativ, också sådana som inte brukar tillhandahållas av elektroniska ordböcker, t.ex. möjlighet att söka alla uppslagsord inom ett visst fack-

eller användningsområde. De två största problemen förekommer vid fritextsökningar. Träffar på etiketter som är homonyma med ord går inte att filtrera bort ur sökresultaten, och alla de belägg på uppslagsordet som ingår i en artikelns exempel tappas bort.

Programmet är lätt att använda med tydliga användaranvisningar. Särskilt för den som skriver mycket är det ett vida överlägset alternativ till själva boken på grund av sin snabbhet och de mångfaldiga åtkomstmöjligheterna, men även för språkintresserade i allmänhet kan SAOL Plus rekommenderas varmt. Man kan sitta och botanisera i programmet för sitt höga nöjes skull. Det söta katten vill jag ha.

Litteratur

Martola, Nina 2007a: Den trettonde upplagan av SAOL. I: *Lexico-Nordica* 14.

Martola, Nina 2007b: *Konstruktioner och valens: verbfraser med åt i ett jämförande perspektiv*. Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet, (Nordica Helsingiensia 9.) Pdf-version: <<https://oa.doria.fi/handle/10024/29204>>.

NE = *Nationalencyklopedin*. <<http://www.ne.se>>, anv. 25–29.4.2008.

NEO = *Nationalencyklopedins ordbok*. <<http://www.ne.se>>, anv. 25–29.4.2008.

Paginas IT-bok. <<http://www.pagina.se/>>, 25.4.2008.

SAOB = *Svenska Akademiens ordbok*. g3.spraakdata.gu.se/saob, anv. 14.5.2008.

SAOL 10 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*, 10 upplagan. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners 1973.

SAOL 11 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*, 11 upplagan. Stockholm: Norstedts Förlag 1986.

SAOL 12 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*, 12 upplagan. Stockholm: Svenska Akademien och Norstedts Ordbok 1998.

Nina Martola
Forskningscentralen för de inhemska språken
Berggatan 24
FIN-00100 Helsingfors
nina.martola@focis.fi

Kristina Nikula

Svensk-finsk storordbok – en ordbok med fyra varieteter¹

Ilse Cantell & Anu Hietala & Jenni Hurri & Johanna Månsus & Anja Sarantola: *Ruotsi-suomi-suursanakirja. Svensk-finsk storordbok*. Werner Söderström Osakeyhtiö. Helsinki 2007.

Det är alltid en händelse då en ny ordbok utkommer. Förra året utkom *Svensk-finsk storordbok* (i fortsättningen *Storordboken*) och i synnerhet denna gång var förväntningarna högt ställda eftersom ordboken är den första svensk-finska storordbok som utkommit sedan finskan blev ett officiellt minoritetsspråk i Sverige (Förordet). Ordboken omfattar hela 1 295 sidor totalt med uppslagsord i tre spalter per sida.

Man brukar i ordböckernas baksidesreklam inte vara sen med att framhålla både antalet uppslagsord och det stora antalet moderna ord. *Storordboken* uppges på bakpärmen omfatta 120 000 ord och uttryck. Ett stickprov taget på var hundra sida med början på s. 46 visar att en sida i ordboken innehåller i genomsnitt 70 uppslagsord. Om de inledande kapitlen räknas bort omfattar ordboken 1 251 sidor och sålunda grovt räknat ca 87 500 uppslagsord, alltså väsentligt färre än man i hastigheten kan förledas att tro.

Storordboken är avsedd att vara en modern, allmänspråklig ordbok som i första hand skall kunna användas för reception av svensk men också för produktion av finsk text. Tack vare rikligt med grammatikuppgifter skall ordboken ytterligare kunna användas vid inläringen av svenska. Och inte nog med detta. Ordboken sägs också täcka ”fyra officiella varianter av två språk i två länder”, dvs. sverigesvenska och finlandssvenska samt finska i Finland och i Sverige. (Förordet.) Läser man ordboksredaktörerna bokstavligt kan med det samma konstateras, att dessa tagit på sig en omöjlig uppgift. Utgår man däremot ifrån att avsikten i själva verket är att ta hänsyn till de olika språkliga varieteterna inom rimliga gränser, ställer sig uppgiften genomförbar. Det är också med utgångspunkt i den senare tolkningen som jag kommer att granska

---

¹ Ett stort tack till FD Harry Lönnroth som bidragit med synpunkter på ordboken i sin egenskap av finskspråkig ordboksanvändare.

ordboken i fortsättningen. Men hur som helst har redaktörerna ställt upp ett ambitiöst mål.

I den följande granskningen av *Storordboken* kommer användaren att spela en central roll. Detta är naturligt eftersom ordboksanvändarens intressen har kommit att stå i förgrunden allt sedan Henri Béjoint (1981, 2000) i början av 1980-talet, som en av de första, började intressera sig för ordboksanvändaren och dennes behov.

Lemmaselektionen

Uppslagsorden är användarens första kontakt med ordboken och utgör ingången till den information ordboken har att erbjuda. Eftersom ordförrådet i *Storordboken* uppges spegla det moderna informationssamhället ligger nära till hands att granska i vilken utsträckning ord i anslutning till exempelvis adb och IT finns representerade. Efter uppslagsordet *data* i betydelsen 'faktauppgift, databehandling' följer 62 sammansättningar med förleden *data-* och efter *dator* 13 sammansättningar med förleden *dator-*. Förleden *program-* ingår likaså i 13 avledningar och sammansättningar som försetts med markeringen *adb (atk)*. Den datorintresserade ordboksanvändaren torde sålunda kunna vara någorlunda tillfreds med den täckning av datatermer som ordboken i sin egenskap av en allmän ordbok uppvisar även om både *minnespinne* och *minnessticka* saknas.

Betydligt blygsammare är utbudet av uppslagsord i anslutning till *it/IT*. Även om det finns ganska gott om initialord i ordboken får man söka förgäves efter *it/IT*. Som förled i sammansättningar förekommer *IT* endast i *IT-strategi*. Sammansättningar som *it-bolag*, *-bubbla*, *-företag*, *-teknik*, *-tekniker* och *-teknologi* vilka alla finns medtagna i SAOL₁₃ saknas. Substantivet *sajt* finns upptaget, däremot inte *site*. Med förleden *cd-* finns åtta sammansättningar uppförda och med *webb-* fyra. Som jämförelse kan nämnas till exempel SAOLs tolv sammansättningar med *cd-* och tio med *webb-* som förled.

Vissa luckor kan också konstateras till exempel då det gäller sjukdomar. *Aids* är numera mer eller mindre självskrivet i alla ordböcker men också nyare farsoter som *fågelinfluensa* och *galna ko-sjukan* finns upptagna i *Storordboken*. Däremot saknas *kräksjuka* och *spysjuka* och de under sommarhalvåret fruktade *borelia* och *TBS* som i finlandssvenskan också går under namn av *Kumlingesjukan*. Ord av varierande ålder som saknas på andra områden är för att ta några exempel *akribi*, *etnomusikologi*, *forskardoktor*, *jordebok* och *renovation* samt *civilvigsel* och

cellulosafabrik. Ordboken har inte studerats i genusperspektiv, men iögonenfallande är att den feminina formen *emerita* saknas medan *emeritus* och *professor emeritus* finns uppförda.

Storordboken är överraskande rik på namn och i synnerhet på ortnamn: *Kronoby, Närpes, Vanda, Virmo* och *Vörå*. Det finns goda skäl att ta med egennamn och ortnamn i ordböcker och i synnerhet i tvåspråkiga ordböcker vars uppgift är att ange hur ett namn skall återges på målspråket. (Svensén 2004:91.) Då det vid produktion av finsk text kan vara svårt eller till och med omöjligt också för en finskspråkig ordboksanvändare att avgöra med vilket lokalkasus ett finskt ortnamn konstrueras, hade det varit till stor hjälp om kasus framgått av exempel: *Kruunupyssä, Närpiössä, Mynämäellä, Vantaalla* och *Vöyrillä*. Denna information hade dessutom knappast inverkat menligt på ordbokens omfång. Namn på mindre orter, exempelvis *Ladusved* 'Latokaski' och *Alholmen* 'Leppäluoto', blir dessvärre hängande i luften då det inte framgår vad namnet står för (by, kommun, stadsdel?) eller var orten finns. I synnerhet namn på små orter som sällan låter tala om sig kan tyckas vara onödiga, men är kanske när allt kommer omkring de som är i störst behov av en översättning just därför att de har låg frekvens (jfr Svensén 2004: 81 om lågfrekventa ord) och deras finska namn därigenom kan vara mer eller mindre okända. Det hade därtill varit önskvärt med en uppgift om att vissa svenska namn är historiska och inte används längre, t.ex. *Laukas* 'Laukaa' och *Messuby* 'Messukylä' som dessutom borde kompletteras med uppgiften 'i Tammerfors' (Tampereella). Eftersom endast den finska ekvivalenten till ett svenskt namn nu anges kunde ortnamnen lika gärna ingå i en förteckning i slutet av ordboken. Det hade därtill inledningsvis också varit välkommet med en kort redogörelse för efter vilka principer namnen valts. Det är nu lätt hänt att ordboksanvändaren redan från början utgår ifrån att en viss ort är för obetydlig för att namnet skall ingå i ordboken.

Också namn på seriefigurer och litterära gestalter finns medtagna men behandlas ibland inkonsekvent eftersom *Blondie* uppges vara en seriefigur, '(sarjakuvan) Helmi', medan för *Batman* anges enbart 'Batman, Lepakkomies' och för *Jon Blund* 'Nukkumatti, Unijukka'.

Storordboken är föredömligt fördomsfri då det gäller att anföra slang, vardagligt språk och "runda ord" och deras stilnivå. Detta är utmärkt eftersom behovet av information om i synnerhet de fula orden och deras betydelse och "fulhetsgrad" över lag har visat sig vara stort bland dem som inte talar ett visst språk som sitt modersmål. Eftersom *Storordboken* i första hand är en receptionsordbok är dessa ord dessutom

lika viktiga som andra ord, men med tanke på enbart produktion av text kunde orden däremot gott undvaras (jfr Svensén 2004:84).

Efter vilka principer lemmaselektionen har genomförts förblir när allt kommer omkring emellertid oklart. Eftersom *Storordboken* uppger sig vara en ordbok i tiden och uppges satsa på ord hemmahörande i informationssamhället är det naturligt att till exempel datateknologin har fått bidra med åtskilligt material, men vilka andra krav man ställt på ordförrådet än att det skall vara modernt framgår inte (jfr Svensén 2004: 79–93). Denna brist är *Storordboken* likväl inte ensam om utan delar den med många andra ordböcker eftersom, enligt Bergenholtz (1992: 49–51), ordboksförfattarna brukar vara föga meddelsamma på denna punkt.

Lemmatiseringen

Lemmana står i normal ordning uppförda i bokstavsordning och homografsepareringen uppges ha genomförts med utgångspunkt ”i formlära, böjning, uttal, etymologi och betydelselära” (s. 27). Till exempel subst. *hov* uppträder som uppslagsord tre gånger: i betydelsen 1 '(djur)hov', 2 '(kungens) hov' och 3 'måtta'. Detta gör naturligtvis att uppslagsorden, som författarna konstaterar, blir flera (s. 27), men är också till fördel för användaren, eftersom ju ordartiklarna blir kortare och mera överskådliga. En kontroll av homografsepareringen visar emellertid att de olika principerna för homografsepareringen lätt kolliderar med varandra. Enligt de regler ordboksredaktörerna säger sig följa, kunde subst. *häck* lika väl uppträda som uppslagsord inte bara två gånger som i ordboken utan minst tre eller till och med fyra: i betydelsen 'plantering', 'hinder', 'transporthäck' och 'akter på båt och människa'. I detta fall har etymologiska hänsyn sannolikt varit avgörande vid valet av antalet uppslagsord. Andra ord där jag tycker mig se samma typ av problem är bland annat *fat*, *mocka* och *örfil*. Emellertid kan man fråga sig om etymologiskt tänkande inte är mera till förfång än nytta i en ordbok med en stor och heterogen användarskara i vilken de flesta sannolikt saknar etymologiska insikter. I synnerhet då målgruppen är finskspråkig är etymologiprincipen inte särdeles användarvänlig. Även av en svenskspråkig användare kräver etymologiska hänsyn kunskaper utöver det normala.

En kategori för sig utgör de så kallade partikelverben. I ett stickprov på drygt 40 partikelverb som valts ur Noréns (1996) avhandling om svenska partikelverbs semantik (det första och 23 verbet per sida i bilagan) saknas i ordboken fyra: *avannonsera*, *avforma*, *frånvrída* och *på-*

binda av vilka endast *avannonsera* finns uppfört i SAOL₁₃. En nyare uppsättning partikelverb finns hos Martola (2007:251–252) i hennes recension av SAOL₁₃. Av nio verb med *på-* som förled i SAOL₁₃ finns samtliga upptagna i *Storordboken*. *Pålägga* och *påträffa* uppges därtill kunna användas med lös sammansättning. Utan att detta markerats i anslutning till *påtrycka* i betydelsen 'påtrycka någon sina åsikter', uppträder också det löst sammansatta *trycka på* som uppslagsord i samma betydelse. Martola (2007:253) anför också 23 verb på *till-*. Bland dessa saknas i *Storordboken* *tillskära*, *tillspärra* och *tillväxla*. Av de 23 verben eller egentligen 22, eftersom *tillsända* av Martola (2007: 254) uppfattas som en prepositionsförbindelse, anges i *Storordboken* bara fem ha lös sammansättning, medan merparten uppträder med lös sammansättning enligt *Svenskt språkbruk* (2003). Det finns sålunda luckor i markeringen i *Storordboken*, men täckningen av partikelverben kan på det hela taget anses vara god. Den ordboksanvändare som vill vara säker på att någorlunda snabbt hitta ett partikelverb gör i alla fall klokt i att börja med att slå upp den fasta sammansättningen. Om sökningen inte ger resultat utesluter detta inte att ordet finns upptaget med lös sammansättning.

Partikelverb, reflexiver och jämförbara verb finns i regel medtagna som separata uppslagsord och uppges följa efter det enkla verb de hör ihop med (s. 27), vilket inte nödvändigtvis betyder att dessa verb följer direkt efter det enkla verbet. Till exempel verbet *slå* följs direkt av 39 partikelverb eller motsvarande verb, verbet *binda* däremot av subst. *binda* och först därefter följer *binda fast* och nio andra uppslagsord med *binda*.

Betydelse och ekvivalens

Valet av finsk ekvivalent till uppslagsorden är naturligtvis av största intresse. Ett stickprov omfattande närmare ett par hundra slumpvis valda uppslagsord från A till Ö, som granskats av min finskspråkige informant FD Harry Lönnroth, visar att ordboksförfattarna på denna punkt lyckats väl. Anmärkning kan riktas mot översättningen endast i ett par fall: *Kautokeino* heter också på finska *Kautokeino* (*Koutokeino* på samiska) och *morakniv* som beskrivs som ett slags kniv, '(eräänlainen) puukko', kan på finska också kallas 'morapuukko'.

Eftersom *Storordboken* inte är en betydelseordbok är det naturligt att (de främmande) orden inte ges en betydelseförklaring utan enbart sin finska ekvivalent. För uppslagsordet *allopati* ges de finska motsvarigheterna 'allopatia, koululääketiede [skolmedicin]', medan *allopat* ges ek-

vivalenten och uppgiften om att *allopäti* är en medicinsk term, '(lääk) allopaatti'. Subst. *fälb* är försedd med ekvivalenten '(tekst) felbi' och markeringen att ordet hör hemma inom textilindustrin, medan närmare uppgift om betydelsen saknas. I de fall *allopäti*, *fälb* o.a. mera sällsynta ord inte får en tillfredsställande förklaring i sin textkontext är ordboks-användaren med andra ord hänvisad till andra informationskällor.

Grammatisk information

Eftersom *Storordboken* i första hand är avsedd för reception av svensk text säger det sig självt att den tänkte ordboks-användaren är finskspråkig. Detta innebär också att den grammatiska konstruktionen delvis redan är given i den svenska text som skall tolkas och att omfattande grammatisk information därför inte är lika viktig som i en produktionsordbok (Svensén 2004:189). I *Storordboken* anges substantivens böjning med ändelser i bestämd form singularis, pluralis (**text** -en -er) och om formen inte är förutsägbar också i bestämd form pluralis (**arbetarle** -en = (*mon määri* -na). Verbkonjugationen anges med kodsiffra utom vid starka verb där böjningen anges i anslutning till uppslagsordet (**stär** *stod stått*). I de inledande anvisningarna ges därtill fullständiga böjningsparadigm för både starka och svaga verb. Ytterligare information får användaren lov att läsa sig till med hjälp av språkproven (jfr nedan).

Även om man av gammalt vet att ordboks-användaren i allmänhet inte läser vare sig ordböckernas förord eller inledande anvisningar utgör dessa ändå ett viktigt komplement till ordboksartiklarna, i synnerhet som en förändring av läsvanorna är att vänta i och med ökad undervisning i användningen av ordböcker. Om man som det nu är utgår ifrån att användaren också har en begränsad förmåga att förstå ordbokskonventioner, och att man inte längre kan räkna med att ens de till synes vanligaste termer är allmänt bekanta, återstår det bara att ge den nödvändigaste informationen i klartext i ordboksartiklarna i form av böjning och talrika, typiska exempel (jfr t.ex. Tono 2001:7–9). Den grammatiska informationen om svenskan kan tyckas vara knapp i *Storordboken* om man utgår ifrån att ordboken skall kunna användas för inläring av svenska, men man har i undersökningar kunnat konstatera att det visat sig vara svårt att inkludera grammatisk information i ordböcker om det är frågan om mera än just substantiv- eller verbböjning (van der Meer 2007:180). Eftersom ordboken är avsedd för finskspråkiga är grammatisk information inte lika viktig i ordboksartiklarna i anslutning till de finska ekvivalenterna då den i huvudsak kan förutsättas vara bekant (jfr

Svensén 2004:189). Beträktad som enbart receptionsordbok torde ordboken vara tillräckligt utförlig, medan den däremot har en något mera begränsad användning som produktionsordbok, i synnerhet om man utgår ifrån att ordboken med säkerhet kommer att vara ett viktigt instrument också för svenskspråkiga. Ordboken har ju kommit till för de finskspråkigas behov men eftersom en svensk-finsk ordbok avsedd för svenskspråkiga bara är att drömma om hade det varit önskvärt att man från början hade gått in för att möta också deras behov vid produktion av finsk text.

Språk och kultur

Eftersom språk och kultur går hand i hand presenterar ordboken inte enbart skilda språkliga varieteter utan också skilda kulturer. Finlandssvenskan och finskan i Sverige kan karakteriseras som representanter för varsin subkultur (*sub-* används här utan några som helst negativa konnotationer). En subkultur representeras av en grupp individer som inom en nationell (finländska/svenska) kultur upptagit i den nationella kulturen dominanta drag, men som i sig också inkluderar drag som inte tillhör denna. Ett sådant exklusivt drag kan vara språket (Roberts 2007:280–281). Till exempel matkulturen ger sig för Sveriges del språkligt till känna i ord som *isterband*, *keso*, *kroppkakor*, *lungmos*, *pölsa* och *raggmunkar* medan finländsk matkultur i svenskan representeras av bland annat *memma* och det finlandssvenska *brödost* (som saknas i *Storordboken*).

Kännetecknande för ordböcker i allmänhet och för tvåspråkiga ordböcker i synnerhet är att dessa inte är särskilt meddelsamma om språket i subkulturer (Roberts 2007: 283). I *Storordboken* har ”subspråken” däremot getts ordentligt med utrymme till följd av att man gått in för att redovisa skillnader mellan svenskan respektive finskan i Sverige och Finland. I praktiken är det emellertid inte alltid speciellt enkelt att redogöra för de språkliga skillnaderna. Ytterst förenklat förfogar finlandssvenskan och sverigesvenskan över a) samma ord men med olika betydelse (finl.sv. *aula* – sv.sv. *större samlingsal*), b) olika beteckningar för samma referent. (finl.sv. *skyddsväg* – sv.sv. *övergångsställe*) och c) ord för fenomen som existerar enbart i Finland (*aktielägenhet*) respektive Sverige (*insatslägenhet*). Ett gott exempel på både a) och b) är finl.sv. *semmla* som i Sverige är det samma som *fastlagsbulle* i Finland, medan *semmla* i finlandssvenskan är det samma som *småfranska* i Sverige. Om ordboksanvändaren råkar slå upp *semmla* ges den sverigefinska motsva-

righeten 'laskiaispulla', men användaren hänvisas samtidigt till *fastlagsbulle* som i sin tur uppges vara enbart finlandssvenska och i finskan motsvaras av just 'laskiaispulla'. Den som från början råkar slå upp *småfranska* 'sämpylä' informeras om att detta i huvudsak är sverigesvenska men någon hänvisning till *sempla* ges inte. Vid det sv.sv. *övergångsställe* hänvisas till finl.sv. *skyddsväg* men härifrån hänvisas användaren inte till *övergångsställe*. Målet för ordboks författarna har uppenbarligen varit att redogöra för skillnaderna mellan finlands- och sverigesvenskan med hjälp av nationalitetsbeteckningar och korshänvisningar men strategin haltar betänkligt då korshänvisningarna inte tycks fungera fullt ut och nationalitetsbeteckning saknas en och annan gång där man har anledning att misstänka att den borde finnas, t.ex. *bolån*, *nafta*. Hänvisningarna förefaller för det mesta gå i en riktning, det vill säga från finlandssvenska till sverigesvenska. Om detta inte är en lapsus utan hänvisningarna är avsiktligt enkelriktade innebär det att ordboks författarna i själva verket bedriver förtäckt eller implicit normering. Om normering sägs emellertid ingenting i de inledande kapitlen och en kontroll av ett större antal uppslagsord ger också vid handen att det snarast är frågan om bristande konsekvens. – Det är inte heller bara i anslutning till de typiskt finlandssvenska respektive sverigesvenska orden som korshänvisningarna haltar. Från *akvileja* hänvisas ordboksanvändaren till *akleja* men i anslutning till *akleja* saknas hänvisning till *akvileja* osv.

Strävan att ta hänsyn till både finlandssvenskan och sverigesvenskan skapar emellertid också andra problem än problemen med korshänvisningar. Den hals- och febersjukdom som i finlandssvenskan går under beteckningen *angina* motsvaras i sverigesvenskan numera enligt uppgift närmast av *halsfluss*, medan *angina* i regel förstås som *angina pectoris* eller en hjärt-kärlsjukdom. Subst. *struva*, som finns i både finlands- och sverigesvenskan, syftar på ett bakverk i vardera landet. Medan struvan i Finland ringlas genom en tratt ner i flottyrs förs degen i Sverige ned i flottyren på ett struvjärn. Detta betyder att struvorna utseendemässigt skiljer sig fullständigt från varandra. Om olikheterna ges likväl ingen information i ordboken, kanske som ett medvetet försök från ordboks författarnas sida att avstå från encyklopedisk information.

Huruvida encyklopedisk information skall ges utrymme i ordböcker eller inte är omdiskuterat (se till exempel Lundbladh 1999 och där citerad litteratur). I tvåspråkiga ordböcker är behovet störst av encyklopediska inslag på målspråkssidan och det är främst kulturspecifika företeelser som kräver encyklopediska tilläggsuppgifter (Svensén 2004:345–358.) Med ordboksanvändarens bästa för ögonen finner jag det viktigt att ett visst mått av encyklopedisk information hade anförts i fall som

struva. Det är inte nog med att den finländska och den sverigesvenska struvan utseendemässigt skiljer sig åt, den finländska äts därtill endast en kort tid runt första maj och konnoterar för de flesta finländare studentsång, mjöd och ballonger. Oberoende av om man ställer sig positiv till det encyklopediska inslaget eller inte kan man emellertid förvänta sig att ordboken är någorlunda konsekvent vid behandlingen av de kulturspecifika orden. I anslutning till *rollmops*, som på finska ges betydelsen 'sillrulle', det vill säga 'sillrulle', ges också förklaringen att ordet hör hemma inom matlagningen och står för en sillrulle som fyllts med kryddgurka och marinerats i kryddad etikslag. En motsvarande förklaring till också andra kulturspecifika ord hade ur ordboksanvändarens synvinkel varit mycket välkommen.

Språkproven

Språkproven i *Storordboken* förefaller till stor del vara döda exempel, t.ex. *tala om ngt för ngn* 'ilmoittaa, kertoa jtk jklle'. De levande exempel som förekommer, verkar i stor utsträckning vara redaktionella. Om detta är ingenting att säga, huvudsaken är att språkproven visar det de är avsedda att visa. Ett språkprovs övergripande funktion är att visa lemmats användning i kontext och därmed belysa viktiga egenskaper hos detta (jfr Malmgren 1994:109–111). Efter en förhållandevis kortvarig bekantskap med ordboken är en betygsättning svår men det förefaller som om språkproven i första hand ger syntaktisk information även om semantisk och i viss mån också konnotationell och pragmatisk information kan utläsas. Förutom språkprov i egentlig mening (Malmgren 1994: 108) innehåller ordboken gott om svenska kollokationer (*fatta/ta ett beslut*) och idiom (t.ex. *ha skinn på näsan*) och till och med ett och annat ordspråk (t.ex. *tala är silver, tiga är guld*) har getts utrymme. Kollokationerna och i synnerhet idiomerna gör ordboken så mycket mera användbar både som receptions- och produktionsordbok.

Övrigt

Inte heller denna ordbok har kunnat undgå lapsusar av olika slag. Här kan nämnas *bosättningsbaserad* som uppförs som uppslagsord under bokstaven A efter *astronomisk* och *Azerbajdjan*, som uppförs med två olika skrivsätt (*Azerbajdjan* – *Azerbajdzjan*) utan närmare förklaring. Om med *utlysande av julfrid* avses ceremonin på Gamla stortorget i Åbo

klockan tolv på julafton bör uttrycket lyda *utlysande av julfreden* med den gamla formen *fred* i stället för det nyare *frid*, eftersom ceremonin härstammar från drottning Kristinas tid och är en alltigenom statlig och inte kyrklig tilldragelse.

Sammanfattning

Storordboken är ett ambitiöst projekt som mestadels kan betraktas som lyckat även om ordboken också lider av vissa barnsjukdomar. Mest påfallande är kanske att uppgifterna om skillnaderna mellan finlands-svenskan och sverigesvenskan, som i och för sig är nödvändiga, lider av vissa svagheter vad gäller korshänvisningarna. Därtill saknas eller anförs nationalitetsbeteckning oriktigt här och var. Även om homografsepareringen ställvis kan sätta ordboksanvändarens tålamod på prov måste ändå medges att ordboken är lätt att använda. Layouten är tilltalande och trots att ordboksartiklarna är tryckta i tre spalter i bredd är texten inte svår att läsa. De påtalade bristerna är dess bättre inte heller större än att de kan åtgärdas då ordboken kommer ut i nya upplagor. Som ordboks-användare kan man, trots vissa luckor, på det hela taget vara tillfreds med valet av uppslagsord. Jag kunde föreställa mig att *frimurare* finns med som uppslagsord, däremot hade jag inte ens kommit på tanken att leta efter *rosenkreutzare* som också finns medtaget. Det senare lemmat säger något om ordbokens spännvidd. Sedan kan man naturligtvis fråga sig hur stort behovet är av *pfalzgreve* och vissa andra sammansättningar i synnerhet som *pfalzgreve* ju torde vara tämligen genomskinligt. Sammansättningarna försvarar likväl sin plats eftersom man ju inte kan veta om den finska ekvivalenten utgör en ordagrann motsvarighet.

Talesättet säger att hälsan tiger still. Granskningen av ordboken har i mångt och mycket kommit att handla om brister medan förtjänsterna råkat i skymundan. Ingen kritik kan ändå minska betydelsen av att Karlssons *Stora svensk-finska ordbok* (1987) efter tjugo år vid sin sida har fått en ordbok med ett modernt ordförråd. Vårt allt beröm är därtill att man för första gången gör skillnad mellan den svenska respektive finska som talas i Sverige och Finland. Som ”normal” ordboks-användare tilltalas jag framför allt av ordbokens stora bredd både innehålls- och stilmässigt och av att ordboken i det stora hela är lätt att handskas med. Även om ordboks-användarna än så länge sällan läser förord och anvisningar kunde redaktörerna ha varit något mindre anspråkslösa i inledande presentation så att åtminstone den som läser inledningen redan från början fått upp ögonen för vilken guldgruva ordboken i själva verket är.

Litteratur

- Béjoint, Henri 1981: The foreign student's use of monolingual English dictionaries: a study of language needs and reference skills. I: *Applied linguistics* 2, 207–222.
- Béjoint, Henri 2000: *Modern Lexicography. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Bergenholtz, Henning 1992: Lemmaselektion in zweisprachigen Wörterbüchern. I: Mader, Gregor & Andreas Dörner (Hrsg.), *Worte, Wörter, Wörterbücher. Lexicographische Beiträge zum Essener Linguistischen Kolloquium*. Lexicographica. Series Maior 42. Tübingen: Max Niemeyer, 49–65.
- Karlsson, Göran 1982–1987: *Iso ruotsalais-suomalainen sanakirja. Stora svensk-finska ordboken 1–3*. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.
- Lundbladh, Carl-Erik, 1999: Ordbok eller encyklopedi – en fråga om hänsyn till användaren. I: Slotte, Peter & Pia Westerberg & Eva Orava (utg.): *Nordiska studier i lexikografi* 5. Helsingfors: Nordiska föreningen för lexikografi & Forskningscentralen för de inhemska språken, 265–273.
- Malmgren, Sven-Göran 1994: Språkprovets form och funktion i svenska betydelseordböcker från Östergrens Nusvensk ordbok till Svensk ordbok. I: *LexicoNordica* 1, 107–117.
- Martola, Nina 2007: Den trettonde upplagan av SAOL. I: *LexicoNordica* 14, 245–266.
- Meer, Gert van der 2007: The learner's dictionaries and grammar. I: Henrik Gottlieb & Jens Erik Mogensen (Ed.), *Dictionary Visions, Research and Practice*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 165–181.
- Norén, Kerstin 1996: *Svenska partikelverbs semantik*. (Nordistica Gothoburgensia 17.) Göteborg: Göteborgs universitet. Institutionen för svenska språket.
- Robert, Roda P. 2007: Dictionaries and culture. I: Gottlieb, Henrik & Jens Erik Mogensen (Ed.), *Dictionary Visions, Research and Practice*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 277–297.
- SAOL₁₃ = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 13. uppl. Stockholm: Norstedts 2006.
- Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. 2 uppl. Stockholm: Norstedts.
- Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser*. Stockholm: Svenska språknämnden & Norstedts Ordbok 2003.

Tono, Yukio 2001: *Research on Dictionary Use in the Context of Foreign Language Learning. Focus on Comprehension.* (Lexicographica. Series Maior 106.) Tübingen: Max Niemeyer.

Kristina Nikula
Professor em.
Tammerfors universitet
Institutionen för språk- och översättningsvetenskap
FI-33014 TAMMERFORS UNIVERSITET
kristina.nikula@uta.fi

Loránd-Levente Pálfi & Karin Wolgast

Scavenius, Alette (red.): *Gyldendals Teaterleksikon*. 1. udgave, 1. oplag. København: Gyldendal 2007. 1113 sider. Illustreret. DKK 699,- .

Man skal være lavet af sten for ikke at blive imponeret over *Gyldendals Teaterleksikon* (herefter GTL). Med fare for at miste læsere vil vi allerede her røbe konklusionen: GTL er afgjort noget af det mest omfattende og mest imponerende, dansk fagleksikografi hidindtil har præsteret! Hele det leksikografiske landskab er ganske vist endnu ikke blevet fuldstændigt kortlagt, hvorfor en sådan udtalelse måske kan forekomme præmatur eller tvivlsom, men hvis man kigger på det, der er blevet kortlagt, – dvs. på de leksikografiske opslagsværker, for hvis eksistens der gives hjemmel i DSH (III:409–435; IV:25f, 292–305), Haugen (1984), Mikkelsen (1994:289–305) og den løbende bibliografi i tidskriftet *Sprog i Norden* (se årgangene 1970–2007) – finder man ikke mange fagordbøger, der kan måle sig med denne.

I det følgende vil vi kort uddybe, hvad det er, der i en sådan grad udmærker dette værk, samtidig med at vi vil påpege nogle af dets væsentligste fejl, mangler og svagheder – som næsten udelukkende er af leksikografifaglig art – i håb om ad den vej at kunne afstedkomme forbedringer i en evt. ny udgave.

At GTL skulle være det første leksikografiske opslagsværk om teater på dansk, som det hedder på omslaget, er ikke rigtigt. At denne opfattelse ikke skyldes en lidt for ivrig markedsføringsmedarbejder på forlaget, men faktisk menes alvorligt, kommer til udtryk i den ellers udmærkede artikel **Teaterleksikon** (s. 877–878), som kort opridser den europæiske leksikografitradition på teaterområdet. Denne fejl begås ofte af leksikonforfattere hhv. -redaktører, da ingen i reglen har et overblik over, hvad der i tidens løb er udkommet af ordbøger og leksika inden for et givent sprogligt, fagligt eller socialt afgrænset miljø.¹ Det første leksikografiske opslagsværk på dansk om teater er, så vidt vi ved, *Teaterordbog* (Nielsen 1951), som trods sin beskedne størrelse på 76 sider indeholder over 500 opslagsord og ifølge eget udsagn er det ”første i sin art i Skandinavien” (omslaget). Det er uheldigt, at GTL-redaktionen ikke har væ-

---

¹ Et andet nyligt eksempel er Thellefsen/Sørensen (2007), der hævder at være det første leksikografiske opslagsværk om semiotik på dansk; tilsyneladende kender redaktørerne ikke til eksistensen af *Semiotik. Sprogteoretisk ordbog* (Greimas/Courtés 1988).

ret mere omhyggelig angående dette. Det drejer sig ikke om en bagatel, men om, hvorvidt man giver et skævt eller forkert billede af dansk leksikografisk historiografi. Nogle af konsekvenserne er allerede mærkbare: Således bringes der i *Weekendavisen* (9.–15. november 2007, sektionen ”Bøger”, s. 1) en reklame for GTL med ordene ”Det første danske leksikon om teater”; og med undtagelse af Almbjerg (2007) og Johannes (2007) skriver samtlige anmeldere i dagspressen, at GTL er det første værk af sin slags (se Davidsen 2007, Henneberg 2007, Knippel 2007, MET 2007 og Langdal 2007). Man kan gå ud fra, at den nævnte reklame såvel som anmelderne har fejloplysningen fra selve værket.²

GTL er en stor, meget tyk og flot bog. Skriftstørrelsen er upåklagelig, og det samme gælder skriftsnittet. Det råhvide papir er behageligt for øjnene og opsætningen i det hele taget aldeles vellykket. Sideopbygning, farvebrug, anvendelse af tekstkasser i en moderat mængde samt ikke mindst valg af billedmateriale er nærmest perfekt afbalanceret, således at det ikke bliver for kulørt, samtidig med at det ikke er kedeligt at se på. Opslagsordene er sat med sans serif, med fed skrifttype og rykket lidt ud mod venstre i forhold til den resterende artikel, som er sat med serif. Dette er alt sammen optimerende for tilgangsstrukturen og ikke mindst indbydende for brugeren.

Værket har været undervejs siden 1999, og medarbejderstaben tæller ikke mindre end 55 forskere. Det er glædeligt, at samtlige 55 artikelskribenter biograferes bag i bogen. Den slags oplysninger savnes tit i ordbøger og leksika, selv om de er vigtige, bl.a. fordi de legitimerer det pågældende værk og giver det autoritet. I nærværende sammenhæng er det desuden endnu mere vigtigt, da samtlige artikler er signerede (i form af initialer, som opløses på en dertil afsat præliminærside). Det er således muligt for brugeren ikke alene at se, at det er NN, der har skrevet en given artikel, men også hvem denne NN er. En uheldig detalje er det til gengæld, at navnene ikke er blevet opstillet i alfabetisk orden med efternavn først men i stedet i alfabetisk orden med fornavn først. Det er en besynderlig og lidet brugervenlig praksis. U hensigtsmæssigt er det også, at signaturerne i selve artiklerne står før litteraturhenvisningerne, værkangivelserne, angivelserne af pristildelinger og hjemmesider mv. Valget af denne trykgrafiske opstilling medfører, at initialerne forsvinder for

---

² Det er muligt, at GTL-redaktionen godt kender til *Teaterordbog* (Nielsen 1951), men ikke kender til eller ikke godtager den metaleksikografiske ikke-distinktion mellem ordbøger og leksika. I så fald kan man – mere adækvat – mene, at GTL-redaktionen giver et skævt snarere end forkert billede af dansk leksikografisk historiografi på teaterområdet.

blikket. Det er ellers normal praksis, at den slags bringes til sidst – typisk i nederste højre hjørne – i leksikonartikler.

GTL er et meget omfattende leksikon over teatret som kunstart, dets historie, både idé-, mental- og materialhistorisk set, dets undergenrer og dets udøvere gennem tiden frem til i dag. Værket er levende solidarisk med den teatrale kunstart: Teatrets håndværk med alle dets mange praktiske såvel som konkrete aspekter tages lige så alvorligt som dets idealitet, og brugeren vil finde svar på næsten alle spørgsmål angående skuespillet, dets deltagere og dets tid og rum.

Det er en stor fordel for værket, at forfatterholdet er så stort, at det næsten udgør et helt akademi. Der er en ekspert til rådighed for hvert af de mange felter, og man mærker virkelig ekspertisen i de forskellige artikler. Nogle eksperter har bidraget med mange og lange artikler; Bent Holm, Stig Jarl, Kela Kvam og Alette Scavenius selv har stået for mange vægtige bidrag, men naturligvis er alle bidrag vigtige for muliggørelsen af bogen. De fleste bidragsydere stammer fra miljøet omkring Afdeling for Teatervidenskab på Københavns Universitet, andre fra Afdeling for Dramaturgi på Aarhus Universitet.

Teaterhistorien dækkes af virkelige kendere; der er lange, indsigtfulde og interessante artikler om de store epoker. De ældre epoker er gjort vedkommende og relevante for den nutidige læser, og hertil hjælper også den indbydende billedside. Billedudvalget forekommer ramrende og alsidigt, og billedkvaliteten er meget fin, så at man får lyst til at blade i værket. Det er helt væsentligt for en så stærkt visuel kunst som teatret, at billedgengivelsen er god, og det er den så sandelig i dette leksikon. Billedudvalget eksemplificerer samtidig værkets tidslighed: GTL tilgodeser først og fremmest nutiden. De nyeste strømninger og udøvere er taget med, og det gælder både nationalt og internationalt, samtidig med at udøverne omfatter skuespillere, instruktører, scenografer, teaterforskere og -kritikere m.fl.

Teatrets rum forstået som spillested og bygning er godt og solidt dækket. Teatrets rum forstået som den nationale oprindelse og udformning er ligeledes honoreret. Lange landeartikler beskriver de forskellige nationers teater, hvad der navnlig er en stor fordel for de verdensdele, som vi i vor kulturkreds kender mindre til. Her kommer det asiatiske og afrikanske teater til orde, og for så vidt vedgår GTL sit ståsted i et globaliseret samfund. Dog er der ikke opnået fuld national og geografisk ligeberettigelse – værket har trods alt slagside til fordel for vor vestlige del af verden, mens fx Mellemøsten og den arabiske verden er forsømt (dog har Egypten fået en kortere artikel).

At man på omslaget får at vide, at GTL indeholder ”mere end 3800 opslagsord”, når hver eneste artikel samtidig er nummereret og den sidste er nr. 3.659 er en underlig detalje. Én ting er falsk reklame, som når fx *Politikens Retskrivningsordbog* (2001) hævder at indeholde 80.000 opslagsord, selv om den kun indeholder 30.000 (se evt. Pálfi 2006); en anden ting er, at man nummererer samtlige artikler og på omslaget alligevel reklamerer med et højere tal?! Under alle omstændigheder er GTL meget omfattende og fremviser det, vi vil kalde en selektivt maksimerende lemmabestand, dvs. maksimerende, men først og fremmest i forhold til det primære genstandsområde.

Havde man brugt ikke-typografiske strukturindikatorer i form af forskellige symboler (fx ►, ●, ▼, ■, ▲, ◀) i petitlinjen, ville det rigtigt nok have været hæmmende for tilgangen (jf. også artiklen *strukturindikator* i NLO om overdreven brug af strukturindikatorer); den nuværende løsning er imidlertid heller ikke optimal. Petitlinjen fungerer som en slags bibliografi og kan indeholde følgende oplysninger: 1) Et udvalg af en skuespillers præstationer; 2) en instruktørs opsætninger; 3) en dramatikers, komponists, dirigents, kapelmesters, librettists, scenografs, performance-, revy- eller stand-up-kunstners værker; 4) en dramatikers gendigtninger; 5) en kostume- eller lysdesigners forestillinger; 6) oplysning om hvilke priser den pågældende person har vundet; 7) henvisning(er) til relateret/relaterede artikel/artikler i GTL samt litteraturhenvisning(er) og lænke(r). De enkelte oplysninger indledes med et symbol (et tomt kvadrat) efterfulgt af de forskellige indgangsord (fx ”Roller i:”, ”Iscenesæt:”, ”Værker:” osv.). Se fx petitlinjen i artiklen **Juul, Madeleine Røn**:

- Iscenesæt.: *Værelse oo Café*T 1989; *Let's Make Love* FiolT 1993; *Kærlighed uden yller* Hippodromen 1996; *Muhammad Ali svigter aldrig* Hippodromen 1997; *Værelse med sol* RialtoT 1997; *Som man behager* GrønnegårdsT 2002; *Folkemord* AarhusT 2006
- Priser: 36; 54
- Se også: *Realisme, Ørnsbo, Jess*
- Nybo, M *Magiske øjeblikke. 15 samtaler om teater* 2003

Det tomme kvadrat er lidet funktionelt og helt overflødigt. Hertil kommer, at brugen af en typografisk strukturindikator (in casu fed type) ved indgangsordene (fx ”**Iscenesæt:**”, ”**Priser:**”, ”**Se også:**” osv.) havde været en mere hensigtsmæssig løsning.

Ifølge forordet er GTL's målgruppe dels teatergængere, dels teaterudøvere (såvel folk *på* scenen som folk *bag* scenen); førstnævnte må

regnes for lægfolk, mens sidstnævnte vel er en slags fagfolk på det praktiske niveau; i hvert fald er målgruppen ikke fagfolk på det teoretiske niveau (fx teaterteoretikere, -historikere m.m.). Det er ikke alene godt med en sådan fast afgrænset målgruppe, det er tilmed et sjældent syn. Især med et så ambitiøst værk som GTL overrasker det endog meget positivt, at man intetsteds hævder, at det kan bruges af alle og enhver, dvs. såvel fagfolk som semifagfolk og lægfolk, som man ellers alt for ofte kan læse på omslaget eller i forordet til mange leksika. Ordbøger og leksika kan ikke konciperes til alle og til alle formål inden for et bestemt vidensområde (in casu teater), men netop kun til bestemte brugergrupper og til dækning af bestemte brugerbehov.

Om værkets stofafgrænsning hhv. genstandsområde kan man læse følgende (i forordet, s. 5–6):

Udover den overordnede målsætning at samle al tilgængelig viden om dansk teater og dansk viden om teater generelt, så har målsætningen også været at udenlandsk teater blev beskrevet med en specifik dansk vinkel [...]. Vore nordiske nabolande optager en særlig del af leksikonets fokus; [...] også det antikke teater med dets flertusindårige udløbere er beskrevet med stor vægt i forhold til det nutidige. [...]

Det er skuespillet, som det opføres på scenen – eller på ladet af en lastbil – som er leksikonets fokus; [...]

Stofafgrænsningen giver efter vores mening ingen anledning til kritik, bortset fra at vi mener, at det måske er lovligt ambitiøst at ville samle ”al tilgængelig viden” om dansk teater og dansk viden om teater generelt. Det er da vel næppe muligt i et selv nok så omfangsrigt etbindsleksikon?

Tematisk og indholdsmæssigt set spænder GTL vidt. Det er båret af en stor respekt for konteksten: Konteksten for detaljen såvel som konteksten i det store og hele, nemlig det omgivende samfund. Hovedredaktør Alette Scavenius påpeger i forordet, at ”film samt klassisk opera og ballet har egne opslagsværker” og bekender sig dermed til bogværkets særskilte fokus på teater. Men **Teater** defineres bredt, således at grundbegreberne inden for film, opera, ballet, litteratur(videnskab) og stilistik m.m. faktisk også kan slås op. Som nævnt er navnlig de nyere udviklinger repræsenteret, grænseformerne til det kendte teater, sådan som de opstår i nycirkus, revy, happenings, performances mv. Det er alle de udviklinger, som undertiden sammenfattes i begrebet **cross over**, og Scavenius skriver herom (se forordet, s. 6):

Ny dans og crossover-genrer som fx revy, musical, performance, stand-up og nycirkus er skuespillets udfordrere og kan rumme kimen til en ny tids teater. De er dermed genstand for særlig opmærksomhed i oversigtsartikler.

Dette ræsonnement forekommer helt troværdigt, og netop derfor kunne der have været grund til at medtage **cross over** som opslagsord, så meget mere som en definition heraf efter sigende udgør et desideratum i forskningen og GTL ved at give sit bud på en definition virkelig kunne have bragt sig selv i front.

Selv om værket ikke primært er konciperet til brug for forskere, havde det nu været interessant at erfare lidt om dets empiriske grundlag, og om hvad det er for selektionskriterier, der har ligget til grund for artikeludvalget. Det tætteste, vi kommer på dette, er følgende (ligeledes fra forordet, s. 6), som dog mere har at gøre med stofafgrænsningen:

Biografier over kunstnere, teoretikere, dramatikere og administratorer optager størstedelen af bogens indhold. Det har ikke været målet nøje at beskrive et helt livs virke, fx kan en aktiv skuespiller i sin karriere nemt spille flere hundrede roller, men i højere grad at give en karakteristik af et virke, som kan levendegøre kunstneren og genkalde erindringen hos læseren. Fokus ligger også her, som i leksikonet i øvrigt, på vor tid [...].

Foruden artikelbestanden indeholder GTL en liste med opløsning af forfatterinitialerne, en liste over sponsorer, et forord, en forkortelsesliste, to registre (det ene kaldet ”Indeks”, det andet ”Værkindeks”), et afsnit med forfatterbiografier, en bibliografi samt en liste over teaterpriser og lign. Det er ærgerligt med kludder i indholdsfortegnelsen (forkortelseslisten mangler, og sideangivelserne til registrene, forfatterbiografierne, bibliografien og listen over teaterpriser er forkerte), men den slags kan nemt rettes i en ny udgave.

Ud fra den fænomenologisk orienterede tradition inden for leksikografisk typologi må GTL regnes for en næsten arketypisk sagordbog, mens det ud fra den funktionalistisk orienterede typologi må regnes for en ordbog med kognitive funktioner. Om leksikografiske funktioner siges der intet eksplicit i værket, men det fremgår mere eller mindre indirekte af forordet, at det udelukkende er konciperet til hjælp ved vidensproblemer (et kognitivt brugerbehov). Dette er desto mere tydeligt, når man ser, at der bortset fra nogle etymologiangivelser ingen sproglige oplysninger findes i værket – fx angivelse af ordenes køn, bøjning og ordklassemæssige tilhørsforhold. Funktionen *hjælp ved vidensproblemer* understøttes fint af de informative, kyndigt udarbejdede og undertiden ganske omfattende artikler.

Selv om GTL er et kognitivt-funktionelt leksikon, og den kommunikative brugersituation *tekstproduktion* således konceptuelt ikke bliver imødeset, synes vi, at det er uhensigtsmæssigt med den misvisende ortografi: Der benyttes gennemgående stort begyndelsesbogstav i opslagsordene. Det er en leksikografisk uskik, et pædagogisk fejltrin og en ortografisk misforståelse. Leksikonbrugeren vil kun svært – eller nogle gange overhovedet ikke – kunne se, hvornår der vitterligt skal bruges stort eller lille begyndelsesbogstav i et givent ord. Desuden er det hæmmende for tilgangen og vel alt andet lige utilfredsstillende, at man ikke umiddelbart ved første øjekast og inden påbegyndt læsning af en given artikel kan se forskel på proprier og appellativer i lemmaformerne.

GTL indeholder som nævnt to registre. Det ene er et værkindeks, mens det andet kaldes et ”generelt indeks”. Det er uklart, hvad der menes med sidstnævnte, da der os bekendt ikke findes hjemmel for en sådan betegnelse i bibliografisk terminologi. Undersøger man imidlertid registret nærmere, ser man, at det primært er et navneindeks, sekundært et stikordsindeks og kun tertiært (eller perifert) et emneindeks. Ser man fx på de første 300 opslagsord under det tilfældigt udvalgte bogstav N, finder man kun 27 opslagsord, som ikke er navne (på personer såvel som institutioner m.m.), mens det tilfældigt udvalgte bogstav S iblandt de første 300 opslagsord indeholder 41 opslagsord, som ikke er navne. Hvad man end måtte mene om dette forhold, er det under alle omstændigheder kritisabelt, at man i registret ikke kan slå talrige for værkets genstandsområde relevante emner op – fx emner som teaterhistorie (heller ikke historie) eller teaterkritik (heller ikke kritik). At der ikke findes artikler kaldet teaterhistorie eller teaterkritik i værkets leksikondel, er problematisk nok i forvejen; netop derfor er det desto mere nødvendigt for GTL, som utvivlsomt ved besked om sådanne emner, via registerdelen at henvise brugeren til de relevante artikler. Således kan man i leksikondelen finde en artikel om fx Thomas Overskou (1798–1873), som er den første store danske teaterhistoriker. Registret burde have henvist til denne artikel (og velsagtens til andre artikler). Teaterkritik figurerer i registret som *teaterkritiker* [sic], men med kun én henvisning! Henvisningen gælder artikel nr. 131, som er artiklen **Anmeldelse** på lidt over halvanden spalte. Findes der i et mere end 1100 sider omfattende teaterleksikon virkelig kun én eneste omtale af fænomenet teaterkritik? Nej. Hvorfor får man ikke en henvisning til fx artiklen om Peder Rosenstand-Goiske (1752–1803), som er den første danske teaterkritiker og grundlæggeren af offentlig teaterkritik i Danmark? Eller en henvisning til artiklen om Knud Lyne Rahbek (1760–1830), som er den næste store kritiker i dansk teaters historie? Eller hvad med Frederik

Schyberg (1905–1950), den nok mest berømte danske teaterkritiker i forrige århundrede?

En skønhedsfejl ved det ”generelle indeks” er endvidere, at det undertiden indeholder nogle efter vores mening besynderlige lemmaformer (det gælder også om end i langt mindre grad værkets leksikon); man skriver normalt ikke *anmeldelse* i et indeks, men *anmeldelser*, og ikke *teaterkritiker*, men *teaterkritik*.

Heller ikke værkregistret er upåklageligt: Det fremviser nogle skrækelige såkaldte begravelser, hvorved der tænkes på opslagsord hhv. indførsler, der giver så mange henvisninger, at de begraves; se fx følgende:

Hamlet 74, 261, 416, 486, 704, 786,
788, 800, 858, 1000, 1056, 1122,
1128, 1132, 1299, 1404, 1445,
1758, 1803, 1870, 2173, 2189,
2381, 2393, 2398, 2461, **2981**,
3090, 3107, 3231, 3268, 3286,
3377, 3404, 3407, 3593, 3652

Som bruger får man her 37 henvisninger uden nogen form for differentiering eller udspecificering (med undtagelse af en enkelt markering med fed type, som henviser til en artikel om værkets forfatter/dramatiker, samt en markering med kursiv, som henviser til en illustreret artikel). Problemet med sådanne indførsler er, at de er uhensigtsmæssige og lidet brugervenlige, fordi det for brugeren er umuligt at se, hvad der mere præcist gemmer sig bag de enkelte henvisninger. Hvilke af dem er relevante og i hvilke sammenhænge? Det er mere brugervenligt og ikke mindst mere funktionelt i sådanne tilfælde at lave en trappevis (eller evt. anden form for) underordning med udspecificerede henvisninger, så brugeren har en reel mulighed for at få optimalt udbytte af sin informationssøgning, og risikoen for informationstab mindskes (se hertil Pálfi (2007:11–12) og sammenlign evt. med registrene i *Hermes* 39).

Det er godt med registre. De giver selvsagt flere søgeveje og er optimerende for tilgangsstrukturen. Men det overordnede indtryk er desværre, at registrene i GTL ikke er særligt funktionelle eller i hvert fald ingenlunde står mål med værkets øvrige ambitionsniveau. I forbindelse med en evt. fremtidig udgave kan en forbedring for ikke at sige udbedring på dette område stærkt tilrådes.

Spændvidden af begreber hhv. opslagsord i GTL virker ikke overdrevet – den virker overbevisende som en spejling af det sammensatte fænomen, som skuespillet nu engang er. Spændvidden stiller naturligvis store krav til sagkundskaben hos de medvirkende, og enkelte steder går

det galt (jf. fx tekstkassen til opslagsordet **Aleksandriner**, hvor den velmente opstilling desværre viser forkert, idet den deler den verslinje op i to, som udgør definitionen på en aleksandriner, når den vel at mærke er skrevet i ét); men fejlene hører til undtagelsen. Generelt er vidensniveauet og den repræsenterede videns kompleksitet aldeles imponerende, og værket gør meget for at stimulere læserens videbegærlighed. GTL er efter vores vurdering et af de mest ambitiøse og mest vellykkede helfagsleksika i dagens Danmark.

Bibliografi

Ordbøger/leksika

- Greimas, Algirdas Julien/Joseph Courtés 1988: *Semiotik. Sprogteoretisk ordbog*. Dansk redaktion: Per Aage Brandt og Ole Davidsen. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Nielsen, Kaj 1951: *Teaterordbog: Drama – Teater – Skuespilkunst*. København: Borgen.
- NLO = Bergenholtz, Henning/Ilse Cantell/Ruth Vadvedt Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén (med bidrag af Helgi Haraldsson, Hans Kristian Mikkelsen og Jaakko Sivula) 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Thellefsen, Torkild/Bent Sørensen 2007 (red.): *Livstegn. Encyklopædi semiotik.dk*. København: Haase & Søn.

Anden litteratur

- Almbjerg, Sarah-Iben 2007: Hvor sidder soffitten? I: *Berlingske Tidende*, 24. oktober, 2. Sektion, Magasin, s. 6.
- Davidsen, Nina 2007: Flagdag for teaternørder. I: *Information*, 6. november, s. 17.
- DSH = Skautrup, Peter: *Det danske Sprogs Historie I–V*. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. 2. oplag. København: Gyldendal 1968–1970.
- Haugen, Eva L. 1984: *A Bibliography of Scandinavian Dictionaries*. (With an Introduction by Einar Haugen.) White Plains/New York: Kraus International Publications.
- Henneberg, Jens 2007: Højt anvendeligt. Leksikon. Alette Scavenius (red.): ”Teaterleksikon”. I: *Nordjyske Stiftstidende*, 31. oktober, Kultur, s. 4.

- Johannes, Peter 2007: 1112 siders eventyr. Boganm.: Alette Scavenius (red.): Gyldendals Teaterleksikon. I: *Weekendavisen*, 2. november, 2. Sektion, Bøger, s. 12.
- Knippel, Lars Ole 2007: Biografier og skandaler. Teater-opslagsværk: 1100 siders teaterleksikon på gaden i dag. I: *Morgenavisen Jyllands-Posten*, 31. oktober, 1. Sektion, Kultur, s. 16.
- Langdal, Peter 2007: Teaterkunsten endelig ført til protokols. I: *Berlingske Tidende*, 3. november, 2. Sektion, Magasin, s. 8.
- MET 2007: [Ingen rubrik]. I: *Urban*, 30. oktober, 1. Sektion, Kultur, s. 46.
- Mikkelsen, Hans Kristian 1994: Danske fagordbøger. I: Henning Bergenholtz & Sven Tarp (red.): *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*. Herning: Systime, 258–305.
- Pálfi, Loránd-Levente 2006: Ordbogskriminalitet. Svindel og bedrag på det danske ordbogsmarked! I: *Dansk Noter*, nr. 3, 49–52.
- Pálfi, Loránd-Levente 2007: Om registerværket til Hermes. I: *DF Revy*, årg. 30, nr. 6, 10–12.

Loránd-Levente Pálfi
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen, Aarhus Universitet
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Aarhus V
llp@asb.dk

Karin Wolgast, cand.mag. og ph.d.
Institut for Engelsk, Germansk og
Romansk
Det Humanistiske Fakultet
Københavns Universitet
Njalsgade 128
DK-2300 København S
wolgast@hum.ku.dk

Marcin Overgaard Ptaszynski

Grzegorz Okoniewski: *Dansk-polsk juridisk-merkantil ordbog*. København: Gads Forlag, 1999 [946 sider, DKK 449, ISBN 87-12-03250-6]

1. Indledning

Dansk-polsk juridisk-merkantil ordbog er den første – og indtil videre den eneste – egentlige fagordbog mellem dansk og polsk. Antallet, omfanget og udbredelsen af andre fagleksikografiske og fagleksikologiske projekter der involverer de to sprog, er meget beskedne. Den eneste udgivelse ud over den her omtalte ordbog består af det polske indslag i den nu forældede flersprogede *Medicinsk parlør* (1978). Ellers har det faglige ordforråd i dansk og polsk været genstand for analyse og leksikografisk behandling i en række upublicerede specialer skrevet på Nordisk Institut ved Poznań Universitet (f.eks. Dyszkant 1982, Włostowska 1982, Brodziak 1993, Schab 1998). Ordbogen er derfor en hårdt tiltrængt ressource der kan bruges ved oversættelse af juridiske og erhvervsmæssige tekster fra dansk til polsk. Behovet for den er givetvis steget yderligere som følge af både Polens indtræden i EU i 2004 og den nuværende vækst i den danske økonomi, der har medført massiv rekruttering af polsk arbejdskraft til Danmark. Omvendt har flere danske virksomheder åbnet filialer i Polen, hvilket har medført udstationering af dansk personale der. I den forbindelse kan det undre hvorfor værket ikke er blevet fornyet og revideret siden den første udgave i 1999, især i lyset af manglen på en moderne dansk-polsk almenordbog af anseelig størrelse. På trods af at der er gået flere år siden ordbogen udkom, er det værd at undersøge den nærmere. I det følgende vil jeg fokusere på udvalgte aspekter ved ordbogen.

2. Ordbogens målgruppe og funktioner

Oplysninger angående ordbogens målgruppe er inkluderet i varedeklARATIONEN på bagsiden af ordbogen. Ud fra dem må man konstatere at ordbogen henvender sig til et bredt publikum. Dette består af både fagkompetente brugere (jurister og erhvervslivet) og sprogkompetente brugere (translatører, tolke og oversættere). De sidstnævnte forventes at have et vist kendskab til fagområdet, som ifølge brugervejledningen til

ordbogen kan erhverves ved at stifte bekendtskab med to bøger der handler om det polske hhv. det danske retssystem. Endelig inkluderer ordbogens målgruppe undervisere og studerende. Det er dog uvist hvilke(n) disciplin(er) de studerende og underviserne formodes at praktisere – om det er sprog, jura eller økonomi. Der oplyses heller ikke om, og i hvilken udstrækning, ordbogen skal bruges som hjælpemiddel i undervisningen eller i indlæringsprocessen.

Eftersom en ordbog er et praktisk redskab, må den konciperes med et bestemt formål for øje. Formålet er at opfylde konkrete behov hos brugeren. Behovene afspejles i ordbogens funktioner, der bestemmer dens anvendelse. På ordbogens bagside kan man læse at den kan anvendes til oversættelse af danske tekster til polsk, produktion af polske tekster samt forståelse af danske juridiske og erhvervsproglige tekster. Der er altså tale om en kommunikationsorienteret ordbog der skal hjælpe brugeren med at løse problemer der opstår ved produktion, reception og oversættelse af tekster. Prioriteringen af de funktioner ordbogen skal opfylde, angives ikke af redaktøren og må derfor bestemmes ved at undersøge indholdet af ordbogsartiklerne. Eftersom der er tale om en bilingval ordbog hvis målgruppe inkluderer translatører og tolke, må oversættelse af danske tekster til polsk være dens primære funktion. Der står intet sted i ordbogen hvad modersmålet af den tiltænkte bruger er. Det er derfor uvist om ordbogen skal hjælpe med oversættelse til eller fra brugerens modersmål. Det samme problem gør sig gældende mht. de to øvrige funktioner, hvor det er uklart om der er tale om produktion hhv. reception af tekster på brugerens modersmål eller fremmedsprog. Der er til gengæld ingen tvivl om at de to funktioner er sekundære i forhold til funktionen oversættelse. For at hjælpe brugeren med produktion af polske tekster indeholder ordbogen mange eksempler på brug af polske ækvivalenter af de danske opslagsord. Synonymer og antonymer, som kunne være af lige så stor nytte for brugeren, angives derimod næsten udelukkende i forhold til opslagsordene. Hvad hjælp til reception af danske tekster angår, savner man den mest indlysende slags data, navnlig definitioner af opslagsord. I et begrænset omfang opvejes det af indholdet af den faglige indledning, hvor redaktøren beskriver udvalgte aspekter ved det danske og det polske retssystem.

3. Forteksten

Ordbogen består af flere byggede, der i alt fylder 946 sider. Af dette udgør den dansk-polske lemmalister 914 sider, mens de resterende 32 si-

der rummer ordbogens omtekst. Omteksten består af flere komponenter placeret før lemmalisten: en indholdsfortegnelse, et forord, en brugervejledning, en liste over de anvendte forkortelser, en kort introduktion til udvalgte problemstillinger inden for de fagområder ordbogen dækker, og en litteraturliste. I forordet angiver redaktøren omfanget af lemmalisten og beskriver baggrunden for udarbejdelsen af ordbogen. Værket er baseret på et dansk tekstkorpus bestående af både faglige og ikke-faglige tekster, såsom lovtekster, dokumenter, kontrakter og avistekster. Af leksikografiske kilder til ordbogen nævner redaktøren moderne juridiske ordbøger, dog angives kun *Dansk-tysk juridisk ordbog* af Wilhelm Gubba ved titel. En grundig læsning af litteraturlisten afslører redaktørens forkærlighed for ordbøger med tysk. Opslagsværker der omfatter dansk hhv. polsk og andre sprog end tysk, forekommer meget sjældent i listen, hvilket tyder på at deres anvendelse i udarbejdelsen af ordbogen må have været meget begrænset. De kunne ellers have været en god inspirationskilde mht. selektion af både lemmata og ækvivalenter.

Forordet efterfølges af en brugervejledning til ordbogen. Dens opbygning er traditionel, dvs. den fokuserer på beskrivelse af ordbogens makro- og mikrostruktur. Brugervejledningen er opdelt i ni afsnit. De kommer i følgende rækkefølge: en ordbogsartikels opbygning, alfabetiseringsordenen, store eller små begyndelsesbogstaver, grammatisk information, placering af andre informationer, ordinær parentes, skarp parentes, henvisninger (lighedstegn, ulighedstegn, pil), andre tegn. Opdelingen blev givetvis foretaget med henblik på at lette brugerens tilgang til konkret information vedrørende udvalgte aspekter af ordbogens struktur. Om den er optimal, er dog tvivlsomt. For det første er placeringen af afsnittene i forhold til hinanden ikke særlig heldig. Redaktøren har valgt at begynde vejledningen med at beskrive opbygningen af ordbogsartiklerne, dvs. ordbogens mikrostruktur. Bagefter kommenterer han den anvendte alfabetiseringsorden, hvilket helt klart er et aspekt af ordbogens makrostruktur, for til sidst at vende tilbage til beskrivelse af mikrostrukturen. Det ville have været mere hensigtsmæssigt at placere afsnittet om alfabetiseringsordenen i begyndelsen hhv. i slutningen af vejledningen. For det andet er selve kategoriseringen af afsnittene diskutabel. Den følger ikke artiklernes opbygning, men snarere udvalget af de typografiske redskaber som redaktøren anvendte til at adskille de leksikografiske data i artiklerne. Med andre ord, for at finde uddybende oplysninger om f.eks. ord der udgør et valgfrit led i ækvivalenten, må brugeren lede i afsnittet ”ordinær parentes”. Det forudsætter desværre at brugeren i forvejen ved at den slags data anføres i ordinær parentes.

Ud over at opdele brugervejledningen i afsnit har redaktøren forsøgt at gøre den brugervenlig på en anden måde. Ved beskrivelsen af hvert element i mikrostrukturen angives der nemlig et eksempel på en relevant ordbogsartikel der indeholder dette element. Selve elementet er fremhævet i eksempelteksten, hvilket burde øge den hastighed hvormed man finder den. Den anvendte løsning er selvfølgelig mere brugervenlig end at præsentere brugeren for en lang beskrivelse i form af løbende tekst. Eksemplerne kombineres med forklaringer hvis formål er at hjælpe brugeren med at finde de pågældende data i artiklerne. Forklaringerne tager desværre ofte udgangspunkt i placering af data og den anvendte typografi snarere end i kategorier af leksikografiske data. Det svækker ofte deres overskuelighed. Et godt eksempel på dette kan være følgende tekst: ”Informationer, der befinder sig i slutningen af ækvivalent- eller eksempelfeltet eller i slutningen af en bestemt sektion, adskilt fra andre sektioner med et ciffer eller bogstav vedrører hele ækvivalent- eller eksempelfeltet eller hele sektionen.” Forklaringen vedrører diatekniske markeringer anvendt i ordbogen (uden at det bliver nævnt). Teksten viser at redaktøren har gjort sig umage med at beskrive markeringernes placering og henvisningsområde nøjagtigt, hvilket sjældent bliver gjort i ordbøger.¹ På den anden side virker forklaringen temmelig indviklet. Det ville være mere hensigtsmæssigt at nævne hvilken slags data den vedrører og blot angive kort hvor dataene findes i artiklen.

I det hele taget ville jeg anbefale en anden tilgang til opbygning af brugervejledningen. En ideel løsning ville være at tage udgangspunkt i ordbogens funktioner for at vejlede brugeren i hvordan han mest effektivt kan få løst sine problemer ved at bruge værket. Den anvendes desværre sjældent i ordbøger i det hele taget.² I det her omtalte værk er den begrænset til redaktørens bemærkninger vedrørende brug af valgfrie led i ækvivalenter i produktion af polske tekster.

Efter brugervejledningen kommer listen over de i ordbogen anvendte forkortelser. De fleste forkortelser forekommer på dansk, dog med undtagelse af diasystematiske markeringer, der angives på polsk. Begrundelsen for det findes muligvis i redaktørens kommentar til forkortelseslisten: ”Alle henvisninger til de enkelte retsområder går ud fra den opdeling, der gælder for det polske retssystem.” Man kan spørge hvorvidt denne løsning hjælper brugeren, specielt da hans modersmål

---

¹ Placering af diasystematisk information i ordbøger og omfanget af artiklen den vedrører, er som regel meget uklar. For yderligere oplysninger om problemet se bl.a. Svensén (2000) og Ptaszyński (2006).

² For en udførlig diskussion af funktionsorienteret tilgang i udarbejdelse af brugervejledninger se Nielsen (2007).

ikke specificeres i ordbogen. Skulle markeringerne udelukkende vedrøre de polske ækvivalenter, er det måske legitimt at de forekommer på polsk, især hvis de angiver et retsområde som ikke har en entydig ækvi- valent i det danske retssystem. Skulle de (også) henvise til de danske opslagsord, burde de hellere angives på dansk, specielt hvis ordbogen skal opfylde funktionen reception af danske juridiske tekster. Polske forkortelser af diatekniske markeringer undrer lidt hvis man ser at ikke-forkortede diatekniske markeringer forekommer på dansk i ordbogsar- tiklerne, f.eks. [told], [skat].

Uanset hvilket sprog forkortelserne angives på, bør deres form være konsekvent. Derfor virker det underligt når samtlige retsområder angives med ”pr.” (fork. for polsk *prawo* ’ret’), f.eks. ”pr. mor.” for *prawo morskie* (’søret’), men *prawo procesowe* (’retspleje’) forkortes til ”proc.” Det er især uheldigt fordi redaktøren samtidigt bruger forkortel- sen ”proc.” for *proces* (’proces’) eller *postępowanie* (’pleje’), som i f.eks. ”proc. cyw.” for *postępowanie cywilne* (’civilproces’).³ Forvirrin- gen kunne undgås ved at omskrive ”proc.” for *prawo procesowe* til ”pr. proc.”

En forkortelsesliste bør være fuldstændig, men det er ikke tilfældet med listen i den her omtalte ordbog. Eksempler på forkortelser der hyp- pigt forekommer i lemmalisten, men slet ikke i forkortelseslisten, er ”vend.”, ”pf.”, ”impf.” og ”fx.” (fork. for hhv. *wending*, *perfektiv*, *im- perfektiv*, og *for eksempel*). For at forebygge den slags problemer kunne man under redigeringsprocessen have holdt (og løbende opdateret) en database over forkortelser. Det ville også have sikret imod stavfejl i forkortelser, som ”forkrot.” i stedet for ”forkort.” (fork. for *forkortelse*).

Det stærkeste punkt i ordbogens omtækt er den faglige indledning. Formålet med den er at give brugeren indblik i det danske og polske retssystem, hvorved ordbogen også kan udfylde en vidensrelateret funk- tion. Indledningen behandler udvalgte aspekter af retssystemet: det kommunale selvstyre, politiet, anklagemyndigheden, almindelige dom- stole, skifteretten, fogedretten samt aktie- og anpartsselskabers organer. Alle disse aspekter på nær politiet (hvorfor?) underkastes en komparativ analyse med henblik på at fremhæve forskelle mellem det danske og det polske system. Det er meget fordelagtigt for brugeren, især i en ordbog der dækker et fagområde så kulturbundet som jura. For at hjælpe bruge- ren med oversættelse af kulturspecifikke termer angives der oversættel- sesforslag og advarsler om fejloversættelser. Endvidere oplyser redaktø-

---

³ Brugen af ”proc.” for at dække både *proces* og *postępowanie* er problematisk i sig selv. De to termer er nemlig ikke indbyrdes udskiftelige. *Postępowanie* er en samling lovttekster der beskriver procedurer ved *proces*, proces.

ren at flere danske termer mangler polske ækvivalenter, og advarer om at de foreslåede terminologiske nydannelser, f.eks. *Radca Policji* ('politifuldmægtig'), *sąd komorniczy* ('foged(ret)'), ikke findes i polsk juridisk sprog. Nydannelserne er dog vellykkede, idet de lyder ganske naturligt for en bruger med polsk som modersmål.

Den faglige indledning er en integreret byggedel, idet der henvises fra artikler i lemmalisten til relevante afsnit i indledningen. Omvendt henvises der fra indledningen til lemmalisten ved at sætte de pågældende termer i kursiv. Man savner dog en beskrivelse af disse henvisningsmuligheder i brugervejledningen til ordbogen. Fra artiklerne henvises der til indledningen vha. højre pil og paragraftegnet efterfulgt af nummeret på det relevante afsnit. Dette er ikke en optimal løsning i en ordbog der dækker juridisk terminologi. I lemmalisten findes der nemlig flere juridiske termer der også begynder med paragraftegnet efterfulgt af nummer, f.eks. *§65-tilstand* eller *§925-sag*. For at undgå risiko for forvirring burde man have valgt et andet tegn som henvisningsangivelse.

4. Lemmalisten

Ordbogens kerne er den dansk-polske lemmaliste. Ifølge forordet indeholder den ca. 12.000 opslagsord. Af dem er ca. 10.800 indgangslemmata og ca. 1.600 sublemmata. De fleste lemmata er sammenskrevne ord (herunder sammensætninger, forkortelser og akronymer), men der er også flerordstermer, f.eks. *essentialia negotii*. En grundig undersøgelse af lemmalisten viser at antallet af indgangslemmata er større end antallet af de i ordbogen medtagne ord. Flerordstermer lemmatiseres nemlig ofte to, hhv. flere gange – én gang for hvert af de enkeltord de udgøres af. I de fleste tilfælde er der dog kun tale om én fuldstændig artikel som den eller de øvrige artikler blot henviser til. Lidt anderledes forholder det sig med lemmatiseringen af forkortelser. Nogle gange består artiklen blot af en henvisning til en fuldstændig artikel som indledes af den fulde term. I andre tilfælde forekommer både forkortelsen og den fulde term som fuldstændige artikler med identiske sæt data. Dobbelt lemmatisering af den sidstnævnte slags virker overflødig, især hvis forkortelsen og den fulde term direkte følger efter hinanden i lemmalisten, som de f.eks. gør i tilfældet *SE-nr.* og *SE-nummer*.

De fleste sublemmata i ordbogen har form af fraser – nogle af dem faktisk så lange at man kunne spekulere over om de i det hele taget dækker leksikaliserede begreber, f.eks. *nogen, som virker i offentlig tjeneste eller hverv*. Dobbelt lemmatisering forekommer også her, og det

kan ske på to forskellige måder. Der kan være tale om den samme frase der optræder som sublemma i to forskellige artikler, f.eks. *landbrugs- og fiskeriminister*, der forekommer som underopslagsord under både *fiskeriminister* og *fiskeriministerium* (som oven i købet direkte følger efter hinanden i lemmalisten). En anden måde hvorpå den samme term medtages som sublemma to gange, endda i samme opslag, er ved at inddrage derivativer (og dermed skift af ordklasse) af det centrale led i frasen. Det er tilfældet med f.eks. *(hen)sidde i uskiftet bo*, der efterfølges af *hensiddende i uskiftet bo* i opslaget *bo*. Man kan selvfølgelig formode at hensigten med dobbelt medtagelse af den type grundes i den forudsætning at brugeren kunne finde det svært at aflede verbalsubstantiver fra infinitiver. Denne formodning virker dog usandsynlig hvis man tænker på ordbogens målgruppe.

For at afdække i hvilket omfang ordbogen dækker det juridiske og merkantile fagsprog, har jeg foretaget en undersøgelse af en samling fagtermer. Denne består af 70 juridiske termer udvalgt fra det terminologiske indeks i den russisk-danske juridiske ordbog *Russisk rets- og politisprog* ved Holste et al. (1999) og 50 juridiske og merkantile ord der findes i den dobbeltbeskatningsaftale som blev indgået mellem Danmark og Polen i 2002. På denne vis kan man vurdere ordbogens anvendelighed på et område der er yderst relevant for en stor del af dens målgruppe, f.eks. jurister, erhvervslivet, tolke, translatører og oversættere. 96 af de udvalgte termer er sammenskrevne ord, både simpleks (f.eks. *formue*, *forsæt*, *punktum*) og komposita (f.eks. *almenprævention*, *gerningsindhold*, *tvangsindgreb*). De øvrige 24 er flerordstermer, f.eks. *fysisk person*, *skærpende omstændigheder*. Resultatet af undersøgelsen er yderst tilfredsstillende, idet brugeren finder 102 (85%) af de 120 termer i ordbogen. De fleste termer forekommer som indgangslemmata, hvilket gør dem let at finde i lemmalisten. Kun i enkelte tilfælde er der tale om sublemmata (f.eks. *juridisk person*, *betinget dom*) eller om eksempler (f.eks. *straffelovens almindelige del*).

Det ville selvfølgelig være urealistisk at forvente at en ordbog skal inkludere alle termer inden for det pågældende fagområde. Nogle ord kunne man dog formode at finde i en fagordbog af rimelig størrelse. Ud over de termer der er omfattet af den ovennævnte undersøgelse men ikke inkluderet i ordbogen, f.eks. *tvangsindgreb* eller *privilegeret forbrydelse*, savner man bl.a. ord som *lønseddel*, *timeseddel*, *bikort*, *frikort* eller *ansættelsesbevis*, især i kontekst af den nuværende brug af polsk arbejdskraft i Danmark. Man kunne argumentere imod medtagelsen af de ord ved at påpege at de ikke er juridiske termer per se. De optræder dog ofte i juridisk bindende dokumenter, som f.eks. ansættelsesaftaler

eller meddelelser om arbejdstilladelse, hvilket ellers synes at være en rimelig grund til at medtage ord som *ansættelsesbrev*, *arbejdsgiver*, *løn*, *overenskomst* m.fl. I denne sammenhæng kan man spørge hvorvidt ordbogen generelt dækker ikke-fagligt ordforråd. En grundig læsning af værket viser at andre ord end fagtermer er næsten konsekvent udelukket. Almindeligt ordforråd medtages undtagelsesvis hvis det hyppigt anvendes i juridiske tekster. De eneste præpositioner der indgår i lemmalisten, er således *a*, *ab*, *ved*, *for* (i betydningen 'i stedet for') og *efter*, mens konjunktionerne kun repræsenteres af *thi*, *hvorvidt* og *såfremt*. I tilfælde af ord der både hører til almindeligt ordforråd og til fagsprog, f.eks. *mand*, angives som regel kun ækvivalenter til betydninger inden for det sidstnævnte. Både medtagelsespolitikken og konsekvens i dens anvendelse kan anses for at være berettiget. Ikke-fagligt ordforråd skulle man jo forvente at kunne finde i en dansk-polsk almenordbog.

5. Artikelopbygning

Ordbogsartiklerne følger et standardmønster, som præsenteres i brugervejledningen. Artiklen indledes af indgangslemmet i fed skrift, fulgt af grammatisk information om dets fleksionsendelser, skrevet med kursiv. Dernæst kommer polske ækvivalenter med grammatiske oplysninger om dem. Hvis lemmet har flere betydninger, adskilles ækvivalenterne med arabertal. Ellers følger de hinanden adskilt med et komma. Nogle gange angives der også diasystematisk og anden information der skulle hjælpe brugeren med at vælge den rigtige ækvivalent. De ovennævnte oplysninger udgør obligatoriske elementer i ordbogens mikrostruktur. De følger direkte efter hinanden i artiklen og adskilles fra øvrige, valgfrie, elementer, med et linjeskift. De valgfrie elementer, også adskilt fra hinanden med et linjeskift, kommer i følgende rækkefølge:

- synonymmer og antonymer til lemmet samt henvisninger til andre artikler i lemmalisten eller til information i den faglige indledning,
- sublemmata, anført med fed kursivskrift og efterfulgt af deres polske ækvivalenter, der angives på samme vis som ækvivalenter til lemmet; forekommer der flere sublemmata i artiklen, adskilles de med et linjeskift,
- synonymmer og antonymer til sublemmet samt henvisninger til andre artikler i lemmalisten eller til information i den faglige indledning,

- eksempler der illustrerer brugen af lemmaet og sublemmaet, skrevet i kursiv og efterfulgt af deres polske oversættelser; hvert eksempel i artiklen indledes med en sort prik (•).

Den valgte artikelopbygning forekommer rimelig brugervenlig hvis brugeren ellers gør sig bekendt med mønstret. Fremhævelse af sublemmata og eksempler ved at bruge symboler og kursivskrift gør disse elementer mere synlige i artiklen. Konkrete elementer i mikrostrukturen finder man også hurtigere frem til takket være anvendelsen af linjeskift til at adskille dem.

Et par ord bør der også siges om hvordan artikelopbygningen beskrives i brugervejledningen. For at henvise til konkrete dele af mikrostrukturen bruger redaktøren et udvalg af termer, såsom *underopslagsord*, *ækvivalentfelt*, *eksempelfelt* osv. Desværre er hverken formen eller anvendelsen af den brugte terminologi særlig vellykket. For eksempel hedder de polske oversættelser af lemmata *ækvivalenter*, men i tilfælde af sublemmata kaldes de *underækvivalenter*. Ord der betydningsmæssigt står i modsætning til lemmata, betegnes ganske rigtigt som *antonymer*. Antonymer til sublemmata hedder til gengæld *autonymer*. Begrebet *ækvivalentfelt* dækker kun ækvivalenter til lemmata og sublemmata men ikke til eksempler. Det virker underligt, især fordi de sproglige kriterier anvendt til at skelne mellem sublemmata og eksempler i ordbogen er uklare. Som udgangspunkt valgte redaktøren tilsyneladende at medtage kollokationer som sublemmata, mens fraser eller hele sætninger blev inkluderet i eksempelfeltet. Man kan dog finde flere tilfælde af eksempler der er kollokationer, f.eks. *straffelovens særlige del*. En mere konsekvent tilgang til både udarbejdelsen og anvendelsen af ordbogens metasprog ville have været en fordel.

6. Grammatisk information

Grammatisk information angives sjældent i fagordbøger. Den her omtalte ordbog adskiller sig klart på dette område, idet den indeholder flere grammatiske oplysninger om både lemmata og ækvivalenter. For de danske opslagsords vedkommende angives der fleksionsendelser ved substantiver og præteritumendelser ved alle verber; præteritum- og perfektumformer anføres kun ved uregelmæssige verber. Oplysninger om lemmaets ordklasse forekommer kun ved adjektiver, adverbier, præpositioner og konjunktioner; for verber anføres de aldrig og for substanti-

ver kun i tilfælde af adjektiviske substantiver, f.eks. *indkærede*. Man kunne anbefale en mere konsekvent praksis her.

Ud over fleksionsendelser angives der af og til også derivationsendelser, f.eks. *-ing* og *-else* ved hhv. *justere* og *bortskaffe*. Medtagelsen af disse oplysninger er måske berettiget i en ordbog hvis funktion er at hjælpe brugeren med produktion af danske tekster. Den her omtalte ordbog udfylder dog ikke denne funktion. Angivelse af derivationsendelser er i bedste fald unødvendigt, især fordi derivater ofte selv medtages som opslagsord.

Grammatiske oplysninger om polske ord forekommer som regel kun ved ækvivalenter til lemmata og sublemmata. For polske substantiver angives der genus og ofte genitivendelse. De to typer data følger hinanden direkte, adskilt med et komma:

lager [...] 1. magazyn {m, u}

Endelsen burde fremhæves ved at sætte en streg foran den, for de to anførte oplysninger ser ellers identisk ud. Det virker forvirrende, specielt for en dansk bruger uden store forkundskaber til polsk. Vedkommende kan nemlig danne sig den fejlagtige antagelse at begge angivelser henviser til samme grammatiske egenskab.

Perfektiv form af verber angives hvor disse optræder i imperfektiv (og omvendt). Hvis verbet danner den perfekte form ved præfigering, angives denne oplysning således:

acceptere [...] 1. akceptować {pf. za~}

Brugen af tilde virker uhensigtsmæssig her, for tegnet bruges ellers konsekvent i ordbogen til at erstatte det danske opslagsord. En bedre løsning er enten at bruge en streg eller at skrive formen helt ud.

I polske ækvivalenter til danske eksempler angives der ofte kasus af substantiver der skal følge et givet verbum. Det er en klar fordel, specielt ved produktion af polske tekster. I brugervejledningen burde man dog have nævnt den slags grammatisk information og beskrevet hvordan den er anført og placeret i artiklerne.

Den grammatiske informations placering i ordbogen er generelt ret inkonsekvent og uoverskuelig. For eksempel følger oplysninger om bøjning direkte efter de lemmatiserede verber og substantiver, men inden for ækvivalentfeltet kan man finde andre grammatiske oplysninger om lemmaet, f.eks. {passiv} i artiklen *bortadoptere*:

bortadoptere *-ede* oddawać do przysposobienia {pf. oddać},
{passiv} przysposabiać {pf. przysposobić}

Selv om positionen af denne type information forklares i brugervejledningen, virker den umiddelbart uoverskuelig. Gentagelsen af det danske verbum i passivform ville have været mere fordelagtig her.

Placeringen af grammatiske oplysninger vedrørende ækvivalenter afhænger af ækvivalentens ordklasse. Angivelser af genus og genitivendelse ved substantiver følger direkte efter det pågældende ord, som f.eks. i artiklen *abortindgreb*:

abortindgreb [...] zabieg {m, u}usunięcia ciąży

Oplysninger om verbets aspekt forekommer derimod efter hele ækvivalenten uanset om dette slutter det pågældende verbum eller ej, hvilket kan ses i artiklen *bortadoptere*. Det ville have været bedre at placere de grammatiske oplysninger konsekvent i forhold til de ord de vedrører, uanset ordklasse, eller at gøre brugeren opmærksom på den anvendte strategi.

7. Ækvivalenter

Ækvivalenter til de danske opslagsord angives i forhold til opslagsordenes enkeltbetydninger. Rækkefølgen af enkeltbetydningerne går fra generelt til specifikt. Ved stærkt polyseme lemmata har redaktøren enkelte steder dog valgt at afstå fra at angive ækvivalenter. I stedet for angives der oplysningen ”[rózne/diverse]”, der blot signalerer at der kan være tale om mange oversættelsesmuligheder. Det er en unik løsning i leksikografi, og efter min mening er den ikke særlig heldig. Bortset fra at den angivne information på ingen måde hjælper brugeren med at løse hans kommunikative problem, kan den også i nogle tilfælde forekomme ret komisk, som det gør f.eks. i artiklen *rejsning*. Det forekommer mig meget mere praktisk at have strøget oplysningen fra ordbogen.

I en leksikografisk analyse af et kulturbundet fagområde som jura er der ofte risiko for at nogle begreber på udgangssproget ikke vil have entydige ækvivalenter på målsproget. I den her omtalte ordbog løses ækvivalensproblemer på flere måder. I nogle tilfælde angives der flere ækvivalenter der tilsammen svarer til betydningen af det danske opslagsord. I så fald suppleres hver ækvivalent med uddybende information. Supplerende oplysninger forekommer ofte også hvis der kun angives en delvis ækvivalent, en parafrase eller en terminologisk nydannelse. Encyklopædisk information forekommer ikke særlig ofte i artiklerne. Nogle gange kan man dog finde den selv ved de opslagsord der har en ækvivalent på polsk, f.eks. *grundlovsforhør* eller *kriminell lavalder*.

De anvendte løsninger til ækvivalensproblemer og den medtagne encyklopædiske information viser at redaktøren forsøger at hjælpe brugeren bedst muligt med både forståelse og oversættelse af danske tekster. Nogle af de angivne ækvivalenter er dog tvivlsomme. *Samkvemsret* oversættes som ”prawo do osobistej styczności z dzieckiem” (’ret til personligt samvær med et barn’) og angives som synonym til *samværsret*. De to danske termer er dog ikke synonyme, idet *samværsret* bruges i forbindelse med børn, mens *samkvemsret* som regel bruges i forbindelse med fanger. Ligeledes kunne oversættelsen af *håndværker* være mere vellykket. Den eneste polske ækvivalent angivet i ordbogen er ”rzemieślnik”, som dog kun omfatter håndværkere der beskæftiger sig med fremstilling og reparation af redskaber og andre praktiske genstande. Andre håndværkere, især af den slags som danske virksomheder på nuværende tidspunkt rekrutterer fra Polen, såsom murere, malere og tømrere, betegnes på polsk som *robotnik*. Mangel på denne ækvivalent i ordbogen er en klar forglemmelse.

8. Diasystematisk og anden information

I ordbogen anføres der ofte diasystematisk (hovedsageligt diateknisk) information, der har til formål at hjælpe brugeren med at vælge den rigtige ækvivalent. Den anføres i skarpe parenteser, på samme måde som al anden type supplerende information, såvel semantisk som encyklopædisk. Diasystematisk information angives enten på dansk eller på polsk, mens semantisk information angives enten på dansk eller på begge sprog, og encyklopædisk information angives enten på begge sprog eller på polsk. Det er mildest talt noget rod, især når al information er typografisk identisk og kriterierne for valget af et bestemt sprog er uklare. Det kan anbefales at anvende forskellig typografi for hver slags information. Informationen burde også beskrives udførligt i brugervejledningen frem for at omtale den samlet som ”yderligere oplysninger, som ikke kan udgøre en integreret del af oversættelsen”.

Hvis informationen i skarpe parenteser angives på begge sprog, adskilles de to versioner med en skråstreg. Ifølge brugervejledningen bruges skråstregen til at angive synonymi. Det er en klar terminologisk fejl, for synonymmer findes ikke på tværs af sprog; her er snarere tale om ækvivalens. I flere tilfælde er der dog tvivl om skråstregen signalerer formel ækvivalens, for indholdet af den anførte information kan være forskelligt på hvert af sprogene, f.eks. ”[magazynu / lagerkapacitet]” i opslaget *lageringsevne* [sic!]. Nogle gange er oplysningerne angivet ens

på begge sprog, f.eks. ”[SA / SA]” i artiklen *medstifter*, hvilket virker overflødig.⁴

Placeringen af supplerende information og omfanget af artiklen den vedrører, forklares i brugervejledningen, hvilket sjældent bliver gjort i ordbøger. Forklaringer af den slags er meget nyttige, idet de fortæller brugeren hvilket element i artiklen informationen går ud på, og derved hjælper ham med at vælge den rigtige ækvivalent. I den forbindelse anvender redaktøren artiklen *afgiftsforhøjelse* som eksempel:

afgiftsforhøjelse *-n, -r* 1. [flere afgifter] podniesienie {n} podatków, [en enkelt afgift] podniesienie podatku [skat]; 2. [flere afgifter] podniesienie ceł, [en enkelt afgift] podniesienie cla [told]

Eksemplet viser klart at placeringen af den diatekniske information er uheldig. Omvendt placering ville være bedre: Information vedrørende hele sektionen, dvs. hele enkeltbetydningen af opslagsordet, burde stå i dens begyndelse og ikke i dens slutning. Brugeren ville da ikke behøve at læse hele sektionen igennem for at tjekke hvilket emneområde eller hvilken betydning af lemmaet den vedrører. Oplysninger om de enkelte ækvivalenter kunne derimod efterfølge dem i stedet for at indlede dem, uden at det vil svække opslagets overskuelighed.

9. Synonymer, antonymer og henvisninger

Synonymer og antonymer forekommer meget hyppigt i artikler og signaleres med hhv. lighedstegnet og ulighedstegnet. De angives næsten udelukkende i forhold til de danske opslagsord, hvilket begrænser deres nytte for brugeren til hjælp med forståelse af danske tekster.

Ifølge ordbogens redaktør angives synonymer i artiklerne således at angivelsen også kan afspejle frekvensen af opslagsordene. I brugervejledningen erfarer man at der vha. synonymangivelse henvises fra sjældne til hyppige ord, men ikke omvendt. I og for sig er det en interessant måde at angive frekvens af ord, men det er uvist hvilken af ordbogens funktioner det skulle opfylde.

Andre eksplicite henvisninger, der anføres vha. højrevendt pil, forekommer sjældent i lemmalisten. I de fleste tilfælde er der tale om sproglige henvisninger fra en ordbogsartikel til en anden, f.eks. fra forkortelser til fulde termer. Den slags henvisninger bruges også for at angive opslagsordets synonymer eller alternative stavemåder. Nogle gange kan

---

⁴ I dette tilfælde er den danske oplysning oven i købet forkert. Det burde være *A/S*.

man støde på sproglige henvisninger der er ”tomme”, dvs. man bliver henvist til et opslag der ikke findes i ordbogen, f.eks. fra *forældelsesl.* til *forældelseslov*. Faglige henvisninger forekommer endnu mere sjældent end sproglige henvisninger. Der kan være tale om henvisninger fra en ordbogsartikel til en anden, f.eks. fra *erstatningsansvar* til *ansvar*, eller, som tidligere nævnt, fra en ordbogsartikel til det relevante afsnit i den faglige indledning. I begge tilfælde hjælper de brugeren med at forstå det pågældende opslagsord i kontekst af hele fagområdet.

10. Eksempler

Den sidste del i en ordbogsartikel udgøres af eksempler på opslagsordets brug. De forekommer ofte i ordbogen og kan være af stor hjælp ved både forståelse og oversættelse af danske tekster. Der angives to–tre, gerne flere, eksempler ved de fleste lemmata. Nogle gange kan man dog finde det samme eksempel to gange i ordbogen, én gang angivet som et egentligt eksempel, en anden gang som et sublemma. For eksempel optræder *nogen*, som *virker i offentlig tjeneste eller hverv* som sublemma i artiklen *hverv* og som et eksempel i opslaget *offentlig*. Den slags dobbeltkonfekt virker overflødig. Eksemplerne repræsenterer en hel række af sproglige former. Den strækker sig fra kollokationer, f.eks. *skellig grund*, til hele sætninger, som til tider indeholder encyklopædisk information, f.eks. *afgår ombudsmanden ved døden, bestemmer folketingets ombudsmandsudvalg, hvem der skal udøve hans funktioner, indtil folketinget har valgt en ny ombudsmand*. I sådanne tilfælde kan man spekulere over om eksemplet hjælper brugeren med oversættelse af en dansk tekst. Det får derimod ordbogen til at udfylde en kognitiv, dvs. vidensrelateret funktion (dog kan man her spekulere på hvorvidt det var redaktørens intention).

Eksemplerne placeres i artiklens hale, dvs. efter ækvivalenterne til opslagsordets betydning(er). De optræder i en rækkefølge der afspejler rækkefølgen af betydningerne, og til sidst angives der eksempler som ikke umiddelbart kan oversættes med nogen af de angivne ækvivalenter. Her ville det være en fordel at anføre eksplicit hvilken betydning det pågældende eksempel skal illustrere, i stedet for at tvinge brugeren til at læse hele eksempelfeltet for at finde det eller de relevante eksempler.

11. Konklusion

Dansk-polsk juridisk-merkantil ordbog er den eneste fagordbog mellem dansk og polsk. Den vedrører flere fagområder der er yderst relevante for dem der på nogen måde er involveret i samarbejde mellem Danmark og Polen. Behovet for den var stort allerede da den udkom, og er steget yderligere nu som følge af den politiske og økonomiske udvikling i Europa. Endvidere udfylder værket en plads som forhåbentligt snart overtages af en moderne dansk-polsk almenordbog af betydelig størrelse. Alene af disse grunde er det svært at foretage en entydig vurdering af ordbogen, som der i virkeligheden ikke findes nogen alternativer til.

Uanset hvor akut behovet for ordbogen er, må man konstatere at værket ikke er perfekt. Det er svært at pege på aspekter ved ordbogen der ikke kunne forbedres. På trods af den omfattende mængde ordforråd der er inkluderet i ordbogen, kunne lemmaselektionen være mere vellykket så der kunne blive plads til flere begreber der er relevante for målgruppen. Det kunne ske uden en markant forøgelse af ordbogens størrelse hvis man samtidig undgik overflødig dobbelt lemmatisering. Grammatisk og diasystematisk information kunne udvælges med mere omhu og præsenteres på en mere overskuelig måde. En god ide ville være at supplere ækvivalenter med flere synonymer og antonymer og i visse tilfælde revidere dem. Alle de ovennævnte forbedringer ville naturligvis kræve mange ressourcer. Angiveligt ville de være nemmere at implementere hvis man entydigt bestemte ordbogens brugerprofil og dermed dens funktioner. Disse skulle også danne et grundlag for en mere overskuelig og bedre struktureret brugervejledning til ordbogen. Sidst, men ikke mindst kunne man forbedre forkortelseslisten og undgå stavfejl, der plager værket fra brugervejledningen i forteksten helt til bagsiden.

Er ordbogen, med alle sine skavanker, værd at anbefale? Spørgsmålet er svært at besvare. Vælger man ikke at bruge værket, har man intet andet redskab som kunne erstatte det. Derfor vil jeg kun give ordbogen en betinget anbefaling. Den gælder dog kun indtil vi ser en ny, grundigt revideret udgave af den, eller en omfattende dansk-polsk almenordbog.

Litteraturliste

Ordbøger

- Gubba, Wilhelm 1993: *Dansk-tysk juridisk ordbog*. 3. udg. København: Gads Forlag.
- Holste, Alice Lykke/Tinna Nielsen/Marina Orlova-Jermark/Viktor Smith 1999: *Russisk rets- og politisprog. Grundlæggende begreber og principper. Russisk-dansk juridisk ordbog*. København: Handelshøjskolens Forlag.
- Medicinsk parlør. 1-[?]* (1: Polsk, serbokroatisk, tyrkisk, billedtolk) 1978. København: Danmarks Apotekerforening.

Anden litteratur

- Brodziak, Grzegorz 1993: *Terminologi inden for landbrug i dansk og polsk samt et kort overblik over dansk og polsk landbrug*. Upubliceret speciale ved Poznań Universitet.
- Dyszkant, Marek 1982: *Politisk terminologi i dansk og polsk samt et kort overblik over Danmarks og Polens politiske systemer*. Upubliceret speciale ved Poznań Universitet.
- LOV OM INDGÅELSE AF DOBBELTBESKATNINGSOVERENSKOMST MED POLEN. LOV NR 268 AF 08/05/2002 (2007): *Lovtidende A*. <http://www.retsinfo.dk/lovtid/lovtid.htm>. (Juli 2007).
- Nielsen, Sandro 2007: A functional approach to user guides. I: *Dictionaries. Journal of the Dictionary Society of North America* 27, 1–20.
- Ptaszyński, Marcin 2006: *A diachronic study of usage information in dictionaries between English and Danish*. Upubliceret ph.d.-afhandling ved Poznań Universitet.
- Schab, Sylwia 1998: *Ordforrådet inden for medicin i dansk og polsk*. Upubliceret speciale ved Poznań Universitet.
- Svensén, Bo 2000: Markering och ordboksstruktur. I: *LexicoNordica* 7, 167–194.
- Włostowska, Renata 1982: *Terminologi inden for det danske skole-system og dets polske ækvivalenter*. Upubliceret speciale ved Poznań Universitet.

Marcin Overgaard Ptaszynski, ph.d.
 Center for Leksikografi
 Handelshøjskolen i Århus
 Aarhus Universitet
 Fuglesangs Allé 4
 DK-8210 Århus V
 maop@asb.dk

Emma Sköldbberg

Natur och Kulturs Stora Svenska Ordbok

Natur och Kulturs Stora Svenska ordbok. Författare: Per Olof Köhler, Ulla Messelius. Projektledare och huvudredaktör: Christian Mattsson. Vetenskaplig ledning: Birgitta Hene. Granskare av etymologier: Rune Palm. Stockholm: Natur och Kultur.

Inledning¹

År 2001 kom Natur och Kulturs Svenska Ordbok ut. Den var en helt ny svensk definitionsordbok, som vände sig till personer som lär sig svenska, både ungdomar och vuxna (2001:X). Syftet med ordboken var att presentera svenska språkets ord och uttryck på ett så lättillgängligt sätt som möjligt. Natur och Kulturs Svenska Ordbok recenserades av Nina Martola i LN 9 (2002). Hon skrev bl.a. att den, trots en del brister, på många sätt var ett gediget arbete och att den utan vidare kunde rekommenderas. Martola konstaterade också att ordboken först och främst vände sig till icke-modersmålstalare, men att även personer med svenska som modersmål kunde ha utbyte av den eftersom den, på det stora hela, var överskådlig, systematisk och betydligt tillgängligare än mer omfattande ordböcker. I synnerhet kunde den tilltala personer som inte var så vana ordboksanvändare (2002:269–270).

Bokförlaget Natur och Kultur valde sedan att arbeta vidare med innehållet i boken. Arbetet resulterade 2006 i Natur och Kulturs Stora Svenska Ordbok, den ordbok som recenserar här. De personer som står bakom denna ordbok är i princip desamma som vid det tidigare verket. Författare är Per Olof Köhler och Ulla Messelius. Projektledare och huvudredaktör är Christian Mattson och för den vetenskapliga ledningen svarar Birgitta Hene. Rune Palm har granskat de etymologiska uppgifterna. Därutöver tillkommer mer än 15 granskare, redaktörer och bidragsgivare men här finns inte tillräckligt utrymme för att nämna dem alla.

---

¹ Tack till Sture Berg och Louise Holmer för givande diskussioner.

Stora skillnader mellan verken

Enligt förordet är Natur och Kulturs Stora Svenska Ordbok ”en kraftigt utökad version” av den tidigare utkomna Natur och Kulturs Svenska Ordbok. Men enligt min bedömning är skillnaderna mellan Natur och Kulturs Svenska Ordbok (hädanefter NoKSO) och Natur och Kulturs Stora Svenska Ordbok (hädanefter NoKSSO) så stora att det är svårt att se dem som mer eller mindre fullständiga versioner av samma ordbok.

För det första skiljer sig verken åt vad gäller yttre utseende och form. NoKSO är förvisso mycket elegant men ganska otymplig till formatet. NoKSSO är lika tjock men mer lätthanterlig tack vare att den är ca 2 cm högre och 2 cm smalare.

För de andra skiljer sig antalet förtexter i de båda ordböckerna markant åt. NoKSO innehåller bl.a. ett utförligt och klart läsvärt avsnitt på elva sidor som dels behandlar ämnen som språkinläring, ordkunskap och det (o)föränderliga ordförrådet, dels presenterar hur författarna resonerat kring valet av uppslagsord, böjningsangivelser, ordförklaringar etc. Vidare innehåller NoKSO bl.a. en åttasidig presentation av ett antal olika ordgrupper, t.ex. verb som kan kopplas till de fem sinnen. Dessutom presenteras ett antal ord som börjar med j-ljud, sj-ljud och tj-ljud. Motsvarande förtexter finns dock inte i NoKSSO. Som alla vet kan man undra om ordboksanvändare läser förtexterna, men jag anser ändå att de fyller en viktig funktion. Väsentligt i detta sammanhang är också att mycket av innehållet i förtexterna i NoKSO, t.ex. hur författarna resonerat när de formulerat betydelsebeskrivningarna, i hög grad också gäller för NoKSSO. Det är därför lite olyckligt att innehållet i förtexterna i den första ordboken tas för givet i den senare. Det är ju inte alls säkert att de som använder NoKSSO kan principerna för den tidigare boken på sina fem fingrar.

För det tredje framträder olikheterna mellan arbetena tydligt i själva ordboksdelen. För att illustrera dessa skillnader återges här en sida i vardera verket. I båda fallen presenteras den sida där bl.a. lemmat **hatt** behandlas.

H hastverk

372

hatt

- ett **hastverk**^v /håstvärk/ subst. (-verket, några -verk, -verken) något som är så snabbt gjort att det har blivit dåligt
- ett **hat** subst. (hatet, -, -) när man tycker mycket illa om någon/något ♦ *Hon kände ett glödande (= stort) hat mot orättvisor.*
- hata**^v verb (hatar, hatade, har hatat; vara hatad, hata!) tycka mycket illa om någon/något ♦ *Hon hatar människor som ljuger.* ♦ *Jag hatar fiskbullar.* ♦ *Jag hatar när det regnar.*
- hatisk** adj. (hatiskt, hatiska) som känner hat eller visar hat ♦ *en hatisk blick* ♦ *vara hatisk mot något*
- en **hatt** subst. (hatten, några hattar, hattarna)
1 ett klädesplagg som man har på huvudet → BILD
2 något som sitter överst på något ♦ *hatten på tuben* ♦ *hatten på en svamp*
- hatta**^v verb (hattar, hattade, har hattat; hatta!) vardagligt inte kunna bestämma sig utan göra eller tycka först en sak och sedan en annan sak ♦ *hatta hit och dit* ♦ *hatta fram och tillbaka*
- hattig**^v adj. (hattigt, hattiga) vardagligt som inte kan bestämma sig utan gör eller tycker först en sak och sedan en annan sak ♦ *ett hattigt intryck* ♦ *en hattig början på en film*
- haussa**^v /håsa/ verb (haussar, haussade, har haussat; haussa!) – **haussa 'upp något**
1 få något att bli högre, t.ex. aktiekurser eller priser
2 vardagligt berömma någon/något på ett överdrivet sätt ♦ *Kritikerna har haussat 'upp den här filmen.*
- ett **hav** subst. (havet, några hav, haven) saltvattnet som finns runt jordens landområden ♦ *Kanarieöarna ligger mitt ute i havet.* ♦ *Båten sjönk ute på havet.* ♦ *Världens högsta berg når över 8 000 meter över havet.*
ett hav av något väldigt många eller väldigt mycket av något ♦ *ett hav av människor* ♦ *ett hav av blommor*
- havande**^v adj. (havande, havande) (om en kvinna) som har ett barn i magen
- ett **havandeskap**^v subst. (havandeskapet, några havandeskap, havandeskapen) den tid då en kvinna har ett barn i magen
- haverera** verb (havererar, havererade, har havererat; vara havererad)
1 gå sönder eller bli förstörd, t.ex. genom en olycka ♦ *Nu har motorn havererat.* ♦ *Reaktorn i kärnkraftverket havererade.*
2 misslyckas ♦ *Deras äktenskap havererade efter ett halvår.*
- ett **haveri** subst. (haveriet, några haverier, haverierna) när något går sönder eller blir förstört, t.ex. genom en olycka ♦ *flyghaveri* ♦ *motorhaveri* ♦ *reaktorhaveri*
- (en) **havre**^v subst. (havren, -, -) ett sädeslag som man t.ex. gör gryn och mjöl av
- några **havregryn**^v subst. (-, några -gryn, -grynen) små platta bitar av havre som man t.ex. kan koka gröt av
- havs** /håfs/ subst. (-) – **till havs** på havet
- en **havsörn**^v /håfsörn/ subst. (-örnen, några -örnar, -örnarna) en mycket stor rovfågel
- ett **heat** /hīt/ subst. (heatet, några heat, heaten) en del av en idrottstävling ♦ *Han vann i andra heatet så nu går han till final.*
- en **hed** subst. (heden, några hedar, hedarna) ett stort område där det mest växer mossa, gräs och små buskar ♦ *fjällhed*
- (en) **hedendom**^v subst. (hedendomen, -, -) en tro som inte har att göra med t.ex. kristendom, judendom eller islam
- (en) **heder** subst. (hedern, -, -)
1 ärlighet, god moral och ett gott rykte ♦ *kämpa för sin heder* ♦ *förlora sin heder*
2 ett tecken på att andra känner respekt för en person ♦ *Heder åt människor som är ärliga.* ♦ *Det ska hon ha all heder av. (= Det måste man berömma henne för.)*
göra heder åt något visa att man tycker 'om något ♦ *göra heder åt maten (= äta mycket)*
komma till heders (om något gammalt) bli använd igen ♦ *Nu har den gamla hatten kommit till heders igen.*

FIGUR 1. Ur Natur och Kulturs Svenska Ordbok (2001)

- hatbrott**^v (-brottet, några -brott, -brotten) ett brott som beror på att någon hatar en viss typ av människor, t.ex. invandrare eller homosexuella
- hatisk** (hatiskt, hatiska) som känner hat eller visar hat • *en hatisk blick* • *vara hatisk mot något*
- hatkärlek**^v (-kärleken, -, -) känsla som är en blandning av kärlek och hat
- hatobjekt**^v (-objektet, några -objekt, -objekten) en person eller sak som man hatar
- hatt** (hatten, några hattar, hattarna) **1** ett klädesplagg som man har på huvudet **2** något som sitter överst på något • *hatten på tuben* • *hatten på en svamp* **hattar** medlemmar av ett politiskt parti i Sverige på 1700-talet **under 'en hatt** på samma ställe **lyfta på hatten** gratulera och ge beröm **vara karl för sin hatt** ta ansvar för det som man tycker och gör **vara i hatten** vardagligt vara lite berusad
- hatta**^v (hattar, hattade, har hattat; hatta!) vardagligt inte kunna bestämma sig utan göra eller tycka först en sak och sedan en annan sak • *hatta hit och dit* • *hatta fram och tillbaka*
- hattigt**^v (hattigt, hattiga) vardagligt som inte kan bestämma sig utan gör eller tycker först en sak och sedan en annan sak • *ett hattigt intryck* • *en hattig början på en film*
- hat trick** /hät-/ (-tricket, några -trick, -tricken) tre mål som en spelare gör i en och samma fotbollsmatch • *äkta hat trick (=tre mål i följd av samma spelare)*
- haubits** (haubitsen, några haubitsar eller haubitsar, haubitserna eller haubitsarna) ett tungt vapen som kan skjuta projektiler i en lång krökt bana
- haussa**^v /håsa/ (haussar, haussade, har haussat; haussa!) **haussa 'upp något** **1** få något att bli högre, t.ex. aktiekurser eller priser **2** vardagligt berömma någon/något på ett överdrivet sätt • *Kritikerna har haussat 'upp den här filmen.*
- hausse** /hå/s/ (haussen, några hausser, hausserna) när priserna och kurserna stiger, t.ex. på börsen
- ◆ **Hausse** är franska och betyder ”ökning, uppgång”.
- haute couture** /åtkotyr/ (haute couturen, -, -) mycket dyra kläder från de stora modehusen
- hav** (havet, några hav, haven) saltvattnet som finns runt jordens landområden • *Ön ligger mitt ute i havet.* • *Båten sjönk ute på havet.* • *Världens högsta berg når över 8 000 meter över havet.* **ett hav av något** väldigt många eller väldigt mycket av något • *ett hav av människor* • *ett hav av blommor* **havets frukter** skaldjur och bläckfiskar som man äter
- hava**^v en gammal form av → **ha**
- havande**^v (havande, havande) (om en kvinna) som har ett barn i magen
- havandeskap**^v (havandeskapet, några havandeskap, havandeskapen) den tid då en kvinna har ett barn i magen
- havare** som har något • *försäkringshavare*
- haver** en gammal form av → **har**
- hur som haver** vardagligt hur som helst
- haverera** (havererar, havererade, har havererat; vara havererad) **1** gå sönder eller bli förstörd, t.ex. genom en olycka • *Nu har motorn havererat.* • *Reaktorn i kärnkraftverket havererade.* **2** misslyckas • *Deras äktenskap havererade efter ett halvår.*
- haveri** (haveriet, några haverier, haverierna) **1** när något går sönder eller blir förstört, t.ex. genom en olycka • *flyghaveri* • *motorhaveri* • *reaktorhaveri* **2** ett totalt misslyckande
- havre**^v (havren, -, -) ett sädeslag som man t.ex. gör gryn och mjöl av
- havregryn**^v (-grynet, några -gryn, -grynen) små platta bitar av havre som man t.ex. kan koka gröt av
- havs** /hafs/ (-) **till havs** på havet
- havsband**^v (-bandet, -, -) **i havsbandet** längst ut i skärgården vid det öppna havet
- havskatt**^v (-katten, några -katter, -katterna) en stor blågrön fisk som man kan äta och då oftast heter kotlettfisk
- havskryssare**^v (-kryssaren, några -kryssare, -kryssarna) en stor segelbåt som används t.ex. vid kappsegling
- havsörn**^v (-örnen, några -örnar, -örnarna) en mycket stor rovfågel
- hbt-person**^v (förkortning för **homosexuell, bisexuell, transsexuell**) (-personen, några -personer, -personerna) en person som är homo-, bi- eller transsexuell
- headhunta**^v /hædhanta/ (-huntar, -huntade, har -huntat; bli -huntad, -hunta!) skaffa fram en lämplig person till ett chefsjobb
- headhunter** /hædhunter/ (-huntern, några -huntrar, -huntrarna) en person som skaffar fram lämpliga personer till chefsjobb
- headset** /hædset/ (-setet, några -set, -seten) en båge med hörlurar och mikrofon som man sätter runt huvudet och som fungerar som en telefon
- healing** /hiliŋ/ (healingen, -, -) när man försöker förbättra någons hälsa på ett andligt sätt
- hearing** /hiring/ (hearingen, några hearingar, hearingarna) när man frågar ut experter eller dem som har makten
- heat** /hit/ (heatet, några heat, heaten) en del av en idrottstävling • *Han vann i andra heatet så nu går han till kvartsfinal.*

FIGUR 2. Ur Natur och Kulturs Stora Svenska Ordbok (2006)

En påtaglig skillnad mellan böckerna är t.ex. antalet definitioner. Av förord och baksidestexter att döma rör det sig om en drygt sextio-

procentig ökning av antalet definitioner i NoKSSO. Dels har många lemman tillkommit (se t.ex. **hat trick**, **haubits** och **haute couture**), dels redovisas fler betydelsemoment hos redan upptagna ord (jfr t.ex. **have-ri**). En annan konkret jämförelsepunkt är antalet ”idiom och uttryck”. I NoKSSO uppges det finnas ca 40 % fler sådana (jfr t.ex. fraserna under **hatt** ovan). Men de båda ordböckerna skiljer sig också åt beträffande t.ex. uttalsangivelser (jfr t.ex. **havsörn**), angivelser av obestämd artikel i marginalen vid substantiviska lemman (jfr **hatt**, **hav**) och explicita angivelser av ordklassstillhörighet (jfr **haverera**, **haveri**). Dessutom har drygt 1200 uppslagsord i NoKSSO försetts med etymologier (se under **hausse**). Ännu en skillnad är att illustrationerna i NoKSSO inte ingår i NoKSSO. Slutligen har ordböckerna också olika layout; den första boken ger ett betydligt luftigare intryck än den senare.

Sammanfattningsvis är olikheterna mellan de båda arbetena så stora att jag väljer att betrakta NoKSSO som en självständig produkt. Samtidigt kan jag inte låta bli att i detta sammanhang förhålla mig till NoKSSO, fundera över de skillnader som finns mellan verken samt försöka bedöma om förändringarna är till det bättre.

Ordbokens övergripande disposition

NoKSSO inleds med ett kort förord, teckenförklaringar, information om ordens placering, en översikt över hur artiklarna är uppbyggda, ett avsnitt med rubriken ”Uttal” samt referenslitteratur i urval. Sammanlagt ryms denna information på fem sidor. I dessa texter framkommer det bl.a. att w behandlas som en egen bokstav, något som infördes i SAOL 13 från samma årtal. Informationen om referenslitteratur är lite ovanlig, men i grunden positiv. Litteraturlistan innehåller drygt 20 titlar. I huvudsak rör det sig om språkvetenskapliga arbeten från 1980- och 90-talet, t.ex. studier om barns ordförståelse och om semantiska fält. I listan återfinns också olika typer av ordböcker och grammatikböcker. Däremot lyser metalexikografiska bidrag i princip med sin frånvaro och det är anmärkningsvärt. Man kan tycka att några bidrag ur t.ex. LexicoNordica och Nordiska studier i lexikografi borde ha haft en självklar plats i det sammanhanget.

Bland förtexterna finns också en förteckning över de lemman som är försedda med etymologiska uppgifter jämte en lista över de lemman som behandlas i specialartiklar. Det finns också två olika sammanställningar, dels en över Sveriges 25 landskap kompletterad med beteckningar på invånare och tillhörande adjektiv, dels en lista över värld-

dens länder med liknande tillhörande ord. Att författarna valt att inkludera dessa två sammanställningar är något förvånande. Innehållet i dem kan förvisso vara användbart vid produktion – det är ofta oklart hur olika nationsnamn och beteckningar på nationers invånare lyder och stavas. Men i NoKSO ingick dessa förteckningar i ett sammanhang. De var placerade i anslutning till ett antal ordgrupper (se ovan), men eftersom dessa ordgrupper inte är med i NoKSSO blir förteckningarna över landskap och länder mycket mer iögonfallande. Man kan också konstatera att många av orden i dessa listor (med några undantag, t.ex. *dalmas* och *dalkulla*) inte utgör lemman i ordboken. Lemman som **skåning**, **skånsk**, **fransman**, **fransyska** och **fransk** saknas alltså och det är lite synd.

På sidan 27, efter de olika förtexterna, börjar själva ordboksdelen, som omfattar 1220 sidor.

Ordbokens funktion och målgrupp

I en av förtexterna i NoKSO (2001:X) står det alltså att ordboken är en inlärningsordbok. Den är tänkt att användas dels av unga och vuxna studerande, dels av deras lärare som hjälp i undervisningen. Ordboken har därför vissa utmärkande drag, bl.a. det sätt som orden förklaras på, illustrationerna till vanliga ord och presentationen av ord i betydelsegrupper. I NoKSSO preciseras inte ordbokens funktion och tänkta målgrupp. Jag är lite osäker på hur man ska tolka detta. Å ena sidan kan man säga att de principer som gällde för NoKSO också torde gälla för den nya ordboken, eftersom den senare som sagt är en utökad version av den tidigare. Å andra sidan finns det skillnader mellan verken som kan tala för att NoKSSO är tänkt att användas på ett annat sätt och att den vänder sig till en annan och bredare målgrupp. Man måste alltså ta ordbokens innehåll till hjälp för att försöka utröna detta (se vidare om bokens funktion och målgrupp nedan).

Artiklarnas innehåll

I det följande kommer jag att diskutera den information som ges i artiklarna. Främst kommer jag att belysa hur ord som börjar på två av alfabetets bokstäver, nämligen d och p, beskrivs. Skälet till att jag valt just dessa är att de har behandlats tidigare i metalexikografiska sammanhang (se t.ex. Holm 1986 och Malmgren 1992).

Lemmaurval

Enligt förordet innehåller NoKSSO ca 37 000 definitioner. Det finns dock ingen uppgift om antalet lemman i boken, men eftersom många lemman innehåller flera betydelsemoment med egna definitioner är antalet lemman lägre.

Enligt förordet till NoKSSO täcker dessa ord, tillsammans med de idiom och uttryck som ingår i verket, mer än väl svenskans centrala ordförråd. Ordboken uppges redovisa mycket av det vardagliga talspråket, men också en mängd fackord och nya ord inom områden som mat och dryck, ekonomi, hälsovård och medicin. I boken förklaras även centrala termer inom bl.a. teknik, juridik och sport samt ett urval historiska företeelser och äldre ord.

Några ord som tillkommit i förhållande till NoKSO är frekventa och hämtade från olika ämnesområden. De har olika ursprung och stilnivå och är synnerligen befogade, t.ex. **dagbarnvårdare**, **dagpenning**, **datortomografi**, **debattör**, **pandemi**, **panini**, **pantad**, **paperback**, **pappersmassa** och **paraplyorganisation**. Jag har fått ett intryck av att författarna arbetat systematiskt för att undvika lemmaluckor. Till exempel har de inte bara lagt till den metrisk termen **daktyl** utan även **anapest**, **jamb** och **troké**.

Många av de ord som tillkommit i förhållande till NoKSO är dock ålderdomliga eller främmande och, vill jag påstå, inte särskilt frekventa i moderna texter (se t.ex. Språkbankens textmaterial, <<http://spraakbanken.gu.se/>>). En stor del av dem finns för övrigt inte heller med i Svensk skolordlista (2004) som upptar ett liknande antal lemman. (För en diskussion kring lemma- och idiomuppsättningen i det arbetet, se Malmgren 2005). I det följande återges några lemman som bidrar till att NoKSSO ger ett annat, och inte lika lättillgängligt, intryck i jämförelse med NoKSO:

dagerrotypi, **dagort**, **dagöppning**, **dalkjusa**, **damaskenerstål**, **dam-jeanne**, **dandy**, **datja**, **debarkera**, **deciderad**, **debil**

pagina, **pagod**, **paletå**, **palimpsest**, **palindrom**, **palisander**, **palynolgi**, **pampusch**, **panasch**, **pandemonium**, **panegyrik**, **panta rei**

Det finns givetvis ett värde i att behandla den här typen av lemman. Deras närvaro har heller inte, vad jag kan se, lett till att andra och kanske mer relevanta ord valts bort. Men det faktum att de tagits med säger dock något om den profil som författarna velat ge den nya ordboken i förhållande till den tidigare. Många av de utvalda lemman står i kon-

trast till det enkla anslag som fortfarande kännetecknar ordboken, särskilt tack vare definitionerna (se vidare nedan). De tillagda lemmarna måste också relateras till en tänkt målgrupp. Frågan är om de personer som lockas och är i behov av den enkelhet som kännetecknar boken i övrigt är intresserade och behöver den typ av vokabulär som lemmarna ovan representerar.

Betoning och uttal

Liksom i NokSO anges betoningen hos de ord som ingår i NoKSSO i själva lemmarna. Den eller de vokaler som betonas markeras. Om vokalen är kort finns det en punkt under bokstaven (t.ex. **debatt**). Lång vokal markeras med ett streck (t.ex. **debut**). Med symbolen ^v visas att ordet har grav accent (t.ex. **delaktig^v**). Liksom Martola (2002:265) anser jag att systemet för angivelse av ordbetoning är enkelt och klart. Men jag håller inte riktigt med om att bruket av ^v är väl valt. Symbolen är inte särskilt genomskinlig, och jag har mött flera vana ordboksanvändare som inte förstått eller missförstått vad den står för.

I NoKSO är drygt en tredjedel av uppslagsorden försedda med uttalsbeteckning. Det gäller, som det står i Inledningen (2001:XVII), de ord som inte uttalas som de stavas. I NoKSSO har författarna arbetat efter delvis andra principer. Uttalet visas om ordet kan vara svårt att uttala även om man känner till grundreglerna för svenskt uttal (2006:8). För att, som det står, undvika allt för många upprepningar ger de uttalshjälp i särskilda små rutor som är inbakade i själva ordboksdelen. Uttal visas inte heller för sammansatta ord. Här får man söka uttalet på de enskilda orddelarna. Författarna har alltså, i förhållande till NoKSO, reducerat den information som ges explicit. Mycket av informationen finns fortfarande där, men den är inte lika lättillgänglig som tidigare.

Ordklasstillhörighet och böjningsmönster

En skillnad mellan NoKSO och NoKSSO är, som redan framgått, att angivelsen av obestämd artikel i marginalen framför substantiviska lemman saknas i NoKSSO. I den nya ordboken får användaren information om substantivens genus genom de böjningsformer som anges, men alltså inte på samma explicita sätt. En annan skillnad är att det i NoKSO anges ordklass endast för homografa ord. Den som vill veta vilken ordklass ett ord tillhör kan ofta ta böjningsangivelserna till hjälp. Detta

är dock inte möjligt när det rör sig om t.ex. pronomen, adverb och konjunktioner. Avsaknaden av information om ordklass bidrar till att vissa artiklar i ordboken kan upplevas som ofullständiga (se t.ex. lemmat **sjū** som följs av endast ett tecken, nämligen ”7”).

Vad gäller böjning anges t.ex. substantiven i bestämd form singular samt obestämd och bestämd form plural. Den sistnämnda formen är inte standard i svenska lexikografiska arbeten – den anges exempelvis inte vid alla lemmen i SAOL och i NEO – men är ibland helt klart motiverad. Mitt intryck är att man här har gjort ett grundligt arbete och granskat språkbruket i autentiska texter och inte, som är lätt hänt, bara följt SAOL. Som exempel kan lemmat **fönster** (med angivelsen *fönstret, några fönster, fönstren*) anföras. I SAOL 13 anges också böjningsformen *fönsterna* även om den är föga belagd. Jag kan också notera att författarna till NoKSSO många gånger endast redovisar svenska böjningsändelser hos ord som lånats in från engelskan, t.ex. **designer** och **partner**. Det antyds alltså inte, som i t.ex. SAOL 13, att dessa ord kan böjas enligt engelskt mönster även i svenskan.

För samtliga verb har redaktionen valt att ange formerna presens, preteritum och supinum. Dessutom anges perfekt particip och imperativ ”om dessa former finns” (2006:7). För verbet **dyka** ser det ut på följande sätt: ”**dyka**^v <dyker, dök, har dykt; dyk!>”. Att författarna, när de endast redovisar några böjningsformer, väljer att ge imperativformen är knappast standard i svenska ordböcker. Den formen får därmed lite extra uppmärksamhet. I exemplet **dyka** är angivelsen av imperativformen morfologiskt motiverad och semantiskt-pragmatiskt tänkbar. Jag ifrågasätter dock valet av verb som anges ha imperativform. Vid några få verb, som t.ex. **dubbelbeskatta** och **personrösta**, anges ingen imperativform. Man skulle dock kunna tänka sig t.ex. en situation där människor uppmanas att personrösta. Däremot anges imperativformen till verb som **digna**, **domna** och **pansra**. Vid vissa verb är det, med tanke på definitionen, nästan omöjligt att tänka ut en möjlig kontext (se t.ex. **pirra** med betydelsen ’kännas lite nervöst’). Imperativformen *pirra!* upplever jag nästan som löjeväckande.

Betydelsemoment och betydelsebeskrivningar

Lemmana i ordboken är indelade i olika betydelsemoment som markeras med hjälp av en siffra med fet stil. Varje betydelse som redovisas får ett eget nummer oavsett vilket semantiskt förhållande betydelseerna har till varandra. Detta kan illustreras med lemmena **pall** och **piska**:

pall (...) **1** en stol utan ryggstöd **2** ett underlag av trä som man lastar varor på (...)

piska^{2v} verb (...) **1** slå ett djur eller en människa med en piska ♦ *piska en häst* **2** slå på t.ex. mattor för att få bort damm ♦ *piska mattor* **3** slå mot något ♦ *Regnet piskade mot fönsterrutan.*

Det kan alltså, som vid substantivet **pall**, röra sig om olika grundbetydelser eller, som vid verbet **piska**, om en grundbetydelse, en utvidgad användning av denna samt metaforisk användning av ordet.

Om man jämför med NoKSO kan man se att många betydelseangivelser tillkommit i NoKSSO. I NoKSO definieras t.ex. *dippa* endast med 'doppa t.ex. chips i dipp'. I NoKSSO har det tillkommit en betydelseangivelse, nämligen 'minska'. De tillagda betydelseangivelserna är i regel helt befogade och innebär en klar förbättring av ordboksinnehållet i NoKSSO förhållande till föregångaren.

Det står inte explicit i NoKSSO om hur författarna arbetat för att definiera orden. I föregångaren NoKSO står det dock att de velat ge definitionerna ett enkelt och vardagsnära språk utan att för den sakens skull göra avkall på precision och betydelsedjup (2001:Förord). För att för enkla har författarna t.ex. undvikit att använda långa sammansättningar, tunga substantivfraser och förkortningar i ordförklaringarna (2001:XIII). Allt tyder på att man fortsatt att arbeta efter dessa principer i NoKSSO. De allra flesta ord som ingår i definitionerna utgör också egna lemman, vilket givetvis är positivt.

Många betydelsebeskrivningar bedömer jag också som enkla och lättfattliga. Ordet *dubbelmoral* innebär 'när man säger att man tycker en sak men gör tvärtom'. Under lemmat **pastörisera** redovisas betydelsen 'hetta upp t.ex. mjölk så att bakterierna dör' och **dröppel** anges vara 'ett gammalt ord för gonorrhé'. Dessa exempel illustrerar också att författarna strävat efter att göra förklaringarna så konkreta som möjligt – även om det innebär att ordet och förklaringen inte alltid är utbytbara i en kontext. Detta blir extra tydligt då de, som vid **dröppel**, infogat en bruklighetskommentar i betydelsebeskrivningen.

Det är emellertid inte alltid så lätt att formulera definitioner så att innehållet i dem blir lättbegripligt och formen tydlig. Inte sällan uppstår problem på grund av oklara syftningar, vilket givetvis inte gynnar användarna. Som exempel väljer jag betydelseangivelsen hos **persienn** som lyder på följande sätt: "smala skivor i ett fönster som man kan höja och sänka och vinkla, t.ex. för att inte släppa 'in solljus eller för att ingen ska kunna se in". Ofta är det just bruket av relativsatser som vållar problem.

Språkexempel

Många definitioner kompletteras med ett eller flera redigerade språkexempel; sammanlagt rör det sig om över 31000. Exempelen, föregångna av tecknet ♦ och skrivna i kursiv, är antingen sammansättningar eller olika typer av fraser eller meningar. Många av dem är väl valda och förtydligar betydelsebeskrivningen på ett bra sätt:

partner (...) en person som gör något tillsammans med någon, t.ex. har ett företag eller ett förhållande ♦ *danspartner* ♦ *handelspartner* ♦ *kärlekspartner*

passé (...) gammal och som inte gäller längre ♦ *Skrivmaskiner är helt passé idag.*

Vid exempelvis lemmat **partner** kompletterar och förtydligar de givna sammansättningarna *danspartner*, *handelspartner* och *kärlekspartner* definitionen. Det syntaktiska exemplet vid lemmat **passé** indikerar att *passé* brukar föregås av adverbet *helt*. Dessutom ges exempel på något som anses vara passé i vår datoriserade värld, nämligen skrivmaskiner.

Av vissa språkexempel kan man också, mer eller mindre explicit, få information om kollokationer som lemmarna kan ingå i. I det följande diskuteras några av de varianter som finns i ordboken för att presentera sådan information:

diet (...) speciell mat och dryck, t.ex. när man är sjuk eller bantar ♦ *I hennes diet finns mest frukt och grönsaker.*

patiens (...) ett kortspel för en person där man ska lägga korten enligt vissa regler ♦ *Tycker du 'om att lägga (=spela) patiens?* ♦ *Patiensen gick 'ut (=Patiensen lyckades.)*

dialog (...) när två personer talar med varandra **föra en dialog** tala med varandra, t.ex. för att hitta en lösning

Under lemmat **diet** presenteras inga kollokationer (jfr t.ex. *hålla diet* och *sträng diet*). Vid **patiens** har kollokationer bakats in i exempel som förklaras. Vid **dialog** redovisas en kollokation som ett idiom eller uttryck (se vidare om dessa nedan). I NoKSSO finns det alltså många kollokationer, men det är svårt att se ett system för vilka som upptas i ordboken. Exempelen ovan illustrerar också problemet med att kategorisera olika typer av flerordsförbindelser. Det förefaller som om ogenomskin-

liga fraser placeras bland idiom och uttryck, men frågan är då vad förklarade språkexempel har för status.

Martola (2002:267–268) är i sin recension kritisk mot att NoKSO ger så lite valensuppgifter, särskilt med tanke på att ordboken riktar sig till inlärare. Samma kritik kan riktas mot NoKSSO. Förvisso kan man utifrån dels ordförklaringar, dels språkexempel dra slutsatser om hur många av orden konstrueras:

delge^v (...) låta någon få veta något

djävlas^v (...) vara elak mot någon eller ge någon en massa problem ♦
Han lämnade dörren öppen bara för att djävlas med henne.

dissa^v (...) **1** tycka att någon är mindre värd eller behandla någon på ett snobbigt sätt **2** tycka illa om någon

Under lemmat **delge** redovisas valensuppgifter i definitionen. Vid **djävlas** framkommer också sådan information i definitionen. Att verbet konstrueras med prepositionen *med* kan man utläsa av språkexemplet. Under **dissa** framkommer att man kan dissas *någon*, men inte *något*, och på så vis är angivelsen inte helt korrekt. Jag efterlyser således utförligare – och i synnerhet mer systematiskt presenterad – information om ordens valensramar.

Det har, vad jag kan bedöma, i princip inte tillkommit några nya språkexempel i NoKSSO i förhållande till föregångaren NoKSO. Det innebär att huvuddelen av de lemman och betydelsemoment som lagts till inte kompletteras med exempel. Det är synd med tanke på att många av de nytillkomna orden är svåra och att exemplen fyller en viktig funktion i ordboken.

Idiom och uttryck

Vidare innehåller NoKSSO, som det står, ca 13000 idiom och uttryck (se Förord). Bland dessa finner man, som sagt, en del kollokationer, men också reflexiva verb och partikelverb. Givetvis finns det också idiom, men också liknelser och ordspråk. Övåntat är att denna sektion också innehåller en del ettorsuttryck. Under t.ex. lemmat **dam** finner man uttrycket ”damernas” med betydelsen ’dans när damerna bjuder upp’.

Redan NoKSO hade, i förhållande till andra svenska allmänordböcker, kommit långt i presentationen av flerordsförbindelser. Exempelvis var många idiom försedda med språkexempel (se vidare om pre-

sentationen av idiom i svenska ordböcker i Sköldberg 2006). I NoKSSO har författarna kommit ännu längre. För det första har de försökt vara konsekventa vad gäller placeringen av uttrycken. Till exempel är de allra flesta idiomerna, om så är möjligt, placerade under det första substantivet i uttrycket; idiomet *kasta pärlor för svin* återfinns under lemmat **pärkla** och *vacker som en dag* under **dag**. I de flesta fall finns idiomerna under ett lemma, men inte sällan under två. Uttrycket *se dagens ljus* återfinns både under **dag** och **ljus** med samma betydelseangivelse 'födas eller bli 'till'. De språkexempel som tillhandahålls är enkla och pedagogiska. Tack vare dem lyfts uttrycken fram på ett annat sätt än i många andra ordböcker.

Man skulle dock kunna komma ännu längre med idiomerna och uttrycken. Jag har redan varit inne på den många gånger svåra gränsdragningen mellan olika typer av flerordsuttryck. Vidare tror jag att man kan vara mer konsekvent i förhållande till de betydelser som anges under lemmarna. Det händer t.ex. ofta att en överförd betydelse hos lemmat presenteras som idiom och inte, som i andra fall, som ett eget betydelsemoment. Exempelvis finns inte betydelsen 'upphovsman' under lemmat **pappa**. Däremot redovisas uttrycket *vara pappa till något* med definitionen 'vara den som uppfann något'. Vidare förekommer det att ett och samma idiom definieras på olika sätt under två lemmarna. Uttrycket *köra huvudet i väggen* återfinns under **huvud** och **vägg**. Under det första lemmat anges det betyda 'helt misslyckas med något som man försöker göra' och under det andra 'vara envis och fortsätta trots att något egentligen är helt omöjligt'. Slutligen är det svårt att utröna i vilken ordning uttrycken presenteras. De behandlas ofta, men knappast alltid, i bokstavsordning. Det verkar heller inte vara ordnade efter struktur, frekvens eller betydelse (se vidare nedan).

Ett stort antal idiom och uttryck redovisas också i s.k. specialartiklar. Till största delen är det verb som behandlas i dessa, men även beteckningar på kroppsdelar. Sammanlagt finns det 36 specialartiklar i NoKSSO – desamma som finns i NoKSO. Det kan finnas en poäng med att lyfta fram vissa artiklar såhär, men jag ställer mig än en gång frågande till den ordning som fraserna presenteras i. Det går an att finna idiom i kortare artiklar, men i specialartiklarna är det inte lika enkelt. Exempelvis innehåller specialartikeln över **dra** hela 29 idiom och uttryck. De tio inledande är *det drar*, *dra sig*, *dra sig för att göra något*, *dra av något*, *dra fram något*, *dra sig fram*, *dra ifrån något*, *dra ifrån någon*, *dra i gång något* och *det drar ihop sig till något*. Det rör sig sålunda om såväl reflexiva verb, partikelverb som idiom. Detta presentationssätt kan

knappast betraktas som användarvänligt. (Jfr diskussionen kring uttryckens ordning i Svenskt språkbruk i Malmgren 2004.)

Etymologiska uppgifter

Av förordet framgår det alltså att drygt 1200 uppslagsord är försedda med etymologiska uppgifter i NoKSSO. Med tanke på bokens omfattning rör det sig således om nästan en etymologisk ruta per sida. Bland de lemman som försetts med etymologi återfinns exempelvis **dam**, **deprimerad** och **pralin**:

Dam kom in i svenskan på 1600-talet från franskans ”dame”. Ursprunget är latinets ”domina” som betyder ”härskarinna”.

Deprimerad kommer från latinets ”deprimere” som betyder ”trycka ner, kväva”.

Pralin kommer från franskans ”praline”. Ordet anspelar antagligen på en greve du Plessis-Praslin, vars kock sägs ha uppfunnit pralinen på 1600-talet.

Den information som ges i dessa rutor verkar vara korrekt, även om författarna ibland förenklat en smula, t.ex. genom att avstå från att sätta accenttecken på latinska ord. Uppgifterna är lätta att ta till sig och borde intressera många som aldrig mött den här typen av information tidigare. Men för att användaren ska bli riktigt intresserad vill det till att uppgifterna ger en ny dimension åt ordet. Några etymologiska uppgifter är faktiskt ganska intetsägande, t.ex. att **durkslag** kommer från tyskans *Durchschlag*, av *durch* (=genom) och *Schlag* (=slag). Jag kan heller inte låta bli att fundera över urvalet av ord som försetts med dessa uppgifter. Exempelvis borde ordens frekvens i svenskt språkbruk ha relevans. Användaren är nog mer intresserad av ordets ursprung om han eller hon över huvud taget känner till ordet (eller kan tänkas möta det). Bland lemman med etymologiska uppgifter återfinns **augiasstall**, **gandhi-skyнке**, **ganymed** och **oxvecka**, som samtliga påträffas relativt sällan i t.ex. Språkbankens korpusar.

Layout

Som framgår av de två utdragen ur NoKSO och NoKSSO i figur 1–2 ovan har de två ordböckerna mycket olika layout. NoKSSO är mycket mer komprimerad. Den har t.ex. smalare marginaler och avstånd mellan spalterna och minimalt med luft mellan artiklarna. Det finns heller inte radbrytningar inom varje artikel. Detta innebär inte att NoKSSO är osedvanligt komprimerad. Snarare är det NoKSO som har en synnerligen spatiös grafisk utformning. Samtidigt leder författarnas strävan att spara plats till att det ibland blir ganska oklara och mindre snygga övergångar mellan informationskategorierna. Exempelvis stör kombinationen av punkt och inledande gemen (som t.ex. påträffas i artikeln **damma**) mitt estetiska sinne.

dikta^v <diktat, diktade, har diktat; dikta!> **1** skriva dikt **2** täta t.ex. en båt
dikta 'upp något eller **dikta** 'ihop något ljuga eller hitta 'på något

damma^v <dammad, dammade, har dammat; damma!> **1** torka bort damm från något ♦ *Damma bokhyllorna och tavlorna!* **2** ge 'ifrån sig damm ♦ *Vägen dammar.* **damma** 'av något **1** torka bort damm från något börja **2** använda något igen ♦ *Regeringen har dammat 'av ett gammalt förslag.* **damma** 'förbi vardagligt köra fort 'förbi **damma** 'ihop vardagligt börja slåss **damma** 'ner något göra så att något blir dammigt **damma** 'till någon vardagligt slå 'till någon

Av exemplen **dikta** och **damma** framgår bl.a. att de siffror som markerar betydelsemoment och olika betydelser hos uttrycken har samma storlek, vilket gör det svårare att få en överblick över artiklarna. Det faktum att idiomerna och fraserna placeras sist i artiklarna – oavsett vilket betydelsemoment de hör till – förenklar heller inte för användaren. Tyvärr finns det också ett antal korrekturfel i NoKSSO, och många av dessa är nya i förhållande till NoKSO. Exempelvis är siffran 2 vid partikelverbet *damma av något* rättplacerad i NoKSO men som synes inte i NoKSSO.

Summering

Mitt intryck är att Natur och Kulturs Stora svenska ordbok från 2006 har många förtjänster. Ordboken är ett gott val för den som vill ha en behändig allmänspråklig svensk samtida ordbok som lyfter fram olika typer av flerordsförbindelser. Den är också på många sätt betydligt fylligare än föregångaren från 2001, Natur och Kulturs Svenska Ordbok, men samtidigt enkel att förstå sig på. Exempelvis är den klart intressant om

man tycker att definitionerna i Bonniers svenska ordbok är för korta och de i NEO är för krångliga. På så sätt fyller den en lucka på den svenska ordboksmarknaden. Jag har också fått ett intryck av att de personer som står bakom NoKSSO har arbetat självständigt utan att vara så beroende av andra lexikografiska verk i Sverige. Författarna har vågat gå sin egen väg, t.ex. när det gäller böjningsinformation, behandling av idiom och förekomsten av etymologiska uppgifter, och det är positivt.

Samtidigt känner jag mig lite kluven inför NoKSSO. Jag är inte helt klar över hur det är tänkt att den ska användas och vem den egentligen vänder sig till. Liksom NoKSO torde den främst vara avsedd för reception. NoKSSO är i alla fall inte särskilt utförlig då det gäller uppgifter som är typiska för en produktionsordbok, t.ex. om uttal, kollokationer, valens och semantiskt besläktade ord. Med detta nya verk vill författarna troligtvis möta en ny och mer avancerad målgrupp. De har höjt svårighetsgraden genom att göra information om t.ex. uttal och ordklass mer eller mindre implicit och genom att lägga till ett stort antal främmande och ålderdomliga ord. De har också valt en annan, tätare och inte helt lättöverskådlig layout, avstått från illustrationer och många av de lättlästa förtexterna som finns föregångaren NoKSO. Samtidigt har författarna fortsatt att arbeta med ibland nästan väl enkla ordförklaringar. Detta gör att författarna nått långt men kanske inte ända fram när det gäller att göra NoKSSO till en riktigt enhetlig produkt.

Referenser

- Holm, L. 1986. Swedbergs Svensk Ordabok – tryckta källor, föregångare och möjliga förebilder. I: *Jesper Swedbergs Svensk ordabok – bakgrund och tillkomsthistoria*. Uppsala, 1–117.
- Malmgren, S-G. 1992. German-Swedish lexicography in 18th century Pomerania. I: Hyldgaard-Jensen, K. & A. Zettersten (eds.), *Symposium on Lexicography V. Proceedings of the Fifth International Symposium on Lexicography May 3–5, 1990 at the University of Copenhagen*. (Lexicographica Series Maior 43.) Tübingen, 201–216.
- Malmgren, S-G. 2004. En ny svensk konstruktionsordbok. I: *LexicoNordica* 11, 271–292.
- Malmgren, S-G. 2005. Skolordlistan i ny tappning. I: *LexicoNordica* 12, 261–271.
- Malmström, S., I. Györki & P. A. Sjögren 2006. *Bonniers svenska ordbok*. 9 uppl. Stockholm.

- Martola, N. 2002. Två nya lättillgängliga ordböcker. I: *LexicoNordica* 9, 253–270.
- NEO = *Nationalencyklopedins ordbok* 1995–96. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Höganäs.
- Sköldberg, E. 2006. Idiom och semantisk variation – i autentiskt språkbruk och i ordböcker. I: Lorentzen, H. & L. Trap-Jensen (red.), *Nordiske Studier i Leksikografi 8. Rapport fra Konference om Leksikografi i Norden Sønderborg 24.–28. maj 2005*. (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi. Skrift nr. 9). 359–371.
- SAOL13= *Svenska Akademiens ordlista* 2006. 13 uppl. Stockholm.
- Språkbanken, <<http://spraakbanken.gu.se/>>.
- Svensk skolordlista* 2004. Utarbetad av Svenska Akademien och Svenska språknämnden. Stockholm.

Emma Sköldberg
Forskare
Institutionen för svenska språket
Box 200
405 30 Göteborg
emma.skoeldberg@svenska.gu.se

Niels Grotum Sørensen

cui bono? – en ny dansk–latin ordbog

Allan A. Lund: *Dansk–Latin Ordbog*, Gyldendals Røde Ordbøger, København: Gyldendal 2007

1. Indledning

Allan A. Lund indleder sin nye ordbog (2007) med i et kort forord at opremse sine umiddelbare forgængere; Baden (1788/1831), Ingerslev (1850/65) og Kiær (1870). Lund kunne have udvidet listen til at inkludere tidligere vokabularier helt tilbage til Smith (1520), uden at det ville have rokket en tøddel ved hans pointe: Udgivelsen af en ny dansk–latin ordbog er en ganske bemærkelsesværdig begivenhed.

Lund omtaler selv (2007:5) ordbogen som et ”lille lexikon”, og den er da heller ikke meget større end sin lidt ældre søster, Thure Hastrups latin–danske ordbog i samme serie (1983). I Lunds ordbog finder man to næsten identiske forord på hhv. dansk og latin (2007:5–6), et kort essay om det latinske sprogs historie (7–11), tegn- og forkortelsesforklaring (12–13) og endelig selve ordbogsdelen (15–312).

Ordbogen rummer omkring 7.500 lemmata (mit overslag), hvor Ingerslev (1865) har fået plads til omtrent dobbelt så mange, og Kiær, der i mangel af bedre udgør den hidtidige standard for dansk–latin ordbøger, efter eget udsagn (1870:v) har ”nogle tusinde” flere end Ingerslev.

2. Lemma-udvalg

Et så begrænset format nødvendiggør selvfølgelig en benhård prioritering af, hvilke opslagsord der absolut ikke kan udelades, og hvilke der må ofres. Lund formulerer imidlertid intetsteds, hvilke kriterier opslagsordene er udvalgt efter, og dét bliver dermed op til læseren at forsøge at udlede.

I forordet oplyser han (2007:5), at bevæggrunden for at udarbejde en ny ordbog dels har været forgængernes fremskredne alder, dels den hastige udvikling, dansk sprogbrug har gennemgået i de seneste årtier. Det er dog uklart, hvor stor indflydelse denne udvikling i sproget har haft på

hans valg af opslagsord. Således forsøger Lund generelt ikke at oversætte moderne begreber; her findes hverken cykler eller racister, hvilket virker som en fornuftig beslutning: I slutningen af sidste årtusinde blev der på Vatikanets foranledning udarbejdet en ordbog til nylatin (Egger 1998), der burde dække dette behov.

Det er i det store og hele klassisk latin, Lund holder sig til – hvor han ser sig nødsaget til at angive en efterklassisk glose, markeres dennes afvigerstatus tydeligt med *asterisker*. Dette er i sig selv en betydelig forbedring i forhold til Kiær, der undertiden angiver latin fra forskellige perioder i én pærevælling. Dog er det problematisk, at dette ”efterklassiske” latin intetsteds defineres nærmere; hvor klassisk latin trods nogen uenighed om detaljen kan afgrænses til en nogenlunde veldefineret, overskuelig periode, dækker betegnelsen ”efterklassisk” potentielt over halvandet årtusinde og et nærmest uendeligt tekstkorpus.

Vender man blikket mod, hvilke glosser fra den udvalgte periode der så anføres, bliver billedet mere mudret. Sammenligner man med Hastrups latin–danske ordbog (1983), er der den åbenlyse forskel, at Hastrup har et klart defineret formål med bogen, der bestemmer hans glosevalg. Hans ordbog sigter mod latinundervisningen på de tidligste niveauer og må derfor dække ordforrådet hos de forfattere, der typisk læses i begynderundervisningen: primært Cæsar, Cicero og Horats, dernæst historikerne Livius og Sallust samt digterne Ovid og Vergil, med en mere pletvis dækning af øvrige forfatterskaber.

Latinsk komposition hører derimod normalt ikke hjemme i begynderundervisningen og dukker først op temmelig sent i universitetsstudiet af latin, så Lund er ikke bundet af lignende hensyn (se diskussionen af mulige målgrupper i kapitel 4). Et eksplicit, praktisk formål kunne måske ellers have hjulpet ham til at målrette dette udvalg, der undertiden virker en anelse tilfældigt.

Således kan det f.eks. undre, at der ikke er blevet plads til et selvstændigt opslag for det både på dansk og latin ganske udbredte verbum **kunne**, *posse*, (453.770 forekomster i KORPUSDK), men derimod til det efterklassiske udtryk for **adgangsbegrænsning**, **numerus clausus**, (69 forekomster).

At kunne findes dog stadig i ordbogen, blot som betydning 2 under **formå** (2.613 forekomster). Hvad jeg derimod ikke har kunnet finde, er en af de mest almindelige latinske konjunktioner overhovedet, postpositivet *-que*, der burde have optrådt sammen med *et*, *ac*, *atque* under det danske lemma **og**. Andre eksempler er mere i småtingsafdelingen, men bidrager dog til indtrykket af et vokabular udvalgt uden større konsekvens.

Siden Lunds forgængere i det 19. århundrede er der sket visse ændringer i, hvilke ord man af hensyn til sartere sjæle kan acceptere i en ordbog til et dannet publikum. Lund gjorde sig for få år siden bemærket ved en populær introduktion til det romerske kønsliv (2005), og han har da også her inkluderet et bredt udvalg af denne slags gloser i forskellige stillejer, fra **kusse**, *cunnus*, til **coitus**, *coitus*.

3. Ordbogens angivelser

Så meget om udvalget af danske lemmata. Lunds bud på de latinske oversættelser er selvfølgelig gennemgående fornuftige, alt andet ville være forbavsende, men et par eksempler illustrerer dog også nogle af vanskelighederne ved at lave en ordbog fra et moderne sprog til et dødt.

Det er da rigtigt, som Lund skriver i artiklen **latin**, at hvis en romer på Ciceros tid talte om *utraque lingua* eller *uterque sermo*, der grundlæggende blot betyder ”begge sprog”, så var det som oftest **græsk og latin**, der mentes. Men lagt i munden på en dansker anno 2008 kunne en mere oplagt tolkning af samme udtryk sagtens tænkes at være ”dansk og latin”.

Et andet eksempel: Lund oversætter **vulkan** til *mons*, og også det er jo på sin vis korrekt. Romerne skelnede tilsyneladende ikke så skarpt mellem vulkaner og andre bjerge, og *mons* betegner et bjerg slet og ret, uanset om det er af den ildsprudende slags eller ej. Ville en romer gøre det klart for enhver, at der var tale om en vulkan, måtte han benytte sig af en udvidelse som *mons ardens* e.l.

Det lille format sætter naturlige grænser for ikke blot antallet af lemmata, men også detaljegraden i de enkelte opslag. Lunds ordbog er på visse punkter måske nok mere detaljeret end Kiærs, men fungerer dog i passager alligevel nærmest blot som ordliste, uden udførlige oplysninger om typiske konstruktioner o.l., og brugeren vil derfor konstant skulle have en mere omfattende latinordbog ved sin side for at kunne konstatere, hvordan et givet udtryk konstrueres.

De konstruktionsoplysninger, der trods alt gives, optræder heller ikke med nogen indlysende systematik. F.eks. oplyses det, at *scīre* og *cognoscere* (hhv. at **vide** og **få at vide**) ofte konstrueres med akkusativ med infinitiv, men ikke at det samme gør sig gældende for bl.a. *sentīre* og *vidēre* (hhv. at **fornemme** og **se**). *Dīcere* optræder som oversættelse i (i hvert fald) tre opslag, **hævde**, **påstå** og **sige**, men kun i førstnævnte findes konstruktionsoplysningen (+*akk.*+*inf.*).

Når det gælder de morfologiske oplysninger, følger Lund gængs praksis for de fleste ordklassers vedkommende, således at han f.eks. for substantiver oplyser formen i nominativ og genitiv singularis og ordets køn (*servus*, *-ī m.*). Dog kan han kun sjældent afse plads til at angive uregelmæssigheder, og man må derfor ty til en større ordbog for at få samtlige variantformer. Dette er ganske rimeligt, men det havde været hensigtsmæssigt af hensyn til begyndere at oplyse om det i f.eks. forordet eller brugernøglen.

Lunds praksis er mere problematisk ved verberne, som han angiver i præsens infinitiv uden yderligere bøjningsoplysninger. (Sædvanligvis angives verber i latinordbøger i 1. person singularis, med angivelse af bøjningsmønster og øvrige hovedformer, hvor de er relevante). Dette gør han formodentlig (heller ikke dette diskuteres i forordet) for at stemme overens med praksis i ordbøger over moderne sprog, hvor infinitiv jo er standardopslagsformen.

Dette problem, hvilken verbalform man bør anføre i ordbøger fra moderne sprog til de klassiske, er der endnu ikke fundet et endegyldigt svar på; Kiær angiver infinitivformen, ”fordi det er det naturlige” (1870:iv), mens Ingerslev ud fra en praktisk overvejelse anfører både danske og latinske verber i personbøjet form, ”fordi de saaledes staae i den Latinsk–Danske Ordbog” (1850:vi). Baden beklager allerede i forordet til sin førsteudgave (1788:viii–ix), at han fra begyndelsen anførte de personbøjede former; henimod slutningen af arbejdet skiftede han holdning, og i sidste del af ordbogen optræder de latinske verber således i infinitiv. (Først med tredjeudgaven ved Badens søn blev dette gennemført konsekvent i hele ordbogen, 1831:iii). Også Cassells tovejsordbog (Simpson 1966) angiver i den engelsk–latinske del verberne i infinitiv, mens både Oxfords engelsk–latinske lommeordbog (Morwood 1994) og Egger (1998) anfører de engelske hhv. tyske opslagsord i infinitiv og de latinske oversættelser personbøjet.

Der er altså på dette punkt ingen helt fast praksis for ordbøger fra moderne sprog til latin, som der er det for ordbøger i modsat retning. Men det havde nok været at foretrække at angive i hvert fald de latinske verber i finit form. – Især i en ordbog af så begrænset format som denne, hvor brugeren konstant vil være nødt til at konsultere mere udførlige latin–danske eller latin–engelske ordbøger for de nærmere detaljer, forekommer det uhensigtsmæssigt, at man først skal finde ud af at omsætte verberne til finitte former, før de kan slås op.

For den, der kan sine bøjninger, vil dette selvfølgelig ikke volde større vanskelighed ved a-, e- og i-stammer (Lund angiver, som det

fremgår af citaterne ovenfor, lange vokaler så godt som konsekvent), men ved konsonantstammerne vil det ikke umiddelbart fremgå, om *capere* nu skal slås op under *capio* eller *capo*, og såkaldt uregelmæssige verber som *īre* og *esse* kan være endnu vanskeligere at gennemskue.

Rutinerede latinbrugere må selvfølgelig forventes at være fortrolige med bøjningen af både *capere*, *īre* og *esse*, men det er vel heller ikke dem, der har størst behov for at slå den slags ord op?

4. Målgruppe

Dette fører frem til et spørgsmål, der ofte har trængt sig på under læsningen i denne ordbog, og som samtidig udgør den største hindring for en rimelig anmeldelse: Hvem er denne ordbog skrevet til?

Lund giver ikke mange ledetråde, heller ikke om dette emne, i sit forord. – I det hele taget kunne man nok have udnyttet de to sider, forordet i alt optager, mere hensigtsmæssigt end til at levere samme, korte budskab på to forskellige sprog. Lund noterer blot lidt kryptisk (2007:5), at en ny dansk–latin ordbog længe har været et savn ”ikke blot for den, der vil fordybe sig i det latinske sprog, men også i den antikke romerske kultur”. Endvidere afslutter han sit indledende essay om latinens historie med en bemærkning (2007:11) om, hvor latin finder anvendelse i dag: ”hvis man vil være sikker på at navnet på ens nyopdagede sommerfugl eller grundstof ikke bliver uforståeligt som følge af den sproglige udvikling, skal man formulere det på latin.” Hvorvidt han forestiller sig, at man skal bruge hans ordbog som hjælp til dette, fremgår ikke.

Det er blevet antydnet tidligere, men lad det blot være slået fast en gang for alle: Latin er et stendødt sprog. Trods en ihærdig indsats fra enkelte entusiaster, især i Tyskland, Finland og Vatikanet, findes oversættelse til latin herhjemme stort set kun som del af universitetsstudiet af latin, samt muligvis på enkelte af de få gymnasier, hvor der stadig foregår egentlig undervisning i latin. Hvorledes en kortfattet dansk–latin ordbog skulle være til særlig gavn for ”den, der vil fordybe sig ... i den antikke romerske kultur” (Lund 2007:5), forekommer derimod ikke specielt indlysende – her ville en ordbog fra latin til et moderne sprog vel være mere anvendelig.

Grundlæggende må man kunne skelne mellem to grupper potentielle brugere af en ny dansk–latin ordbog: dels rutinerede latinbrugere, dels begyndere og alment interesserede, hvis man antager, at sådanne findes. Ingen af disse grupper kan imidlertid være helt tilfredse med denne bog.

For den rutinerede latinbruger, der nok kunne klare sig uden både

syntaktiske og morfologiske detailoplysninger, eller i hvert fald finde ud af at skaffe sig dem andetstedsfra, synes antallet af opslagsord simpelthen for lille til, at denne ordbog for alvor kan forventes at gøre nytte ved f.eks. universitetsundervisningen i latinsk komposition. Og begyndere, for hvem antallet af opslagsord måske er ganske passende, ville hurtigt komme i vanskeligheder, når de skulle til at bøje og konstruere de ord, de havde fundet.

Men måske har Lund og forlaget i virkeligheden haft en helt tredje målgruppe i tankerne, som vil være godt tilfreds med det begrænsede ordforråd og manglen på detailoplysninger. Det er da muligt, men hvem det skulle være, virker ikke umiddelbart indlysende.

5. Formalia

Som sædvanligt for denne serie er bogen nydeligt og klart trykt og forekommer ikke plaget af slåfejl. Eneste undtagelse er det sproghistoriske essay, der synes at være skrevet i hast. I denne del (2007:5–12) er der tilsyneladende også sket en fejl i formateringen, så man konsekvent har meget bred venstremargen på både venstre- og højresider.

6. Konklusion

Kiær (1870) har været pensionsmoden i mange år efterhånden. Den er besværlig at bruge og undertiden mere vildledende end vejledende i en sådan grad, at mange filologer helt har afskrevet den som ubrugelig. En ny dansk–latin ordbog har altså, præcis som Lund skriver i sit forord, længe været et savn.

Det er prisværdigt, at såvel forfatter som forlag har vist sig villige til at forsøge at imødekomme dette behov med udgivelsen af den foreliggende ordbog, der, sine begrænsninger til trods, nok vil finde et hjem i bogreolen hos mange af dem, der beskæftiger sig med oversættelse fra dansk til latin, som et supplement til Kiær. Bogens begrænsede format og uklare metode gør dog, at denne udgivelse ikke vil kunne erstatte, men kun supplere sine forgængere. Skulle Allan A. Lund engang finde lejlighed til at udarbejde en udvidet version, med en mere udførlig redegørelse for den bagvedliggende metode, ville det utvivlsomt blive hilst velkomment.

Litteratur

- Baden, M. Jacob 1831: *Dansk–Latinsk Ordbog*, Tredje forbedrede og forme-rede Oplag v. T. Baden, Kiøbenhavn: Gyldendalske Boghandlings Forlag 1831, først udgivet som *Dansk–Latinsk Ordbog, eller det Latinske Lexicons Tredje Deel, som indeholder de brugeligste danske Ord og Talemaader, med deres latinske Navne og Oversættelser*. Kiøbenhavn: P. D. Kiøpping 1788.
- Egger, Karl 1998: *Neues Latein Lexikon*, omarbejdet fra italiensk v. C. Grau et al., Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1998, først udgivet som *Lexicon recentis latinitatis*, Urbs Vaticana: Libraria Editoria Vaticana 1992.
- Hastrup, Thure 1983: *Latin–dansk ordbog*, Gyldendals Røde Ordbøger, 7. udgave, København: Gyldendal 1983, først udgivet 1959.
- Ingerslev, C.F.: *Dansk–Latinsk Ordbog til Skolebrug*, Anden, betydelig forøgede og forbedrede Udgave, Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel 1865, først udgivet Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandlings Forlag 1850.
- Kiær, L. Ove 1870: *Dansk–latinsk Ordbog nærmest til Skolebrug*, Kjøbenhavn: Universitetsboghandler Andr. Fred. Høst.
- KORPUSDK = *KorpusDK – sproget i brug*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, <http://ordnet.dk/korpusdk> (juni 2008).
- Lund, Allan A. 2005: *I seng med romerne. Køn og sex i det antikke Rom*, København: Museum Tusulanums Forlag.
- Lund, Allan A. 2007: *Dansk–Latin Ordbog*, Gyldendals Røde Ordbøger, København: Gyldendal.
- Morwood, James 1994: *The Pocket Oxford Latin Dictionary*, Oxford: Oxford University Press.
- Simpson, D.P. 1966: *Cassell’s New Latin–English English–Latin Dictionary*, fjerde udgave, London: Cassell & Company Ltd. 1966, først udgivet 1959.
- Smith, Henrik 1520: *Hortulus synonymorum*, København: Melchior Blumme 1520, genudgivet i faksimile v. Inger Bom, Det 16. århundredes danske vokabularier II, København: Akademisk Forlag 1974.

Niels Grotum Sørensen
 stud.mag.
 Renæssancens sprog i Danmark
 Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
 Christians Brygge 1
 DK-1219 København K
 ng@dsl.dk

Sven Tarp

Første oversigtsværk over leksikografiske brugerundersøgelser

Herbert Andreas Welker: *O Uso de dicionários: Panorama geral das pesquisas empíricas*. Brasília: Thesaurus 2006. 488 sider.

Det ville være synd at sige, at Brasilien er inde på nethinden hos flertallet af de nordiske leksikografer. Landet ligger langt væk, og indbyggerne taler et sprog, som kun de færreste nordboer forstår. Det vil derfor sikkert komme som en overraskelse for de fleste, at den første systematiske oversigt over offentliggjorte leksikografiske brugerundersøgelser er udkommet netop i Brasilien – og på portugisisk. Og da det, som det vil fremgå, ikke alene er den første, men også en uhyre nyttig oversigt, som nu er blevet tilgængelig, vil der nok være mere end én nordisk leksikograf, som fortryder, at han eller hun ikke har gjort brug af aftenskolenes mange tilbud om undervisning i portugisisk.

At Brasilien nu er blevet et leksikografisk pionerland på dette område, skyldes selvsagt i første række forfatteren, Herbert Andreas Welker, der er professor i tysk ved universitetet i hovedstaden Brasília og forfatter til en lang række bøger og artikler om leksikografi (se f.eks. Welker 2004). Men det er også en afspejling af, at den sydamerikanske kæmpe begynder at vågne op i mere end én forstand, og at der faktisk finder relevante og interessante diskussioner om leksikografi sted på denne del af den sydlige halvkugle. Det er ikke mindst tilfældet, efter at regeringen i 2001 besluttede at udlevere gratis ordbøger til alle landets skoleelever og fem år senere præciserede denne beslutning i *Programa Nacional do Livro Didático-Dicionários/2006* [Det nationale program for lærebøger og ordbøger 2006] (Krieger 2006:236–237).

Welker fortjener en flidspræmie. Han har gennemlæst og dernæst kommenteret ikke mindre end 220 offentliggjorte brugerundersøgelser. Trods dette imponerende antal er han selv bevidst om, at han ikke er nået hele vejen rundt. Nogle undersøgelser er hemmelige, andre har han ikke kendskab til, og atter andre har han ikke kunnet få fat i. Endelig baserer han sig i enkelte tilfælde på andre forfatteres omtale af de pågældende undersøgelser. Men han er på forhånd tilgivet for denne lille lakune.

Bogen er bygget systematisk op og består af ti dele. I sit forord forklarer han indledningsvis sit motiv for overhovedet at kaste sig ud i

denne opgave, og ikke overraskende skyldes det den hidtidige mangel på et sådant værk. Men også den kendsgerning, at mange af de videbegærlige brasilianske leksikografer ikke umiddelbart kan læse mange af de publicerede brugerundersøgelser, som er skrevet på for dem eksotiske sprog som tysk, engelsk og fransk, har givetvis vejet tungt i denne henseende.

I den efterfølgende indledning forklarer Welker selve opbygningen af bogen og de kriterier, som han har lagt til grund for sin typologisering af de forskellige undersøgelser, ligesom han gør rede for forskellige metoder i forbindelse med leksikografiske brugerundersøgelser. Overraskende nok nævner han ikke brugen af logfiler, men det skyldes måske, at ingen af de undersøgelser af elektroniske ordbøger, som han refererer til, har anvendt denne metode.

Dernæst følger der seks kapitler, hvor forfatteren gennemgår de 220 brugerundersøgelser på grundlag af de spørgsmål, som de har søgt at give svar på, idet flere undersøgelser omtales i mere end ét kapitel. Disse seks kapitler er:

- Enqueter
- Undersøgelser om effektiv brug af ordbøger
- Undersøgelser om virkningen af ordbogsbrug
- Studier af specifikke emner og ordbøger
- Undersøgelser af elektroniske ordbøger
- Arbejder om undervisning i ordbogsbrug

Endelig følger en sektion indeholdende fire forskellige indeks. Det første af disse indeks giver en kronologisk oversigt over de empiriske undersøgelser med henvisning til den eller de sider, hvor de er omtalt i bogen. Det andet indeks er en kort liste over nogle af disse undersøgelser, som udmærker sig ved bestemte karakteristika. Det tredje indeks giver en systematisk oversigt over antal og type af informanter, type af ordbøger og inddragne sprog i samtlige 220 undersøgelser. Og endelig består det fjerde indeks af en alfabetisk liste over forfatterne med henvisning til de sider, hvor deres undersøgelser er behandlet.

Til slut indeholder bogen en bibliografi med såvel de 220 undersøgelser som øvrig teoretisk litteratur, der er anvendt i forbindelse med udarbejdelse af bogen.

Som håndbog er Welkers værk uhyre nyttig. Den hjælper læseren (brugeren) til at skaffe sig et hurtigt overblik over et område af leksikografien, som indtil nu har haft et kaotisk præg. De forskellige indeks gør det samtidig muligt at gå til emnet med forskellige udgangspunkter og tilgange. Faktisk er bogen bygget så systematisk og pædagogisk op, at selv folk, der er ukyndige i portugisisk, kan få nyttige informationer ud

af den, om end den i sådanne tilfælde stadig vil holde på nogle af sine mange hemmeligheder.

Welkers bog giver ud over de mange brugerundersøgelser også tilgang til en væsentlig del af den teoretiske litteratur om dette emne. Dette er et plus, især fordi forfatteren refererer til den bedste del af denne litteratur. Derimod må man beklage, at Welker ikke inddrager relevant sociologisk litteratur uden for leksikografiens verden.

På minussiden kan man desuden nævne, at forfatteren selv virker for anonym. Når det kommer til teoretiske problemstillinger og bedømmelser, vælger han for det meste at skubbe andre teoretikere i forgrunden i stedet for selv at tage stilling. Dette gør, at fremstillingen undertiden får et eklektisk præg. I det hele taget savner man, at Welker fremlægger en samlet teori for området og forholder sig kritisk til de enkelte bidrag, især til de metoder, som er anvendt.

Men disse klare mangler, som Lew (2007) underligt nok ikke nævner i sin anmeldelse i *International Journal of Lexicography*, kan ikke fjerne det positive helhedsindtryk. Welkers bog er et stykke pionerarbejde og fortjener ros som sådan. Den kan varmt anbefales, navnlig til portugisisk-kyndige leksikografer. Forhåbentlig er den et forvarsel om, hvad brasiliansk leksikografi kan bidrage med i de kommende år.

Litteratur

- Krieger, Maria da Graça 2006: Políticas públicas e dicionários para escola: o Programa Nacional do Livro Didático e seu Impacto sobre a Lexicografia Didática. I: *Cadernos de Tradução, no. XVIII*, 235–252.
- Lew, Robert 2007: Review of “Herbert Andreas Welker: O Uso de dicionários: Panorama geral das pesquisas empíricas. Brasília: Thesaurus. 2006. 490 pages. ISBN 85–7062–593–6.” I: *International Journal of Lexicography. Volume 20, no. 4*, 401–403.
- Welker, Herbert Andreas 2006: *O Uso de dicionários: Panorama geral das pesquisas empíricas*. Brasília: Thesaurus.
- Welker, Herbert Andreas 2004: *Dicionários. Uma pequena introdução à lexicografia*. Brasília: Thesaurus.

Sven Tarp
 Professor
 Center for Leksikografi
 Handelshøjskolen i Århus
 Århus Universitet
 Fuglesangs Allé 4
 DK-8210 Århus V
 st@asb.dk

Trond Trosterud

Märit Frändén, Björn Lundqvist og Karin Wilson. *Verbh. En sydsamisk verbhandbok*. Konsultförlaget. Uppsala Publishing House. 206 s.

Innleiing

Verbh er, som tittelen seier, ei handbok over sørsamiske verb. Boka er på 206 sider, og inneheld over 4000 verb med fullstendig og eintydig opplysning om korleis kvart einaste av desse verba blir bøygd. Når det gjeld sørsamisk er all grammatisk litteratur som kan gje oss meir informasjon enn vi hadde før, godt nytt. Denne boka er ei slik bok. Meldaren skuldar å gjere greie for at han har sterke eigeninteresser i denne saka: I arbeidet mitt med sørsamisk språkteknologi er eg totalt avhengig av fullstendige og eintydige opplysningar om sørsamisk grammatikk. Takk vere denne boka har vi no eit fungerande analyseprogram for sørsamiske verb (<http://giellatekno.uit.no/cgi/p-sma.nno.html>), mens substantivdelen av analysatoren vår framleis er meir variabel, og adjektivdelen rett og slett er fråverande.

For kvart verb i registeret har *Verbh* ei omsetjing til svensk. Sjølv om ho som ordbok betrakta dermed står på line med andre sørsamiske ordbøker, er det ikkje her innhaldet i boka ligg. Det er rettare å klassifisere *Verbh* som ei grammatisk ordbok, ei morfologisk ordbok over ein sentral del av det sørsamiske leksikonet, nemleg verba.

Boka består av eit forord og åtte kapittel. Innleiingskapitlet, "Verb-systemet och verbhandboken" presenterer strukturen til handboka og korleis ho skal brukast.

Omtekst

Kapitlet "Hjälpsscheman" er eit sett av tabellar som for ei kvar ordform gjer det mogleg å finne eit sett av moglege infinitivar. Problemet med sørsamisk er nemleg at mange av dei ulike stamme-klassene ikkje har ein stammevokal, men eit sett av rot- og stammevokalar, som vekslar med kvarandre via eit sett av vokalvekslingar, omlyd. Tabellane er sett opp deduktivt slik: For kvart sett av verbsuffiks (til saman 6 ulike sett), vil kvar rotvokal (mellom 3 og 11) vise til ein eller to ulike stammevokalar. Av i alt 40 rotvokal-suffiksklasse-kombinasjonar er 10 tvitydige og 30

eintydige. I tre av fire tilfelle vil kombinasjonen rotvokal + suffiks bestemme rotvokalen i infinitiv på ein eintydig måte, mens i ein av fire tilfelle er det to moglege rotvokalar. Suffikset *-am* (i Skjema 1, for suffiksa *-am* og *-ah*) kombinert med rotvokal *aa* vil t.d. gje infinitiv med rotvokal på *ae* og stammevokal *-e*, som *tjaalam* → *tjaeledt* 'å skrive', jf. hjålpschema 1 s. 19:

Vokal i den böjda formens 1:a/3:e stavelse	ä ↓	a ↓	å ↓	ea ↓	aa ↓	åa ↓	ua ↓
Vokal i infinitivens 1:a/3:e stavelse	i	e	u	ie	ae	åe	ue

Suffikset *-e* kombinert med *åa* i forma *gååte* gjev to moglege rotvokalar, *aa* og *åa*, som i *gaatodh* 'å forsvinne' og *gåatodh* 'å beite' (hjålpschema 3). For mange av dei tvitydige tilfella vil det sjølvsagt ikkje vere meir enn eitt mogleg verb, slik at det vil vere færre enn 25 % tvitydige tilfelle. T.d. vil *-a* og *ua* for ordforma *ruahta* etter hjålpschema 2 teoretisk gje oss formene **ruehtedh* og *roehtedh*, men berre den siste er belagt i registeret, som 'å springe'. Dette hjelpeskjemasystemet gjev ei meir presis skildring av sørsamisk verbmorfologi enn vi tidlegare har hatt tilgang til, og allereie her står vi med andre ord framfor eit fint stykke nybrottsarbeid.

Verbparadigma

Dei neste kapitla, "Oregelbundna verb", "Jämnstaviga verb", "Uddastaviga verb" og "Kontrakta verb"¹ presenterer verbparadigma for dei ulike stammetypane. Sørsamisk har tre uregelrette verb, negasjonsverbet, kopulaverbet 'å vere', og modalverbet *edtjedh* 'å skulle', desse blir lista opp med eigne paradigmer. Negasjonsverbet er sjølvsagt uregelrett, det har berre finitte former. Kopula er uregelrett på mange punkt, framfor alt ved å ha eigne former for når det står til nektingsverbet, ved å ha ei suppletivistisk form (frå *årrodh*) i perfektum, og ved å ha ei uregelrett stammedanning. Verbet *edtjedh* skil seg frå verb som *vedtedh* 'å gje'

¹ Dvs. uregelrette, likestava, oddestava og kontrakte verb.

ved å ha ein avvikande vokalisme, og ved ikkje å ha lange preteritumsformer. Desse tre verba må med andre ord ha eigne paradigmer, noko dei altså også har fått.

For likestava verb er *Verbh* meir eksplisitt enn tidlegare grammatikkar. Sørsamisk har seks stammeklassene for likestava verb (markert I–VI i Bergsland og Mattson Magga 1993). I *Verbh* får vi eksplisitte paradigme for alle seks, og dermed sjå at det berre er tre av dei som har omlyd, nemleg klassene I, II og IV. Dei andre tre klassene manglar omlyd. Også for ulikestava verb finn vi ei eksplisitt drøfting. I tidlegare grammatikkar, som t.d. Bergsland (1982), har vi berre hatt eitt paradigme for ulikestava verb. Her får vi ein uttømmende oversikt. *Verbh* er med andre ord meir eksplisitt og uttømmende enn tidlegare grammatikkar.

Kontrakte verb

Verbh fører opp eit eige paradigme for såkalla kontrakte verb, noko som er kontroversielt. I samisk og finsk grammatisk tradisjon viser nemninga ”kontrakt” til verb som i dag har ei stamme på to stavingar, men som historisk har hatt tre, og der dei gamle trestava stamma står att i visse bøyingsformer. I lemmalista fører *Verbh* opp 18 kontrakte verb, alle inkoative (*billijidh*, *dabtijidh*, *damtijidh*, *doeltijidh*, *dåårijidh*, *gååtijidh*, *ïervijidh*, *jojkijidh*, *mïnnijidh*, *obrijidh*, *orrijidh*, *rïjkijidh*, *skïebtjijidh*, *skïemtjijidh*, *tjoevkijidh*, *tjåårijidh*, *tsihkijidh*, *voejijidh*). Forfattarane presenterer desse verba på denne måten:

Det finns olika åsikter om de kontrakta verben i sydsamiskan. Vi har valt att följa Håkan Rydvings böjningsmodell, som delvis sammanfaller med paradigm som ges i Mikko Korhonens Die Konjugation im Lappischen (...) och i grammatikdelen av Gustav Hasselbrinks ordbok. (...) Knut Bergsland tar emellertid inte upp någon kontrakt verbböjning i sin sydsamiska grammatik, och kontrakta verb brukar heller inte finnas med i vanliga läroböcker.

I eit korrekturark til *Verbh*, som er sirkulert av Björn Lundqvist, blir denne bøyingsklassen kommentert slik:

3. sid 86-87 ‘billijidh’. Vi har fått påpekanden om att (mönsterverbet) ‘billijidh’ inte är ett kontrakt verb utan böjs som ett vanligt uddstavigt. Man menar att med vårt kontrakta böjningsmönster så sammanfaller böjningen av ‘billijidh’ i vissa personer med det tvåstaviga verbet ‘billedh’ IV, vilket böjs som ‘mïnnedh’ IV och att man därför bör böja ‘billijidh’ som ett uddstavigt verb.

Det er rett at kontrakt *billijdh* 'bli rädd' (med *bill-* som stamme) fell saman med eit alternativt *billedh* 'vara rädd' i «vissa personer» (i 15 av 18 finitte former, og i 7 av 9 presensformer). Men dette i seg sjølv er ikkje nok til å slå dei to stammeklassene saman. Kontrakt *billijdh* skil seg frå *billedh* i presens og preteritum 3Sg, i presens 3Du, og altså i infinitiv. Med eit ulikestava *billijdh* (med *billij-* som stamme), vil ulikskapen vere større, med samanfall i infinitiv, og i presens berre i 3. person dualis

Spørsmålet er kva som skjer for dei tilfella der dei tre bøyingsmønstra har ulike former. Dei tre bøyingsmønstra fordeler seg slik, i presens (tabellen viser bøyinga av likestava *billedh*, og kontrakt og ulikestava bøyning av *billijdh*):

	Likestava bøying	Kontrakt bøying	Ulikestava bøying
1 sg	billem	billem	billijem
2 sg	billh	billh	billijh
3 sg	bælla	billie	billije
1 du	billien	billien	billijien
2 du	billeden	billeden	billijidien
3 du	billiben	billijægan	billijægan
1 pl	billibe	billibe	billijbie
2 pl	billede	billede	billijdie
3 pl	billieh	billieh	billijieh

Korhonen, Hasselbrink og Rydving er ein sterk trio i sørsamisk lingvistik, og ein positiv effekt av at *Verbh* eksplisitt presenterer det kontrakte bøyingsmønsteret, er at vi no kan undersøke kva verbformer som faktisk er i bruk. På giellatekno-prosjektet har vi laga både kontrakte og ulikestava paradigmer for *billijdh*-verba, og gjeve dei ulike taggar (+CTR og +ODD). Ei førebels teljing viser 24–15 i favør av ulikestava over kontrakt (på eit korpus på i overkant av 64 000 ord), men det trengst ei nærare analyse av kvart einskild tilfelle, og framfor alt eit større og meir variert korpus, for å kunne seie noko meir om dette.

Ei anna sak er sjølv sagt det normative aspektet: Viss sørsamiske normeringsorgan går inn for at desse verba skal normerast som ulikestava verb, så blir dei det. For vår del på giellatekno-prosjektet vil ei slik avgjerd innebere at normative genereringsprogram (som <http://giellatekno.uit.no/cgi/p-sma.nno.html>) og eit framtidig sørsamisk ordretteprogram ikkje vil innehalde det kontrakte paradigmet, men sannsynlegvis at vi vil

halde på det i den deskriptive analysatoren vår (for å kunne analysere dei kontrakte formene som evt. likevel kan vere i bruk). I alle fall er det positivt at *Verbh* har sett denne problemstillinga på dagsorden.

Lemmalista

Verbh inneheld omtrent 4000 verb (både grunnverb og avleide verb). Som tal på grunnverba i eit språk (dvs. utan moderne, uassimilert lånord, som sørsamisk og dermed også *Verbh* har lite av), er ikkje 4000 urovekkjande lågt. På den andre sida har dei samiske språka (også sørsamisk) eit rikt system av verbavleiingssuffiks, noko som inneber at 4000 ikkje er noko høgt tal. Eit grunnverb (og eit grunns substantiv) kan i prinsippet danne eit tosifra tal avleide verb, og sjølv om talet på leksikaliserde avleiingar i gjennomsnitt er lågare, bør ei samisk verbliste nok fleirdoblast, samanlikna med språk utan verbavleiing. Det er likevel verd å merkje seg at standardordboka over moderne sørsamisk, Bergsland og Mattson Magga (1993), ikkje inneheld meir enn om lag 4400 den heller, og at svært mange av dei er referansar til parallellformer.

Verbh i bruk

Som andre verbhandbøker ("501 spanske verb" o.l.) er ei bok som *Verbh* nyttig for språkstudentar. Med hjelp av denne boka er det mogleg å finne bøyinga av ei kvar verbform. Skilnaden mellom sørsamisk og spansk er at mens det for spansk finst mange andre kjelder, framfor alt mange ulike typar av kjelder, er dette den einaste uttømmmande kjelda til denne informasjonen for sørsamisk. Bergsland (1982) gjev rett nok verbparadigmer for ulike- og likestava verb, men ikkje for alle stamme-klassene, og slett ikkje for alle omlydsklasser innafor kvar stammeklasse. Bergsland og Mattson Magga (1993) gjev informasjon om stammeklasse for kvart einskild verb, men ikkje om omlydsmønsteret. Med både grammatikk og ordbok tilgjengeleg er det i prinsippet mogleg å resonnerer seg fram til rett form, men stammeklasse står i ordboka, og suffiks og omlydstabell står på to ulike stader i grammatikken, og sambandet mellom ordform og omlyd er ikkje alltid eksplisitt i grammatikken. Det er stor interesse blant unge sørsamar for å lære seg sørsamisk, men dei to viktigaste verka, grammatikken og ordboka, er skriva for sørsamiskspråklege heller enn for norskspråklege. *Verbh* er eit brot med denne tradisjonen, og derfor ei svært viktig bok.

Manglar ved boka

Viss det er noko som manglar i denne boka, må det vere ei baklengssortert liste over verba. Det ville ha gjeve ein ny innfallsvinkel til settet av verb, og vere til nytte for alle som prøver å sjå systematikken i det sørsamiske ordforrådet.

Ordboka inneheld eit par trykkfeil, summert opp på ei errataliste, tilgjengeleg frå forfatarane (verbh@same.net). Ein av feila har større konsekvensar enn andre: På s. 76 har det trestava verbet *goltelidh* 'lyssna' ei 3Sg preteritumsform på *-e*, denne utgjer den einaste skilnaden på suffiksa mellom denne og dei andre klassane *Verbh* sett opp for ulikestava verb (det finst andre skilnader, men dei er i stammevokalismen). På bakgrunn av dette suffikset sette vi i giellatekno-prosjektet opp to separate bøyingsklasser for ulikestava verb, og grupperte verba deretter. Men så viste det seg altså at e-en var ein trykkfeil, *goltelidh*-verba skulle ha *-i*, dei som alle andre ulikestava verb.

Oppsummering

Baksideteksten konkluderer med at "Verbh är (...) ett oundgängligt referenshjälpmedel för alla som kommer i kontakt med sydsamiska." Det er lett å vere samd i ein slik konklusjon. Med denne boka har sørsamisk fått eit nytt og særskilt viktig tilskot til den grammatiske litteraturen sin. Boka er laga med den filosofien at sørsamisk er eit språk som kan lærast, og at det dermed trengst uttømmende informasjon om grammatikken.

På toppen av alt er boka også ei svært vakker bok. 206 sider med tabellar tettpakka av informasjon er ikke det ein skulle tru var mest innbydande, men her blir paradigma opphøgd til poesi, og gjev dermed ein ny dimensjon til grammatikkens estetikk.

Det er all grunn til å gratulere Märit Fränden, Björn Lundqvist og Karin Wilson med arbeidet dei har gjort. Verbh fortener ei plass i bokhylla til alle som arbeider med sørsamisk, og kan tene som modell for alle som vil lage tilsvarende verk.

Litteratur

- Bergsland, Knut 1982: *Sydsamisk grammatikk*. Universitetsforlaget.
- Bergsland, Knut og Lajla Mattsson Magga 1993: *Åarjelsaemien-
daaroen baakoegærja / Sydsamisk-norsk ordbok*. Indre Billefjord:
Idut.

Trond Trosterud
forskar
Humanistisk fakultet
N-9037 Universitetet i Tromsø
trond.trosterud@hum.uit.no

Meddelelser

10:e Konferensen om lexikografi i Norden, Tammerfors/Tampere 3–5 juni 2009

Institutionen för språk- och översättningsvetenskap vid Tammerfors universitet, Språkrådet i Norge och arrangörerna har nöjet att inbjuda till den *10:e Konferensen om lexikografi i Norden*, som arrangeras i början av sommaren 2009 i Tammerfors, Finland.

Konferensen har en gång tidigare arrangerats i Finland (Helsingfors (1997)). Denna gång har konferensen förlagts till det inre av landet som sannolikt inte är lika känt i de nordiska grannländerna som till exempel Åbo eller Helsingfors. Staden Tammerfors, Finlands tredje största stad med över 200 000 invånare, grundades år 1779. På 1800- och 1900-talen var staden känd för sin tunga metall-, pappers- och textilindustri. Tammerfors var Nordens största industristad under åren 1850–1920. I dag är Tammerfors känt för högteknologi, utbildning och kultur.

Vetenskapligt program

Målet med det vetenskapliga programmet är att ge en så bred bild av den nordiska lexikografin som möjligt. På konferensen hålls plenarföredrag av professor Henning Bergenholtz (Århus Universitet), professor Reinhard R. K. Hartmann (University of Exeter) och chefen för Svenska Akademiens ordbok, docent Anki Mattisson (Lund). Därtill erbjuds deltagarna möjlighet att hålla sektionsföredrag, presentera posters eller hålla softwaredemonstrationer. För konferensen finns inte något överordnat tema utan alla föredrag och demonstrationer med anknytning till lexikografi är välkomna. För sektionsföredragen har reserverats 20 minuter + 10 minuter för frågor och diskussion. Antalet föredrag blir avgörande för om konferensen arbetar i två eller tre sektioner.

Under konferensen håller *Nordisk förening för lexikografi* också sin generalförsamling.

Socialt program

Konferensen öppnas officiellt onsdagen den 3 juni 2009. Men redan kvällen innan, tisdagen den 2 juni, arrangeras en informell mottagning

på Tammerfors universitet för dem som anländer till staden tidigare. Onsdagen den 3 juni bjuds på tavastländsk afton i 1800-talsanda i "Gamla staden" i Tammerfors, det vill säga på det fabriksområde som skapades av skotten James Finlayson. Torsdagen den 4 juni tar Tammerfors stad emot konferensdeltagarna på en officiell mottagning på Rådhuset. Om vädret tillåter företas också en stadsrundvandring.

Tid och plats

Deltagarna rekommenderas anlända till Tammerfors redan tisdagen den 2 juni. Man kan registrera sig antingen på tisdagen i anslutning till mottagningen på universitetet eller på onsdag. Konferensen arrangeras på Tammerfors universitets huvudcampus som ligger på gångavstånd från stadens centrum (adress: Kanslerinrinne 1).

Anmälan

31.10.2008 Anmälan av föredrag, poster, workshop eller softwaredemonstration. En sammanfattning på högst 300 ord skickas i Word-format i en bifogad fil till Harry Lönnroth (harry.lonnroth@uta.fi).

20.11.2008 Besked om antagna föredrag, posters, workshops och softwaredemonstrationer.

15.2.2009 Anmälan utan föredrag till reducerat pris.

Mera detaljerad information om konferensen finns på NFL:s hemsida <http://www.nordisk-sprakrad.no/nfl.htm>

Välkommen till Tammerfors

Tervetuloa Tampereelle

Arrangörerna